

2016

XXXIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

30–31 грудня 2016 р.

Проблеми та перспективи розвитку
науки на початку третього тисячоліття
у країнах Європи та Азії

Секції:

Біологічні науки

Географія та геологія

Державне управління

Екологія

Економіка

Історія

Математика

Мистецтво

Педагогіка

Політологія

Право

Психологія

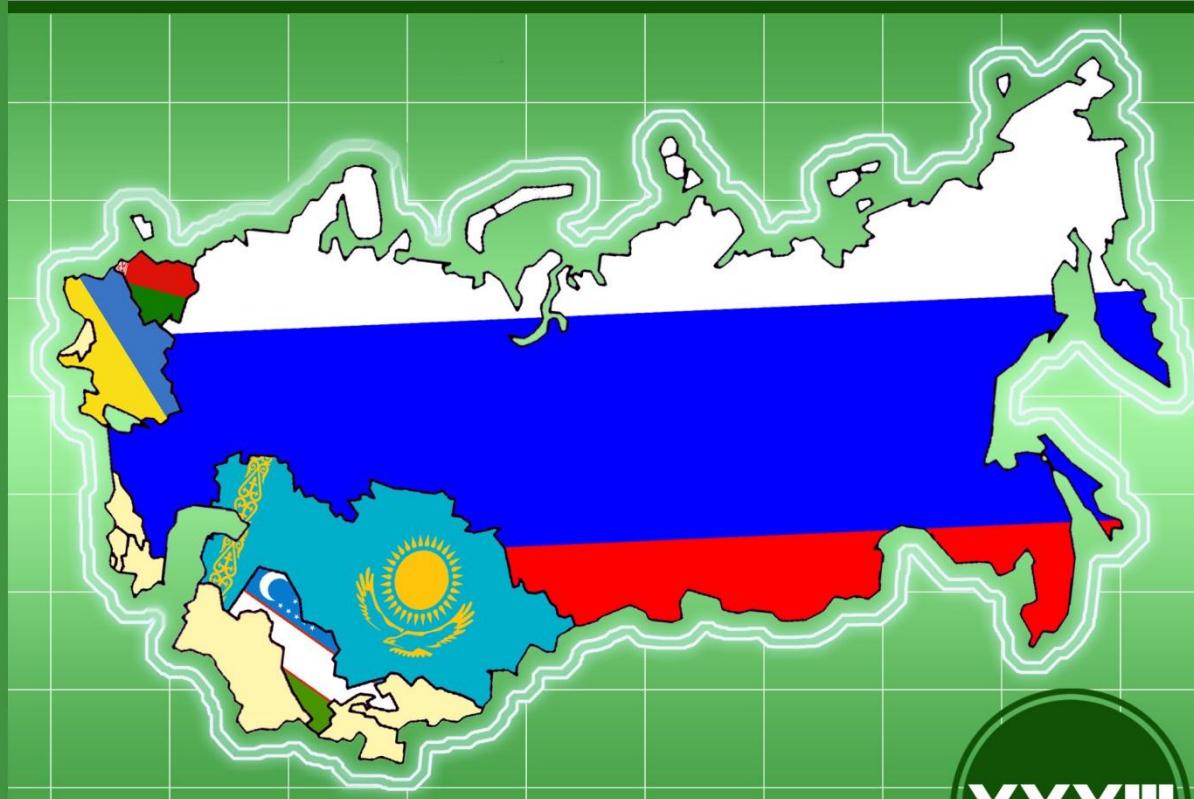
Соціологія

Сучасні інформаційні технології

Фізична культура та спорт

Філологічні науки

Філософія

Переяслав-Хмельницький
2016

XXXIII

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XXXIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у
країнах Європи та Азії»**

30 – 31 грудня 2016 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

XXXIII Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в
странах Европы и Азии»**

30 – 31 декабря 2016 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Матеріали XXXIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016 р. – 213 с.

Материалы XXXIII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2016 г. – 213 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Т.М. Боголіб – д.е.н., професор;

Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;

Н.В. Ігнатенко – к.п.н., професор;

В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;

В.А. Вінс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Т.М. Боголиб – д.э.н., профессор;

Г.Л. Токмань – д.п.н., профессор;

Н.В. Игнатенко – к.п.н., профессор;

В.В. Куйбида – к.биол.н., доцент;

В.А. Винс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровник – к.и.н.;

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

І.В. Тиха,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

И.В. Тыха,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

І.В. Тиха,

А.М. Вовкодав.

Составители сборника:

И.В. Тыха,

А.М. Вовкодав.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

**Алмагуль Ауельбекова, Даметкен Кыздарова, Роза Мусина, Сабит Шорин, Толганай Каримтаева
(Караганда, Казахстан)**

КӨКБАС ЖҰПАРГҮЛДІҢ ТҰҚЫМЫНЫҢ ӨСУ БИОЛОГИЯСЫ МЕН МОРФОЛОГИЯСЫ

Көкбас жұпаргүлдің тұқымы ірі, ұзындығы 2,5-3,0 см дейін және ені 4-6 мм дейін. 1000 данасының салмағы 12 - 21 г дейін болады [1, с. 473]. Гүлшоғырында тұқымының қалыптасуы біркелкі жүреді, сондықтан гүл себеттерінің әртүрлі бөлімдеріндегі гүлдері бір-бірінен ажыратылады. Сонымен, шеткі тұқымдарының формасы орақтәрізді немесе жартыай сияқты. Арқа жақтары дөңес, бұдырлы, ұсақ мүйізді үшкір өсінділермен жабылған. Ішкі жағы ұсақ қырлы. Түсі сұр-сары.

Гүлшоғырының орталық тұқымдары мөлшері жағынан кішілеу, арқа жағындағы өскіндері жоқ деуге болады, тұқымның гүлтұғырына бекінуінен қалған жақсы байқалатын іздері бар. Түсі күңгірт-сұрдан қоңырға түске дейін. Әртүрлі сұрыптарының тұқымдарының маңызды ажыратылатын белгілері байқалмады.

Бірінші кезеңде көкбас жұпаргүлдің тұқымының өнуінің морфологиясына сараптама жүргізілді. Тұқымды ылғалдандырғаннан кейін 1-2 күннің ішінде сәл ісінді, мөлшері 5-10 % ұлғайды. Тұқым қабығы біршама жұмсақ бола бастайды. Тұқымның өнуі сулағаннан кейін 3-5 күнде басталады.

Тұқымнан бірінші болып ұрық тамыршасы шықты, түсі ақ, ұзындығы 2-3 мм және ені 0,5 мм. Тамырдың жоғарғы жағы жақсы көрінетін күңгірт түзіліс түріндегі тамыр оймақшасымен жабылған, ал сору аймағы жіпшетаірізді тамыр жұмсақ бола бастады. Тұқымның өнуі ылғалдырғаннан кейін 3-5 күнде басталды. Түкшелерімен қалың түктелген. 6-7 күндері гипокотиль пайда болды, ақ түсті, дөңгелектенген. Бір тәуліктен соң гипокотиль ұзарды, сосын сәл еңкейіп жазылды және қабықтан сыртқа қарай бірге жинақталған тұқымжарнақты жапырақтарды алып шықты. Тұқымжарнақты жапырақтардың ашылуы 8 күндері өнуден кейін белгіленді. Тұқым қабықшасы жапырақтың ашылуы кезінде жерге түсіп қалды.

Тұқымжарнақты жапырақтардың тақтасы көрсінше-жіңішке-эллипсәтәрізді, ұзындығы 2,5-2,8 см және ені 0,6-0,8 см, жиегі тегіс, жасыл түсті, түктелмеген. Өсімдік қазіргі кезде биіктігі 2-3 см жетті, тамырының ұзындығы 3-3,5 см болды. Осы уақытта тамырының сору аймағы көзге көрінетіндей ұлғайған.

Көкбас жұпаргүлдің бірінші қос нағыз жапырақтарының пайда болуы 15-19 күндері байқалды, олар ланцеттәрізді тартылғанымен сипатталады, ұзындығы 5-6 см және ені 1-1,5 см. 2 апта өткен соң, бірінші қос нағыз жапырақтарынан кейін жіңішке-жұмыртқатәрізді – эллипсәті формалы 2-ші қос жапырақтары өсе бастады. Тұқымжарнақты жапырақтары өле бастады.

Зерттеу жұмыстарының нәтижесінде жапырақтарының (жасылдан күңгірт жасылға дейін), күлтелерінің (ақтан көксияға дейін) түстерінің өзгеруі кең ауқымды болып келетіні анықталды. Зерттеу учаскесінде біршама жиі кездесетін жасыл түсті жапырақ (40,5%) мен ақ түсті күлтежапырғы (35,1%). Көк жұпаргүлдің морфологиялық белгілерінің бір-біріне байланысы жоқ және біреуінің болуы екіншісіне себепкер емес.

Осы кезеңде өсімдік толық қалыптасқан болып көрінеді, ересек өсімдіктің барлық белгілері бар, жақсы дамыған тамыр жүйесі қалыптасқаны байқалды. Осы уақытта өсімдіктің биіктігі 5-6 см жетті, гипокотильдің ұзындығы 1,5-1,8 см тең болды; диаметрі – 0,2 см. Негізгі тамыр 6-7 см тереңдікке бойлап, онда 1-ші және 2-ші қатардағы бүйір тамырлары көрінді; тамыр жүйесінің диаметрі 3,5-4,0 см құрады. Тамыр мойынының диаметрі 0,35-0,40 см берді.

Сонымен, көкбас жұпаргүлдің тұқымының өнуінің морфологиялық сипаттамасы анықталды. Тұқымның сілекейленуі, ісінген кезде мөлшерінің аз ғана ұлғаюы байқалды. Тұқымжарнақты жапырақтары формасы жағынан алғашқы нағыз жапырақтардан ажыратылған жоқ. Түрдің тұқыммен көбею мүмкіндігін анықтау мақсатында мынандай сұрақтар зерттелді: әртүрлі факторлардың әсерінен тұқымның өсуі және өну қарқындылығының тәуелділігі; тұқымның өсуіне сақтау мезгілдерінің және жинау мезгілдерінің әсері; стратификация әсерінен жұпаргүлдің тұқымының өсуінің жоғарлауы; дала жағдайларында себудиң оптимальді мезгілдерін анықтау.

2015 жылы біршама қолайлы болатындай мезгілді таңдау үшін, әртүрлі мезгілдер бойынша тұқымдық материалдарды жинау жүргізілді. Екі сұрыптың: Мила сұрыпы мен Карамелька сұрыпының тұқымдық материалдары зерттелді. Бірінші сұрып үшін тұқымдық материалдың 10 қайтара жинауы жүргізілді, екінші үшін – 11 рет (4, 5 кестелер).

4 кесте

Жинау мерзімдеріне байланысты көкбас жұпаргүлдің Мила сұрыпының тұқымының өнгіштігі мен өну қарқындылығы

Жинау мерзімі	1000 данатұқым салмағы, г	Өсуі, %	Өну қарқындылығы, %
04.08.2009	14,3±2,7	66,2±3,0	42,5±1,7
07.08.2009	17,5±4,2	76,4±3,5	67,5±2,5
12.08.2009	15,5±3,8	76,4±3,7	66,3±3,2
14.08.2009	14,0±4,0	82,5±3,2	61,3±3,5
18.08.2009	17,3±4,2	76,4±3,5	60,2±3,1
11.09.2009	13,8±3,6	87,5±4,0	63,4±3,2

19.09.2009	14,4±4,5	75,0±3,3	58,7±2,7
21.09.2009	14,6±3,9	71,4±2,3	62,5±1,8
25.09.2009	14,1±3,3	60,2±2,7	41,3±0,8
01.10.2009	16,5±2,8	63,8±1,4	56,3±1,1

5 кесте

Жинау мерзімдеріне байланысты көкбас жұпаргүлдің Карамелька сұрыпының тұқымының өнгіштігі мен өну қарқындылығы

Жинау мерзімі	1000 дана тұқым салмағы, г	Өсуі, %	Өну қарқындылығы, %
04.08.2009	17,9±3,1	52,5±2,5	36,2±0,4
11.08.2009	17,8±0,8	58,7±2,3	41,3±1,6
14.08.2009	16,2±0,6	73,8±3,6	52,5±1,8
18.08.2009	12,7±1,1	58,8±2,2	30,0±0,8
27.08.2009	10,9±0,9	65,1±3,0	48,6±1,3
02.09.2009	11,1±0,8	38,8±1,1	31,2±0,6
07.09.2009	20,3±2,2	46,3±0,7	37,5±0,3
19.09.2009	11,0±0,7	25,0±0,6	21,4±0,5
21.09.2009	12,5±0,2	16,5±0,3	10,0±0,2
25.09.2009	9,9±1,3	6,3±0,07	5,0±0,2
01.10.2009	9,1±0,5	2,5±0,05	1,3±0,04
05.10.2009	10,2±0,6	7,5±0,2	5,0±0,1

Нәтижелер көрсеткендей, өнгіштік пен өну қарқындылығының үлкен көрсеткіштері бар біршама толық салмақты тұқым үшін жинаудың орташа мезгілдері - тамыздың 2 онкүндігінен қыркүйектің 2 онкүндігіне дейін екендігі анықталды. Біршама ерте және кеш жинау мезгілдерінде тұқымдар толық піспейді.

Өсуін үлкейту үшін бізбен 10-нан 60 тәулікке дейінгі мерзімде суық стратификация қолданылды. 10 тәулік бойындағы стратификация мерзімі кезінде өсуі 1,2 ретке, 50 тәуліктен кейінгі – 1,9 ретке жоғарлағаны анықталды. Ары қарайғы стратификация өсуге қосылуын бермеді.

Сонымен, көкбас жұпаргүлдің тұқымдық материалын орташа мезгілде (тамыздың 2 онкүндігінен қыркүйектің 2 онкүндігіне дейін) жинау керек. Сапасының көрсеткіштерін жоғарлату үшін ажыратуды және сақтауға ірі тұқымдарды қалдыруды ұсынамыз. Өнгіштіктің көрсеткіштерін жоғарлату үшін 50-60 тәулік бойындағы суық стратификацияны қолдануға болады.

Әдебиеттер:

1. Коровин Е.П. Растительность Средней Азии и Южного Казахстана. - М., Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1934. - 473 с.

**Алмагуль Ауельбекова, Айнур Нуркенова, Нурсултан Баданов, Асель Есенғалиева
(Қарағанда, Қазақстан)**

БҰҚАРЖЫРАУ АУДАНЫНЫҢ ФЛОРАСЫНДАҒЫ АСТЫҚ ТҰҚЫМДАСЫНЫҢ ТҮРЛІК ҚҰРАМЫ ЖӘНЕ ТАРАЛУЫ

Қазіргі кезде Қазақстанда ауыл шаруашылығын дамытуға, оның ішінде астық тұқымдастың жабайы өсетін азықтық өсімдіктерін зерттеуге көп көңіл бөлуде, өйткені осы тұқымдастың өкілдері халық шаруашылығының әр түрлі салаларында үлкен рөл атқарады. Астық тұқымдастарының ішінде балды, дәрілік, техникалық, сәнді және басқа да пайдалы өсімдіктер бар. Бірақ, астық тұқымдастарының құрамы мен таралуының зерттеулері бойынша әдеби деректерде Орталық Қазақстан флорасында бұрыннан белгілі түрлерді кездескені туралы айтылады [1, с. 4]. Сондықтан Орталық Қазақстанның, оның ішінде Бұқаржырау ауданында астық тұқымдастарының түрлік құрамын зерттеу үлкен ғылыми қызығушылықты және практикалық маңыздылығын туғызады.

Гербарийлік мәліметтерді және әдебиетті талдау нәтижесінде Бұқаржырау ауданының аумағында Астық тұқымдасының 25 туысынан тұратын 42 түрін анықтадық [2, с. 495].

Gramineae немесе *Poaceae* тұқымдасы қазіргі кезде Бұқаржырау ауданы флорасында 25 туысқа жататын 42 түр және Орталық Қазақстан флорасында 32 туысқа жататын 77 түр бар, (1 кесте), бұл Қазақстан флорасындағы тұқымдас түрлерінің жалпы санының 63,1 % және туысының жалпы санының 38,6 % құрайды.

Бұқаржырау ауданының флорасындағы астық тұқымдасының таксондық құрамы
(Қарағанды обылысы)

№	Туыс	Бұқаржырау ауданындағы түрлердің жалпы саны, дана	Орталық Қазақстандағы түрлердің жалпы саны, дана	Қазақстандағы түрлердің жалпы саны, дана	Қазақстандағы түрлердің жалпы саны %	
1	<i>Stipa</i> L.	3	12	32	9,4	37,5
2	<i>Agropyron</i> Gaertn.	6	8	43	14	18,6
3	<i>Phleum</i> L.	2	3	5	40	60
4	<i>Alopecurus</i> L.	2	2	7	29	29
5	<i>Bromus</i> L.	1	6	20	5	30
6	<i>Avena</i> L.	2	3	7	29	43
7	<i>Agrostis</i> L.	2	2	8	25	25
8	<i>Hordeum</i> L.	1	4	12	8,3	33,3
9	<i>Poa</i> L.	4	7	38	10,5	18,4
10	<i>Festuca</i> (Hace)	3	5	20	15	25
11	<i>Elymus</i> L.	2	7	20	29	35
12	<i>Puccinella</i> Parl.	1	5	15	6,7	33,3
13	<i>Phragmites</i> (Adans)	1	1	2	50	50
14	<i>Setaria</i> Beauv	1	3	4	25	75
15	<i>Echinohloa</i> Beauv	1	1	2	50	50
16	<i>Psathyrostachys</i> Nevski	1	1	3	33,3	33,3
17	<i>Melica</i> (L.)	1	2	7	14,3	28,6
18	<i>Doctylis</i> L.	1	1	1	100	100
19	<i>Colamagrostis</i> Adans.	1	1	15	6,67	6,67
20	<i>Beckmannia</i> Hos L.	1	1	2	50	50
21	<i>Cynodon</i> Rich	1	1	1	100	100
22	<i>Hierochloe</i> R.Br.	1	1	2	50	50
23	<i>Lasiagrostis</i> Link.	1	2	3	33,3	66,7
24	<i>Koeleria</i> Pers.	1	2	8	12,5	25
25	<i>Digraphis</i> Trin.	1	1	1	100	100
	Барлығы:	42	77	278	15,1	27,7

Өралуандылығы бойынша орталық орынды 2 туыс алады: *Agropyron* Gaertn. және *Poa* L.

Бұқаржырау ауданының флорасында *Agropyron* Gaertn. туысының 6 түрі табылған: *A. fragile* (Roth) Nevski., *A. repens* (L.) Beauv., *A. loliodes* (Kar. et. Kir.) Roshev., *A. crisatum* (L.) Gaertn., *A. pectiniforme* Roem. et Schult., *A. desertorum* (Fisch.) Schult. et Schult. f.

Poa L. туысы 4 түрден тұрады: *P. pratensis* L., *P. annua* L., *P. stepposa* (Kryl.) Roshev., *P. bulbosa* L.

Stipa L. мен *Festuca* Hacc. туыстары 3 түрден тұрады: *S. capillata* L., *S. sareptana* Beck., *S. Lessingiana* Trin. және *F. sulcata* Hack., *F. rubra* L., *F. valesiaca* L.

Орталық Қазақстанның флорасында 10 басты тұқымдастарының ішінде астық тұқымдасы түрлер саны бойынша [3, с. 15], 6 орынды алады (2 кесте). Осы тұқымдастың өкілдері жалпы түрлер санының 9,0 % алса, ал жалпы туыстар санының 4,6 % алады.

Орталық Қазақстанның флорасында 10 негізгі тұқымдастарының спектрі

№	Тұқымдастар	Туыс саны, дана	жалпы туыстар санының %	Түрлер саны, дана	жалпы түрлер санының %
1	Күрделігүлдер	50	10,3	187	14,9
2	Астық	22	4,6	113	9,0
3	Крестгүлдер	44	9,1	82	6,5
4	Астықтұқымдастар	30	6,2	81	6,5
5	Алаботалар	24	4,9	74	5,9
6	Қалампырлар	15	3,1	57	4,5
7	Ерінгүлдер	20	4,1	50	4,0
8	Қияршөптер	20	4,1	49	3,9
9	Шатыргүлдер	30	6,2	47	3,7
10	Сабынкөктер	10	2,1	47	3,7

55 түрдің ішінде Зэндемдік түр өсетіндігі байқалды (*L. pisiformis* L., *M. balchaschensis* L., *C. arborescens* Lamark), бұл жалпы түрлер санының 5,5 % -ын құрайды.

Астық тұқымдас өсімдіктердің түрлік құрамының сараптама негізінде берілген тұқымдастың флорасына конспект құрастырылды (қосымша А).

Түрлердің таралуына зерттеулер жүргізілді және ареалдарының карталары жасалынды.

Сонымен, біршама түрлік алуандылығының біршама түрлері оңтүстік-батысқа қарай кездеседі, ал аз түрлері солтүстікке қарай таралған. Бұл берілген ауданның далалы аймақта, топырақпен біршама бай, жауын-шашыны мол екендігін көрсетеді. Ал астық тұқымдасы түрлерінің аз кездескен жерлерде құрғақ шөлді және шөлейтті аймақтар екендігі, жауын-шашынның аз түсетіндігі байқалады.

Әдебиеттер:

1. Иванов А.И. Ресурсы многолетних кормовых растений Казахстана. Изд. Кайнар, Алма-Ата, 1988, С 3-4.
2. Флора Казахстана. Т. 7. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1964. – 495 с.
3. Ишмуратова М.Ю., Тлеукенова С.У. О сосудистых растениях флоры Центрального Казахстана // Вестник КарГУ, серия биология, медицина, география. – 2009. - № 4. - С. 9-20.

Аль-Наджар Рана Хамид Джаффар
(Гомель, Беларусь)

АНАЛИЗ ПАРАМЕТРОВ ВНЕШНЕГО ДЫХАНИЯ СТУДЕНТОВ

Внешнее дыхание - это совокупность процессов, совершающихся в легких и обеспечивающих нормальный газовый состав артериальной крови.

Все показатели, характеризующие состояние функции внешнего дыхания, условно можно разделить на следующие группы.

– легочные объемы: дыхательный (ДО), резервный объем вдоха (Ровд), выдоха (Ровыд) и остаточный объем легких (ОО);

– легочные емкости: жизненная емкость легких (ЖЕЛ), функциональная остаточная емкость (ФОЕ).

– объемные и скоростные параметры форсированного дыхания, характеризующие состояние бронхиальной проходимости: форсированная жизненная емкость легких, максимальная объемная скорость дыхания во время вдоха и выдоха - ФЖЕЛ, МОС25, МОС50, МОС75 [1, с. 74].

Любое нарушение функций дыхательной системы опасно для процесса жизнедеятельности организма в целом, поэтому актуальны исследования, направленные на определение и анализ параметров внешнего дыхания учащейся молодежи.

Цель работы: анализ параметров внешнего дыхания студенческой молодежи.

Методы исследования. Параметры внешнего дыхания регистрировали на автоматизированном многофункциональном спирометре "МАС-1", который включает несколько тестов с выполнением дыхательных актов. В данной работе использованы 2 теста: **тест- Жел спирометрия** - это функция измерения объемных параметров при спокойном ритме дыхания: ЖЕЛ, ДО, МОД **и тест - ФЖЕЛ** – это функции измерения объемных и скоростных параметров форсированного дыхания: ФЖЕЛ, МОС25, МОС50, МОС75 [2, с.11-15].

Статистическая обработка осуществлялась с использованием пакета прикладных программ «Statistica», 7.0. Полученные результаты представлены в виде средних арифметических величин (М) и стандартного отклонения (SD). Значимость различий оценивалась по критерию Манна-Уитни (U-критерий). Результаты анализа считались статистически значимыми при $p < 0,05$ [3, с. 6-9].

Результаты исследования и их обсуждение. Экспериментальная часть работы выполнялась на базе УО «Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины». Проведено спирометрическое обследование группы студентов биологического факультета. Возрастной аспект студентов 18-22 года. По физиологической возрастной периодизации онтогенеза человека этот возрастной период (18-22 года) - переходный от юношеского к зрелому, что позволило конкретизировать задачу исследования и провести оценку параметров внешнего дыхания данной выборки не только в половом, но и возрастном аспекте.

В обследовании приняли участие 150 человек, из них 75 студенток и 75 студентов. Выборка каждой возрастной группы составила 15 человек.

Для каждого обследованного регистрировались следующие параметры внешнего дыхания: ДО, ЖЕЛ, МОД, МОС25, МОС50, МОС75., рассчитаны должные величины и проведено сопоставление измеренных параметров дыхания с должными величинами.

Данная выборка студентов характеризовалась отсутствием вредных привычек (курение) и хронических заболеваний верхних дыхательных путей,

Все полученные индивидуальные показатели обследованной группы студентов сравнивали с физиологическими нормативами параметров внешнего дыхания для взрослого (здорового) человека.

Нормативы взрослого (здорового) человека:

ДО - у мужчин от 250 до 800мл, у женщин от 250 до 600 мл.

МОД - 6–8 литров в минуту при спокойном дыхании.

ЖЕЛ - 2.5 - 7.5 л.

Показатели функционального состояния респираторного отдела, измеренные при форсированном дыхании: **МОС25** - максимальная объемная скорость воздуха на уровне выдоха - 25% ФЖЕЛ; **МОС50** - максимальная объемная скорость воздуха на уровне выдоха - 50% ФЖЕЛ; **МОС75** - максимальная

объемная ско-рость воздуха на уровне выдоха -75% ФЖЕЛ имеют широкий индивидуальный диапазон варьирования, поэтому в литературных источниках не обозначаются как нормативы [4, с. 34].

Результаты исследования показывают достаточно большой диапазон варьирования каждого измеренного параметра внешнего дыхания, не только по полу, но и по возрасту. В таблице 1 приведены значения параметров внешнего дыхания обследованной группы студенток. Проведена статистическая обработка данных и установлено, что минимальная жизненная емкость легких студенток в выборке составила 2,63 л, а максимальная – 4,51л. Среднее значение исследуемого показателя составило $3,51 \pm 0,15$ л при стандартном отклонении $\sigma = 0,47$ л. Коэффициент вариации исследуемого показателя составляет 13,39 %, что соответствует нижней норме варьирования.

Таблица 1 – Возрастной аспект параметров внешнего дыхания студенток

Параметры внешнего дыхания M $\pm$ SD	Возраст, лет				
	18	19	20	21	22
ЖЕЛ, л	2,63-3,86	3,11-4,14	3,43-4,51	3,2-4,51	3,39-4,34
ДО, л	0,53-1,41	0,23-1,72	0,64-1,39	0,47-1,75	0,65-1,26
МОД, л	6,89-7,56	7,09-7,87	7,21-7,98	7,35-8,37	6,73-8,13
МОС25, л/с	1,76-4,98	1,67-6,41	3,71-5,14	5,12-6,88	5,88-6,69
МОС50, л/с	1,51-3,96	1,08-5,08	3,75-5,15	4,28-5,19	4,38-5,36
МОС75, л/с	2,27-2,79	2,26-2,79	2,28-2,78	2,33-2,67	2,39-4

Отмечено, что МОД студенток с 95 % доверительной вероятностью находится в диапазоне от 7,06 до 7,83 л.

Доверительный интервал среднего генеральной совокупности МОС25 студенток биологического факультета находится в диапазоне от 3,47 до 6,18 л/с; МОС50 - в диапазоне от 2,89 до 5,06 л/с; МОС70 - в диапазоне от 2,26 л/с до 4,00 л/с при стандартном отклонении $\sigma = 0,53$ л/с. Коэффициент вариации исследуемого показателя составляет 19,77 %, что соответствует нижней норме варьирования.

В таблице 2 приведены значения параметров внешнего дыхания обследованной группы студентов.

Таблица 2 – Возрастной аспект параметров внешнего дыхания студентов

Параметры внешнего дыхания M $\pm$ SD	Возраст, лет				
	18	19	20	21	22
ЖЕЛ, л	4,76-5,98	4,85-5,97	5,46-6,68	5,57-6,51	5,57-6,51
ДО, л	0,39-0,71	0,43-0,67	0,48-0,67	0,45-0,71	0,47-0,67
МОД, л	6,24-11,36	6,88-10,72	7,68-10,72	7,20-11,36	7,52-10,72
МОС25, л/с	7,75-9,62	8,01-9,62	8,12-9,10	8,01-9,95	8,09-9,56
МОС50, л/с	5,43-6,72	5,31-7,55	6,42-6,93	5,41-6,23	5,61-6,35
МОС75, л/с	2,79-3,43	2,48-4,12	3,01-3,81	2,91-3,62	2,62-3,93

Установлено, что минимальная жизненная емкость легких студентов в выборке составила 4,76 л, а максимальная – 6,68 л. Среднее значение исследуемого показателя составило $5,79 \pm 0,21$ л при стандартном отклонении $\sigma = 0,67$ л. Коэффициент вариации исследуемого показателя составляет 11,59 %, что соответствует нижней норме варьирования.

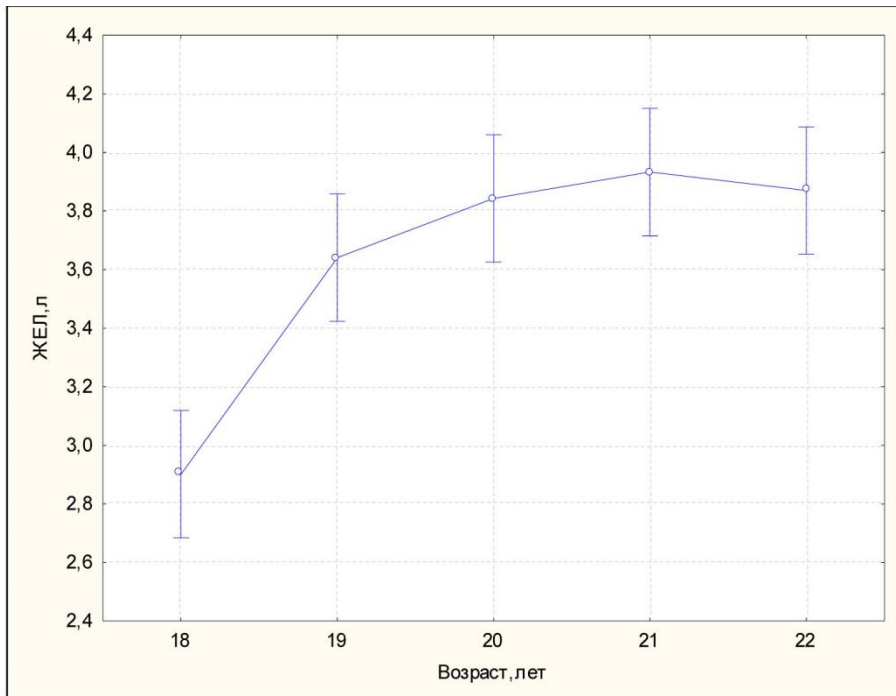
Среднее значение дыхательного объема студентов составило $0,57 \pm 0,04$ л при стандартном отклонении $\sigma = 0,13$ л. Коэффициент вариации исследуемого показателя составляет 23,11%, что соответствует нижней норме варьирования.

Минутный объем дыхания студентов с 95 % доверительной вероятностью отмечен в диапазоне от 7,55 до 10,53 л.

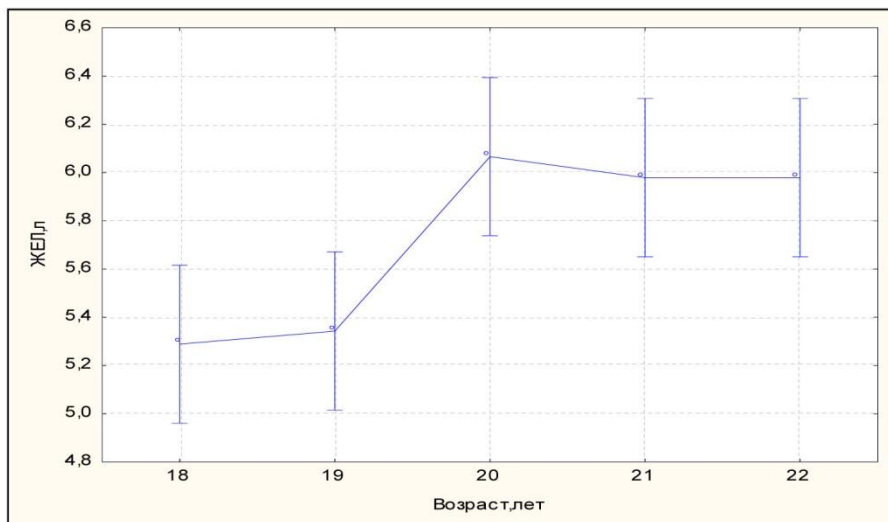
Интервал среднего генеральной совокупности МОС25 студентов находится в диапазоне: от 5,66 до 6,73 л/с; МОС50 -в диапазоне: от 5,66 до 6,73 л/с; максимальная МОС70 студентов в выборке составила 4,12 л/с, среднее значение исследуемого показателя составило $3,27 \pm 0,18$ л/с при стандартном отклонении $\sigma = 0,58$ л/с.

Для определения достоверности изменения параметров внешнего дыхания в возрастном аспекте, был применен метод однофакторного дисперсионного анализа.

Результаты однофакторного дисперсионного анализа свидетельствуют о влиянии возраста студентов на жизненную емкость легких – критерий Фишера составляет 15,3 при уровне значимости $<0,05$ (у студенток) и 5,64 при уровне значимости $<0,01$ (у студентов). При этом 51%-55% варьирования дисперсии обусловлено влиянием изучаемого фактора, т.е. возрастом (рисунок 1-2).

Рисунок 1 – Графіческая інтерпретація однофакторного дисперсійного аналізу впливу віку на життєву ємкість легких студенток

Рисунок 2 – Графіческая інтерпретація однофакторного дисперсійного аналізу впливу віку на життєву ємкість легких студентів

Результати однофакторного дисперсійного аналізу, проведені за ДО і МОД, не вказують на залежність цих показників від віку, оскільки для цієї вибірки критерій Фішера становить 0,19 при рівні значимості $>0,05$.

Найбільш значимим в віковому аспекті показником об'ємних і швидкісних параметрів при форсованому диханні для студенток виявився МОС50 – критерій Фішера становить 17,9 при рівні значимості $<0,01$. При цьому 55% варіювання дисперсії обумовлено впливом вивченого фактора – віком.

У студентів цей показник МОС50 не залежить від віку, оскільки критерій Фішера становить 0,27 при рівні значимості $>0,05$. Отримані дані вказують на зниження МОС50 в віковому періоді 20 – 22 роки.

Висновки. Не відзначено факту патологічного змінення в дихальній системі досліджуваних студентів, оскільки всі параметри зовнішнього дихання близькі до нормативів показників здорового дорослого людини. Встановлено залежність впливу віку студентів на життєву ємкість легких – критерій Фішера становить 15,3 при рівні значимості $<0,05$ (у студенток) і 5,64 при рівні значимості $<0,01$ (у студентів).

Максимальні об'ємні швидкості повітря на рівні 50% форсованої життєвої ємкості легких (МОС50) з 95% довірливою ймовірністю знаходилися в діапазоні 3,47 – 6,18 л/с для дівчаток і 8,17 – 9,40 л/с для юнаків.

Для всех обследованных студентов рассчитаны по таблице должные параметры внешнего дыхания и проведено сопоставление фактических параметров дыхания с должными. Отмечено что фактически наблюдаемые параметры полностью соответствуют должным и даже превосходят их.

Литература:

- 1 Уэст Дж. Физиология дыхания. Основы // Под ред., А.М. Генина. — Москва: Мир, 1988. — 198 с.
- 2 Старшов А.М. Спирография для профессионалов // А.М. Старшов, И.В. Смирнов. — М.: Медицина, 2003. — С.6-9.
- 3 Гланц С. Медико-биологическая статистика // Гланц С.: перевод с англ. Ю.А. Данилова. — М.: Парктика, 1999. — 459 с.
- 4 Белов А.А. Оценка функции внешнего дыхания // А. А. Белов, Н. А. Лакшина. - М.: Медицина, 2002. - 109 с.

Научный руководитель:

кандидат сельскохозяйственных наук, доцент Евтухова Лариса Александровна.

Ismayilova M.A., Erdonova N.D.
(Samarqand, O'zbekiston)

QALQONSIMON BEZ (TIREOID) GORMONLARINING TIMUSDAGI PROLIFERATIV VA FIZIOLOGIK JARAYONLARNI BOSHQARILISHIDAGI ROLI

Timus va qalqonsimon bez jabrali ichakning hosilasi bo'lib, ularning rivojlanish manbasi umumiydir. Shubha yo'qki, bu organlar orasida uzviy bog'liqlik bo'lishi kerak. Bu organlarning morfologik tuzilishidagi o'xshashlik ham ushbu fikrni to'g'ri ekanligidan dalolat beradi. Timus va qalqonsimon bezlar bo'laklarini tuzilishini o'rganish natijalarini ko'rsatishicha, timusning ikki bo'lakligi va qalqonsimon bezning ham ikki bo'lakka va bo'yinchaga ega bo'lishi xarakterli hisoblanadi. Barcha juft organlarda bunday tuzilish 22,4 % ni tashkil etadi. 16,7 % holatlarda ikki bo'lakli timus hamda bo'yinchasiz va piramidali bo'laksiz ikki bo'lakli qalqonsimon bezlarni birga kelishi kuzatilsa, 14,9 % holatda ikki bo'lakli timus va bo'yinchali hamda piramida bo'lakli ikki bo'lak qalqonsimon bezi birga keladi. Uch bo'lakli timus va bo'yinchali ikki bo'lakli qalqonsimon bezning birga kelishi (10,9 %) va ikki bo'lakli timus hamda piramida bo'lakli ikki bo'lakka ega qalqonsimon bezning birga kelishi (10,3 %) bir muncha kam kuzatiladi. Ikki bo'lakli timus va ikki bo'lak hamda bo'yinchaga ega bo'lgan qalqonsimon bezning birgalikda kelishi ayollar uchun tipik holat bo'lib, u 23,2 % holatda, 17,4 % holatda ikki bo'lakli timus va bo'yinchasiz hamda piramida ulushsiz ikki bo'lakli qalqonsimon bez birga kelsa, 15,1 % holatda uch bo'lakli timus va bo'yinchali ikki bo'lakli qalqonsimon bezlar birga kelishi kuzatiladi [1, 2].

Erkaklarda esa juft organlarni ya'ni ikki bo'lakli timus va bo'yinchali ikki bo'lakli qalqonsimon bezlarni ulushi 21,6 % ni tashkil etadi. Bo'yinchali va piramidali bo'lakka ega bo'lgan ikki bo'lakli qalqonsimon bez va ikki bo'lakli timusni uchrash chastotasi bo'yicha ikkinchi o'ringa chiqsa (18,1 %) va bo'yinchasiz hamda piramidali ulushsiz qalqonsimon bez bilan ikki bo'lakli timusning birga kelishi 15,9 % holatda kuzatiladi. Insonlarning timusi bilan qalqonsimon bezlarining morfologik jihatdan o'zaro bog'liqligi mikroskopik darajada ikki bo'lakli timus va bo'yincha hamda ikkita bo'lakka ega qalqonsimon bezni birga kelishi ustun bo'lishi hamda timusning chap tomon assimetriyasi bilan qalqonsimon bezning o'ng tomon assimetriasini tipik nisbati bilan xarakterlanadi [6]. Hozirgi vaqtda yagona neyroimmunoendokrin tizimga kiruvchi timus va qalqonsimon bezlarning funksional aloqasi to'liq yozilgan. Gipotireoz timus bo'lagining o'rta maydonini ishonchli kamayishiga olib keladi. Bu paytda uzoq muddatli gipotireozli hayvonlarda bu ko'rsatkich nazoratga nisbatan 14 % ga kamaydi. Turli qismlar yuzasini alohida-alohida o'rganish, gipotireozda mag'izli maydon yuzasini nazoratga nisbatan (22-30 % ga) kam bo'lishini ko'rsatdi.

Uzoq muddatli gipotireoz paytida ham xuddi qisqa muddatlidagidek hayvonlar timus bo'laklari zonasidagi hujayralarning joylanishini o'rtacha zichligini kamayishiga olib keldi. Gipotireozning muddatiga bog'liq holda po'stloq zonadagi hujayralarning zichligi 7,0-13,7 % ga kamaygan bo'lsa, mag'iz zonasida esa nazoratga nisbatan 8,3-11,4 % kamaydi. Qalqonsimon bez gormonlari konsentrasiyasining kamayishi timositlarni proliferativ faolligiga salbiy ta'sir qilish bilan birga timus hujayralari destruksiyasi darajasini oshirishi aniqlandi. Uzoq muddatli gipotireoz paytida timus hujayralarini mitotik faolligini bir muncha kamayishi kuzatiladi. Bu hayvonlarning po'stloq va mag'iz zonalarda mitozlar miqdori mos holda nazoratga nisbatan bor-yo'g'i 41 va 53 % ni tashkil etdi.

Qisqa muddatli gipotireozda mitozlar sonini kamayishi unchalik aniq bo'lmasada, proliferasiyalanuvchi hujayralarni soni bu paytda nazoratga nisbatan 82-87 % ni tashkil etdi. Gipotireoz paytida mitozlar sonini kamayishi timusning zonalarida destruktiv hujayralar miqdorini ortishi bilan birga kechadi. Bizning olgan ma'lumotlarimiz asosida keltirilgan jadvalardan ko'rinib turibdiki, po'stloq zonada destruksiyalanish darajasini bir muncha ko'p ortishi kuzatildi, qaysiki qisqa muddatli gipotireozda 1,77 uzoq muddatli gipotireozda esa nazoratga nisbatan 2,9 marta ortiq bo'ldi. Xuddi shunday, ammo bir muncha kam darajada mag'iz qavatda destruksiya darajasi ortdi. Uzoq muddatli gipotireozli kalamushlarning timusida bir muncha aniq namoyon bo'luvchi morfologik va submikroskopik o'zgarishlar bo'lishi kuzatildi. Po'stloq zonasining ko'pchilik bo'laklarida ingichka yo'l-yo'l xarakteriga ega bo'lgan timositlar zich joylashgan qism bilan hujayralar saqlamaydigan tiniq, yorug' qismlarni navbatlashuvi kuzatildi [4].

Ukrainalik mualliflarning ishlarida qalqonsimon bezning olib tashlanishi timik gormonlarni ishlab chiqarilishi borasida timusning sekretorlik faoliyatini so'nishi bilan birga kechishi ko'rsatib berilgan [5].

Greyvs kasalligi autoimmunli buzilish hisoblanadi va qalqonsimon bezni kattalashishi hamda gipotireozni rivojlanishi bilan xarakterlanadi. Autoantitana qalqonsimon bezning follikulyar hujayralari membranasiidagi tireotrop gormon reseptorlari bilan birikadi va hujayralar proliferatsiyasini hamda tireoid gormonlar sintezini stimullaydi. Uning reseptorlari ekstratireoidal organlarda, shu jumladan insonlarni ayrisimon bezida ham aniqlandi [1].

Timusning transformasiyalanish darajasini eng minimal darajasi barcha pasiyentlarda bo'lmasada, lekin ko'pchilikda kuzatildi. Masalan, [2] ishda Greyvs kasalligiga nisbatan ikkilamchi bo'lgan tireotoksikoz bilan kasallangan uchta pasiyentning anamnezi yozilgan va timusning juda kattalashishi qayd qilingan. Kompyuterli tomografiyada (KT) timusning hajmi 67,81 va 54 sm ni tashkil etgan. Ikki pasiyentda tireotoksikozga qarshi davolash ishlari muvaffaqiyatli amalga oshirilganidan keyin ularni iltimosiga binoan qayta tekshirishlar o'tkazish uchun qaytarildi. Qayta KT da esa timusning hajmi o'zaro mos holda 72% va 78% ga qisqardi.

Greyvs kasalligiga bog'liq holda timusda ikki tipdagi gistologik o'zgarishlar yozilgan: ayrisimon bezning parenximalarini giperplaziyasi va mag'iz qatlamning limfoid qismining giperplaziyasi. Gipertireozli pasiyentlarda timusning transformatsiyasining asosida yotuvchi mexanizm hali to'lig'icha tushintirib berilmagan, ammo Greyvs kasalliklarini rivojlanishi asosida yotuvchi autoimmunli jarayonlar ushbu patologiyada hal qiluvchi rol o'ynaydi [3].

Greyvs gipertireozini davolash uchun antitireoid preparatlaridan, jumladan, metimazol va propiltiourasillardan foydalaniladi. Antitireoidli preparatlar ta'sirining tahlili timusning limfoidli subpopulyatsiyasida proporsional o'zgarishlarni aniqladi. Limfositlarning umumiy populyatsiyasida B-hujayralarning ulushi jiddiy darajada kamaydi, lekin T-hujayralarning miqdori, ayniqsa nofol bo'lganlarining soni keskin ko'paydi. Bundan tashqari boshqaruvchi T-hujayralarning CD4⁺ va CD25⁺ ulushi taloqda va hududiy periferik tugunlarda jiddiy darajada ortdi. Yuqorida qayd qilingan o'zgarishlarning ko'pchiligi tireoidli statusini stabillashuvi bilan mu'tadil darajagacha tiklandi. Bu natijalar ya'ni gipotireozni vaqtincha qayd qiluvchi antitireoid preparatlar immunokomponentli javobni ortishi bilan immun tizim organlarining hujayrali populyatsiyasini rivojlanishini stimullanishini chaqiradi [7].

Immun tizimlar holatini o'zgarishini tireoidektomiya qilingan sichqonlarda o'rganildi. Gipotireozda timusning endokrin funksiyasini kamayishi, interleykin-2 faolligi, T-killerlarning sitotik faolligi, leykositlarni proliferativlik qobiliyatini ishonchli pasayishi va qondagi immun komplekslar miqdorini ishonchli ko'payishi kuzatildi. Gipotireozni kompensatsiyasini yuzaga kelish sharoitida timogen va polioksidoniya kabi timusni fiziologik faolligini oshiruvchi stimulyatorlarni terapevtik ta'sirini jiddiy ortishi aniqlandi [5].

Tireoid taqchilik holatlaridagi immun tizimlar faolligining so'nishini immunokomponentli hujayralar metabolizmining kinetikasi va organizmdagi tireoid gormonlar konsentratsiyalarining uzviy aloqasi bilan tushuntirish mumkin. Immun tizimning hujayralari (peritoneal limfositlar, monositlar, granulositlar, semiz hujayralar, timositlar) triyodtironin (T₃) ni saqlaydi. Immunokomponentli hujayralardagi T₃ ning konsentratsiyasi va qalqonsimon bezdagi T₃ ning miqdori TTG bilan boshqarilishi aniqlangan edi. Organizmdagi immunokomponentli hujayralarni katta miqdorda bo'lishini hisobga olgan holda T₃ statusni TTG bilan boshqarilishi orasidagi bog'liqlik shu jumladan immunologik tizim tashqarisida ham muhim fiziologik va patologik rolga ega bo'lishi mumkin [6].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдувалиев А.А., Исмаилова М.А., Гильдиева М.С., Саатов Т.С. Элементный состав костной ткани при сочетанном применении тироксина и диазепама в условиях модельной канцеросистемы у мышей. // Проблемы эндокринологии. – 2010. - №3. – С.31-33
2. Абдувалиев А.А., Гильдиева М.С., Саатов Т.С. Тироксиновая регуляция пролиферации эстроген- и прогестеронотрицательных клеток рака молочной железы. // Российский онкологический журнал. - 2006. - №2. - С. 15-18
3. Абдувалиев А.А., Гильдиева М.С., Саатов Т.С. Биологические эффекты тироксина в экспериментальном канцерогенезе. // Проблемы эндокринологии. - 2005. - №1. - С.46-49
4. Hollowell J.G., Staehling N.W., Flanders W.D. et al. Serum TSH, T4, and thyroid antibodies in the United States population (1988 to 1994): National Health and Nutrition Examination Survey (NHANES III) // J. Clin. Endocrinol. Metab. – 2002. – Vol.87. – P. 489–499
5. Zoeller R.T. New insights into thyroid hormone action in the developing brain: the importance of T3 degradation. // Endocrinology. – 2010. – V.151(11). – P.5089-5091
6. Ilkovich D., Lopez D.M. The liver is a site for tumor-induced myeloid-derived suppressor cell accumulation and immunosuppression. // Cancer Res. – 2009. – V.69(13). – P.5514-5521
7. Wrona D. Neural-immune interactions: An integrative view of the bidirectional relationship between the brain and immune systems // J. Neuroimmunol. – 2006. – Vol.172. – P. 38–58

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Олена Барсукова, Андрій Гоман
(Одеса, Україна)

ОЦІНКА АГРОКЛІМАТИЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЯРОГО ЯЧМЕНЮ В ЛІСОСТЕПОВІЙ ЗОНІ

У зерновому клині України посівні площі ярого ячменю становлять близько 40%. Основними районами його обробітку є Полісся, Прикарпатські райони, центральні області Лісостепової зони і Степовий зон. Урожайність ячменю з року в рік коливається і в значній мірі визначається природно-кліматичними умовами території обробітку. Ступінь відповідності кліматичних умов території обробітку біологічними особливостями ярого ячменю, агротехніці обробітку визначає його продуктивність. Найбільш висока врожайність сільськогосподарських культур досягається за умов максимально більш повного використання рослиною кліматичних ресурсів. Максимум продуктивності може бути досягнуто за рахунок зміни структури посівних площ досліджуваної культури з метою отримання кращої відповідності кліматичних умов їх біологічним вимогам.

Нами ставилося завдання оцінити агрокліматичні умови формування врожаю ярого ячменю по території Лісостепової зони.

При виконанні дослідження були використані матеріали багаторічних фенологічних спостережень за ярим ячменем, врожайністю і метеорологічними даними мережі гідрометеорологічних станцій центральних областей Лісостепової зони.

В якості теоретичної основи дослідження була використана модель оцінки агрокліматичних ресурсів формування продуктивності сільськогосподарських культур А.Н. Польового, заснована на концепції Х.Г. Тоомінга про максимальну продуктивності посівів [1-5].

Розглянемо формування агроекологічних категорій врожайності в Лісостеповій зоні на прикладі Вінницької області.

Аналіз ходу декадних сум фотосинтетично активної радіації (ФАР) показує, що в першу декаду вегетації (рис. 1.1) сума ФАР становить 301 Дж/см²дек. У наступній декаді відзначений різкий стрибок значень до 480 Дж/см²дек. З цього моменту і до четвертої декади спостерігається плавний хід кривої сум ФАР до 609 Дж/см²дек. Це значення є максимальним для всього періоду вегетації. Потім в наступній декаді відбувається деяке зниження рівня до 574 Дж/см²дек.

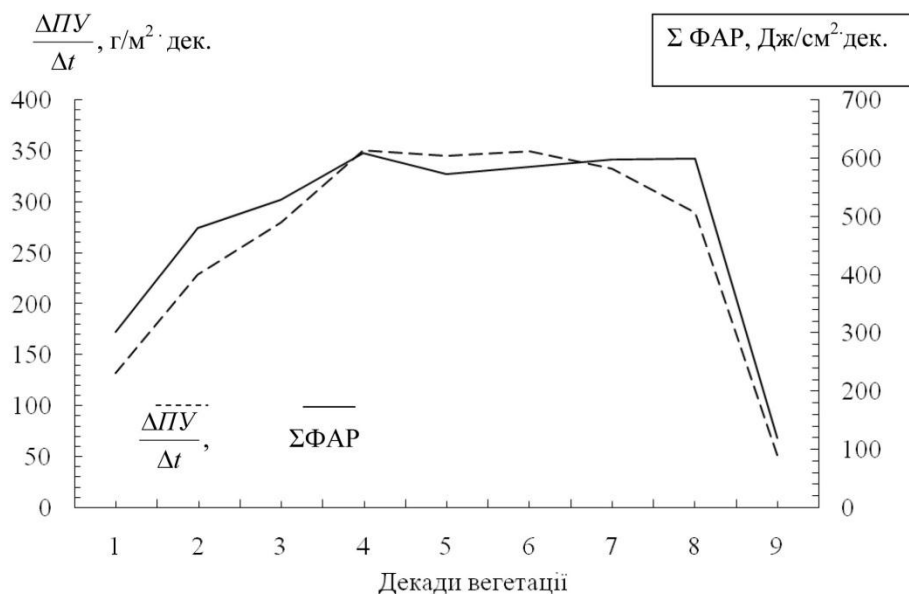

Рис. 1.1. Динаміка декадних приростів ПВ і сум ФАР (ΣФАР) ярого ячменю в Вінницькій області.

У шостій декаді (фаза колосіння) спостерігається підвищення рівня до 600 Дж/см²дек. До кінця вегетаційного періоду крива ходу сум ФАР опускається до 120 Дж/см²дек.

Для динаміки приростів ПВ (рис. 1.1) характерно, що прирости починаються з позначки 131 г/м²дек. У наступній декаді відзначений різкий стрибок, де рівень Δ ПВ становить 228 г/м²дек. З цього моменту спостерігається плавний хід приростів ПУ до 280 г/м²дек. Максимальний приріст спостерігається в період вихід в трубку - колосіння, який складає 350 г/м²дек. Фази колосіння - молочна стиглість, молочна стиглість - воскова стиглість характеризуються поступовим зниженням приростів ПВ зі 345 до 289 г/м²дек. Фаза повна стиглість для Δ ПВ характеризується падінням рівня приростів до 51 г/м²дек.

Формування стеблостою на рівні ПВ йде дуже інтенсивно від першої до третьої декади вегетації і прирости стебел збільшуються від 19 до 390 стебл./м²дек. Потім куціння дещо знижується і до четвертої -

п'ятої декаді вегетації (колосіння) спостерігається деяка редукція стебел. Кущистість від першої до четвертої декаді досягає значних величин від 1,5 до 3,3 відн. од. Загальна кількість стебел зростає від 728 до 1666 стебл./м².

Волого- температурний режим є фактором, коригувальним врожайність. Розглянемо динаміку оптимальних значень температури в районі Вінницької області в зіставленні з ходом середньої за декадую температури повітря протягом вегетації.

Нижня межа оптимальної температури повітря T_{opt1} починається зі значення 8,5 °С. Потім плавно піднімається і в кінці періоду колосіння - молочна стиглість температура досягає максимуму і становить 17,0 °С, потім дещо знижується до 16,8 °С. Верхня межа оптимальної температури повітря T_{opt2} , починається з 10,4 °С, поступово піднімається і в кінці вегетації становить 19,5 °С.

У першу декаду вегетації середня за декадую температура повітря становить 10,4 °С. З початку вегетації і до середини фази кушіння - вихід в трубку середня за декаду температура повітря вище оптимальних значень T_{opt2} , потім вона дещо знижується і, починаючи з цього періоду, знаходиться в інтервалі оптимальних значень, кілька перевищуючи T_{opt2} в самому кінці вегетації.

Сумарне випаровування посівів ярого ячменю має добре виражену динаміку.

На початку вегетації сумарне випаровування за декаду становить 14 мм, в наступній декаді його рівень підвищується до 19 мм і продовжує підвищуватися до 23 мм, що є максимумом для усього вегетаційного періоду. У наступній декаді, в період вихід в трубку - колосіння його рівень знижується до 19 мм. Дві останні декади цього періоду сумарне випаровування становить 22 мм. Міжфазний період молочна - воскова стиглість відзначений зниженням рівня сумарного випаровування за декаду до 4 мм.

Величина відношення сумарного випаровування за декаду до випаровуваності E/E_0 найвища в першу декаду вегетації (0,70 відн.од.). Плавно знижуючись, вона досягає найменших значень у фазу колосіння - молочна стиглість і становить 0,48 відн.од. До кінця вегетаційного періоду рівень вологозабезпеченості дещо підвищується (до 0,52 відн.од.).

Такі умови волого- температурного режиму забезпечили і відповідний рівень ходу приростів метеорологічний можливої врожайності.

Хід кривої приростів МВУ починається з 99 г/м²дек, зростаючи в наступній декаді до 170 г/м² дек. З цього моменту спостерігається плавний хід приростів, досягаючи максимуму в кінці фази кушіння - вихід в трубку (231 г/м² дек), потім у фазу вихід у трубку - колосіння помітний різкий спад приростів до 194 г/м² дек. За міжфазний період колосіння - молочна стиглість рівень приростів знизився до 122 г/м² дек. Наприкінці вегетаційного періоду рівень становить 21 г/м² дек.

Приріст стеблостою на рівні ММВ спочатку йде сповільнено. Прирости становлять 16 стебл./м² дек. Максимальне збільшення стебел спостерігається в третій декаді вегетації і досягає 356 стебл./м² дек. Кущистість на початку вегетації становила 1,2 відн.од. Потім в період кушіння - вихід в трубку вона досягала 3,0 - 3,1 відн.од. Загальна кількість стебел на рівні ММВ зростає від 534 до 1262 стебл./м².

Прирости дійсно - можливих врожаїв починаються з позначки 66 г/м² дек., потім різко зростають і в наступній декаді досягають 113 г/м² дек. Далі йде поступове зростання, максимум досягається в період кушіння - вихід в трубку і становить 153 г/м² дек. Фаза колосіння - молочна стиглість характеризується різким зниженням до 90 г/м² дек. Наприкінці вегетаційного періоду прирости ДМВ знижуються до 14 г/м².

На рівні ДВУ формується менший стеблостій в порівнянні з рівнем ММВ. Максимальне збільшення кількості стебел спостерігається в третій декаді і становить 314 стебл./м² дек. Найбільша редукція спостерігається після колосіння. Максимальна кущистість становить 2,5 - 2,6 відн. од. Загальне число стебел до кінця вегетації досягає 913 стебл./м²дек.

Динаміка приростів на рівні УВ відзначається такими особливостями. Крива ходу починається з 42 г/м² дек., різко зростаючи в наступній декаді до 72 г/м² дек. Хід кривої приблизно схожий з ходом кривої. Максимум відзначений наприкінці міжфазного періоду кушіння - вихід в трубку і становить 99 г/м² дек. Протягом періоду колосіння - молочна стиглість рівень знижується з 71 до 58 г/м² дек. До кінця вегетаційного періоду падає до 9 г/м² дек.

Встановлено закономірності впливу агрометеорологічних умов на темпи розвитку ярого ячменю і формування стеблостою по території Вінницької області. Встановлено чотири типи агрометеорологічних умов, що визначають динаміку кущистості і густоту продуктивного стеблостою.

Література:

1. Пасов В.М. Изменчивость урожаев и оценка ожидаемой продуктивности зерновых культур. – Л.: Гидрометеоиздат, 1986. – 152 с.
2. Полевой А. Н. Моделирование гидрометеорологического режима та продуктивности агроэкосистем. – Одеса, 2005. – 345 с.
3. Полевой А.Н. Теория и расчет продуктивности сельскохозяйственных культур. – Л.: Гидрометеоиздат, 1983. – 175 с.
4. Полевой А.Н., Мызина Т.И. Изменение структуры влияния агрометеорологических условий на урожайность ярого ячменя // Метеорология и гидрология. – 1975. – №8. – С. 82 – 87.
5. Тооминг Х.Г. Экологические принципы максимальной продуктивности Посевов. – Л.: Гидрометеоиздат, 1986. – 264 с.

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ЯРОГО ЯЧМЕНЮ В ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Ячмінь — найбільш скоростигла яра зернова культура, вегетаційний період якої складає 60-110 днів. Ярий ячмінь внаслідок недостатнього розвитку кореневої системи, короткого вегетаційного періоду, підвищених вимог до структури ґрунту є найбільш вимогливим серед зернових до попередника. Ярий ячмінь є важливою технічною, продовольчою і кормовою культурою. Зерно ячменю - концентрований корм для багатьох видів сільськогосподарських тварин, особливо цінний продукт для вигодовування свиней.

Необхідність забезпечення сільського господарства всебічною кількісною інформацією про вплив складаючих і очікуваних погодних умов на формування продуктивності посівів сприяла розвитку робіт по моделюванню впливу факторів навколишнього середовища на основні процеси життєдіяльності рослин і в кінцевому результаті – на врожайність.

Модель формування агроекологічного рівня потенційної врожайності сільськогосподарських культур заснована на концепції максимальної продуктивності рослин Х.Г. Тоомінга і результатах математичного моделювання формування врожаю рослин А.М. Польового [1-5].

В ході виконання даної роботи нами були оцінені агроекологічні умови вегетаційного періоду ярого ячменю. У роботі використовувалась модель формування агроекологічного рівня потенційної врожайності сільськогосподарських культур. Вона має блочну структуру і містить п'ять блоків: – блок вхідної інформації;

- блок показників сонячної радіації;
- блок функції впливу фази розвитку на продукційний процес рослин;
- блок родючості ґрунту;
- блок агроекологічного рівня потенційної врожайності.

Блок вхідної інформації складається з даних стандартних метеорологічних і агрометеорологічних спостережень і містить в собі всі необхідні для виконання розрахунків характеристики. Вони поділяються на дві групи:

– перша група – середня декадна температура повітря, середня за декаду кількість годин сонячного сяйва, сума опадів за декаду, кількість днів в розрахунковій декаді.

– друга група - інформація про бали ґрунтового бонітету, вміст гумусу в ґрунті.

Блок показників сонячної радіації. Для розрахунку інтенсивності сумарної сонячної радіації використовується формула С.І. Сівкова

$$Q_o^j = 12,66 \cdot (SS^j)^{1,31} + 315 \cdot (A^j + B^j)^{2,1}, \quad (1)$$

де Q_o - сумарна сонячна радіація, яка надходить на горизонтальну поверхню, кал/(см²д);

SS - середня за декаду кількість годин сонячного сяйва, год;

j - номер розрахункової декади;

A і B - проміжні характеристики, які визначаються залежно від широти місцевості та нахил Сонця.

Блок функцій впливу фази розвитку на продуктивний процес рослин. В основі продуктивного процесу рослин лежить фотосинтез. Його інтенсивність зумовлюється фазою розвитку рослин та умовами навколишнього середовища. Для розрахунку онтогенетичної кривої фотосинтезу використовується формула

$$\alpha_\phi^j = \exp \left[-a_\phi \left(\frac{TS_2 - \Sigma t_1}{10} \right)^2 \right], \quad (2)$$

де величина a_ϕ знаходиться за виразом

$$a_\phi = \frac{-100 \cdot \ln \alpha_\phi^o}{(\Sigma t_1)^2}, \quad (3)$$

де a_ϕ - онтогенетична крива фотосинтезу, відн. од.;

α_ϕ^o - початкове значення онтогенетичної кривої фотосинтезу, відн. од.;

Σt_1 - сума ефективних температур повітря від сходів, при якій спостерігається максимальна інтенсивність фотосинтезу рослин, °С;

TS_2 - сума ефективних температур, °С.

Блок родючості ґрунту. Родючість ґрунту характеризується вмістом в ньому гумусу

$$F_{Gum} = \frac{G_{um}}{G_{umopt}}, \quad (4)$$

де F_{Gum} - відношення вмісту гумусу в ґрунті до величини оптимального для вирощування сільськогосподарської культури вмісту гумусу в ґрунті, відн. од.

G_{um} - вміст гумусу в ґрунті, %;

G_{umopt} - вміст гумусу в ґрунті, який забезпечує високий рівень урожайності сільськогосподарських культур залежно від типу ґрунтів, %.

Функція впливу вмісту гумусу в ґрунті визначається за формулою О.С.Образцова для розрахунку забезпеченості рослин елементами мінерального живлення

$$FW_{Gum} = (F_{Gum})^{1,35} \cdot \exp[1,1 \cdot (1 - F_{Gum})], \quad (5)$$

де FW_{Gum} - функція впливу вмісту гумусу в ґрунті на формування врожаю, відн. од.

Блок *агроекологічної категорії врожайності (ПУ)*- потенційної врожайності. Збільшення ПУ загальної біомаси за декаду визначається залежно від інтенсивності фотосинтетичної активної радіації (ФАР) і біологічних особливостей культури з урахуванням зміни здатності рослин до фотосинтезу протягом вегетації, а також родючості ґрунту

$$\frac{\Delta ПУ^j}{\Delta t} = \alpha_{\phi}^j \frac{\eta \cdot Q_{\phi ap}^j \cdot d v^j}{q} \text{Впл } FW_{Gum} \quad 10, \quad (6)$$

де $\frac{\Delta ПУ}{\Delta t}$ - приріст потенційного врожаю загальної біомаси за декаду, г/(м²дек.);

α_{ϕ} - онтогенетична крива фотосинтезу, відн. од.;

η - коефіцієнт корисної дії (ККД) посівів, відн. од.;

$Q_{\phi ap}$ – середня декадна за добу сума ФАР, кал/(см²д);

$B_{пл}$ - бал ґрунтового бонітету (бал родючості ґрунту), відн. од.;

q - калорійність сільськогосподарської культури, ккал/г;

10 - розмірний коефіцієнт.

Рівень ПУ господарсько - корисної частини врожаю (зерна, коренеплодів, бульбоплодів) при його стандартній вологості визначається за виразом

$$ПУ_{\text{госп}} = ПУ \cdot K_{\text{госп}}^{ПУ} \cdot 0,1 \cdot V_{\text{госп}}, \quad (7)$$

де $ПУ_{\text{госп}}$ - потенційний урожай господарсько-корисної частини врожаю при його стандартної вологості, ц/га;

$K_{\text{госп}}^{ПУ}$ - частка господарсько-корисної частини врожаю в загальній масі потенційного врожаю, відн. од.;

$V_{\text{госп}}$ - стандартна вологість господарсько-корисної частини врожаю (зерна, коренеплодів, бульбоплодів), відн. од.

Підвищення рівня ПУ забезпечується головним чином шляхом селекції нових сортів, які матимуть вищий рівень урожайності за рахунок ефективного використання сонячної радіації.

Формули (1 - 7) дозволяють визначити агроекологічну категорію ПУ - сільськогосподарських культур, яка формується під впливом ґрунтово-кліматичних умов досліджуваної території.

У відповідності з моделлю були розраховані температуро-вологі показники розвитку ярого ячменю в Житомирській області, а також розраховані врожаї різного рівня (ПВ, ММВ, ДМВ, УВ), оцінка ступеню сприятливості метеорологічних умов, оцінка рівня агроекологічного потенціалу та оцінка культури землеробства. Також були побудовані графіки динаміки температурно-вологіх показників та приростів різних рівнів врожаю (суха маса, г/м²)

Потенційний врожай сухої маси ярого ячменю в першій декаді складав 160 г/м². В наступній декаді приріст досягає до рівня 258 г/м². Після куціння спостерігається збільшення врожаю від декади до декади і максимальне значення (324 г/м²) досягає в період колосіння – молочна стиглість. Після наступу фази молочної стиглості йде зниження ПВ і до кінця вегетації складає 251 г/м².

У початковий період вегетації приріст МВУ становить 121 г/м². дек., однак, крива різко піднімається в наступній декаді до 183 г/м². дек. У наступні періоди спостерігається її плавне зростання. Максимум досягається в середині періоду третій лист - куціння, він становить 232 г/м². дек. Потім прирости МВУ плавно знижуються і в період вихід в трубку - колосіння складають 214 г/м². дек. Наприкінці вегетації відбувається різке зниження приростів МВУ до 118 г/м². дек.

Інтенсивність стеблоутворення визначають умови температурного режиму та зволоження. Підвищена температура повітря від 12 до 15 °С і запаси продуктивної вологи в орному шарі в межах 31 – 36 мм визначили досить високий приріст кількості стебел на рівні ММВ.

Максимальне збільшення числа стебел спостерігається в другій декаді вегетації і досягає 356 стебел./м². дек. Куцистість зберігається на досить високому рівні і досягає 3,0 - 3,1 відн.од. Загальна кількість стебел на рівні МВУ змінюється від 622 до 1320 стебел./м².

Хід динаміки приростів дійсно-можливої урожайності (ДМВ) починаються з позначки 72г/м². дек, різко зростаючи в наступній декаді до 109 г/м². дек. У наступній декаді величина $\frac{\Delta ДМВ}{\Delta t}$ продовжує зростати, досягаючи максимуму до середини періоду третій лист - куціння, і становить 139 г/м². дек. До кінця фази вихід у трубку рівень приростів ДМВ становить 127 г/м². дек. У період колосіння - молочна стиглість відзначається різке зниженням $\Delta ДМВ$ з 123 до 106 г/м². дек. В кінці вегетаційного періоду прирости ММВ знижуються до 70 г/м². дек.

Прирости врожайності на рівні УВП починаються з позначки 46 г/м². грудня., зростаючи в наступній декаді до 70 г/м². дек., потім плавно піднімаючись, досягають максимуму в між фазний період третій лист - куціння і становлять 89 г/м². дек. Потім йде плавне зниження, а до кінця вегетаційного періоду рівень $\frac{\Delta УВ}{\Delta t}$ знижується до 45 г / м². дек.

Можна зробити такий висновок, що на території Житомирській області при високої та середньої ефективності використання агрокліматичних ресурсів можна отримувати найбільш високі рівні врожаю у виробництві в північному і центральному районах.

Література:

1. Пасов В.М. Изменчивость урожая и оценка ожидаемой продуктивности зерновых культур. – Л.: Гидрометеоиздат, 1986. – 152 с.
2. Полевой А. Н. Моделирование гидрометеорологического режима та продуктивности агроэкосистем. – Одеса, 2005. – 345 с.
3. Полевой А.Н. Теория и расчет продуктивности сельскохозяйственных культур. – Л.: Гидрометеоиздат, 1983. – 175 с.
4. Полевой А.Н., Мызина Т.И. Изменение структуры влияния агрометеорологических условий на урожайность ярового ячменя // Метеорология и гидрология. – 1975. – №8. – С. 82 – 87.
5. Тооминг Х.Г. Экологические принципы максимальной продуктивности Посевов. – Л.: Гидрометеоиздат, 1986. – 264 с.

Оксана Вольвач, Христина Журавська
(Одеса, Україна)

АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ВИРОЩУВАННЯ ЦУКРОВОГО БУРЯКУ В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Цукровий буряк належить до молодих культур. Його вік налічує лише 200 років. До XVII століття буряки вирощували як листові та коренеплідні овочі. На кормові цілі почали вирощувати приблизно з 1700 року.

У 1747 році німецький хімік А.С. Маргграф довів, що цукор з буряків аналогічний тростинному. Лише у 1784 році його учень Ф.К. Аккард розпочав дослідження з селекції, розробки агротехніки вирощування і технології переробки буряку на цукор. Він з кормових буряків відбирав білі форми. У 1802 році Аккард одержав перший урожай чисто білого буряку з вмістом цукру 5-7%, який пізніше за місцем вирощування отримав назву сілезький білий. З одної тони коренеплідів він добув лише 30 кг цукру, тоді як сьогодні вихід цукру досягає 140-160 кг і більше. У 1810 році виникла перша цукрова фабрика у Німеччині, у 1820 році - у Франції. Термін "цукровий буряк" виник лише близько 1830 року, коли розширились посівні площі і з'явилися цукрові заводи.

З того часу бурякосіяння стало швидко розвиватися в Україні. Вперше в світі тут було створено роздільноплідні форми цукрового буряку, що революційно змінило технологію вирощування. Ще у довоєнні роки в Україні зародився і набув масового поширення рух за одержання 500-центнерного врожаю. Україна була світовим лідером у буряківництві.

Посівна площа цукрового буряку у світі становить близько 8 млн. га, з них найбільше - 18%, або 1,5 млн. га, раніше розміщувалося в Україні [1].

Протягом останніх десятирічч однією з екологічних проблем, з якою довелось зіткнутися людині, є глобальне потепління. Експерти британської Метеорологічної служби дійшли висновку, що глобальне потепління в останні десятиріччя відбувається швидше, ніж прогнозувалось раніше. На їх думку, середні світові температури у 2010 році можуть виявитися найвищими з початку ведення статистики в 1850-х роках [2].

Актуальність обраної теми підтверджують матеріали світової статистики, які показують, що сьогодні вирощувати цукровий буряк на території України також важливо, як і соняшник, ріпак чи кукурудзу. Зміна

клімату на планеті співпадає з періодом наростання продовольчого дефіциту в світовій спільноті. В цих умовах при раціональному регулюванні посівних площ для України створюються можливості стати одним із найбільших виробників сільськогосподарської продукції, у тому числі й цукру. Це пов'язано з тим, що зміни клімату для буряківництва, цілком можливо, будуть скоріше позитивні, ніж негативні.

Тепло є одним із найважливіших факторів, які визначають швидкість розвитку рослин. Тому вивчення зв'язку між температурними умовами і темпами розвитку рослин сільськогосподарських культур представляє собою одну із задач агрометеорології.

Рослини починають вегетацію не одразу ж після встановлення позитивної температури повітря, а тільки при підвищенні її до певного рівня. При цьому культури північного походження починають розвиток при порівняно низьких температурах, а культури південного походження починають вегетацію при більш високих температурах.

Температура, при якій починається розвиток рослин, називається біологічним мінімумом. Кожна сільськогосподарська культура має свій біологічний мінімум розвитку, який змінюється відносно фаз розвитку культури.

З підвищенням температури повітря зверх біологічного мінімуму розвиток рослин прискорюється пропорційно зростанню температури, але до визначеного порогу. Температура, при якій спостерігаються найбільші темпи розвитку культури, є найсприятливішою температурою - температурний оптимум. У різних сільськогосподарських культур значення температурного оптимуму різні, також вони різні у різних міжфазні періоди [3].

Постійність сум ефективних температур дозволяє з певною завчасністю розраховувати очікувані дати настання різних фаз розвитку сільськогосподарських культур, тобто складати фенологічні прогнози. Для цього використовується рівняння:

$$\sum t = A + Bn, \quad (1)$$

де $\sum t$ - сума позитивних температур повітря за період; n - тривалість періоду, дні; A - сума ефективних температур за вказаний міжфазний період, °C; B - біологічний мінімум температури в цей же період, °C; $\bar{t}$ - середня температура повітря, °C.

Величини A і B називаються температурними показниками швидкості розвитку сільськогосподарських культур. Для багатьох культур вони визначені і широко використовуються у практиці агрометеорологічних розрахунків.

Тому, на нашу думку, актуальним є питання уточнення вимог такої важливої сільськогосподарської культури як цукровий буряк до тепла у нових температурних умовах. На території Полтавської області за 20-річний період (1993-2012 рр.) були проведені дослідження агрометеорологічних умов вирощування цукрового буряку за періоди: сівба – сходи, сходи – початок росту коренеплоду, початок росту коренеплоду – в'янення нижнього листя та за весь вегетаційний період.

Залежність сум активних температур від тривалості періоду сівба – сходи є прямолінійною і, згідно [4] визначається за наступним рівнянням:

$$\text{Sum}T_1 = 4,0n_1 + 127, \quad (2)$$

де $\text{Sum}T_1$ – сума додатних температур першого міжфазного періоду, °C; 4,0 – біологічний мінімум, °C; n_1 – тривалість першого міжфазного періоду, дні; 127 – сума ефективних температур вище уточненого мінімуму, °C.

Коефіцієнт кореляції, що є мірою тісноти прямолінійного зв'язку, у даному випадку дорівнює 0,6. Це свідчить про те, що між сумою температур та тривалістю періоду в даному випадку є досить тісний зв'язок.

Таким чином, можна сказати, що, якщо у минулому столітті біологічним мінімумом для цукрового буряку вважалася температура 6-7°C, і саме на таку температуру орієнтувалися буряководи при плануванні весняних польових робіт, то за теперішніх температурних умов, що змінилися, розвиток цукрового буряку починається з температури 4°C.

Згідно до існуючих сценаріїв зміни клімату для України [5], такі температури до 2030 року будуть спостерігатись на місяць раніше, ніж у теперішній час, тобто висівати цукровий буряк можна буде уже у березні.

Залежність сум активних температур від тривалості періоду сходи – початок росту коренеплоду визначається за наступним рівнянням:

$$\text{Sum}T_2 = 12,9n_2 + 41, \quad (3)$$

де $\text{Sum}T_2$ - сума додатних температур, другого міжфазного періоду, °C; 12,9 - уточнений біологічний мінімум, °C; n_2 - тривалість другого міжфазного періоду, дні; 41- сума ефективних температур вище уточненого мінімуму, °C.

Коефіцієнт кореляції, що є мірою тісноти прямолінійного зв'язку, у даному випадку дорівнює 0,90. Це свідчить про те, що між сумою температур та тривалістю періоду в даному випадку є тісний зв'язок.

Залежність сум активних температур від тривалості періоду початок росту коренеплоду - поживтіння нижнього листя визначається за наступним рівнянням:

$$\text{Sum}T_3 = 14,7n_3 + 346, \quad (4)$$

де $\text{Sum}T_3$ - сума додатних температур, третього міжфазного періоду, °C; 14,7- біологічний мінімум, °C; n_3 - тривалість періоду, дні; 346 – сума ефективних температур вище уточненого мінімуму, °C.

Коефіцієнт кореляції, що є мірою тісноти прямолінійного зв'язку, у даному випадку дорівнює 0,87. Це свідчить про те, що між сумою температур та тривалістю періоду в даному випадку також є тісний зв'язок.

Таким чином, можна зробити висновок, що біологічний мінімум цукрового буряку в умовах Полтавської області у період початок росту коренеплоду - пожовтіння нижнього листа складає 14,7°C.

Тобто виявлена особливість стосується всіх міжфазних періодів культури – згідно з існуючими температурними сценаріями, необхідні для їх проходження температури, також будуть спостерігатися раніше, отже, як показують наші дослідження, а також дослідження з цього питання, що проводяться в Одеському державному екологічному університеті [6], вегетаційний період цукрового буряку (як і багатьох інших сільськогосподарських культур) подовжитися як мінімум на один місяць.

Це дозволить не тільки отримати урожай більше у ц/га, але й суттєво збільшити цукровість коренеплодів та вихід цукру, оскільки саме наприкінці вегетації він активно накопичується у коренеплодах.

Таким чином, можна зробити висновок, що агрометеорологічні і, перш за все, термічні умови Полтавської області в умовах глобальної зміни клімату залишаться виключно сприятливими для вирощування цукрового буряку. Тому бажано не скорочувати посівні площі даної культури, замінюючи її на більш вигідні кукурудзу, соняшник та рапс, як це можна, на жаль, бачити протягом останніх років, та обов'язково включати її до сівозміни з метою отримання високих та сталих урожаїв та поліпшення родючості ґрунту.

Література:

1. Цукрові буряки (вирощування, збирання, зберігання) Під. заг. ред. Д. Шпаара. - К: ННЦ І АЕ, 2005. - 340 с.
2. Forster, P., V. Ramaswamy, P. Artaxo et al. Changes in Atmospheric Constituents and in Radiative Forcing. In: Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA.
3. Основи агрометеорології: Підручник / Польовий А.М., Божко Л.Ю., Вольвач О.В.; Одеськ. Держ. Екологічний Університет. – Одеса: ТЕС, 2012. – 250 с.
4. Уланова Е.С., Сиротенко О.Д. Методы статистического анализа в агрометеорологии. – Л.: Гидрометеоиздат, 1969. – 198 с.
5. Хохлов В.М., Латиш Л.Г., Цимбалюк К.С. Возможні зміни температурного режиму в Україні у 2011-2025 роках // Вісник Одеського державного екологічного університету. – 2009. – Вип. 8. – С. 70-78.
6. Степаненко С.М., Польовий А.М. та ін.. Оцінка впливу кліматичних змін на галузі економіки України: [монографія] / за ред. С.М. Степаненка, А.М. Польового. – Одеса: Екологія, 2011. - 696 с.

Олена Жигайло, Юлія Євдокімова
(Одеса, Україна)

АГРОЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ВИРОЩУВАННЯ СОНЯШНИКУ У СХІДНОМУ СТЕПУ УКРАЇНИ

Вступ. Оцінка ефективності вирощування сільськогосподарських культур на території України з урахуванням агроекологічних умов є однією з найважливіших задач спеціалістів, що працюють як в галузі сільського господарства, так і в галузі природничих наук.

Для вивчення впливу факторів зовнішнього середовища на продуктивність сільськогосподарських культур застосовуються різні методи. Комплексне вивчення закономірностей формування врожаю культурних рослин в системі «ґрунт – рослина – атмосфера», його прогнозування та програмування можливі лише на основі кількісної оцінки кліматичних факторів, головними з яких є світло, тепло та волога.

В Україні однією з найпопулярніших олійних культур є соняшник. Високий рівень рентабельності і попит на насіння спричинили значне розширення його посівних площ. Соняшник - основна олійна культура країни. За народногосподарської цінності і значенням він не поступається таким широко розповсюдженим культурам, як пшениця, кукурудза, соя. У порівнянні з іншими олійними культурами соняшник дає найбільший вихід олії з одиниці площі. На соняшникову олію припадає 98% загального виробництва олії в Україні [6].

Достатня кількість тепла є основною передумовою для життя рослин. Для кожного окремого етапу життєвого циклу існують певні температурні межі та деякий оптимум, після переходу через який інтенсивність процесу життєдіяльності знижується [3].

Методи та матеріали досліджень. В роботі за допомогою методів математичної статистики [5] проведена оцінка умов вирощування соняшнику в Східному Степу України на прикладі Дніпропетровської області. Дослідження проводилося на основі багаторічних агрометеорологічних даних Дніпропетровської області за період з 1986 по 2005 роки [1].

Кожний вид рослин характеризується певним біологічним мінімумом, максимумом і оптимумом температури. При температурах вище максимуму або нижче мінімуму для даного етапу (стадії) розвиток або сильно сповільнюється, що призводить до ряду аномалій, або припиняється.

Показником потреби рослин в теплі за інших щодо рівних умов може служити і сума середніх добових температур за весь вегетаційний період і за окремі періоди (фази, етапи).

Для визначення теплозабезпеченості культури використовують суми активних і ефективних температур [3].

Сума активних температур – середня добова температура повітря після її переходу через біологічний мінімум, встановлений для певного періоду розвитку рослини.

Сума активних температур за будь-який період (декада, місяць, рік) може бути визначена з виразу:

$$\sum t_{a\bar{h}} = \bar{t} \cdot n \quad (1)$$

де $\bar{t}$ – середньодобова активна температура повітря за період, °С; n – кількість днів у періоді.

Сума ефективних температур – середня добова температура повітря, зменшена на величину біологічного мінімуму, встановленого для певного періоду розвитку рослини.

Сума ефективних температур за цей же період знаходиться з виразу

$$\sum t_{E\bar{h}} = (\bar{t} - B) \cdot n, \quad (2)$$

де B – біологічний мінімум температури, °С.

Ступінь відповідності потреби рослин у ґрунтовій волозі для формування високих врожаїв запасам продуктивної вологи в ґрунті називають вологозабезпеченістю рослин [3].

Вологозабезпеченість посівів соняшнику характеризується відношенням фактичних сумарних витрат вологи за певний проміжок часу (декаду, міжфазний період, вегетаційний період) до їх можливої витрати, що визначається енергетичними ресурсами (випаровуваністю).

$$V = \frac{E_{\phi}}{E_0} * 100, \quad (3)$$

Для розрахунку фактичних сумарних витрат вологи соняшником використовується скорочене рівняння водного балансу:

$$E_{\phi} = W_n - W_k + R, \quad (4)$$

де $W_n - W_k$ – різниця між початковими та кінцевими запасами продуктивної вологи в 0-100 см шарі ґрунту за період, мм; R – сума опадів за розрахунковий період, мм.

Як показник можливої витрати вологи взята сума середньодобових дефіцитів вологості повітря (Σd , мм), яка характеризує випаровуваність. Розрахунок вологозабезпеченості здійснюється за формулою

$$E_0 = k_{\Pi} * \Sigma d, \quad (5)$$

де k_{Π} – коефіцієнт оптимальної вологозабезпеченості соняшнику (за Ю.С. Мельником [4] від сходів до утворення суцвіть - 0,5; від утворення суцвіть до цвітіння - 0,7; від цвітіння до дозрівання - 0,5).

Результати досліджень. На території Дніпропетровської області, географічне положення якої визначається з півночі на південь $48^{\circ} 49' \dots 47^{\circ} 35'$ пн. ш., з заходу на схід $33^{\circ} 13' \dots 36^{\circ} 14'$ сх. д., для росту та розвитку соняшнику в цілому за вегетацію потрібна сума активних температур 2300°C , при середньодекадній температурі повітря $19,2^{\circ} \text{C}$ (табл. 1). Сума ефективних температур від посіву до сходів при температурі $14,1^{\circ} \text{C}$ становить 91°C , до утворення суцвіть вона дорівнює 503°C , на початок цвітіння соняшнику накопичується 832°C і на момент досягання сума ефективних в середньому становить 1439°C .

Таблиця 1 – Агрокліматичні показники температурного режиму та теплозабезпеченості соняшнику за середньо багаторічними даними (1986-2005 рр.). Дніпропетровська область

ПЕРІОД ВЕГЕТАЦІЇ									
I сімба – сходи		II сходи - утворення суцвіть		III утворення суцвіть - цвітіння		IV цвітіння - досягання		V сходи – досягання	
Середня температура, °С	Сума еф. температур, °С	Середня температура, °С	Сума еф. температур, °С	Середня температура, °С	Сума еф. температур, °С	Середня температура, °С	Сума еф. температур, °С	Середня температура, °С	Сума еф. температур, °С
Губиниха									
14,1	98	18,0	411	20,8	319	21,0	506	19,0	1334
Комісаровка									
14,1	92	18,0	417	21,6	319	22,1	522	19,5	1351
Кривий Ріг									

13,3	96	18,0	411	21,6	317	21,5	520	19,2	1343
Лошкарівка									
13,3	97	18,5	418	21,6	316	22,1	526	19,5	1357
Нікополь									
13,3	98	18,5	418	22,6	319	22,7	534	19,8	1369
Павлоград									
14,1	92	18,0	411	20,3	330	21,5	514	19,2	1344
Синельникове									
14,1	95	18,0	409	20,8	325	21,0	513	19,0	1342
Чаплине									
14,1	94	18,0	408	20,8	327	21,0	513	19,0	1341
Середні по області									
14,1	91	18,0	412	20,8	329	21,5	518	19,2	1349

Умови зволоження на території Дніпропетровської області описуються кількістю опадів по періодах вегетації (табл. 2). В цілому за вегетацію кількість опадів в середньому по області складає 188 мм, за В.П. Дмитренком [2] біологічний оптимум опадів для соняшнику дорівнює 220-340 мм. В ці межі попадає тільки район станції Чаплине (227 мм). На останній території кількість опадів знаходиться у межах 146-207 мм. Найменша їх кількість спостерігається в Нікополі (146 мм).

Таблиця 2 – Агрокліматичні показники режиму зволоження та вологозабезпеченості соняшнику за середньобогаторічними даними з 1986 по 2005 рр. Дніпропетровська область

ПЕРІОД ВЕГЕТАЦІЇ								
I сівба – сходи	II сходи - утворення суцвіть	III утворення суцвіть - цвітіння	IV цвітіння - досягання	V сходи – досягання				
ПОКАЗНИКИ ЗВОЛОЖЕННЯ								
Сума опадів, мм	Сума опадів, мм	Сума опадів, мм	Сума опадів, мм	Сума опадів, мм	Сума дефіцитів, мм	Волого споживання, мм	Волого потреба, мм	Волого-забезпеченість, відн.од
Губиниха								
21	100	51	57	208	737	278	405	0,69
Комісарівка								
18	79	47	60	187	758	294	417	0,71
Кривий Ріг								
18	74	43	59	177	792	262	436	0,60
Лошкарівка								
19	76	47	54	177	785	241	432	0,56
Нікополь								
17	66	37	43	146	797	231	438	0,53
Павлоград								
22	96	49	61	207	750	327	413	0,79
Синельникове								
18	80	45	55	181	809	288	445	0,65
Чаплине								
21	108	59	61	227	722	288	397	0,73
Середні по області								
19	83	48	57	188	773	274	425	0,64

Аналіз динаміки опадів за міжфазними періодами показав, що в середньому по області в період сівба – сходи їх кількість становить 19 мм, найбільша сума опадів (22 мм) спостерігається в районі станції Павлоград, найменша – в Нікополі (17 мм). У міжфазний період сходи – утворення суцвіть випадає в середньому 83 мм, найбільша кількість в районі Чаплине (108 мм), а найменша в районі Нікополя (66 мм). В період з утворення суцвіть і до початку цвітіння кількість опадів в середньому дорівнює 48 мм, максимум доводиться знову на район Чаплине (59 мм), а мінімум так саме у Нікопольському районі (37 мм). В період досягання найбільша кількість опадів спостерігається в районах Чаплина та Павлограда (61мм), найменшою вона залишається в районі Нікополя (43 мм).

Режим зволоження і теплозабезпечення у Дніпропетровській області в період з 1986 по 2005 рр. сприяли в середньому задовільним умовам вологозабезпеченості вегетації соняшнику (0,64 від.од.). Добрі умови забезпечення вологою рослин спостерігались у районі Павлограда (0,79 від.од.). В районах Чаплине, Комісарівки та Губинихи вологозабезпеченість була в межах 0,73...0,69 від.од., в районах Кривого Рогу та Синельникове дорівнювала 0,60...0,65 від. од., а в районах Лошкарівки і Нікополю була незадовільною і складала 0,53...0,56 від. од.

Висновки. Таким чином, аналіз отриманих розрахунків показав, що від посіву до дозрівання соняшнику на території Дніпропетровської області сума активних температур становить 2300 °С, що вказує

на повну забезпеченість посівів соняшнику теплом, а вологозабезпеченість в середньому по області дорівнює 64 %.

Література:

1. Агрокліматичний довідник по Дніпропетровській області / Гол. ред. Т.І. Адаменко – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2010. – 184 с.
2. Гойса Н.И., Дмитренко В.П. Рекомендации и показатели по оценке агроклиматических условий и неблагоприятных явлений в областях УССР. – Ленинград: Гидрометеиздат, 1991. – 28 с.
3. Польовий А.М. Сільськогосподарська метеорологія. - Одеса, : «ТЕС», 2012. - 630 с.
4. Мельник Ю.С. Климат и произрастание подсолнечника. – Л.: Гидрометеиздат, 1972. – 143 с.
5. Уланова Е.С., Забелин В.Н. Методы корреляционного и регрессионного анализа в агрометеорологии. – Л.: Гидрометеиздат. 1990. – 207 с.
6. Масло Приченоморья [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukragroconsult.com/>.

Науковий керівник:

кандидат географічних наук, Жигайло Олена Леонідівна.

**Олена Жигайло, Ірина Кушнарєнко, Ніна Іванчикова
(Одеса, Україна)**

ОЦІНКА ВПЛИВУ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН НА АГРОКЛІМАТИЧНІ РЕСУРСИ В СТЕПУ УКРАЇНИ

Вступ. Проблема зміни клімату в цілому і глобального потепління зокрема стала однією з найсерйозніших і актуальних напрямків науково-технічної діяльності на сучасному етапі [3].

При зміні клімату відбувається зміна природних ресурсів. Врахуванню кліматично зумовлених природних ресурсів завжди надавалося велике значення в тих галузях економіки, які тісно пов'язані із станом погоди і клімату. Передусім, це агропромисловий комплекс, в якому витрати на виробництво сільськогосподарської продукції визначаються відповідним набором кліматично зумовлених природних ресурсів. Клімат чи не найсуттєвіший чинник, що визначає середній рівень урожайності, а також міжрічну мінливість і просторову структуру останньої [4].

Зміни клімату спричиняють зміну кліматично зумовлених природних ресурсів. Якою б не уявлялася картина цього майбутнього розвитку, розуміння цієї ситуації приводить до необхідності вирішення проблеми спостережень, досліджень, аналізу і прогнозу зміни кліматично зумовлених природних ресурсів у зв'язку із змінами клімату [2].

Методи та матеріали досліджень. Для оцінки змін агрокліматичних ресурсів при можливих змінах клімату було використано сценарії зміни клімату в Україні – сценарій RCP-45 та сценарій RCP-85 [2]. Аналіз тенденції зміни клімату виконано шляхом порівняння даних за кліматичним сценарієм та середніх багаторічних характеристик кліматичних та агрокліматичних показників за два періоди: 1986 – 2005 рр. (базовий період) [1], 2021 – 2050 рр. (за сценаріями).

Результати досліджень. Для комплексної оцінки впливу змін клімату на сільське господарство використовувались дві групи агрокліматичних показників – характеристики теплозабезпеченості та характеристики вологозабезпеченості.

Термічний режим та теплові ресурси. Одним з найбільш важливих біокліматичних показників, що визначають характер й інтенсивність багатьох процесів, які відбуваються в органічній природі, є показник теплозабезпеченості. В даний час для оцінки теплових ресурсів в застосуванні до рослинного світу широко використовується середня добова, середня декадна і середня місячна температура і їх суми підраховані різними способами [2].

Теплозабезпеченість періоду визначалась нами основними кліматичними та агрокліматичними характеристиками температурного режиму:

- дати стійкого переходу температури повітря через 0, 5, 10, 15 °С навесні та восени;
- тривалість періоду з температурами повітря вище 0, 5, 10, 15 °С;
- суми позитивних температур повітря за період з температурами вище 0, 5, 10, 15 °С;
- середня температура повітря січня, липня та їхня амплітуда.

Показники термічного режиму, розраховані за різними сценаріями наведені в таблиці 1.

За початок весни, зазвичай, приймається дата стійкого переходу температури повітря через 0 °С в сторону підвищення температури повітря, а за початок осені - дата стійкого переходу температури повітря через 0 °С в сторону від'ємних температур.

Аналіз розрахунків за сценарієм RCP-45 показав, що в період з 2021 по 2050 рр. на досліджуваній території дата переходу температури повітря через 0 °С весною наставатиме на 12 днів, а восени на 5 днів пізніше, через що тривалість періоду з позитивними температурами зменшиться на 7 днів і становитиме 280 днів. Скорочення тривалості періоду спричинить і зменшення сум температур (табл. 2) до 3547 °С (базова 3819 °С). На досліджуваній території середня температура січня практично не буде

змінюватися (на 0,1 °С менша за базову). Температура липня буде нижча, ніж в липні базового періоду на 1,3 °С, а амплітуда температур буде меншою на 1,4 °С і становитиме 24,2 °С.

Таблиця 1 – Дати стійкого переходу середньої добової температури повітря через 0, 5, 10, 15 °С та тривалість періодів з цими температурами. Степова зона. Україна.

Кліматичний період	Дати переходу температури повітря через межі								Кількість днів з температурою повітря рівною або вище			
	Навесні				Восени							
	Температура, °С											
	0	5	10	15	15	10	5	0	0	5	10	15
1986-2005	19.02	21.03	16.04	12.05	26.09	19.10	11.11	03.12	287	236	186	136
Сценарій RCP-45												
2021-2050	03.03	31.03	19.04	15.05	19.09	10.10	05.11	08.12	280	219	174	127
Сценарій RCP-85												
2021-2050	28.02	28.03	19.04	15.05	25.09	14.10	06.11	14.12	289	223	178	133

За сценарієм *RCP-85* навесні дата переходу температури через 0 °С в досліджуваній області наставатиме пізніше на 9 днів, восени - на 11 днів. Тривалість періоду з позитивними температурами буде 289 днів, тобто на 2 дні довше середньої багаторічної тривалості. Тобто за другим сценарієм за більш пізній термін настання весни, та її закінчення, тривалість періоду практично буде дорівнювати базовій. Однак суми температур як і за сценарієм *RCP-45* зменшаться, але менше значніше і становитимуть 3639 °С, що нижче базової суми на 180 °С. Температура в січні за сценарієм *RCP-85* буде вищою температури січня базового періоду на 0,9 °С, а в липні нижче на 1,4 °С.

Амплітуда температур зменшиться до 25,1 °С і буде меншою базової на 0,5 °С. Тобто за рахунок очікуваної більш холодної зими, менш спекотних кінця весни та початку літа амплітуда температур буде практично дорівнювати базовій (25,6 °С).

Таблиця 2 – Характеристики температурного режиму. Степова зона. Україна

Кліматичний період	Сума активних температур вище				Температура повітря, °С		
	0 °С	5 °С	10 °С	15 °С	січень	липень	амплітуда
1986–2005	3819	3690	3322	2707	-1,9	23,7	25,6
Сценарій RCP-45							
2021-2050	3547	3415	3074	2497	-1,8	22,4	24,2
Сценарій RCP-85							
2021-2050	3639	3466	3152	2584	-2,8	22,3	25,1

Для оцінки росту, розвитку і формування врожаю сільськогосподарських культур в агрокліматології та агроекології використовуються кліматичні і біологічні суми [5].

Кліматичні суми температур – це суми температур вище будь-якої межі (наприклад, від дати переходу температури повітря через 5 °С навесні до такої ж дати восени).

Біологічні суми температур – це суми температур за вегетаційний період культури. *Веgetаційним періодом називається період у днях від сівби до збирання врожаю.*

Кліматичний період від дати переходу температури повітря через 5 °С навесні до такої ж дати восени характеризує температурний режим росту та розвитку холодостійких сільськогосподарських культур (пшениця, овес, ячмінь та ін.). За сценарієм *RCP-45* дата переходу температури повітря через 5 °С наставатиме на 10 днів пізніше, восени - на 6 днів раніше, що зменшить тривалість періоду з позитивними температурами на 17 днів (219 днів) в порівнянні з базовим періодом. Сума температур за період з позитивними температурами зменшиться до 3415 °С, що буде менше суми температур базового періоду на 275 °С.

За сценарієм *RCP-85* відхилення будуть дещо меншими і становитимуть весною 7 днів, восени – 5 днів, що зменшить тривалість періоду на 13 днів і вона становитиме 223 дні. Сума температур зросте до 4401 °С, що буде вище суми температур базового періоду на 582 °С. Середня температура січня за сценарієм *RCP-85* очікується на рівні 2,3 °С, тобто близькою до таких значень за сценарієм *RCP-45*. Температура за липень буде нижчою, ніж температура за липень базового періоду на 1,2 °С і становитиме 22,5 °С. Амплітуда температур очікується на рівні 20,2 °С, що нижче базової на 5,4 °С.

Ресурси вологи та вологозабезпеченість вегетаційного періоду. Волога є одним з основних факторів життя рослин. Для ефективного використання земельних ресурсів території необхідний правильне врахування водних ресурсів [5].

Опади є основним джерелом зволоження земної поверхні і з цієї точки зору вони визначають стан багатьох природних ресурсів. Тому поняття просторово-часової мінливості структури поля опадів сучасності та їхні майбутні зміни відіграють важливу роль в прогнозах кліматично-зумовлених природних ресурсів (табл. 3).

Для характеристики умов зволоження аналізувались такі ж періоди як і для теплозабезпеченості: базовий 1986 – 2005 рр. та розрахунковий за кліматичними сценаріями **RCP-45** та **RCP-85** - 2021 – 2050 рр.

При цьому розглядалися такі показники:

– сума опадів за періоди з температурами повітря вище 5, 10 °С;

– сума опадів за періоди: зима, весна, літо, осінь, рік;

– сумарне випаровування за рік та за період активної вегетації рослин (з температурами повітря вище 10 °С).

Розраховані у відповідності до кліматичних сценаріїв багаторічні режими сум опадів показали, що суттєві зміни очікуються взимку, та влітку (табл. 3), причому в зимовий період кількість опадів зростатимуть на 40 % в порівнянні з середньо багаторічними опадами базового періоду, а в літній період навпаки очікуватиметься зменшення опадів з 176 мм до 105 мм за сценарієм **RCP-45** і до 104 мм за сценарієм **RCP-85**.

Таблиця 3 – Режим зволоження. Степова зона. Україна

Кліматичний період	Кількість опадів за період, мм						Сумарне випаровування, мм за рік	
	з температурою повітря вище		Зима	Весна	Літо	Осінь		Рік
	5 °С	10° С						
1986 – 2005	340	284	78	115	176	138	507	394
Сценарій RCP-45								
2021-2050	258	208	109	116	105	101	432	412
Сценарій RCP-85								
2021-2050	270	222	109	135	104	93	441	412

Впродовж весни за першим сценарієм суми опадів будуть майже на рівні базових опадів, а восени зменшуватимуться на 27% і становитимуть 101 мм проти 138мм за осінь базового періоду.

За сценарієм **RCP-85** зростання на 17 % опадів буде спостерігатись впродовж весни, опади за осінь становитимуть 93 мм, що нижче суми за базовий період на 33%.

Розрахунки кількості опадів за періоди з температурою повітря вище 5 °С і 10° С показали, що в Степовій зоні за обома сценаріями сума опадів буде нижче за базову і становитиме за перший період 258 і 270 мм, а за другий 208 і 222 мм відповідно.

Як показали розрахунки за обома сценаріями (табл. 3) зниження сум температур в період 2021 – 2050 рр. та зменшення сум опадів спричинять незначне збільшення сумарного випаровування за рік. Сумарне випаровування за обома сценаріями становитиме 412 мм, що перевищуватиме значення сумарного випаровування за базовий період на 5 %.

Висновок. Отже, аналіз отриманих розрахунків показав, що за обома сценаріями в Степовій зоні України в порівнянні з базовим кліматичним періодом очікуватиметься знижений температурний режим. Незважаючи на те, що взимку очікується зростання опадів, взагалі за рік спостерігатимуться знижений режим зволоження, тому й сумарне випаровування значно не зміниться.

Література:

1. Агрокліматичний довідник по території України. /За ред. Т.І. Адаменко, М.І. Кульбіді, А.Л. Прокопенко. – Кам'янець-Подільськ, 2011. – 107 с.
2. Кліматичні зміни та їх вплив на сфери економіки України./ За ред. С.М. Степаненка, А.М. Польового. – Одеса: Вид. «ТЕС», 2015– 520 с.
3. Логинов В.Ф. Причины и следствия климатических изменений – Минск: Наука і тэхніка, 1992 – 320 с.
4. Польовий А.М. та інш. Вплив зміни клімату на сільське господарство Півдня України // Метеорологія, кліматологія та гідрологія. – 2005. – 49. – с. 252-261.
5. Польовий А.М. Сільськогосподарська метеорологія. - Одеса,: «ТЕС», 2012. -630 с.

Науковий керівник:

кандидат географічних наук, Жигайло Олена Леонідівна.

АГРОЕКОЛОГІЧНІ УМОВИ ВИРОЩУВАННЯ КАРТОПЛІ В ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Основною метою дослідження є оцінка впливу агроєкологічних умов на формування продуктивності картоплі в Вінницькій області.

Картопля – цінна продовольча, кормова і технічна культура. На відміну від інших сільськогосподарських культур її вирізняє універсальність використання. Це винятково важливий продукт харчування. Недарма її називають другим хлібом. Цінність картоплі визначається високими смаковими якостями та сприятливим для здоров'я людини хімічним складом. В її бульбах міститься 12-30% крохмалю, присутній білок, жир, солі калію, магнію, фосфору, вітаміни А, С, В₁, В₂, В₆, D, РР, Н [1].

Жоден інший продукт не має такого розповсюдження в кулінарії. Підраховано, що з картоплі можна приготувати 76 різних перших страв, 25 видів салатів, близько 130 інших страв, в тому числі такі розповсюдженні, як картопля смажена, картопляне пюре, українські деруни, литовські цепеліни, вареники з картоплею та ін.

Також це один з основних видів сировини для крохмале-патокової та спиртової промисловості. Картопляний крохмаль використовують на текстильних, консервних, м'ясоперобляючих підприємствах, з нього отримують глюкозу. Картопля також є одним з цінних кормів для великої рогатої худоби, свиней, птиці.

Картопля є цінною технічною культурою. З неї виготовляють спирт, крохмаль, глюкозу, декстрин та ін. З 1 т бульб одержують 112 л спирту.

Картопля, як просапна культура, має важливе агротехнічне значення. Під неї вносять органічні і мінеральні добрива, міжрядні обробітки очищують поле від бур'янів. Тому картопля є добрим попередником для зернових та інших культур [2].

Продуктивність сільськогосподарських культур обумовлюється цілою сукупністю агрокліматичних факторів - агрокліматичними умовами. Показники агрокліматичних умов повинні всебічно відображати забезпеченість сільськогосподарських культур природними ресурсами, відповідність агрокліматичних умов потребам рослин, а також ступінь їх використання. Найбільш адекватне відображення агрокліматичних умов може бути реалізовано в агроєкологічних категоріях врожайності, які ґрунтуються на принципах максимальної продуктивності та відповідності умов зовнішнього середовища мешкання потребам рослин.

Для агрокліматичного обґрунтування вирощування картоплі в Вінницькій області була використана модифікована модель оцінки агрокліматичних ресурсів формування врожаїв сільськогосподарських культур [3, 4]. Були визначені параметри моделі та функції впливу агрокліматичних показників території на продуктивність картоплі.

Оцінена щододекадна динаміка показників приростів агроєкологічних категорій врожайності під впливом радіаційного, теплового та водного режимів для території Вінницької області.

За допомогою математичної моделі виконана оцінка агрокліматичних ресурсів продуктивності території Вінницької області, яка включає оцінку рівнів ПУ (потенційного урожаю), ММУ (метеорологічно можливого урожаю), ДМУ (дійсно-можливого урожаю) та УВ (урожаю у виробництві) картоплі. Також виконана комплексна оцінка ступеня сприятливості кліматичних умов Вінницької області вирощуванню картоплі.

Приріст потенційної урожайності (ПУ) визначається приходом ФАР і біологічними особливостями, які виражаються через онтогенетичну криву фотосинтезу, ККД та калорійність посівів

$$\frac{\Delta ПУ^j}{\Delta t} = \alpha_{\phi}^j \frac{\eta \cdot Q_{\phi ар}^j \cdot d v^j}{q}, \quad 1)$$

де $Q_{\phi ар}$ – середньодекадна за добу сума ФАР, кал/см² д; q – калорійність, кал/г.

Приріст метеорологічно можливої урожайності (ММУ) загальної біомаси являє собою приріст потенційної урожайності, який буде обмежений впливом волого-температурного режиму

$$\frac{\Delta ММУ^j}{\Delta t} = \frac{\Delta ПУ^j}{\Delta t} \cdot FTW, \quad 2)$$

де FTW – поєднання двох функцій: температурної кривої фотосинтезу та функції впливу вологозабезпеченості на фотосинтез.

Формування дійсно можливої урожайності (ДМУ) загальної біомаси обмежується рівнем природної родючості ґрунту

$$\frac{\Delta ДМУ^j}{\Delta t} = \frac{\Delta ММУ^j}{\Delta t} B_{nl}, \quad 3)$$

де B_{nl} – бал ґрунтового бонітету, відн. од.

Рівень виробничої урожайності (УВ) обмежується реально існуючим рівнем культури землеробства та ефективністю внесення органічних і мінеральних добрив

$$\frac{\Delta УВ^j}{\Delta t} = \frac{\Delta ДМУ^j}{\Delta t} k_{земл} FWM_{ef}^j, \quad 4)$$

де $k_{земл}$ – коефіцієнт, що характеризує рівень культури землеробства і господарської діяльності, відн. од.; FWM_{ef} – функція, що залежить від дози внесення добрив та вологозабезпеченості посівів.

Визначено, що на фазу сходів сума ФАР за декаду складає 812,9 кДж/см², а величина приростів ПУ складає 280,2-308,7 г/м² дек. У фазу цвітіння прирости ПУ досягають свого максимуму. В подальшому по мірі настання фази в'янення бадилля відбувалось старіння рослин, що обумовило зниження приростів ПУ на фоні досить високих сум ФАР за декаду (14,9-16,2 кДж/см²). У фазу в'янення бадилля прирости зменшились до 436,5-464,4 г/м² дек. і до кінця вегетації прирости ПУ зменшились до 344,8 г/м² дек. Приріст ПУ обмежується впливом волого-температурного режиму посівів.

В перші декади вегетації (сходи – утворення бокових пагонів) сумарне випаровування посівів картоплі складає 11,2-24,4 мм, випаровуваність знаходиться в межах 11,2-32,3 мм. Період утворення суцвіть-цвітіння являється критичним по відношенню до вологи и для підтримання оптимальної вологозабезпеченості необхідні високі запаси вологи у ґрунті. Найбільш значні величини випаровуваності спостерігаються в період утворення суцвіть-цвітіння, вони досягають 30,3-32,3 мм. Відносна вологозабезпеченість посівів на початкових фазах була достатньо висока, хоча і від декади до декади знижувалась. В період посадка-сходи вона була найбільша і складала 0,52-0,51 відн.од. В період максимального наростання відносної маси від сходів до цвітіння вона знижувалась до 0,49-0,31 відн.од. В наступний період відбувалось незначне погіршення вологозабезпеченості (до 0,26-0,27 відн.од.).

Температурний режим в період вегетації був близький до верхньої межі оптимальних температур для фотосинтезу. В період сходи – утворення бокових пагонів середня температура повітря складала 18,5-19,9⁰С і знаходилась між нижньою та верхньою межами оптимальних температур. В період утворення суцвіть-цвітіння температура повітря дорівнювала верхній межі оптимальних температур і складала 22,4-23,3⁰С.

Такий хід волого-температурного режиму визначив прирости ММУ картоплі. В період сходи – утворення бокових пагонів прирости ММУ складають 308,7-383,3 г/м² за декаду, в період утворення суцвіть-цвітіння прирости ММУ збільшуються. В період після цвітіння прирости ММУ знижуються. Від фази цвітіння до в'янення бадилля прирости змінились від 447 до 280,2 г/м². В подальшому прирости ММУ були мінімальними.

Прирости ДМУ лімітуються балом родючості ґрунтів. За рахунок цього рівень приростів ДМУ загальної та сухої біомаси буде суттєво нижчим в порівнянні з ММУ. В період сходів прирости ДМУ склали 271,6 г/м² за декаду. В подальшому з настанням фази утворення суцвіть та цвітіння прирости ДМУ були 331,4 г/м² за декаду і на фазу в'янення бадилля вони склали 246,6 г/м² за декаду.

Урожай у виробництві визначається загальним рівнем культури землеробства, який прийнятий в даному регіоні і дозами ефективності внесення мінеральних і органічних добрив. При заданому рівні культури землеробства (0,8 відн.од.) і розрахованій ефективності внесення органічних і мінеральних добрив, яка дорівнює 0,89 відн.од. в період сходів вона змінюється від 344,8 до 436,5 г/м². Максимальне значення приростів УВ спостерігається наприкінці вегетаційного періоду. Значення приростів УВ в цей період досягає 555,8 г/м² за декаду.

Таким чином за результатами розрахунків можна зробити висновок, що Вінницька область є сприятливою для вирощування картоплі, а агроекологічні умови області сприяють отриманню високих врожаїв.

Література:

1. Вольпер И.М., Магидов Я.И., Картофель: История, применение, употребление. – М.: Колос, 1978. – 285 с.
2. Картофель / Под ред. Н.С. Бацанова. – М.: Колос, 1970. – 376 с
3. Полевой А.Н. Теория и расчет продуктивности сельскохозяйственных культур. – Л.: Гидрометеиздат, 1983. - 175 с.
4. Польовий А.М.. Моделювання гідрометеорологічного режиму та продуктивності агроєкосистем / Навчальний посібник. – К.: КНТ, 2007. – 348 с.

Галина Ляшенко, Ірина Камка, Оксана Куковиця
(Одеса, Україна)

ПРОСТОРОВИЙ РОЗПОДІЛ РЕСУРСІВ ТЕПЛА І ВОЛОГИ ПІД ВПЛИВОМ ЕЛЕМЕНТІВ РЕЛЬЄФУ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Вступ. Важливість оцінки просторового перерозподілу агрокліматичних ресурсів в умовах неоднорідної підстильної поверхні не викликає сумніву. В Одеській області в умовах пагорбкуватого і

горбистого рельєфу діапазон мінливості показників ресурсів тепла і вологи на різних місцезонах може досягати діапазону їх мінливості в зональному розрізі. Саме цим перерозподілом зумовлена мінливість темпів розвитку і продуктивності сільськогосподарських культур на невеликих відстанях.

Повстає завдання у визначенні для конкретних територій підходів до оцінки агрокліматичних ресурсів із застосування специфічних комплексних методів, які поєднували б традиційний підхід з детальним врахуванням можливої їх просторової мінливості під впливом місцевих особливостей. При цьому слід виділяти показники агрокліматичних ресурсів, яким притаманна така мінливість під впливом елементів рельєфу. Такими показниками є суми денних і нічних температур повітря, випаровуваність, випаровування і запаси вологи у ґрунті.

Метою даної статті є аналіз отриманих розрахунковим методом показників ресурсів тепла і вологи на різних елементах рельєфу в межах однієї адміністративної області.

Методи досліджень. З.А. Міщенко розроблена методологія розрахунку денних і нічних температур та їх сум в межах бувшого СРСР та Східної Європи. Нею визначено механізм формування значної термічної різниці вдень та вночі в різних формах розчленованого рельєфу, який пов'язаний з особливостями притоку сонячної радіації в розчленованій місцевості і своєрідним повітряним обміном для денних температур і умовами підтоку та стоку холодного повітря, а також площею повітрязбору - для нічних температур [1, 2]. Була розроблена універсальна розрахункова схема, яка надалі Г.В. Ляшенко [2, 3] уточнена і прив'язана до геоморфологічних умов території України. За механізмом формування мікрокліматичних інверсій температури виділено декілька груп місцезонах, які відрізняються за тепловими ресурсами дня і ночі. Виділяються верховини, вододільні плато, верхні частини схилів; середні частини схилів різної експозиції та крутизни, дно долин з великою крутизною (більш ніж 8-12°) впродовж осі; фонові місцезонах, які характеризують умови відкритого рівного місця з відносно добрим обміном повітря вдень та вночі (рівнинні землі, середні частини пологих схилів крутизною до 5°, передгірські широкі долини (до 10 км у поперечнику); підніжжя схилів усіх експозицій, дно та нижні частини широких долин (до 2-4 км у поперечнику); дно та нижні частини вузьких (шириною менш ніж 1 км в поперечнику) замкнених долин, улоговини.

Для основних груп місцезонах встановлено параметри мікрокліматичної мінливості показників теплових ресурсів: різниця між денними і нічними температурами, амплітудою температур, сумами денних і нічних температур в різних місцезонах і в фонових місцезонах ($\Delta T'_{дн}, \Delta T'_H, \Delta \Sigma T'_{дн}, \Delta \Sigma T'_H, \Delta A'_T$), розрахунок яких здійснюється за простими формулами:

$$\Delta T'_{дн} = T'_{дн} - \bar{T}_{дн}, \quad \Delta T'_H = T'_H - \bar{T}_H, \quad \Delta A'_T = A'_T - \bar{A}_T \quad (1)$$

$$\Delta \Sigma T'_{дн} = \Sigma T'_{дн} - \Sigma \bar{T}_{дн}, \quad \Delta \Sigma T'_H = \Sigma T'_H - \Sigma \bar{T}_H \quad (2)$$

де $T'_{дн}, T'_H, A'_T, \Sigma T'_{дн}, \Sigma T'_H$ - денна і нічна температура, амплітуда температур, сума денних і нічних температур в різних місцезонах; $\bar{T}_{дн}, \bar{T}_H, \bar{A}_T, \Sigma \bar{T}_{дн}, \Sigma \bar{T}_H$ - денна і нічна температура, амплітуда температур, сума денних і нічних температур для фонових місцезонах або для рівнинних місць, $\Delta T'_{дн}, \Delta T'_H, \Delta A'_T, \Delta \Sigma T'_{дн}, \Delta \Sigma T'_H$ - мікрокліматичні параметри.

Найскладніші розрахунки мікрокліматичної мінливості притаманні ресурсам вологи, так як для повного і детального їх врахування пропонується використовувати показники, механізм формування мікрокліматичної різниці яких значно відрізняється. Величина випаровуваності або потенційного випаровування прирівнюється до випаровування з водної поверхні, тобто вона не лімітована запасами вологи у ґрунті і визначається теплоенергетичними ресурсами клімату, а величина випаровування – як теплоенергетичними ресурсами, так і запасами вологи у ґрунті.

Методологія розрахунків випаровуваності, випаровування і запасів вологи у ґрунті розроблена О.Н. Романовою [4, 5] і полягала у визначенні параметрів мікрокліматичної мінливості цих показників для різних елементів рельєфу.

$$K'_{E0} = \frac{E'_0}{E_0}, \quad K'_E = \frac{E'}{E}, \quad K'_W = \frac{W'}{W}, \quad (3)$$

де K'_{E0}, K'_E, K'_W параметри мікрокліматичної мінливості випаровуваності, випаровування і запасів продуктивної вологи у ґрунті; E'_0, E', W' - випаровуваність, випаровування і запаси продуктивної вологи у ґрунті в різних місцезонах рельєфу; $\bar{E}_0, \bar{E}, \bar{W}$ - ті ж показники на рівному місці.

В даній статті розглядаються результати розрахунків просторової мінливості сум денних і нічних температур, випаровуваності, випаровування і запасів продуктивної вологи на різних елементах рельєфу Одеської області.

Результати досліджень. Встановлено, що в денні години найбільш теплими виявляються дно долин та нижні частини схилів, а найменші суми денних температур відзначаються на верховинах і вододільних

плато. Якщо по метеостанціям Любашівка, Одеса і Ізмаїл суми денних температур складають 3700, 3800 і 3900 °С, то в межах кожної із станцій в залежності від елемента рельєфу діапазон їх мінливості досягає 900 °С (рис.1а). Перерозподіл сум нічних температур має зворотній знак – найменші суми температур відзначаються на дні долин і в підніжжях схилів, а максимальні – на верховинах і вододільних плато (рис.1б). Суми нічних температур по вказаним станціям становлять 2700, 2800 і 2900 °С, а в межах кожної із метеостанцій діапазон їх мінливості досягає 500 °С.

Представляє інтерес й різниця між сумами денних і нічних температур як по метеостанціям, так і в залежності від елементів рельєфу. Треба відзначити, що для рівнинних місць ця різниця майже не змінюється і складає 900-1000 °С. Найменша різниця сум денних і нічних температур відзначається на верховинах і вершинах схилів – 200 °С, а найбільша – в нижній частині і в підніжжі схилу – 1900 °С.

Величина випаровуваності в весняний період для умов рівного місця – метеостанції Любашівка, Одеса і Ізмаїл складає відповідно 885, 968 і 1068 мм. В межах кожної із метеостанцій величина випаровуваності може значно змінюватися (рис.2а). Найбільша величина відзначається на підніжжі схилу і складає відповідно 1079, 1188 і 1293 мм, а найменша – на верховині – 477, 522 і 577 мм. Таким чином, якщо в межах області діапазон мінливості цього показника складає 183 мм, то в залежності від місцеположення діапазон збільшується до 602-712 мм.

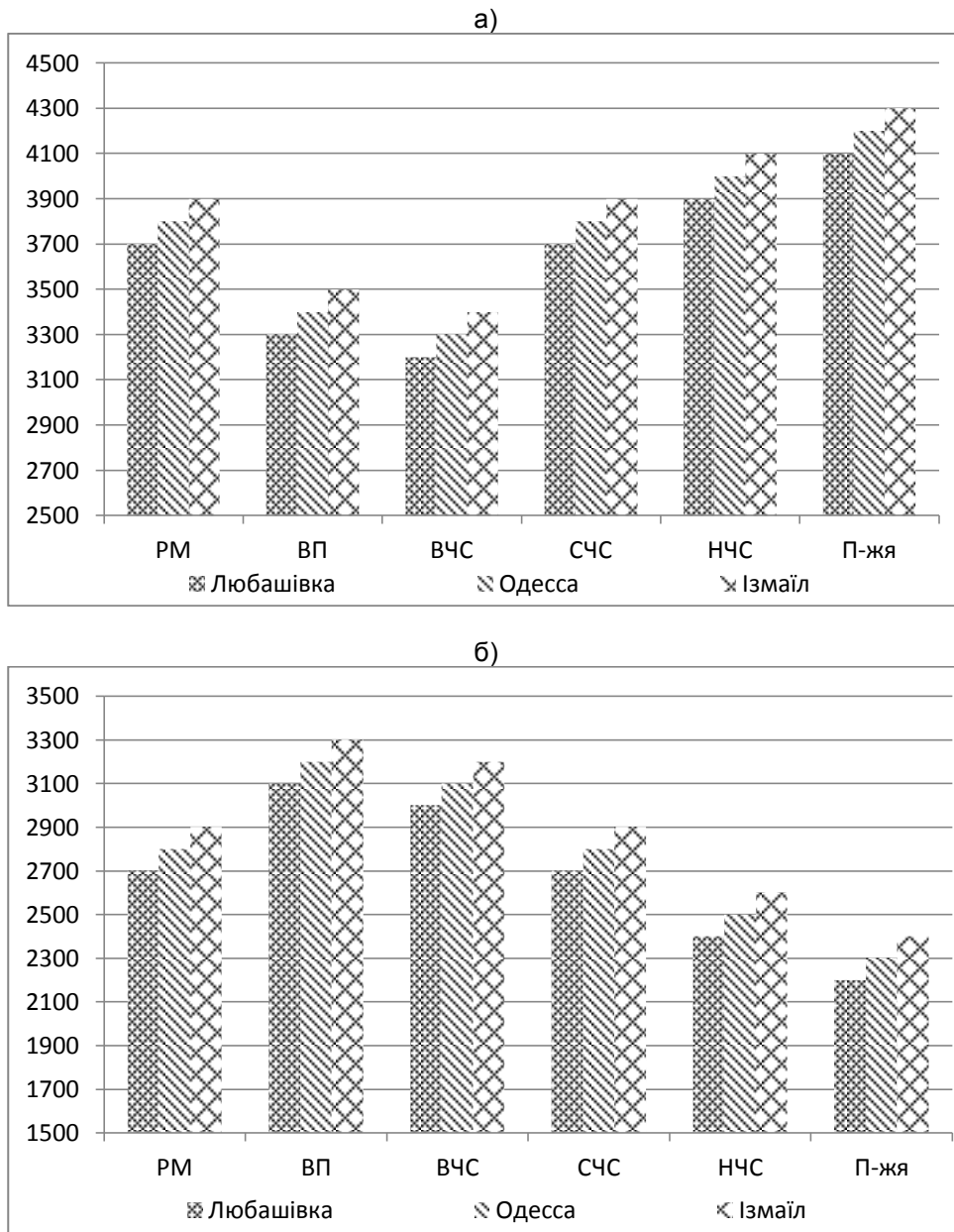

Рисунок 1 – Просторовий розподіл ресурсів тепла на різних елементах рельєфу в Одеській області. а) сума денних температур (ΣТдн), б) сума нічних температур (ΣТн). РМ – рівне місце, ВП вододільна поверхня, ВЧС – верхня частина схилів, СЧС – середня частина схилів, НЧС – нижня частина схилів, П-жя – підніжжя схилу.

За менших абсолютних величин випаровування і запасів продуктивної вологи у ґрунті закономірності їх просторового перерозподілу аналогічні перерозподілу випаровуваності (рис.2б і 2 в).

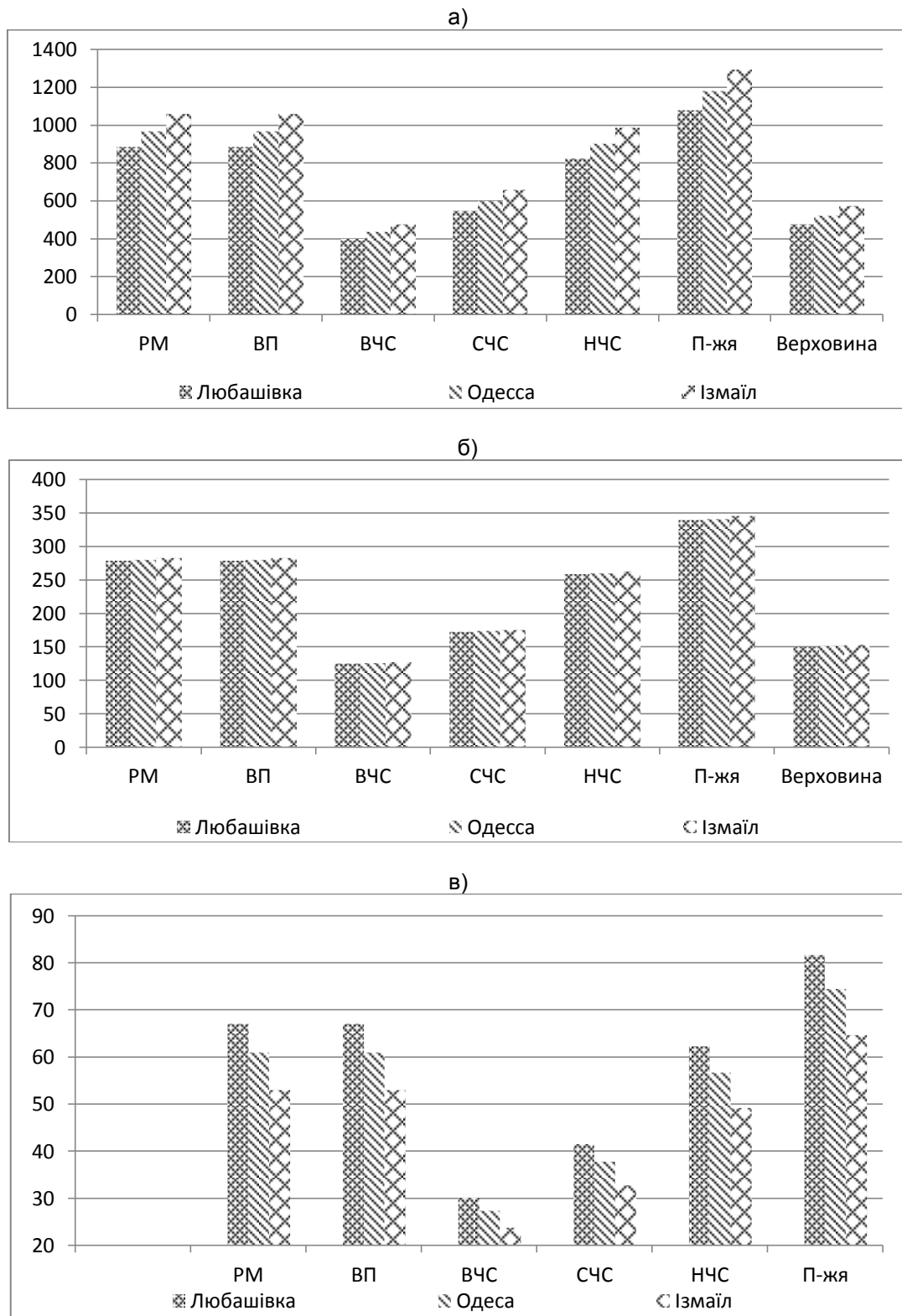

Рисунок 2 – Просторовий розподіл показників ресурсів вологи на різних елементах рельєфу Одеської області. а) Запаси вологи у ґрунті (W , мм), б) випаровуваність (E_0 , мм), в) випаровування (E , мм). Місцезаписання як на рис. 1

Література:

1. Мищенко З.А. Мезо - и микроклиматическая изменчивость теплового режима дня и ночи на территории СНД. // Метеорология и гидрология, 2002, №8. – С. 94-104.
2. Методи оцінки і районування мікрокліматичної мінливості радіаційно-теплових ресурсів України для оптимізації розміщення сільськогосподарських культур // Під ред. М.І. Кульбиди, З.А. Мищенко. – Київ: УкрГМЦ. - 2004. - С. 56-81.
3. Ляшенко Г.В. Агрокліматичне районування України за тепловими ресурсами дня і ночі з врахуванням мікроклімату // Науовий журнал Культура народів Причорномор'я. – Сімферополь. – 2005. - № 65. – С. 16-21

4. Романова Е.Н. Микроклиматическая изменчивость основных элементов климата. – Л.: Гидрометеоиздат, 1977. – 280 с.
5. Романова Е.Н., Мосолова Г.И., Береснева И.А. Микроклиматология и ее значение для сельского хозяйства. – Л.: Гидрометеоиздат, 1983. – 245 с.

**Галина Ляшенко, Сергій Яремов, Олександр Вишневський, Валерія Шиндер
(Одеса, Україна)**

ОЦІНКА РЕСУРСІВ ТЕПЛА І ВОЛОГИ В ВИНОГРАДАРСЬКИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Вступ. Виноградарство, незважаючи на незначні площі, відноситься до важливої сільськогосподарської галузі України. Вважається, що перші виноградники в Північному Причорномор'ї пов'язані з переселенням греків в античні часи. На теперішній час основні виноградні насадження поширені в Україні в Степовій зоні і в Закарпатті. Загальна ж площа виноградників складає близько 50 тисяч га, що значно менше, ніж в 60-70-ті роки минулого століття [1]. Відзначають декілька причин зменшення виноградних насаджень, одна із яких пов'язана із зниженням врожайності винограду внаслідок несприятливих умов перезимівлі та посушливості.

Зважаючи на зміну клімату повстає завдання оцінки сучасних агрокліматичних умов в основних виноградарських регіонах і їх зміну у зв'язку із зміною клімату. Знання агрокліматичних ресурсів в майбутньому дозволить оцінити можливість розповсюдження виноградників в північному напрямку.

Метою даної роботи є оцінка ресурсів тепла і вологи стосовно оптимальності їх для винограду.

Методи досліджень. Оцінка ресурсів тепла і вологи виконувалася на основі інформації про термічний режим і режим зволоження в північностеповій (Запорізька область), середньостеповій (Одеська область) і Закарпатті. Виконувалися розрахунки сум температур за період з температурами вище 10 °С, кількості опадів і гідротермічного показника Селяніноваа (ГТК) як комплексного показника ресурсів вологи, а також середнього із абсолютних мінімумів температури повітря взимку як показника перезимівлі. Для розрахунків використовувалися дані агрокліматичного довідника по території України [2] і методичні матеріали для розрахунку агрокліматичних показників [3-5].

Результати досліджень. Аналіз динаміки середніх місячних температур повітря (рис.1а) показав, що загалом, термічний режим по регіонам України цілком задовільний для росту винограду. Проте аналіз річної динаміки мінімальних температур повітря (рис.1б) викликає певне занепокоєння, особливо в зимовий період. Так, повсюдно можливе зниження температур нижче -20 і -25 °С, так як такі температури в поточний період зумовлюють несприятливі умови перезимівлі винограду, критична температура вимерзання якого знаходиться на рівні мінус 20 – мінус 22, 5 °С. Особливо високі ризики відмічаються в Північностеповій підзоні України і в Закарпатті.

Кількість опадів по місяцям року знаходиться на рівні 30-60 мм в Північно- і Середньостеповій підзонах і до 60-90 мм – в Закарпатті (рис.2а). Кількість опадів в теплий період (період з температурами вище 10 °С) перевищує опади в холодний період (період з температурами нижче 10 °С) майже в два рази (рис.2б). Закономірність розподілу кількості опадів по території зберігається як в теплий і холодний період, та і в цілому за рік.

Викликає інтерес закономірність накопичення сум температур за теплий період по території. На початку теплої періоду суми температур по території майже не відрізняються. В квітні і червні вони становлять 198, 177 і 187 та 1284, 1265 і 1228 °С відповідно в Середньостеповій, Північностеповій і в Закарпатті. Починаючи з серпня інтенсивність накопичення сум температур змінюється і на кінець теплої періоду, який відмічається в другій декаді жовтня, ці суми вже становлять відповідно 3385, 3285 і 3095 °С (рис.3). Тобто на початку періоду різниця в накопичених сумах температур не перевищує 100 °С, то на кінець періоду різниця по регіонам досягає вже майже 300 °С. Така різниця накопичених сум температур зумовлює необхідність в розміщенні різних сортів винограду за їх вимогами до тепла.

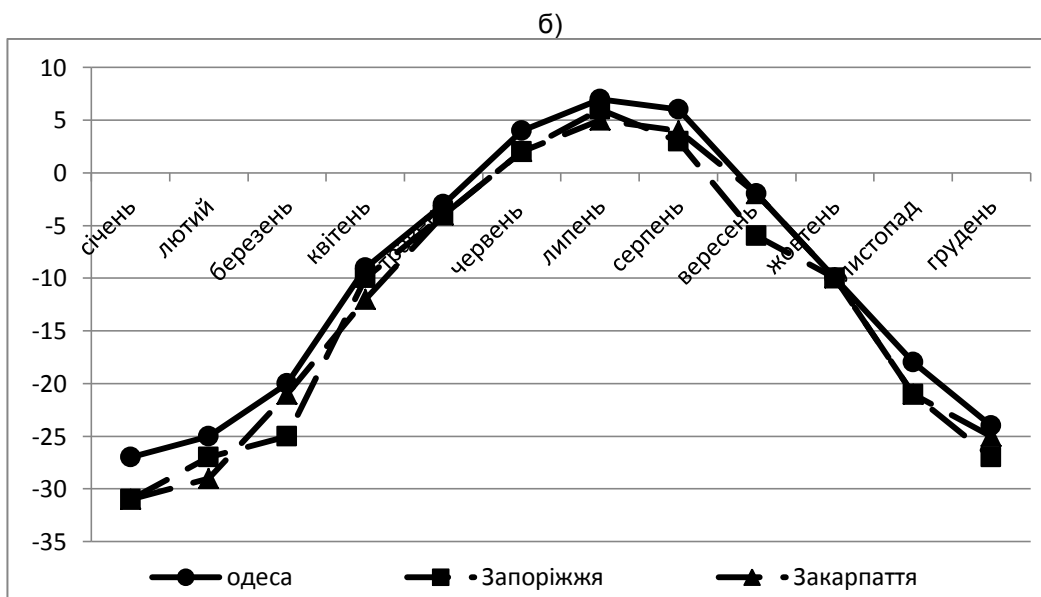
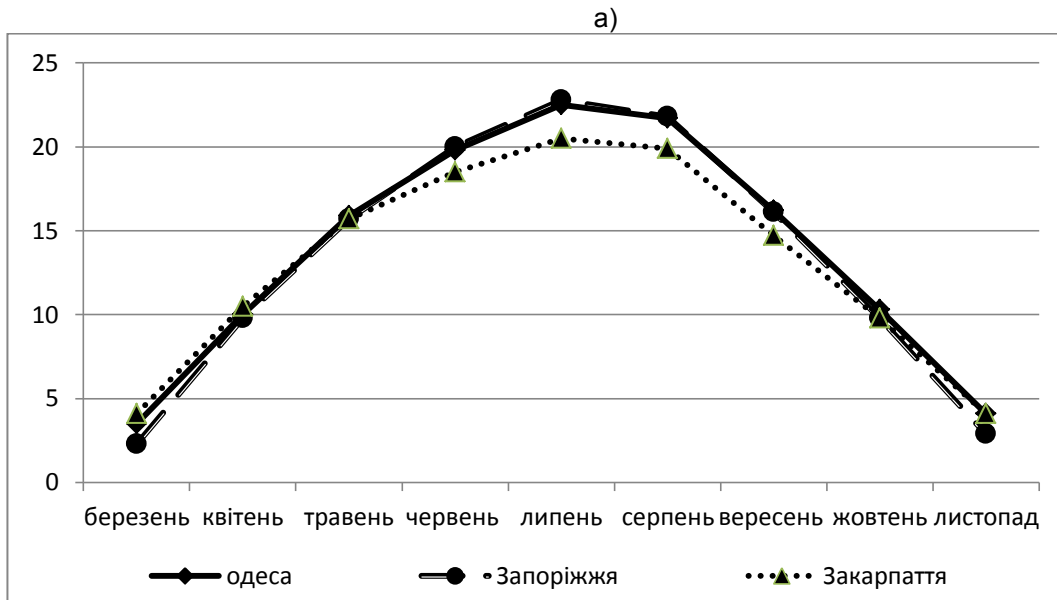
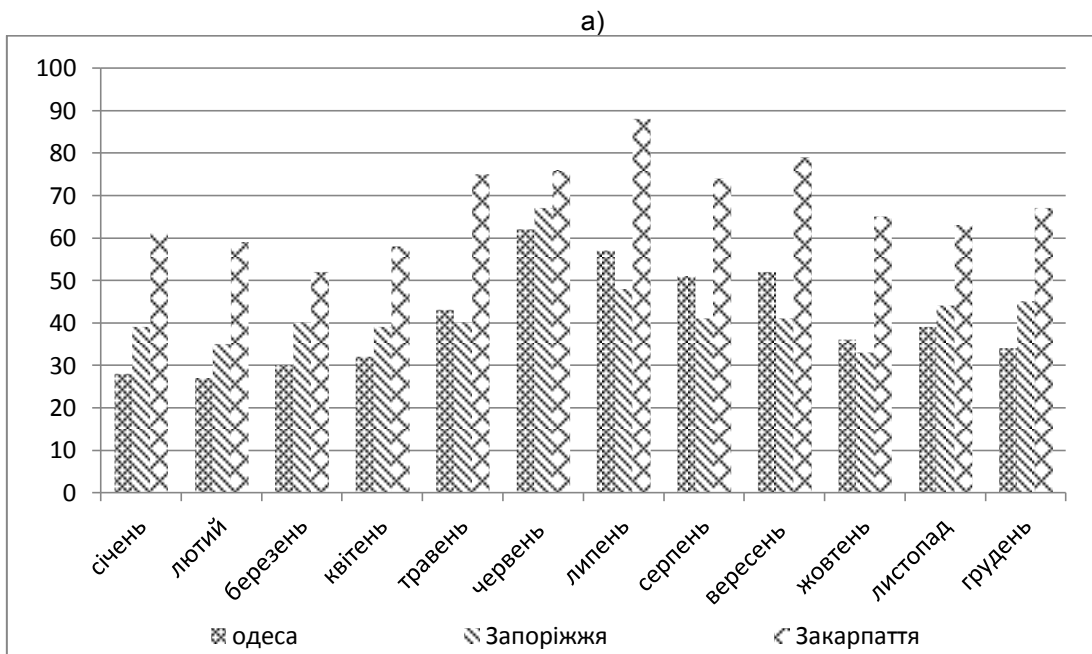

Рисунок 1 – Рчний хід середніх місячних (а) і мінімальних (б) температур в Північностеповій (Запоріжжя), Середньостеповій (Одеса) підзонах і в Закарпатті.

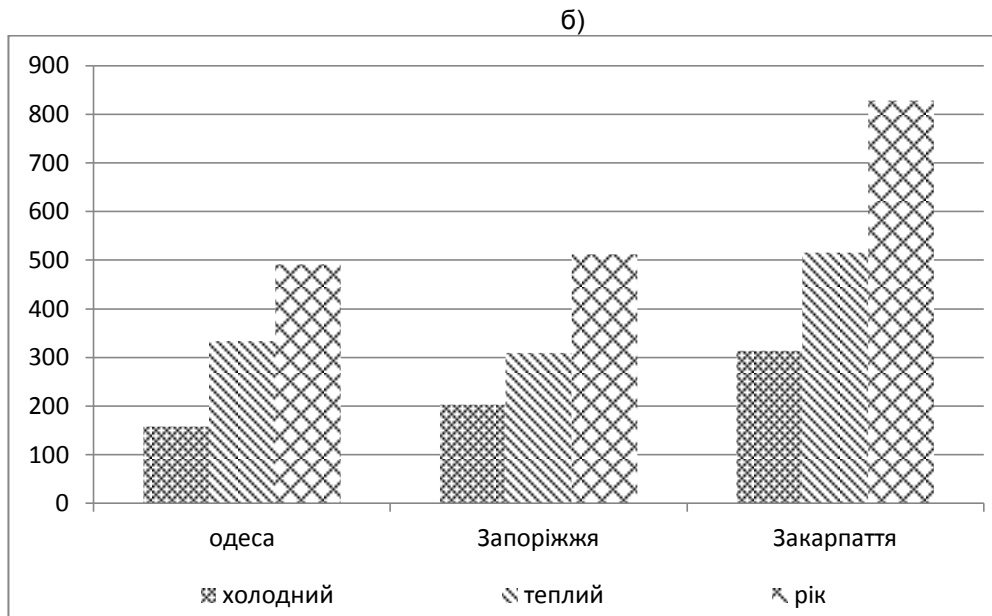

Рисунок 2 – річний хід опадів (а) і кількість опадів за теплий і холодний період (б) в Північностеповій (Запоріжжя), Середньостеповій (Одеса) підзонах і в Закарпатті.

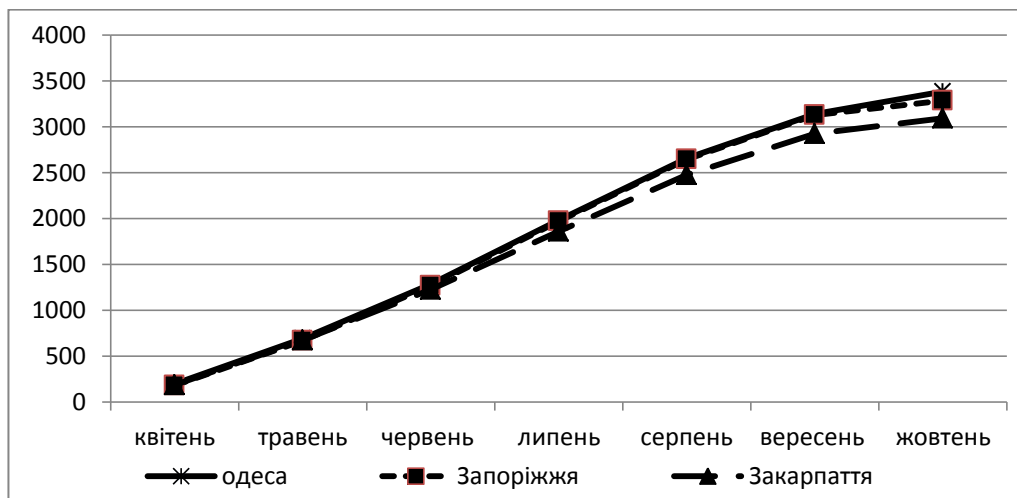

Рисунок 3 – Накопичення сум температур вище 10 °С по місяцям теплого періоду.

Інтегральним показником умов зволоження є гідротермічний коефіцієнт ГТК. Вважається, що виноград відноситься до мезофітів, тобто вимоги до зволоження помірні. Проте відзначається, що врожайність винограду дуже залежить від зволоження ґрунту. Аналіз величин ГТК показав, що на початку теплого періоду умови зволоження цілком задовільна в Північно- і Середньостеповій підзонах і дещо нижче необхідних в кінці теплого періоду (рис.4). В Закарпатті впродовж усього теплого періоду відзначається перезволоження.

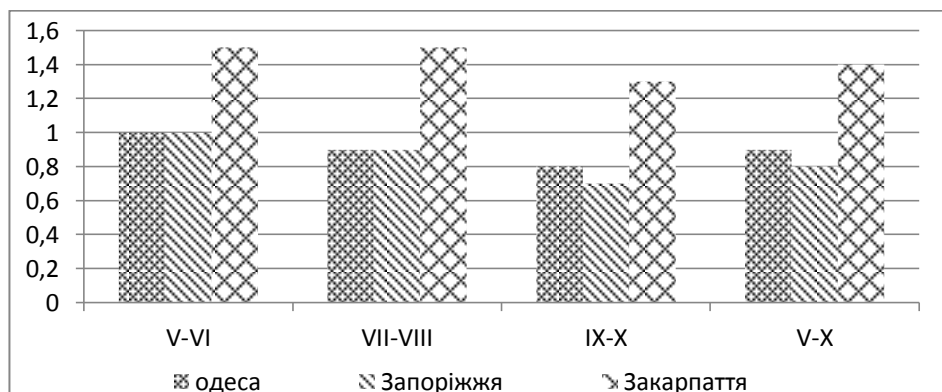

Рисунок 4 – Величина гідротермічного коефіцієнта Селянінова в виногардських регіонах України

Висновки. Проведений аналіз ресурсів тепла і вологи показав їх неоднозначність для винограду в різних регіонах. Майбутні дослідження по виявленню особливостей зміни агрокліматичних ресурсів у зв'язку із зміною клімату дозволять встановити тенденцію в ступені сприятливості цих умов на території України.

Література:

1. Виноградарство Северного Причерноморья. Монография /Под ред. В.В. Власова. - Арциз: ФОП Петров О.С. – 2009. – С. 9-16.
2. Агрокліматичний довідник по території України /за ред. Т.І. Адаменко, М.І. Кульбіда, А.Л. Прокопенко. – Кам'янець-Подільський:ПП Галогодза Р.С. – 2011. – 108 с.
3. Синицина Н.И., Гольцберг И.А., Струнников Э.Н. Агроклиматология. Учебное пособие. Л.: Гидрометеоздат, 1973. – 234 с.
4. Мищенко З.А. Агроклиматология. Учебник. – Одесса:ТЕС. – 2007. – 512 с.
5. Ляшенко Г.В. Агрокліматология. Навчальний посібник. – Одеса: ТЕС. – 2014. – 150 с.

Галина Ляшенко, Ольга Соборова
(Одеса, Україна)

ВПЛИВ ДОБОВОГО РЕЖИМУ ТЕМПЕРАТУР НА ВМІСТ ЦУКРУ І КИСЛОТНІСТЬ УРОЖАЮ ВИНОГРАДУ

Вступ. Виноград є важливою сільськогосподарською культурою, яку в деяких країнах розглядають як дієтичну культуру. Така постановка питання базується на хімічному складі винограду. В 1кг винограду, в залежності від вмісту цукру, міститься від 700 до 1200 кал. За підрахунками експертів 1 кг винограду з середнім вмістом цукру 17%, може дати організму людини близько 13 % кількості калорій його денного раціону. Глюкоза і фруктоза винограду легко засвоюються організмом людини і дуже швидко включаються в обмін речовин. У ньому також міститься значна кількість мінеральних солей, вітамінів, органічних кислот, пектинових речовин. Завдяки цьому цінному складу виноград знаходить значне застосування в якості лікувального засобу: він позитивно впливає на відновлення сил у людей і використовується при лікуванні багатьох хвороб.

Відрізняють дві групи сортів – столові і технічні. Продукція столового винограду використовується для харчування у свіжому стані, а технічного винограду – для виготовлення вина і вино-коньячної продукції. У структурі виноградних насаджень усіх країн світу, за винятком мусульманських країн, переважає технічна група винограду – до 80% загальної площі виноградних насаджень.

Важливо відмітити, що вимоги до якості виноградної продукції технічного напрямку дещо вищі, ніж до столового винограду. Так, якщо сорти столового винограду можуть мати у стиглому вигляді концентрацію цукру в межах 14-16 г/100см³, то врожай технічного винограду вважається кондиційним за вмісту цукру не нижче 17-18 г/100см³. Якість виноградної продукції визначається також співвідношенням між вмістом цукру і кислотністю соку і характеризує в майбутньому повноту («букет») вина.

Врожайність винограду дуже розрізняється як по території, так і в часовому розрізі. Найбільш високі врожаї отримують в США і Австралія (близько 153 і 100 ц/га). В Європі максимальні врожаї збирають у Німеччині, Франції та Італії. Основною причиною міжрічної мінливості врожаю винограду та його якості вважають ґрунтово-кліматичні та погодні умови. Причому, внесок останніх факторів найбільший.

За минулі 60-70 років проведена значна кількість досліджень по встановленню впливу ґрунтових і агрометеорологічних умов на величину та якість виноградної продукції [1-6]. Ними запропоновані основні агрометеорологічні показники, які, значною мірою, визначають формування рівня врожайності і накопичення цукру у ягодах винограду. В кінці минулого століття Міщенко З.А. і Ляшенко Г.В. [7-8] проведено дослідження впливу добового режиму температур на якість виноградної продукції, якими встановлено переважне значення добових амплітуд температур і, особливо, співвідношення денних і нічних температур.

Авторами впродовж останніх трьох років проведено детальні лабораторно-польові дослідження, спрямовані на визначення особливостей цього впливу на якість технічних сортів винограду різних термінів дозрівання.

Метою даної статті є аналіз зв'язку показників якості винограду з добовим режимом температур в період його дозрівання.

Вхідна інформація включала результати паралельного польового і експериментального експерименту за термічним режимом впродовж доби і показниками якості винограду: концентрації цукру у ягодах винограду, титруємої кислотності і глюкоацидеметричного показника ГАП, який є відношенням концентрації цукру у ягодах винограду і титруємої кислотності.

Методи дослідження. Дослідження проводилися на винограднику колекційної ділянки відділу клоннової селекції і ампелографії із залученням агрометеорологічних даних спостережень відомчого поста лабораторії агрокліматології відділу екології винограду ННЦ «ІВіВ ім. В.Є. Таїрова» в 2014 і 2015 роках.

Спостереження за фазами розвитку проводили в період з першого червня по дату технічної стиглості винограду або збору врожаю. Зафіксовано по 40 кущів винограду у трьохкратній повторності кожного із

трьох сортів середньораннього, середнього і пізнього термінів дозрівання: Мускат одеський, Сухолиманський білий і Одеський чорний. Спостереження проводилися на трьох ярусах виноградного куща: верхнього, середнього і нижнього.

Масова концентрація цукру суслі винограду визначалася із застосуванням аерометричного методу, який базується на пропорційній залежності між щільністю суслу і вмістом у ньому цукрів. Визначення масової концентрації тітруємих кислот засноване на прямому титруванні суслу, виноматеріалу або вина титрованим розчином лугу до нейтральної реакції, установленню за допомогою індикатора. Концентрацію тітруємих кислот виражають у міліграм-еквівалентах (мг-екв) на 1 дм³ або в г/дм³.

Розрахунок денних і нічних температур виконувався за уточненими для України рівняннями їх зв'язку з максимальними і мінімальними температурами [8]. Надалі визначалося співвідношення між денними і нічними температурами $T_{дн}/T_{н}$.

В завдання входили: аналіз динаміки показників якості виноградного соку, починаючи з фази наливу ягід і до повної стиглості; розрахунок сум денних і нічних температур; встановлення зв'язку між показниками якості винограду і співвідношення сум денних і нічних температур, яке здійснювалося із застосуванням кореляційно-регресійного аналізу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ.

Мускат одеський – сорт винограду технічної групи, середньораннього терміну дозрівання (тривалість вегетаційного періоду складає 130-140 днів). Виноград використовується для виготовлення білих столових і десертних вин, мускатного ігристого, соків високої якості.

За період з 27 липня по 18 серпня 2015 року вміст цукру у ягодах винограду збільшувався від 9,5 - 10,6 до 20,2 г/100 см³. Відзначається майже пропорційне збільшення вмісту цукру кожні 3-4 дні рівно для трьох ярусів (рис.1). При цьому, на початку періоду дещо більша концентрація спостерігається у ягодах винограду нижнього ярусу, що пов'язано із зменшенням площі листової поверхні куща. Таким чином, збільшення концентрації цукру у ягодах складає 9,6-10,7 г/100 см³.

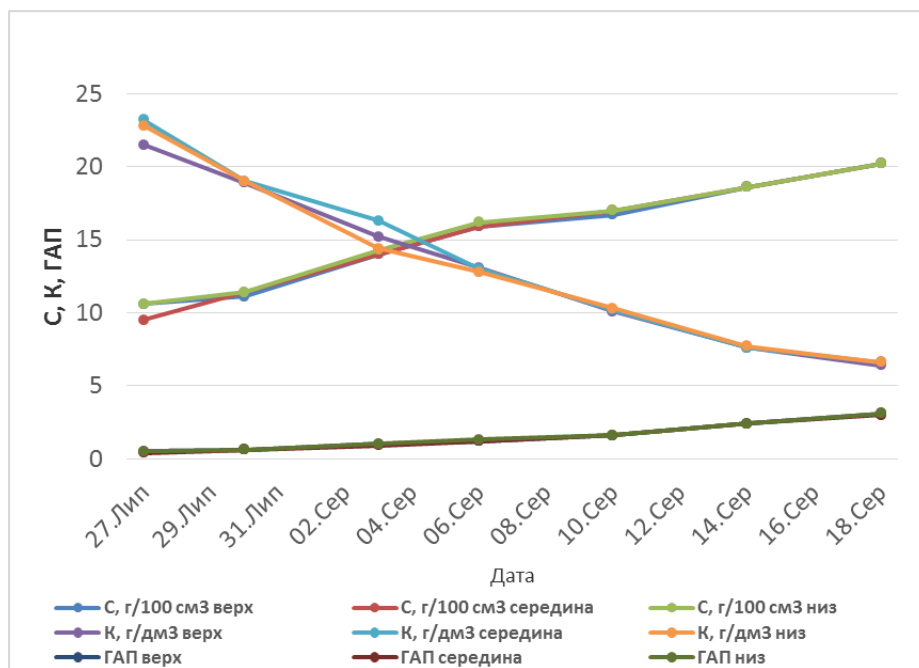

Рисунок 1- Динаміка показників якості урожаю винограду сорту Мускат Одеський (концентрації цукру у ягодах (С), титруємо кислотність (К), глюкоацедиметричний показник ГАП) винограду.Одеса, 2014

Титруєма кислотність зменшується від 18,9 – 19 г/100 см³ до 6,4-6,6 г/дм³. При цьому, по ярусам куща не відзначається стійкої закономірності у зміни величин. Зменшення ж кислотності по ярусам становить відповідно 14,9; 16,6 і 15,2 г/дм³. Тобто, за абсолютною величиною, величина зміни кислотності перевищує зміну вмісту цукру.

Комплексний показник якості врожаю винограду - глюкоацедиметричний показник ГАП, зростав від 0,6 до 3,1. Близька до нижньої межі норми величина ГАП (2,5) відзначалася за чотири дня до збору врожаю. Таким чином, перед збором винограду його величина знаходиться в межах оптимальних значень.

Показник, який характеризує відношення денних і нічних температур, впродовж усього періоду змінювався від 1,1 до 1,5 (рис.2). При цьому простежується його збільшення в нижньому ярусі куща.

Тдн/Тн

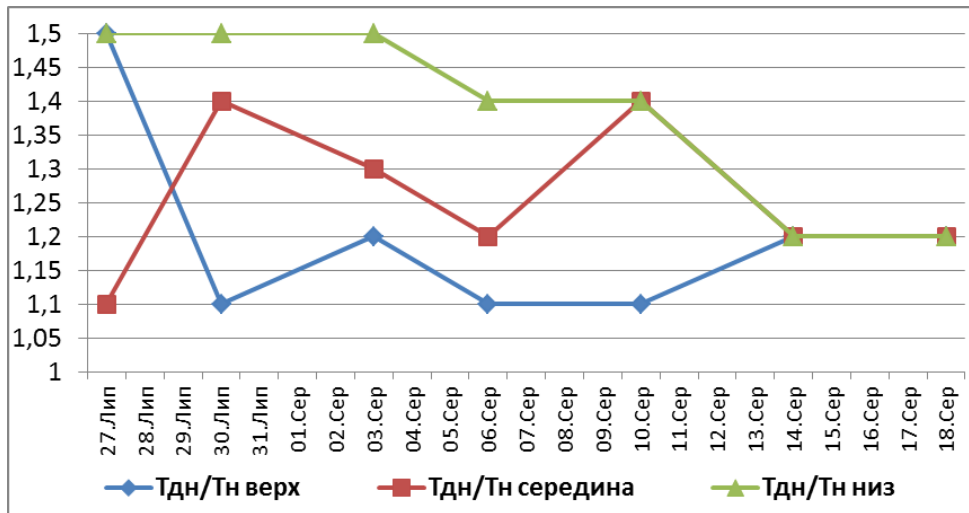
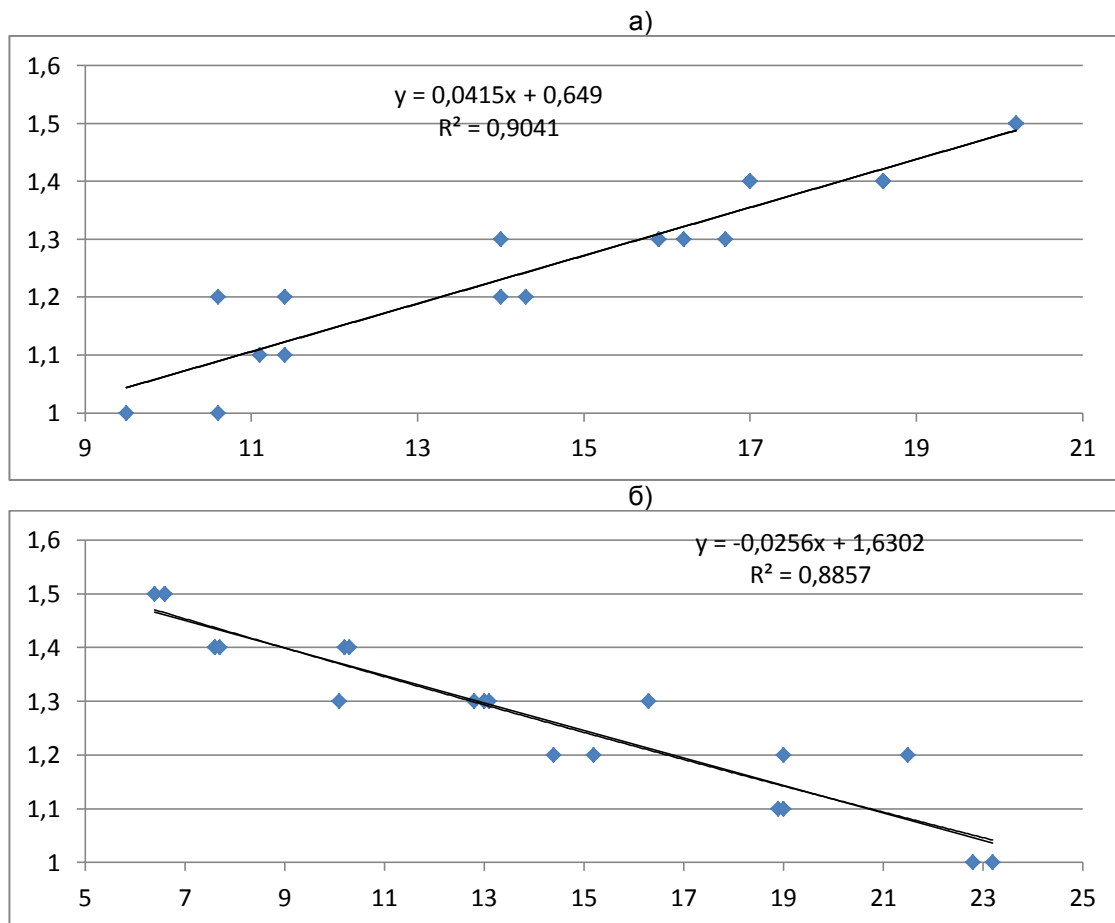

Рисунок 2 – Динаміка відношення денних і нічних температур (Тдн/Тн) в період дозрівання винограду сорту Мускат Одеський. Одеса, 2014 рік

Проведений аналіз показав високу тісноту зв'язку показників якості врожаю винограду з новим показником – відношенням денних і нічних температур (рис.3). Прямий зв'язок з відношенням температур відзначається з вмістом цукру у ягодах і глюкоацидеметричним показником, а кислотності цукру – обернений. Коефіцієнт детермінації в усіх випадках високий – 0,90, 0,89 і 0,90.

Отримано рівняння регресії, за якими, при наявності інформації про відношення температур можна визначити показники якості врожаю винограду.

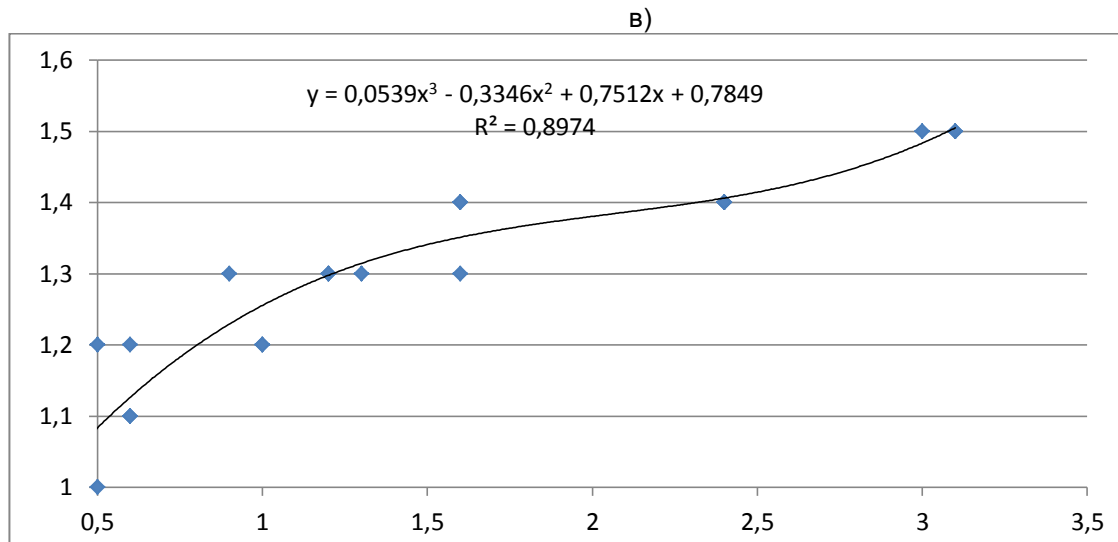

Рисунок 3 – Графіки зв'язку показників якості урожаю винограду сорту Мускат Одеський з відношенням денних і нічних температур в період дозрівання. а) концентрація цукру, б) титруємо кислотність, в) ГАП

Література:

1. Негруль А.М. Виноградарство. - Москва: Сельхозгиз, 1952. - 426 с.
2. Давитая Ф.Ф. Исследование климатов винограда в СССР и обоснование их практического применения. М.-Л.: Гидрометеиздат. – 1952. -304 с.
3. Турманидзе Т.И. Климат и урожай винограда. - Л.: Гидрометеиздат, 1980. - 223 с.
4. Унгурия В.Г. Почвы и виноград. –Кишинев:Штиинца. – 1979. -237с.
5. Физиология винограда и основы его возделывания /Под ред. Акад. К.Стоева. Т.1 – Болгаская Академия наук, 1981. – 331 с.
6. Фурса Д.И. Погода, орошение и продуктивность винограда. - Л.: Гидрометеиздат, 1986.- 199 с.
7. Мищенко З.А. Биоклимат дня и ночи / З.А. Мищенко. – Л.: Гидрометеиздат, 1984. – 280 с.
8. Ляшенко Г.В. Агроклиматическая оценка продуктивности сельскохозяйственных культур в Украине. Монография. – Одесса:ННЦ» ИВиВим. В.Е.Таирова». – 2011. - 248 с

Науковий керівник:

доктор географічних наук, професор Ляшенко Галина Віталіївна.

Пендерецький О.В.

(Івано-Франківськ, Україна)

КЛАСТЕР ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ

Промисловий туризм, як складова загальнодержавного туристичного процесу, є одним з напрямків розвитку постіндустріального суспільства, що дозволяє вирішувати широкий спектр найважливіших соціально-економічних завдань. До них слід віднести вирішення проблем розширення відтворення трудових ресурсів, збільшення зайнятості населення, зростання добробуту і поліпшення якості життя суспільства, забезпечення соціокультурного розвитку населення. Часто в програму подорожей бізнесменів і промисловців входить відвідування наукових центрів і виробничих підприємств з метою ознайомлення з результатами досягнень даного регіону в науково-технічній сфері, вивчення досвіду, технологій, підвищення професійного рівня та кваліфікації. На сьогоднішній день у світі багато великих і малих виробництв тісно співпрацюють з туристичними фірмами, тим самим рекламуючи власну продукцію та розширюючи ринки збуту [1].

Проте через вузькоспеціалізований розвиток і розуміння ролі туристичної індустрії, невикористання резервів для становлення промислового туризму у науковому, діловому, навчальному, культурно-пізнавальному напрямках, а також неповне використання місцевого природного потенціалу, ефективність туристичної галузі в Україні значно менша порівняно з розвиненими країнами світу.

Становлення промислового туризму в нашій державі у значній мірі так важко запроваджується через упереджене ставлення чиновницького апарату, а також ряду керівників промислових підприємств «вчорашнього дня», для яких все нове є чужим. Адже у світі давно організуються виробничі екскурсії та туристичні маршрути на промислові підприємства, що є оригінальним способом представити свою продукцію, поліпшити імідж компанії і галузі в цілому, а для туристів – це можливість побачити своїми очима виробничі потужності, познайомитися з історією промисловості.

У навчальному плані багатьом студентам технічних, економічних, природничих спеціальностей екскурс на виробництво не просто цікавий, але й корисний для майбутньої роботи. Особливо корисними будуть такі екскурсії для студентів геолого-географічних спеціальностей з метою ознайомлення зі структурою, особливостями діяльності підприємств, виявлення виробничих зв'язків підприємств із постачання сировини та збуту продукції, встановлення основних напрямів діяльності підприємств в галузі охорони навколишнього середовища, комплексного вивчення територіальних комплексів тощо.

Одним із перспективних механізмів розвитку територіальної організації продуктивних сил суспільства, здатних значною мірою сприяти поширенню ринкового світогляду і відповідати господарським реаліям українського сьогодення, є створення кластерів. Слово «кластер» походить від англійського слова cluster, що означає рій, скупчення. Туристичний кластер – це ключова організаційна основа, яка поєднує підприємства туристичної та інших суміжних галузей у єдину систему. Це дає змогу реалізувати пріоритетні задачі, які стоять перед підприємствами, установами, організаціями та сприятиме посиленню конкурентних переваг цього регіону.

Відповідно до теорії М. Портера, кластер – це група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній (постачальники, виробники тощо) і пов'язаних з ними організацій (освітні заклади, органи державного управління, інфраструктурні компанії), діючих у певних сферах і взаємодоповнюючих один одного [2]. Шляхом створення подібного об'єднання можна забезпечити фінансування та виконання навіть дуже амбіційних проектів у туристичній галузі, які за інших обставин для кожного окремого учасника були б неможливі. Кластерний метод використовується для підвищення конкурентоспроможності регіону, який застосовувався раніше в основному тільки у промисловому виробництві. Сьогодні цей підхід застосовується і в індустрії туризму.

Згідно з концепцією А. Ю. Александрової, «індустрія туризму має ряд особливостей, які надають актуальність кластерному підходу у розвитку сфери відпочинку та подорожей. Індустрію туризму відрізняє широта міжгалузевих зв'язків, фрагментарна структура, переважання малого та середнього бізнесу, нематеріальний характер турпродукту, неоднакове його сприйняття виробниками та споживачами тощо». При мінімальних інвестиційних надходженнях промисловий туризм здатен забезпечувати їх максимальну віддчу.

Сутність туристичних ресурсів полягає в тому, що вони є основою для формування туристичного продукту і, відповідно, планування та розвитку туризму. Визначення видів, специфіки ресурсів визначає попит на туристичні продукти і опосередковано впливає на формування та підтримку всієї туристичної інфраструктури. Ідентифікація туристичних ресурсів дає можливість визначення необхідних елементів кластера. При цьому, унікальність туристичних ресурсів, місцеві традиції та культура відпочинку впливають на вибір специфіки туристичного кластера, на процес його формування та визначення основних туристичних продуктів. До складу кластера також входять туристичні фірми, головними завданнями діяльності яких є створення привабливих туристичних продуктів, що відповідають потребам туристів, підтримка стандарту обслуговування. Концентрація зусиль на створення різноманітних туристичних продуктів здатна зацікавити вибагливого туриста (внутрішнього або іноземного) [3].

Під час подорожі турист споживає різні послуги – загальні, специфічні туристичні та супутні. Але, перш за все, він потребує послуг з підтримки своєї життєдіяльності – житло, харчування, транспорт, дозвілля. Саме тому основними з елементів кластера є постачальники спеціалізованих туристичних послуг. Складові цього елемента відображають особливість туристичного споживання і при цьому викликають похідний мультиплікативний ефект: необхідність для туриста в місцях споживання туристичного продукту наявності транспортних послуг, житла, харчування, системи гостинності в цілому, створення необхідних умов для лікування, розваг, освіти, задоволення потреби в нових враженнях. Міжгалузєва природа туризму передбачає присутність в мережі постачальників колективних засобів розміщення, підприємств громадського харчування, центрів дозвілля, найцікавіших, найпривабливіших для туристів місць, ділових центрів, лікувально-оздоровчих установ та інших послуг. При цьому якість надання послуг має відповідати вимогам ринку. Основа туристичного продукту – послуги цих постачальників і без згаданих підприємств існування кластера неможливе.

Суть діяльності підтримуючих (обслуговуючих) туризм галузей полягає в наданні туристам супутніх послуг. До них належать фінансові та медичні послуги, місцева роздрібна торгівля, включаючи продаж сувенірів і туристичного спорядження, інженерна (побутова) інфраструктура, забезпечення безпеки і т. д. Дані підприємства і організації функціонують на ринку товарів і послуг незалежно від туризму, але їх залучення до складу кластера створює більш привабливі умови для розвитку та збільшення обсягів обороту. Основний туристичний продукт може бути реалізований і без участі місцевих організацій, але це спричинить збільшення витрат і зниження привабливості для туристів. Збалансований розвиток обслуговуючих галузей і їх активна взаємодія з туристичними організаціями – це запорука успішного функціонування всього кластера.

Кластер функціонує тільки в певному середовищі, а саме у сприятливих умовах (політичних, соціокультурних, економічних, природних), які представляють собою сукупність зовнішніх чинників, що забезпечують конкурентоспроможність туристичних послуг. Сприятливі умови – це комплексне поняття і включає такі елементи, як ресурси (природні, людські), науково-дослідний потенціал, інвестиційний клімат, характер конкуренції, унікальність виробленої продукції та послуг, потреби місцевих споживачів, кваліфікація постачальників, наявність пов'язаних галузей.

При формуванні туристичного кластера необхідно ідентифікувати його географічні кордони і враховувати кліматичні чинники, які відносяться до природних умов. Географічні межі багато в чому створюють транспортні комунікації (стан автомобільних доріг, розвиток малої авіації, водного транспорту), які з'єднують між собою основні центри тяжіння туристів. Географічні межі кластера залежать і від специфіки туристичних ресурсів, історичних особливостей розвитку території, включаючи кліматичні умови і рельєф місцевості.

Поряд з освітніми установами, особливе місце займають науково-дослідні інститути різного профілю, присутність яких сприяє всебічному аналізу складових кластера, можливостей його розвитку для промислового туризму в науковому напрямку. Велике значення має політична ситуація на території кластера. Політика влади в галузі розвитку туристичної діяльності, її підтримка, проведення наукових досліджень, постійний моніторинг є найважливішою умовою формування кластера.

Особливу увагу при формуванні туристичного кластера необхідно приділяти взаємозв'язкам між його елементами. Даний зв'язок ґрунтується не тільки на економічній вигоді учасників, але й орієнтований на створення і реалізацію якісних туристичних послуг, що задовольняють потреби як туристів, так і території. Це виражається у взаємозв'язку («транспорт – сфера розміщення – харчування») як основних послуг кластера, так і у взаємозв'язках («державне управління – комерційні організації – науково-освітні установи»). Ідентифікація туристичного кластера (ресурси, структура, межі, вид) необхідна в процесі його формування, розвитку і подальшого вдосконалення. Одним із важливих підходів до визначення сутності попиту в туризмі є оцінка детермінант споживчої поведінки – дій пошуку споживачем необхідної інформації і прийняття відповідного рішення про подорож, що враховує індивідуальні особливості людини стосовно прийняття рішення про подорож [4].

Ефективна робота всіх елементів туристичного кластера допоможе не тільки значно поповнити бюджети територій, а й утворити нову сферу зайнятості населення, стимулювати залучення в оборот додаткових капіталів. Крім того, функціонування кластера дозволить зберегти культурно-історичні пам'ятки, природні парки і заповідники, оздоровити екологічну обстановку, розвинути сферу послуг, удосконалити інфраструктуру територій. Формування туристичних кластерів буде сприяти переключенню інтересу туристів із закордонних поїздок на внутрішній туризм: у ті місця, де збереглося історичне середовище, національний колорит, екзотика і українська гостинність. Туристичні кластери формуються на базі відповідних активів у регіоні і складаються з підприємств обслуговування туристів, наприклад, туроператорів, готелів, сектора громадського харчування, виробників сувенірної продукції, транспортних підприємств та інших.

Сьогодні можна сказати, що туристичні підприємства готові до сприйняття кластерних технологій; кластер є однією із привабливих моделей, оскільки об'єднує на добровільних і взаємовигідних засадах суб'єкти економічної діяльності, що дозволяє їм успішно конкурувати на туристичних ринках різних рівнів; кластерні технології сприяють налагодженню взаєморозуміння між державними та бізнесовими колами; інформаційно – рекламне забезпечення діяльності кластеру належить до пріоритетних напрямків його розвитку; кластеризація туристичних підприємств робить «прозорими» інвестиційні надходження і веде до оптимізації їх використання; туристична індустрія – приваблива сфера вкладання інвестицій, які повніше даватимуть віддачу при умові існування кластерів на регіональному і державному рівнях; кластеризація туристичної діяльності, при правильній організації, стимулюватиме розвиток інших виробництв, а науково-освітній блок, що включає освітні заклади, здатен забезпечити потреби туристичних кластерів у висококваліфікованих кадрах, які зможуть відповідати за стратегію розвитку і маркетингові дослідження новоутвореного туристичного кластера [4].

Виходячи із вищесказаного, слід наголосити, що туристичний кластер – це одна із форм організації продуктивних сил усіх учасників даної моделі, яка передбачає створення нового туристичного продукту на основі маркетингових комунікацій у туризмі, що дозволить їм успішно конкурувати на туристичних ринках різних рівнів.

Література:

1. Пендерецький О.В. Промисловий туристичний кластер Карпатського району / О.В. Пендерецький // Географія та туризм: науковий збірник КНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 22. – С. 134–140.
2. Портер М. Конкуренція / М. Портер // пер. с англ. М.: Издательский дом «Вильямс». – 2002. – С. 495.
3. Олійник Я.Б. Економіко-екологічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування / Я.Б. Олійник. – К.: Лібра. – 1996. – 208 с.
4. Ткаченко Т.І. Сталый розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: Монографія / Т.І. Ткаченко. – К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2009. – 463 с.

АГРОКЛІМАТИЧНІ УМОВИ ВИРОЩУВАННЯ ЦУКРОВОГО БУРЯКУ В ПОЛІСЬКІЙ ЧАСТИНІ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ СЦЕНАРІЮ А2

Цукрові буряки - основна в нашій країні сировина для виробництва цукру. За дослідженнями М.І. Вавилова та встановлених ним центрів походження культурних рослин, батьківщиною цукрових буряків є Середземномор'є. Селекціонерами цукрові буряки виведено з дикоростучих форм, взятих саме з побережжя Середземного моря. Цукристість їх становила всього до 6 %, а шляхом селекції вміст цукру збільшено до 20 % і більше.

Актуальність проблеми виробництва цукрових буряків обумовлюється об'єктивними потребами людей у споживанні цукру, забезпеченням харчової промисловості сировиною, важливістю розвитку буряківництва для аграрних підприємств як стабільного джерела надходження коштів та розширеного відтворення галузі, створення експортного потенціалу.

Сьогодні факт глобального потепління не викликає сумнівів і вважається експериментально доведеним: збільшення глобальної температури повітря та океанів, зменшення площі морського льоду, підвищення рівня Світового океану підтверджено довготривалими інструментальними спостереженнями. Кліматичні зміни, що відбуваються протягом останніх десятиліть, не перестають хвилювати вчених. У зв'язку з цим, активніше розвиваються методи прогнозування глобальних змін клімату та їх можливих наслідків, серед яких на передній план виступають математичні методи моделювання атмосферних процесів [1].

Робочою групою Міжнародної групи експертів зі змін клімату були розроблені чотири основних описових сюжетних лінії. Кожна сюжетна лінія зображує різні демографічні, соціальні, економічні, технологічні та екологічні події, які одними особами можуть розглядатися позитивно, а іншими – негативно.

Сценарії містять широкий перелік основних демографічних, економічних та технологічних визначальних факторів парникових газів та викидів сірки. Кожний сценарій являє собою конкретне кількісне тлумачення однієї з чотирьох сюжетних ліній.

У сюжетній лінії А2 надається опис дуже неоднорідного світу. Першорядною темою буде самозабезпечення та збереження місцевої самобутності. Показники народжуваності у різних регіонах дуже повільно зближтимуться, внаслідок чого спостерігатиметься стабільний ріст загальної кількості населення. Економічний розвиток буде мати головним чином регіональну спрямованість, а економічне зростання у розрахунку на душу населення і технологічні зміни будуть більш фрагментарними та повільними у порівнянні з іншими сюжетними лініями [1].

Аналіз тенденції зміни клімату виконано шляхом порівняння даних за кліматичним сценарієм А2 та середніх багаторічних характеристик кліматичних та агрокліматичних показників за три періоди: 1986 – 2005 рр. (базовий період), 2011 – 2030 рр. (перший кліматичний або сценарний період) та 2031-2050 рр. (другий кліматичний або сценарний період).

Для цукрового буряку на фоні зміни кліматичних умов нами розглядалися такі варіанти:

- кліматичні умови періоду;
- кліматичні умови періоду + збільшення CO_2 в атмосфері з 380 до 470 ppm).

Як теоретична основа для виконання розрахунків та порівняння результатів були використані розроблені А.М. Польовим моделі продукційного процесу сільськогосподарських культур:

- модель формування продуктивності агроєкосистеми [2];
- результати розробки моделі фотосинтезу зеленого листа рослин при зміні концентрації CO_2 в атмосфері [3].

Ідентифікація моделі формування урожайності сільськогосподарських культур виконана на основі узагальнених матеріалів агрометеорологічних спостережень метеорологічних станцій поліської частини Сумської області та даних середньої обласної урожайності цукрового буряку.

Слід підкреслити, що вплив зміни клімату на формування продуктивності цукрового буряку розглядався за умов сучасної агротехніки та сучасних сортів і гібридів сільськогосподарських культур в припущенні, що вони суттєво не зміняться.

За даними 1986-2005 рр. (базовими), терміни сівби цукрового буряку майже співпадають з датами переходу температури повітря через 10°C , і в Сумській області сівба відбувається 30 квітня. Поява сходів цукрового буряку спостерігається при накопиченні суми активних температур порядку 190°C . В Сумській області сходи з'являються 14 травня.

За умов реалізації сценарію зміни клімату А2 за перший сценарний період терміни сівби цукрового буряку змістяться на більш ранні строки. На території Сумської області сіяти культуру будуть 21 квітня, що на 9 днів раніше, ніж за базових умов. Відповідно змістяться і строки появи сходів: на 8 травня, тобто на 6 днів.

Аналізуючи результати досліджень за другий сценарний період, можна зробити наступні висновки. На території Сумської області протягом другого кліматичного періоду буде спостерігатися подальше зміщення строків посіву у бік більш ранніх термінів. Сівба буде проводитись 19 квітня, що на 11 днів раніше

за базові строки. У більш ранні строки будуть спостерігатися й сходи. Сходи з'являтимуться 5 травня (на 9 днів раніше за базові значення).

Цукровий буряк – культура, яка може вегетувати до кінця вересня, а в окремі роки (за умов відсутності сильних дощів або заморозків) – й до кінця жовтня. У цей час активного росту маси коренеплоду вже не спостерігається, але суха, ясна та сонячна погода сприяє накопиченню цукру у коренеплоді. Тому за умов реалізації сценарію зміни клімату протягом обох сценарних періодів тривалість вегетаційного періоду цукрового буряку суттєво не зміниться, і згідно з біологічними особливостями культури, буде складати не менше 15 декад, починаючи з дати сходів.

За базових умов протягом вегетаційного періоду цукрового буряку накопичується сума активних температур 2710°C. За перший сценарний період ця сума становитиме 2530°C, а за другий – 2605°C. Порівняння сум температур за вегетаційний період цукрового буряку в умовах зміни клімату з таким же показником в базовий період показує, що ці суми зменшуються за рахунок зміщення початку вегетації на більш ранні терміни. Причому, зменшення сум активних температур у перший кліматичний період буде більш суттєвим, ніж у другий. У Сумській області суми температур у 2011-2030 рр. будуть на 180°C менше, ніж у базовий період, тоді як у період 2031-2050 рр. ця різниця складатиме 105°C.

В цілому можна сказати, що за реалізації сценарію А2 температурні умови вегетаційного періоду цукрового буряку на території Сумської області суттєво не зміняться і залишаться вельми сприятливим для вирощування цієї важливої сільськогосподарської культури.

Для оцінки вологозабезпеченості вегетаційного періоду цукрового буряку аналізувались такі ж періоди як і для теплозабезпеченості: базовий 1986 – 2005 рр. та розрахункові за кліматичним сценарієм 2011 – 2030 рр. та 2031 – 2050 рр. При цьому розглядалися такі показники: сума опадів за період в абсолютних одиницях та у відсотках від середньобагаторічної кількості (кліматичної норми), сумарне випаровування, випаровуваність та вологозабезпеченість.

У відповідності до кліматичного сценарію у режимі опадів відбудуться суттєві зміни. За базових умов сума опадів за вегетаційний період цукрового буряку становить 306 мм. Кількість опадів за вегетаційний період за сценарними даними суттєво збільшиться, причому більше опадів очікується в другий кліматичний період. Так, у період 2011-2030 рр. очікується 361 мм, тобто кількість опадів буде на 18% більше у порівнянні з базовими даними, а у 2031-2050 рр. вона зросте до 393 мм, тобто на 28% у порівнянні з базовими значеннями.

Величина сумарного випаровування на території Сумської області збільшиться. За базовими умовами її величина складає 371 мм, за умов реалізації сценарію вона зросте до 441 мм у перший період, тобто буде на 70 мм більше. У другий період також очікується зростання величини сумарного випаровування – до 434 мм, тобто на 63 мм менше за базові значення.

Величина випаровуваності за умов реалізації сценарію дещо збільшиться на досліджуваній території, що буде зумовлено перш за все зміщенням строків посіву в бік більш ранніх значень. На території Сумської області за базових умов вона становить 500 мм, за умов реалізації сценарію А2 у перший сценарний період величина випаровуваності становитиме 573 мм, а у другий сценарний період – 550 мм. Тобто різниця між базовим та сценарними варіантами складе від 73 мм та 50 мм відповідно.

Одним з основних показників, що характеризують умови зволоження вегетаційного періоду будь-якої сільськогосподарської культури, є вологозабезпеченість, тобто відношення величини сумарного випаровування до величини випаровуваності.

Величина вологозабезпеченості за базовими даними складає у Сумській області 74%. За умов зміни клімату у перший кліматичний період ця величина складатиме 77%, а за умов зміни клімату у другий кліматичний період - 79%.

При порівнянні величин вологозабезпеченості, розрахованих за базовим та за кліматичними варіантами, можна зробити висновок, що на території Сумської області умови зволоження вегетаційного періоду дещо покращаться і зростуть відповідно на 3 та 5%.

Таким чином, можна зробити висновок, що за умов реалізації сценарію зміни клімату А2 умови вегетації цукрового буряку в Сумській області покращаться. Вегетація проходитиме на фоні дещо знижених температур повітря та покращення умов зволоження. Отже, слід очікувати збільшення урожаїв цієї цінної для України сільськогосподарської культури.

Література:

1. Степаненко С.М., Польовий А.М. та ін.. Оцінка впливу кліматичних змін на галузі економіки України: [монографія] / за ред. С.М. Степаненка, А.М. Польового. – Одеса: Екологія, 2011. - 696 с.
2. Польовий А.М. Моделювання продуктивності агроєкосистем. // Вісник Одеського державного екологічного університету. – 2005. – Вип. 1. – С. 79-86.
3. Полевой А.Н.. Моделирование фотосинтеза зеленого листа у растений типа C_3 и C_4 при изменении концентрации CO_2 в атмосфере. – // В сб.: Проблемы экологического мониторинга и моделирования экосистем. – М.: ИГКЭ. – 2010. – Том XXIII – С. 297-315.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОДІЛУ АТМОСФЕРНОГО ТИСКУ ТА ТЕМПЕРАТУРИ ПОВІТРЯ В ПРИЧОРНОМОРЬСЬКОМУ РЕГІОНІ

Як відомо, кліматичні коливання істотно впливають на діяльність людини та економіку в різних регіонах. Навіть зовсім малі зміни середньої температури півкулі можуть відповідати великим регіональним коливанням. Зміни клімату в значній мірі впливають на всі сторони нашого життя. Зокрема, на стійкість сільськогосподарського розвитку та міського планування, безпеку водопостачання та ефективність заходів захисту від стихійних лих. Також впливають на різноманітність сільськогосподарських культур та їх урожайність; рентабельність проектів, пов'язаних з поновлюваними джерелами енергії; стійкість транспортної інфраструктури; охорону здоров'я і кампанії по боротьбі з захворюваннями, і це лише кілька видів їх впливу [1-4].

Зміни глобального клімату, що спостерігаються протягом останніх десятиліть, зумовлюють виражені зміни водних ресурсів [1, 5]. У зв'язку з підвищенням температури повітря Північної півкулі продовольча безпека країн в значній мірі буде залежати від того, наскільки ефективно адаптується сільське господарство до очікуваних змін клімату, майбутніх агрокліматичних умов вирощування сільськогосподарських культур [1, 5].

Дослідження термобаричного режиму Причорноморського регіону проводилося за даними проекту ERA Interim Європейського Центру середньострокових прогнозів погоди (European Centre for Medium-Range Weather Forecasts) Рідінг, Великобританія. Вихідні дані представляють собою середньомісячні значення приземної температури повітря та атмосферного тиску на рівні моря у вузлах регулярної мережі 1 на 1° в діапазоні 38° - 50° півн.ш. і 25° - 45° сх.д. площею близько 3 млн. км² за період з 1979 по 2015 рр. (Рис. 1).

Рисунок 1.1 Територія Причорноморського регіону

Для кожного досліджуваного місяця кожного року в вузлах регулярної мережі отримані середньомісячні значення атмосферного тиску і приземної температури повітря, які в подальшому були осереднені за весь період для виявлення характерних особливостей внутрішньорічного розподілу атмосферного тиску на рівні моря і приземної температури повітря досліджуваного регіону.

Далі, для виявлення особливостей термобаричного режиму Причорноморського регіону, були розраховані середні квадратичні відхилення атмосферного тиску і температури повітря для всіх місяців року. Результати розрахунків були візуалізовані за допомогою програмного комплексу OpenGrADS.

Зміна метеорологічних характеристик, поряд із сезонним ходом теплового балансу, визначається атмосферою циркуляцією. Чорне море знаходиться під впливом постійного центра дії атмосфери – Азорського максимуму і декількох термічних баричних утворень: взимку Сибірського антициклону і середземноморської депресії, влітку – аравійської депресії.

У роботах, виконаних за даними спостережень першої половини 20-го століття, описується лише розподіл приземного тиску над Чорним морем. Він характеризується наявністю двох областей зниженого тиску над західною і східною частинами моря взимку і двох областей підвищеного тиску в літньо-осінній період. Якісна різниця між полів приземного тиску для першої і другої половини 20-го століття може бути пов'язана з якістю використаних даних, але можливі і кліматичні зміни. Наявність двох областей зниженого тиску пояснювалося поширенням відроду Сибірського антициклону в напрямку Криму та поділяє єдину

область низького тиску на дві частини. Як показано, інтенсивність Сибірського антициклону в останні роки стійко знижується, а субтропічного циклону зростає, що для Чорного моря повинно призводити до підвищення ролі Азорського максимуму у формуванні великомасштабної циркуляції атмосфери.

Для визначення особливостей формування полів приземної температури повітря були побудовані поля середніх значень температури повітря в досліджуваному регіоні, для центральних місяців сезонів. На рисунку 2 представлено полі середніх значень температури повітря січня. Як видно з рисунку, область максимальних значень температури спостерігається в східній частині Чорного моря і в південно-західній частині регіону. Перший максимум можна пояснити впливом Чорного моря. Як відомо, в зимовий час року акваторії морів служать «акумуляторами» тепла. Другий максимум обумовлений широтним розподілом сонячної радіації, а також впливом Середземного моря.

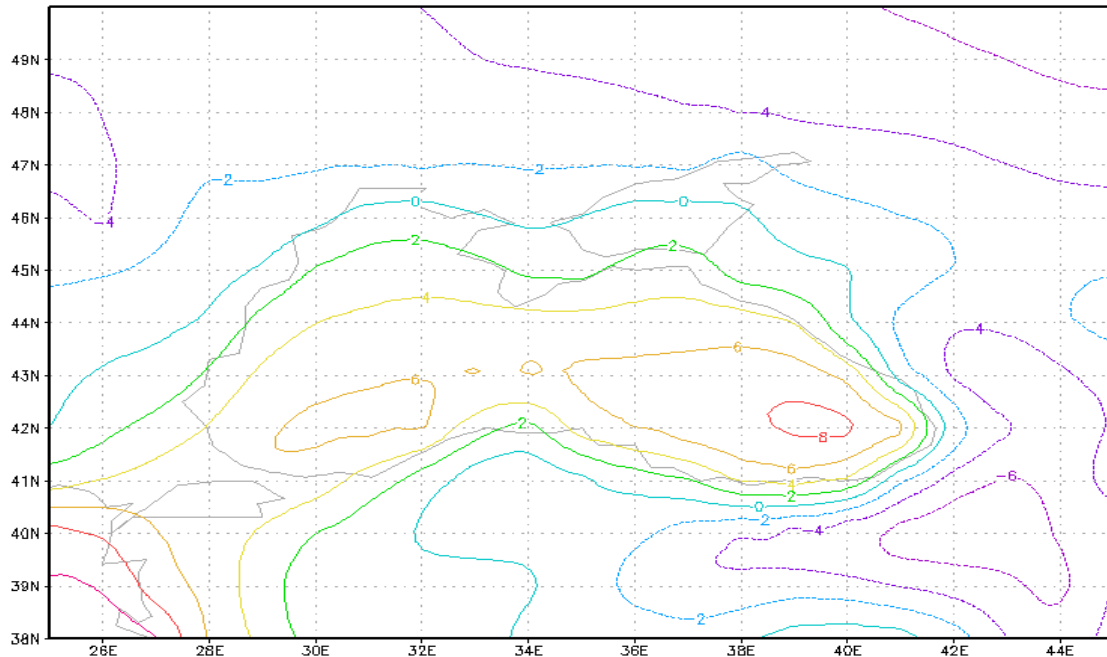

Рис. 2 Поле середніх значень приземної температури повітря (січень)

Просторовий розподіл приземної температури повітря в липні місяці представлено на рис. 3. Розподіл ізотерм має квазіширотний вигляд, однак у південно-західній частині регіону вид ізотерм має замкнуту структуру, яка пов'язана з особливостями рельєфу підстильної поверхні. Положення зон максимальних і мінімальних значень зберігається.

На рисунку 3 представлено поле середніх значень приземної температури повітря для жовтня. Як бачимо, відбувається незначна перебудова структури поля температури: над акваторією Чорного моря, а саме в західній і східній частині, відбувається формування областей максимальних значень температури повітря зі значеннями 14-16°C. У північній частині досліджуваного регіону спостерігається область мінімальних значень, яка пов'язана зі зменшенням кількості сонячної радіації і посиленням адвективних процесів. Також область мінімальних значень спостерігається в районі Кавказу.

Для виявлення особливостей баричного режиму досліджуваного регіону були побудовані поля середніх значень приземного атмосферного тиску для центральних місяців сезонів за період з 1979-2015 роки.

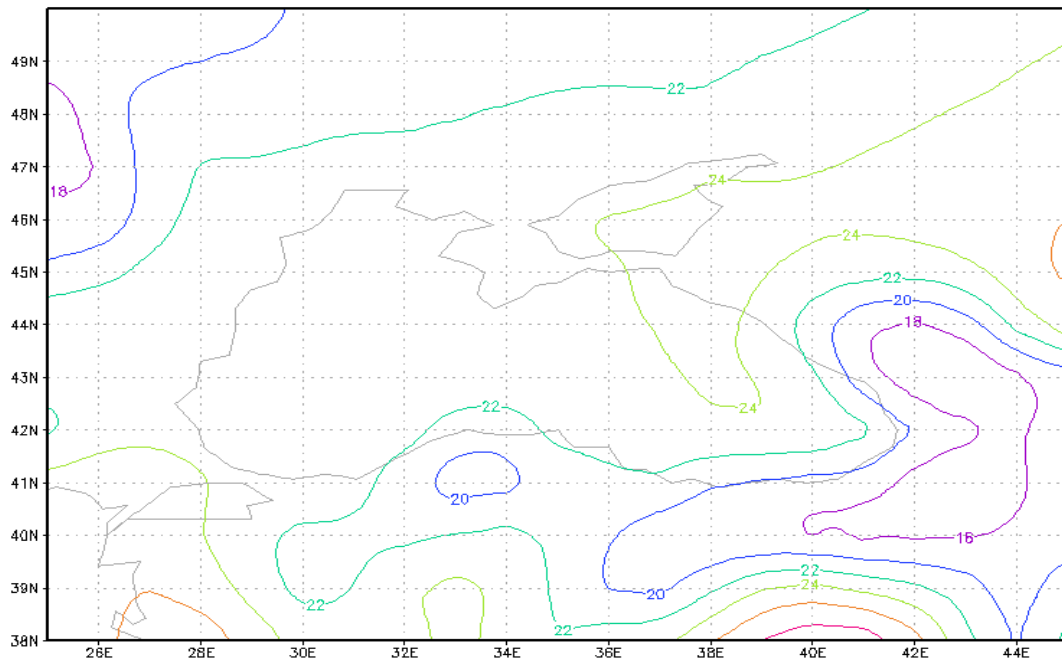

Рис. 3 Поле середніх значень приземної температури повітря (липень)

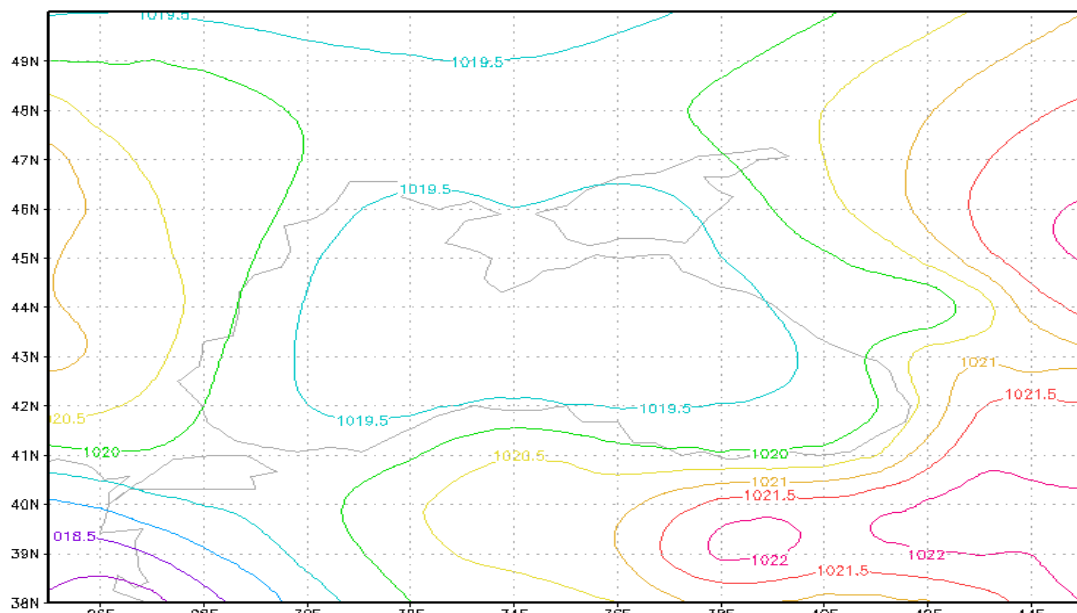

Рис. 4 Поле середніх значень приземного атмосферного тиску (січень)

На рисунку 4 представлено поле середніх значень атмосферного тиску для січня. Як видно з рисунка область мінімальних значень спостерігається в центрі досліджуваного регіону, а саме над акваторією Чорного моря. Це пов'язано з тим, що взимку над морями, які є відносно теплою підстильної поверхнею, формуються області зниженого атмосферного тиску, а над холодними материками - області підвищеного тиску. У південно-східній частині регіону, а саме над Кавказом і півостровом Малою Азією спостерігаються області підвищеного атмосферного тиску. Наявність цієї області пояснюється західним відрогом Сибірського антициклону. На південному заході регіону, а саме над Егейським морем чітко проявляється область зниженого атмосферного тиску.

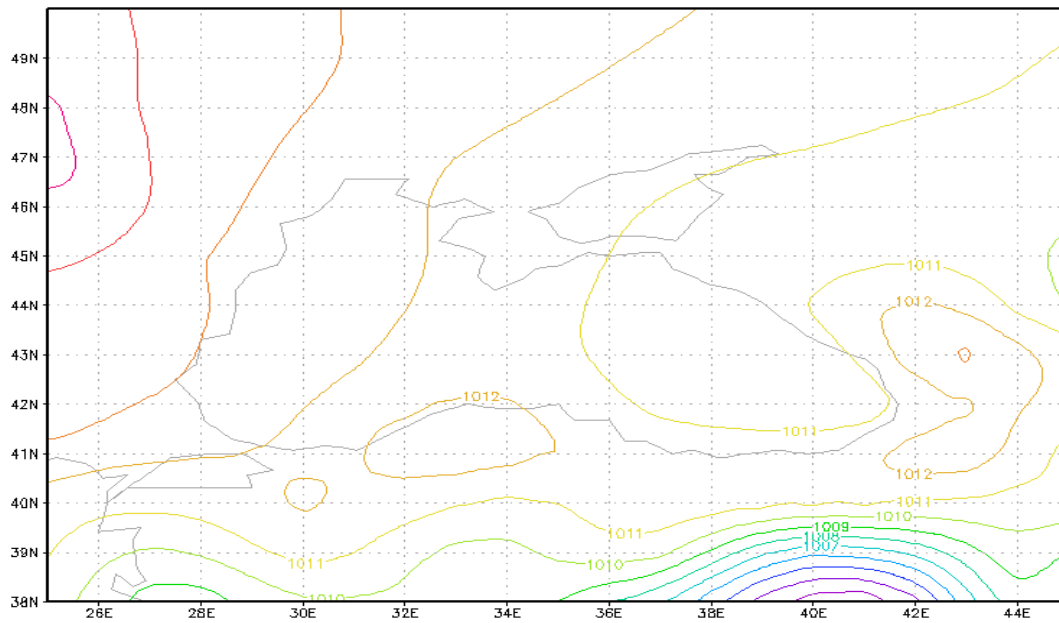

Рис. 5 Поле середніх значень приземного атмосферного тиску (липень)

На рис. 5 представлено поле середніх значень атмосферного тиску для липня. Область підвищеного атмосферного тиску в північно-західній частині регіону обумовлена відрогом високого тиску з Азорського антициклону. У зв'язку з цим на відміну від зими переважне значення має перенесення повітря з Атлантичного океану всередину континенту. Наявність відрогів Азорського антициклону в даному регіоні складається в результаті просування ядер високого тиску з області Азорського антициклону, а також арктичних антициклонів, що зміщуються над Руською рівниною з півночі на південь і головним чином на південний схід. Вплив Сибірського антициклону слабшає, про що свідчить положення ізобар в північно-східній частині регіону.

Таким чином, можна зробити наступні висновки:

– термобаричний режим Причорноморського регіону визначається розподілом сонячної радіації і переважанням західно-східного переносу, а також впливом відрогів Сибірського антициклону на східну частину досліджуваного регіону.

– зменшення сумарної сонячної радіації з півдня на північ досліджуваного регіону обумовлює квазіширотну зональність в характеристиці термічного режиму. Однак у формуванні полів приземної температури повітря також відіграє не останню роль характер рельєфу і наявність Чорного і частини Середземного морів в досліджуваному регіоні. З віддаленням від моря континентальність клімату зростає, у зв'язку з чим збільшуються добові і річні амплітуди температури повітря.

– великий вплив на формування структури полів приземної температури повітря чинить циркуляція атмосфери. У південній частині України і Кавказу під впливом середземноморських і чорноморських циклонів, нерідко виходять на територію південних районів, меридіональне положення ізотерм порушується. В даному регіоні вони розташовуються практично в широтному напрямку, місцями майже уздовж паралелей.

Література:

1. Данова Т.Е. Мониторинг климатических изменений в Причерноморском регионе: Монография. – 2016. 180 с.
2. Хохлов В.Н., Иванов А.В. Количественное описание изменений климата в конце XX – начале XXI века. / Метеорология, климатология та гідрологія. – 2008. – Вип. 50. – С. 221-226.
3. Progress Report on the Implementation of the Global Observing System for Climate in Support of the UNFCCC 2004-2008. GCOS-129. WMO-TD/No. 1489. GOOS-173. GTOS-70). August 2009. – 112 p.
4. Scientific Assessment of the Effects of Global Change on the United States. A Report of the Committee on Environment and Natural Resources National Science and Technology Council. – 2008. – 271 p.
5. Польовий А.М., Кульбіда М.І., Трофімова І.Т., Адаменко Т.І. Вплив змін клімату на сільське господарство півдня України. / Метеорологія, кліматологія та гідрологія. – К.: КНТ. 2005. – Вип. 49. – С. 252-260.

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Олена Акіліна
(Київ, Україна)
Микола Стадник
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Стратегія соціального розвитку та соціальна політика держави покликана забезпечити громадянам гарантовані Конституцією України права: на життя, безпечні умови праці, винагороду за працю, захист сім'ї, відпочинок, освіту, житло, охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальне забезпечення та сприятливе навколишнє середовище. Визначальним пріоритетом стратегії соціального розвитку, державної економічної (зокрема соціальної) політики має стати забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Передбачених розділом II Конституції України. Серед таких положень, зокрема: Стаття 43. (Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб); Стаття 46. (Громадяни мають право на соціальний захист); Стаття 48. (Кожен має право на достатній життєвий рівень); Стаття 49. (Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування); Стаття 53. (Кожен має право на освіту). Виважена і активна політика доходів буде основою формування, становлення і зміцнення в Україні середнього класу як основи політичної стабільності суспільства, зміцнення демократичних принципів його організації, що є запорукою існування громадянського суспільства [1].

Формування громадянського суспільства в Україні процес поступового усвідомлення громадянами цінності їхніх прав і свобод. Тенденції зростання критичного потенціалу суспільства можуть досягнути рівня масової готовності та практичної здатності громадян відстоювати свої права та законним способом "тиснути" з цією метою на владу. Громадянське суспільство - це не лише сфера політичних маневрів та взаємостосунків політичних еліт, а й передусім повсякденні рутинні практики соціальної взаємодії громадян. Серед проявів громадянської соціальності – такі базові характеристики людського цивілізованого буття, як довіра до ближнього, солідарність, взаємодопомога, толерантність, такт, ввічливість, та інші повсякденні, але важливі речі, що в сучасній соціальній теорії часто позначаються терміном соціальний капітал. Громадянське суспільство - це не лише традиційна парадигма протистояння та контролю суспільства за владою. Важливим його компонентом є норми та практика толерантного співіснування різних політичних та соціокультурних відмінностей і українське суспільство має великий потенціал у цьому розумінні.

В цілому громадянське суспільство в загальному плані можна визначити як суспільство з розвиненими: економічними; культурними; правовими відносинами між його громадянами, яке характеризується незалежністю від держави й одночасною взаємодією з нею. Отже, громадянське суспільство є спільністю вільних, незалежних, рівноправних людей, кожному з яких держава забезпечує юридичні можливості бути власником, користуватися економічною свободою та надійним соціальним захистом, іншими правами та свободами, брати активну участь у політичному житті та в інших сферах життєдіяльності людини і громадянина. З іншого боку, громадянське суспільство – це етносоціальний простір, в якому люди взаємопов'язані і взаємодіють між собою як незалежні особистості, що володіють власністю, вільно розпоряджаються результатами своєї праці, є носіями політичних прав і культури [2, с. 10].

Ознаками громадянського суспільства є: а) приватна власність, вільна праця, підприємництво; б) існування вільних політичних партій, громадських організацій, трудових колективів та інших об'єднань громадян на добровільній основі; в) багатоманітність різних форм виховання та здобуття, освіти, науки, культури; г) наявність незалежної системи засобів масової інформації; г) вільний розвиток сім'ї як первинної основи співжиття людей; д) переважне регулювання поведінки людини з допомогою етичних норм і здійснення людиною своїх потреб та інтересів у решті сфер приватного та суспільного життя на засадах свободи, незалежності й недоторканності. Відомо, що у демократичному суспільстві існує розвинена правова система, яка здатна до самоочищення. Усі три ланки влади незалежні й контролюють себе взаємно. Щоб убезпечитись від різних нормативних відхилень, суспільство мобілізує систему розвинених громадянських інституцій – передусім вільну пресу, незалежні політичні партії, розмаїття правозахисних та інших громадських організацій, які відслідковують порушення прав людини державними органами, роблять ці порушення об'єктом суспільної уваги й аналізу. За такими добровільними, самодіяльними й незалежними від держави структурами закріпилася назва громадянське суспільство. Для громадянського суспільства, окрім добре налагодженої правової системи, надзвичайно важливим є його розвиненість й структурованість, самодіяльність; загальна обізнаність населення у своїх правах і обов'язках. У такому суспільстві якщо на якийсь час станеться пошкодження правової системи, воно через найрізноманітніші свої ланки спроможне знешкодити "вірус" і відновити рівновагу [3, с. 36].

Громадянське суспільство є на сьогодні загально визнаною в усьому світі метою, в основу якої покладено концентрацію уваги на людині, ідею модернізації як безперервного осучаснення світу й кожного індивіда, досягнення розвиненого соціального стану. Щоб досягти ідеалу громадянського суспільства необхідні всебічне вдосконалення політики, розвиток асоціативних форм співіснування, зміцнення індивідуальних виявів громадянськості. На цій основі слід розвивати найважливіші для України шляхи до становлення розвиненого громадянського суспільства. До таких шляхів, в першу чергу, слід віднести: налагодження системи соціального партнерства; утвердження громадянськості; формування численного середнього класу і створення соціально-відповідального бізнесу; гармонійне поєднання індивідуалізації, конкуренції й співробітництва як основних принципів людського співжиття в умовах демократії; встановлення цивілізованих взаємовідносин держави і суспільства.

Важливою характеристикою громадянського суспільства, поряд з необхідністю формування середнього класу, є соціальна відповідальність бізнесу. До представників вищих ешелонів державних структур поступово приходить розуміння того, що жорстке регулювання і податки не генерують зростання суспільного добробуту. Звідси, акценти поступово зміщуються у бік саморегулювання. Соціально відповідальний бізнес орієнтується на три складові: економічну, соціальну, екологічну. Соціальна відповідальність бізнесу стрижневими має два принципи: самообмеження і добровільне запровадження стандартів (як соціальних, так і технічних), інвестиції в інфраструктуру та розвиток суспільства (соціальні інвестиції).

Основою громадянського суспільства є цивілізований самодіяльний, повноправний індивід. Якість суспільства залежить від якості особистостей, з яких воно складається. Формування громадянського суспільства нерозривно пов'язане з формуванням ідеї індивідуальної свободи, самоцінності кожної особистості. Взаємодія індивіда й суспільства передбачає пошук балансу між універсальним характером прав людини і спільним благом. Ідея індивідуальної свободи тісно пов'язана з ідеєю вільної конкуренції і вільного ринку. Можливість вступати в конкуренцію із собі подібними є законним використанням прав людини. Політична конкуренція як невід'ємний атрибут громадянського суспільства і демократичного розвитку знайшла відображення у теоріях політичного. В Україні теорії політичного ринку, як власне й сам політичний ринок, досі перебувають на стадії формування. Значну роль у громадянському суспільстві відіграють групи інтересів за професійною ознакою чи спільною метою. Саме на їх основі виникає співробітництво в рамках громадянського суспільства. Якщо ж зосередитись виключно на політичній сфері, тоді слід зважати політична діяльність детермінована інтересами суб'єктів політики. Політичний інтерес – це спрямованість дій суб'єкта політики на постановку й досягнення політичної мети залежно від можливості вирішення того чи іншого політичного завдання. Він постає вирішальним мотивом, що мобілізує суб'єкта політики на боротьбу за збереження чи зміну певних умов і форми його політичної діяльності [4, с. 250].

Важливою складовою громадянського суспільства є суспільні норми, цінності та чесноти (плюралізму, толерантності, довіри до співвітчизників та суспільних інститутів, суспільної відповідальності, патріотизму, здатність до компромісів, що не порушують людської гідності, самоповаги, ввічливості, громадської солідарності та взаємодопомоги). Функції громадянського суспільства: самоорганізація громадського механізму для виконання суспільних справ; противага владним структурам, головного заборона проти можливих спроб узурпації влади; засіб соціалізації, що зменшує відчуженість індивідів та орієнтує їх на «суспільнокорисні справи»; створення сприятливого суспільного середовища для поширення громадянської політичної культури і через неї — для зміцнення демократичного ладу, надання процесові демократизації незворотного характеру. Закономірною при характеристиці є слідуєча тенденція. Чим розвинутішим є громадянське суспільство, то легше громадянам захищати свої власні інтереси, тим більшими є їхні можливості щодо самореалізації в різних сферах суспільного життя і тим меншою є небезпека узурпації політичної влади тими чи іншими її органами чи окремими особами. Для формування основних інститутів громадянського суспільства необхідно, щоб були сприятливі умови. Їх забезпечує саме суспільство через державу і всупереч їй. Через державу – прийняттям необхідних законів, формуванням демократичних структур, суворим дотриманням державою загальноприйнятих демократичних норм і процедур. Всупереч державі - утворення у рамках Конституції противаги у вигляді незалежних суспільних організацій і засобів масової інформації, функціонуванням масових демократичних суспільних рухів. Визначальні умови життєздатності громадянського суспільства: володіння кожним його членом конкретною власністю чи участю його у володінні власністю, право використовувати її, розпоряджатися нею на свій розсуд; автономія особи, доволі високий рівень її соціального, інтелектуального, психологічного розвитку, її внутрішня свобода і здатність до повної самостійності при активній участі в роботі того чи іншого інституту громадянського суспільства; наявність права, яке закріплює та охороняє цю автономію; структурованість суспільства, суспільних відносин, які відображають багатство і різноплановість інтересів представників різних груп та прошарків. Окрім загальних атрибутів, які властиві любому суспільству (економічна і політична самодостатність, територіально зорієнтована організація, доступ до економічних ресурсів, культурна автономія, відтворення і соціалізація населення), таке зріле суспільство характеризується також відносною автономією його інститутів і організацій, саморегуляцією, складною організацією, відкритістю, плюралізмом, високою мобільністю і динамічністю.

Характеристика стану громадянського суспільства: забезпечення свободи особи та особистої ініціативи; відповідальність за наслідки власної дії; здатність індивідів до громадського співробітництва

заради індивідуальної і спільної вигоди та громадянського миру. Рівневі характеристики сформованості громадянського суспільства: абсолютне громадянське суспільство - як вища ціль і ступінь суспільного розвитку; відносне громадянське суспільство - як потенційно можливе в рамках існуючого рівня розвитку виробничих сил, як ідеальна модель, де є умови для задоволення певної системи потреб і специфічних історичних інтересів населення; реальне громадянське суспільство - як конкретно-історична форма його існування в одній окремо визначеній країні.

Функції громадянського суспільства: самоорганізація громадянського механізму для виконання суспільних справ; протидія владним структурам проти можливих спроб узурпації влади; засіб соціалізації, що зменшує відчуженість індивідів та орієнтує їх на «суспільно корисні справи»; формування сприятливого суспільного середовища для поширення громадянської політичної культури і через неї - для зміцнення демократичного ладу, надання процесові демократизації незворотного характеру.

З погляду взаємовідносин з державою громадянське суспільство - це сфера автономного існування, самовияву, самореалізації і самоорганізації індивідів, яка захищена законами від прямого втручання та регламентації з боку державної влади; це сукупність неполітичних, недержавних відносин у суспільстві: економічних, соціальних, духовних, етнічних, релігійних тощо.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р.: за станом на 08.12.2011 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Акилина Е.В. Преодоление соціального отторжения как одно из направлений обеспечения социально-экономической безопасности личности / Е.В. Акилина // *Economic security: theory, methodology, practice: Collective monograph.* – Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal, 2016. – 88 p. – P. 4-17
3. Телешун С. Ефективне управління і публічна політика як напрям реалізації політичної влади в умовах кризи / С.Телешун // *Політ менеджмент.* – 2009. - № 2 - С. 35-45.
4. Пухал О. Участь громадських організацій у розвитку громадянського суспільства в Україні/ О. Пухал// *Зб. наук. праць Національної академії державного управління при Президентіві України.* – 2007.– №2. – С.246-252.

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Свєнєнїя Сотнїкова
(Харкїв, Україна)

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧАМИ ЕКОЛОГІЇ СЕРЕД СТУДЕНТІВ ХАРКІВСЬКОГО АВТОМОБІЛЬНО - ДОРОЖНЬОГО ТЕХНІКУМУ

Формування особистості в умовах розквіту технологічного процесу, розквіту науки, а також в період стрімкого переходу до сталого розвитку є основною задачею педагога сучасності. Викладач відіграє значиму роль у створенні громадського та громадянського світогляду студента.

Ми розглядаємо, які цілі ставлять перед собою викладачі екології, які методи використовують у досягненні основної мети - формуванні громадянської особистості серед студентів Харківського автомобільно- дорожнього технікуму.

Особистість — це поняття, створене для відображення біо-соціальної природи людини, розгляду її як суб'єкта культурного життя. Під «особистістю» розуміють стійку систему соціально значущих рис, що характеризують особу як члена того чи іншого суспільства. Поняття «особистість» характеризує суспільну сутність людини, пов'язану з засвоєнням різноманітного виробничого і духовного досвіду. Атрибутами особистості можна вважати волю, свободу, розум, почуття.

Екологічне виховання здійснюється на всіх етапах навчання в технікумі, на кожному з яких ставиться певна мета, завдання, добирається відповідна методика з огляду на вікові особливості студентів.

- Перший етап. Формуються перші уявлення про неживу природу, про ставлення до природи, що виявляється в конкретній поведінці на емоційному рівні.

- Другий етап передбачає накопичення знань про природні об'єкти, закономірності розвитку та функціонування біологічних систем, аналіз і прогнозування нескладних екологічних ситуацій, закріплення нормативних правил поведінки в навколишньому середовищі. Поглиблюються і розширюються знання про явища і закони природи, розкриваються причини екологічної кризи та обґрунтовуються шляхи збереження природних комплексів.

- Третій етап. Завершується узагальнення здобуття екологічних знань, здійснюється моделювання простих природних ситуацій. У навчальній програмі запроваджуються інтегровані курси різних природничо-екологічних дисциплін.

- Охорона природи, раціональне використання людиною її багатства-т важлива загальнодержавна справа. Охорона природи – обов'язок кожної людини. Успіх у цій справі залежить перш за все від усвідомлення важливості цього завдання, від переконаності, вміння і звички постійно, на кожному кроці оберігати рідну природу.

Технікум покликаний виховувати студентів у душі любові до рідної природи, охорони навколишнього середовища.

В екологічному вихованні особливого значення набувають предмети природничого циклу. Екологічне виховання тісно пов'язане з екологічною освітою. Лише на основі знань, діяльності у природі формується екологічна культура, яка полягає в тому, що людина усвідомлює загальні закономірності природи і суспільства, вважає природу рідною домівкою, яку треба берегти і про яку треба піклуватися.

Так, у ХАДТ була проведена виховна година на тему « Місто моєї мрії». Студенти презентували екологічно чисте та брудне місто. Тема зараз є актуальною, бо людина – частина природи, й найбільш небезпечні для нашої планети катастрофи й забруднення навколишнього середовища пов'язані саме з нею. Небезпечно активна й здебільшого непродумана діяльність людини, супроводжувана знищенням природних ресурсів і забрудненням навколишнього середовища, призвела до того, що нині біосфера планети перебуває в критичному стані. Із розвитком цивілізації та науково-технічного прогресу бурхливим зростанням кількості населення на землі, обсягів виробництва та його відходів проблеми стосунків між природою та суспільством дедалі загострюються. Ми, люди, майже ненароком стали і свідками і винуватцями катастрофічних змін у навколишньому середовищі.

Студенти ХАДТ створили макети забрудненого міста «Dark city» та екологічно чистого міста «Dream city». Дивлячись на брудне міст, розумієш, що біосфера сьогодні не спроможна самоочищуватися, самовідновлюватися, саморегулюватися. Місто задихається від промислових і транспортних забруднень. Знищуються останні ліси, деградують орні землі. Перетворюються на стічні, брудні відстійники водосховища, ставки та озера.

Наше чисте місто створене з екологічно чистих та безпечних матеріалів. Воно складається з житлового комплексу, дитячого майданчика, парку, розважального комплексу, музею природи, фонтанчику та школи. Дивлячись на це місто, заряджаєшся позитивною енергією.

Під час проведення виховної години студентам пропонувалося сформулювати відгуки про побачене та почуте. Студентка групи 11- Е навіть склала вірш, який може стати висновком нашої роботи:

Ось цей чудовий світ, псуємо ми самі,
Кидаємо сміття і гази вихлопні.
А ти лиш подивись, обернися навкруги,
Які лани чудові та ниви золоті.

А цей блакитний простір – забруднює ми просто,
Дерева і сади вирубує усі.

Людино, озирнись, цей край твоє буття,
Забруднивши його, ти змінюєш життя!

З метою розширення екологічного виховання у студентів, підвищення рівня екологічної культури в нашому навчальному закладі було створено гурток «Оберіг». Члени гуртка беруть активну участь у різних дослідницьких проектах, допомагають у проведенні тижнів циклових комісій.

Результати роботи гуртка опубліковані у збірниках:

- обласної науково - практичної конференції «Фізичне виховання як запорука моральності та здоров'я нації»;

- обласної науково - практичної конференції «Екологія. Енергія. Майбутнє.»;

- II Всеукраїнської відеоконференції « Модернізація освіти для сталого розвитку»;

- науково – практичної конференції педагогічних працівників і студентів ВНЗ I-II рівнів акредитації Харківської області «Екологічні проблеми сучасності»;

- міжвузівської студентської науково – практичної конференції

« Захист біорізноманіття – пріоритетний напрямок у справі збереження біосфери»;

- V Міжнародної науково – практичної інтернет – конференції

«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД».

Щоб вирішити проблему екологічного виховання в умовах сучасної України, необхідно перш за все, мати державну програму, яка має охопити усі категорії населення. Серйозність даної проблеми повинна бути усвідомлена на усіх рівнях державної влади.

Дуже потужним фактором виховання є засоби масової інформації, особливо радіо і телебачення. Важко виховувати в людині високі духовні якості, яка щодня бачить по телевізору сумнівну рекламу та фільми про вбивства і насилля.

Невід'ємним атрибутом екологічного виховання є практична діяльність з охорони навколишнього середовища, захисту тваринного та рослинного світу. Усвідомлення власної відповідальності за стан природи, безпосередня участь у природоохоронній діяльності можуть стати вирішальним фактором оздоровлення природного середовища.

Насправді все досить просто: потрібно цінувати тих, хто поруч, любити – тих, хто живе нашим життям, радіти сонцю і дощу, ожеледиці і спеці, не витрачаючи життєві миттєвості на бубоніння і незадоволення. Прагнути вдосконалювати насамперед себе і своє ставлення до довкілля. Пам'ятаєте, як вчили мудрі казки у дитинстві? Так само як ми ставимося до тих, хто нас оточує, до подій та явищ, що відбувається у нашому житті, так само світ поставиться до нас.

**Наталія Шувар, Галина Закалик, Мар'яна Кіс
(Львів, Україна)**

ПСИХОЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА НАСЛІДКІВ АВАРІЇ У ЧОРНОБИЛІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ 30-РІЧНОГО ДОСВІДУ

Психоекологія (англ. psychoecology) – суміжний напрям психологічної та екологічної наук, предметом якого є психічне здоров'я людини і, в зв'язку з цим, поліпшення тієї частини середовища проживання, яка специфічна саме для людини (інформаційні потоки, психологічні травми, тощо). Психоекологія передбачає дослідження впливу навколишнього середовища і суспільства на особистість, стан розуму, поведінку, настрій і здоров'я людини, а також зв'язку між станом інтелекту та різноманітними екологічними факторами [9].

Аварія на Чорнобильській АЕС вважається однією із найбільших техногенних ядерних катастроф, яка обернулася горем і стражданнями для тисяч родин і сімей. Це були не лише екологічні та економічні збитки для більш, ніж 2 300 населених пунктів, розташованих на території 12 областей (зниження виробництва електроенергії для потреб економіки; непридатність сільськогосподарських угідь і промислових об'єктів, лісових масивів і водного господарства тощо), значної шкоди було завдано екологічній свідомості усього суспільства. Разом із хворобами, які прийшли у наші сім'ї у постчорнобильські роки, прийшов неусвідомлений страх згубних наслідків Чорнобиля. Люди зрілого віку почасту обговорюють пролонговані медичні, генетичні та соціальні наслідки, які спричинила в Україні ситуацію, наближена до рівня глобальної екологічної катастрофи.

Моніторингові дослідження, які проводилися після аварії на ЧАЕС переважно носили медико-біологічний характер і стосувалися насамперед стану здоров'я робітників-ліквідаторів: характер і частота виявлених патологій, причини інвалідності і смертності [4], поява нервово-психічних і психоневрологічних розладів [3]; нейропсихологічний аналіз наслідків опромінення мозку [7], спроби виявлення зміни нейро- і психофізіологічних рівнів індивідуальності під впливом радіації різної інтенсивності та тривалості [2].

Водночас, значно менше досліджувалися психологічні наслідки перебування людей в зоні підвищеної радіаційної небезпеки, характер і вплив емоційних переживань на їх внутрішнє благополуччя після повернення додому. У деяких роботах відзначалося, що у пацієнтів відзначалися нервово-психічні та

психосоматичні розлади, але їх однозначно не можна пов'язувати з впливом іонізуючої радіації [3]. Психічна дезадаптація, викликана психологічною травмою, підсилювала сильний стрес, занепокоєння і страх за своє здоров'я в майбутньому [8]. Відомо, що події, які загрожують життю людини, або можуть призвести до серйозної фізичної травми, або поранення можуть викликатися посиленням усвідомлених і неусвідомлених страхів, які мають відношення до порушення цілісності особистості [6].

Основна небезпека пов'язана з тим, що при радіаційному забрудненні людина не бачить, а тому й не усвідомлює реальної небезпеки втрати здоров'я або навіть життя. Відгомонам стають психоемоційні реакції, виникають травматичні та посттравматичні стресові стани, що, у свою чергу, спричинюють підвищений рівень тривожності, страхи [2].

Розвиток посттравми включає кілька періодів. Варто відзначити, що перших три періоди відносяться до перших днів або місяців після аварії – вони починають відлік того стану, який згодом переростає у травму. Однак, характерні в основному для осіб, котрі могли перебувати у зоні ЧАЕС, були покликані на ліквідацію її наслідків або ж самі стали свідками трагедії.

У людини особливо гостро може проявлятися інстинкт самозбереження, розвиваються гострі психогенні реакції, основу яких складають тривожне напруження і страх різної інтенсивності, що викликають психогенні реакції психотичного (реактивні стани) і непсихотичного характеру у вигляді різного роду вегетативних розладів, невротичних проявів, декомпенсацій, загострення тих чи інших особистісних акцентуацій характеру. Деякі люди відчували оглушення, жах, втрату тактильної чутливості, зупинку серце, відчуття паралізованості. Парадоксальним чином відчувається відсутність емоцій, своєрідне емоційне «заморожування», або, навпаки, – охоплення ейфорією. Запаморочення, сильний шум у вухах, нудота, потемніння в очах, сильна втома – ось далеко не повний перелік відчуттів у перший, початковий період розвитку стресогенної ситуації. До цього стану додається різка тривога, викликана новими стресогенними факторами, такими як загибель рідних і близьких, втрата житла, майна тощо, що ще більше посилює пережиті страждання. З початком евакуації постраждалих в безпечні райони починається складна емоційна, когнітивна переробка побачених і часто незрозумілих до кінця подій, прогнозування їх наслідків. Свідомість, психіка постраждалих додатково травмуються ще й різкою зміною звичних для них життєвих стереотипів, кола спілкування – ці фактори додатково сприяють формуванню у постраждалих відносно стійких психогенних розладів. З одного боку, спостерігається соматизація різних невротичних проявів, з іншого боку, виявляються невротизація, психопатизація, зумовлені усвідомленням отриманих ушкоджень, різного роду травм, опромінення, соматичних захворювань, втрат, а також виникаючих труднощів життя в нових умовах. З'являються інтенсивні зрушення у функціональній активності вегетативної нервової системи у вигляді коливань артеріального тиску, лабільності пульсу, ознобу, головного болю, вестибулярних порушень, шлунково-кишкових розладів тощо. При цьому динаміка зазначених розладів багато в чому залежить від вирішення соціальних проблем, у які залучені постраждалі. У цей найбільш тривалий період в осіб з посттравматичними стресовими розладами особливо гостро проявляються ознаки соціальної дезадаптації, розлади соціального функціонування. Такі люди намагаються уникати всього того, що може нагадувати їм про пережите. Вони замикаються в собі, прагнуть до самоти, відчувають почуття відчуженості, відстороненості від оточуючих, відчуття «укороченості» майбутнього, відсутність завтрашнього дня. Відбувається перебудова ціннісних орієнтацій [1].

Найбільшою шкоди завдає останній період – це стан глибокої депресії. Її людина переживає тривалий час, пережитий стрес викликаний загрозливими для життя захворюваннями, може сприяти появі різних форм дезадаптивної поведінки, підштовхувати до алкоголізму та самогубства. Це стосується не лише осіб, які потрапили у зону дії радіації. Це властиве й для осіб, які переживали цю трагедію на значних відстанях. Адже, коли знаходишся далеко і чуєш про трагічні події – емоційні переживання також здатні руйнувати психіку людини. У даному випадку перенесена психотравма підсилюється тими подіями, які відбуваються в Україні в останні роки – дії в зоні АТО, нестабільність економічної та політичної ситуації. Тривожні та напружені психоемоційні стани в суспільстві виступають агентами у розгортанні катастрофічної свідомості в Україні. Тому навіть на фоні незначного зниження реального чорнобильського страху, в Україні й далі відзначається чорнобильський катастрофізм, що стає частиною національної ідеї [2].

Мета дослідження. З огляду на вищезазначене та 30-ту річницю вшанування пам'яті жертв, виникла необхідність моніторингу психоемоційного стану студентської молоді через призму їхнього сприйняття та ставлення до наслідків чорнобильської катастрофи для довкілля та суспільства.

Методи дослідження. Дане опитування було анонімним, науковим емпіричним дослідженням, що не фінансувалося жодною організацією (державною чи громадською) чи приватною особою. Респондентів вибиралося методом «снігової кулі» за їх добровільної згоди, при цьому повідомлялося, що дослідження носить науковий характер і дані є конфіденційними. Їм ставилося ряд закритих та відкритих запитань, що, у більш повній мірі, давало можливість висловити власну думку). Оскільки міжвузівське дослідження лише розпочато, а планується залучити студентів усіх ЗВО м. Львова, то у даній роботі представлені результати проведеного анкетування у ЛІЕТ та НУЛП. У дослідженні брали участь студенти, народжені у постчорнобильський час, а за дані події знають лише з розповідей і літератури. Хоча, ймовірно, могли володіти інформацією так званої генетичної пам'яті. Загалом у дослідженні брало участь 162 респонденти, віком 18-22 роки. Серед досліджуваних були мешканці як міст (58%) так і сільської місцевості (42%).

Респонденту спочатку була запропонована анкета «Сприйняття аварії на Чорнобильській АЕС» (автор Г. М. Закалик), мета якої – виявлення особистого ставлення до наслідків аварії на ЧАЕС.

Сама анкета могла спровокувати ситуативну тривожність. З метою її врахування респонденту було запропоновано тест Спілбергера-Ханіна.

Відповідно до проведеного анкетування та виявленого рівня тривожності проводилася оцінка психічного стану особистості (за опитувальником Айзенка) у момент опитування.

За результатами дослідження було виявлено, що про наслідки аварії на ЧАЕС 50% студентів чула у школі та навчальному закладі, але самі не читали. Крім того, 2% – це питання мало цікавило.

Серед респондентів більшість, тобто 65 % вважали, що небезпека через 30 років після вибуху на ЧАЕС сьогодні ще існує. Такою бачили ситуацію студенти незалежно від курсу, статі чи місця народження.

На думку більшості опитаних (85%), уряд колишнього Радянського Союзу мав подбати про відселення усіх мешканців із радіоактивно забрудненої зони. Хоча у ході дослідження було виявлені й відповіді, що мали відселити тільки ті сім'ї, де були діти, тобто решта людей мала собі давати раду самостійно. На наш погляд, це може бути проявом низького рівня моральних цінностей, таких як повага та співчуття до старших, а, можливо, і зневаги власних батьків, спроектованої на людей у статусі «чорнобильців». До прикладу, порівняння та підтвердження висунутого припущення можна часто спостерігати у транспорті чи на вулиці, як старші люди стоять поруч молоді, котра, зайнявши сидячі місця, слухає гучну музику через навушники, ніби відсторонюючись від навколишнього світу і безсоромно та зневажливо ставиться до оточення. Необхідно пам'ятати, що повага до старшого покоління – це одна із характерних рис українця. Тому ця проблема потребує більш глибокого наукового дослідження.

На запитання «чи варто було залишатися українцям мешкати на радіоактивно забрудненій території та чи зараз спокійно мешкати у Києві?» 85% відповіли, що певний ризик є, а у Києві можна спокійно мешкати, оскільки рівень небезпеки невисокий (61% опитаних). Хоча 15% студентів (незалежно від курсу, статі чи місця народження) висловили з цього приводу особисту тривогу.

Необхідно також зазначити, що незважаючи на щорічні вшанування пам'яті загиблих після чорнобильської трагедії у значній частині досліджуваних (42%) виявлено збайдужіння до даної проблеми. Зокрема, вони впевнені, що аварія на ЧАЕС або жодним чином не вплинула на здоров'я мешканців території проживання самих досліджуваних (21%), або ж вплинула лише на тих, хто побував у зоні забруднення (32%). Крім цього дані респонденти самі не знайомилися з проблемою ЧАЕС, що й відобразилося на їх відповідях. І лише 5% респондентів знають, що вплив на здоров'я відчули не лише в Україні, але і за її межами.

Водночас, 58% опитаних ставляться до проблеми людей з емпатією, відзначили необхідність підтримки з боку суспільства і держави, зокрема, через волонтерський рух, державний патронаж, у тому числі фінансування медицини та надання безкоштовного житла. Хоча не варто забувати, що частка студентів, байдужих і неозіганих у питанні забезпеченості чорнобильців, є надто високою – 42%.

Із метою безпосереднього виявлення психоемоційного стану респондентів їм було поставлено запитання спочатку у неозначеній третій особі («Як, на Вашу думку, які психологічні наслідки у мешканців України через аварію на ЧАЕС?»), а потім і пряме запитання («Що Ви відчуваєте, коли чуєте із засобів масової інформації розповіді про аварію на ЧАЕС?»). На думку психологів, тоді людина і дає найбільш правдиві свідчення стосовно своїх переживань. Так, більшість (78%) висловила тривогу чи навіть депресивний настрій. Решта підтвердили свою відстороненість та ігнорування проблеми ЧАЕС.

На основі проведеного дослідження щодо рівня тривожності за тестом Спілбергера-Ханіна нами було встановлено, що для 66% досліджуваних (як у мешканців міст, так і сільських) характерний середній рівень і для 21% – високий рівень ситуативної тривожності (у мешканців сільської місцевості). Виявлена пряма кореляція між високою ситуативною тривожністю та фрустрацією ($r = 0,597$, $p < 0,05$) і високою ситуативною тривожністю та ригідністю ($r = 0,458$, $p < 0,05$). При середньому рівні ситуативної тривожності достовірної кореляції між психологічними показниками психічних станів не було.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження може свідчити про наявність депресивності у суспільстві, яка може бути спровокована сучасним політично-економічним станом у країні. Однак важливу роль відводимо і посттравматичному синдрому.

Враховуючи те, що у дослідженні брали участь молоді особи, які самі не були свідками аварії і народжені у постчорнобильський період, то у даному випадку можемо говорити про наявність посттравми, переданої генетичною пам'яттю від батьків.

Водночас, отримані результати можуть вказувати на низький рівень свідомості, неправильність виховного процесу у сім'ї, зниженням рівня самоосвіти, що чітко відслідковується у їхньому збайдужінні.

Крім цього, на нашу думку, необхідно більше інформації про наслідки аварії, що спонукатиме задумуватися про наслідки не лише працюючих з мирним атомом, а кожного члена нашого суспільства. Разом з тим необхідно вести широку роз'яснювальну роботу серед молоді, пробуджуючи у неї свідомість та самосвідомість.

Література:

1. Гродзинський Д. М. Спадок Чорнобильської катастрофи – 25 років потому /Д. М. Гродзинський //Журн. НАМН України. – 2011. – Т. 17. – № 2. – С. 106-109.
2. Гундорова Т. Пост-Чорнобиль: катастрофізм як нова національна ідея [Електронний ресурс] /Тамара Гундорова //Українська правда життя. – 26.04.2012 – назва з титул. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/columns/2012/04/26/101231/>

3. Краснов В.Н. Психические и психосоматические расстройства у участников ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС (структура и динамика) /В.Н. Краснов, М.М. Юркин и др. //Чернобыльский след. Медико-психологические последствия радиационного воздействия / Сб. научн. трудов. – М. – 1992. – 471. – С. 76–82.
4. Смирнов Ю. Н. Состояние здоровья участников ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС / Ю. Н. Смирнов, А. В. Пескин //Чернобыльская катастрофа: диагностика и медик. психолог. реабил. пострадавших. – Минск, 1992. – С.72-75.
5. Степанов, А. Л. Посттравматическое стрессовое расстройство в участников ликвидации последствий аварии на ЧАЭС в отдаленном периоде: клиника, патоморфоз, вопросы медико-социальной экспертизы. Автореф. на соис.науч. степени к.мед. наук. – М., 2006. – 21 с.
6. Тарабрина Н. В. Практикум с психологии посттравматического стресса. / Н. В. Тарабрина – СПб: Пітер, 2001. – 272 с: ил.
7. Хомская Е.Д. Нейропсихологический анализ последствий облучения мозга после Чернобыльской аварии / Е. Д. Хомская и др. // Чернобыльский след: Мед.-психол. последствия радиац. воздействия. – М. – 1992. – С. 83-104.
8. Шубкин В. Страхи на постсоветском пространстве: Россия, Украина и Литва/ Владимир Шубкин, Вероника Иванова //Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 1999. – Вып. № 3. – С. 30-37.
9. Semenenko I.M. Theoretical ground of sustainable development concept /I. M. Semenenko //Вісник східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2015. – №6 (223) – С. 164-168.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Максим Вакуленко
(Харьков, Україна)

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕМОНТА АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ, ЗА СЧЕТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ РЕЦИКЛИНГА

В последние годы в Украине все более актуальными становятся тенденции увеличения экологичности и экономичности промышленных работ, которые давно уже доминируют в европейских странах. Подобные технологии находят себе широкое применение и в строительной области в т.ч. при постройке дорог. Действительно, зачем производить дорогостоящий новый асфальт, если можно переработать уже существующий, снизив тем самым стоимость дорожного полотна и ущерб окружающей среде? С этой целью и были созданы машины для переработки снятого старого асфальта (рециклинга).

При строительстве нового дорожного полотна, половина денежных средств уходит на приобретение «не дешевого» материала для изготовления асфальтобетонного покрытия. В стоимость материала входят затраты на его добычу и транспортировку. В следствии чего выгоднее было бы воспользоваться «рециклингом» (англ. *Recycling* – повторное использование) и сейчас разберемся почему.

В производстве асфальтобетона используются два основных ингредиента: щебень и битум, что в процентном отношении это выглядит так: 94% – инертного материала и 6% – битума. В качестве примера рассмотрим вариант: штабель асфальтобетонного покрытия в 30 тыс. тонн состоит из 28 тыс. тонн щебня (94%) и 1,4 тыс. тонн битума (6%). Стоимость щебня за одну тонну составляет 290 гривен, стоимость тонны битума составляет 7,5 тыс. гривен.

Рассчитываем стоимость одной тонны асфальтобетона. Для этого мы рассчитаем сколько будет стоить 94% инертного материала от стоимости одной его тонны и стоимость 6% битума от цены за одну тонну:

$$\text{Инертный материал} - \frac{290 \text{ грн} \times 94\%}{100\%} = 272,6 \text{ (грн);}$$

$$\text{Битум} - \frac{7500 \text{ грн} \times 6\%}{100\%} = 450 \text{ (грн);}$$

Итого себестоимость – 722,6 (грн);

Рассчитываем стоимость одной тонны регенерированного асфальтобетонного покрытия (РАП):

РАП – 0,0 (грн);

Транспорт – 300 (грн);

Итого себестоимость – 300 (грн);

Разница между ценой изготовления одной тонны нового покрытия и ценой одной тонны переработанного составляет – 722,6 – 300 = 422,6 (грн).

Т.о., при использовании 50% РАП в производстве асфальтобетона, экономия на одной тонне составит 211,3 (грн).

В большинстве стран, где запасы сырья ограничены, около 90% старого асфальта используют повторно. В Северной Америке, в частности США, асфальтобетон – самый перерабатываемый продукт. Его полностью снимают с дорог, дробят, обрабатывают специальными машинами и получают новый готовый материал, который впоследствии будет использован вторично. Для того, чтобы дать «вторую жизнь» старому асфальтобетону, необходимы специальные установки – рециклеры.

Рециклер асфальтобетона – мобильная установка, которая позволяет обработать старое полотно дороги в смесь для вторичного использования. В мире существуют несколько видов рециклеров – установки для горячего/холодного рециклинга и мобильные установки. Отличаются они между собой размерами и технологией обработки.

Мобильные установки очень востребованы в дорожном строительстве по трем главным причинам: 1) это экономически выгоднее, чем закупка нового дорожного асфальта; 2) переработка старых дорожных покрытий осуществляется прямо на месте, использованный асфальт не нужно дополнительно транспортировать для утилизации; 3) сравнительно невысокая цена.

В основном используют два вида рециклинга – горячий и холодный.

1) Горячий рециклинг

Асфальтное покрытие ежедневно подвергается механическими нагрузками, а также влияниями окружающей среды (перемены температуры, осадки и т.д.). Механические нагрузки вызваны интенсивностью движения по полотну, а также массе транспортных средств приложенных к нему. В городах, особенно крупных, проблематично затевать ремонт дороги так как это длительный процесс и ведет за собой блокирование проезда где он осуществляется. Несмотря на это, срок использования асфальта нужно продлевать в любом случае. Для этого используют «горячий рециклинг» который максимально быстро регенерирует дорожное полотно. При использовании такого способа рециклинга верхний слой асфальта нагревают до температуры 150 градусов специальными батареями инфракрасного излучения. При такой температуре материал смягчается. После чего дорожное покрытие

подвергается разрыхлению до нужной глубины. Затем его покрывают смесью, которая дополнительно укрепляет и восстанавливает толщину и утерянные свойства дорожного полотна. Эта смесь состоит из вяжущих и минеральных веществ. На нее воздействуют высокими температурами, параллельно перемешивая и соединяют с переработанным асфальтом. На предварительно прогретое дорожное полотно устанавливают готовый материал с помощью специального укладочного бруса. Затем, для того чтобы дополнительно уплотнить покрытие, используют каток. Эта технология хороша по нескольким причинам: 1) переработанный асфальт восстанавливается в короткие сроки; 2) для использования этой технологии не нужно задействовать целую бригаду строителей; 3) ремонтные работы проходят очень быстро, вплоть до одного дня.

2) Холодный рециклинг

Принцип действия: в мобильной установке готовят специальную суспензию. Рециклер толкает перед собой эту смесительную установку и в результате чего наносит на поврежденную поверхность регенерирующую смесь, которая в свою очередь добавляет асфальтобетону плотность и устойчивость перед внешними факторами. Далее слой (который нанесли) уплотняют катком. После чего плотно профилируют, повторно уплотняют виброкатком и за тем укрепляют битумной эмульсией. Плюсы этой технологии: 1) данная технология не оказывает никакого влияния на экологию; 2) отличается малым расходом энергии; 3) производит качественную регенерацию дорожного полотна; 4) сохраняет целостность грунта участка, на котором производит работу. Такая технология считается наиболее приемлемой по соотношению цена/качество.

Устройство и принцип действия рециклера: рециклер представляет собой установку похожую на прицеп (размещается на колесной базе), что дает ей хорошую мобильность. В следствии чего ее легко можно перемещать с одного места на другое. Процесс регенерации асфальтобетона таков: через люк (который находится на передней части установки) загружают старый (использованный) асфальт, далее двигатель данной установки запускает специальный барабан который дробит куски старого асфальта и эти же куски нагревает в процессе дробления. Лопасты, которые находятся в барабане, перемешивают нагретую измельченную смесь и в конце смесь выгружают через второй люк который находится на задней части установки. В результате чего мы получаем готовую асфальтную смесь, которую сразу же можно укладывать.

Проанализировав состав «нашего» асфальтобетона, рассмотрим с помощью чего делают дорожное полотно за рубежом, в частности в США. В отличии от «наших» (отечественных) дорог, американцы при постройке дорог используют не асфальтобетон, а непосредственно сам бетон. Эта технология берет свое начало еще с XX в. Выбор в пользу бетонной дороги был сделан в связи с несколькими его особенностями – прочностью, долговечностью, устойчивостью к нагрузке и перевесу грузовиков. Из минусов стоит отметить – его проблематичность в укладке и ремонте. Если после работы асфальтоукладчика дорога готова к эксплуатации через 8-9 часов, то для открытия бетонной дороги требуется месяц, но результат оправдывает себя. В отличии от асфальтобетона, бетонная дорога обходится без капитального ремонта до 25 лет.

Сегодня в США существуют довольно много экспериментальных участков бетонного покрытия, т.к. Транспортный Департамент видит в бетонных дорогах будущее. Такие отрезки находятся во всех четырех климатических зонах страны и имеют разный дизайн. К 2001 году от нескольких сотен участков, залитых в период с 1961 по 2001 года, осталось 89 участков, за которыми идет наблюдение.

На основе этих экспериментов, проведенных в 1999 и 2001 годах на базе участков в возрасте от 25 до 40 лет, было сделано несколько заключений: 1) бетонное покрытие способно выдержать нагрузки без появления трещин на протяжении 25-35 лет (против 8 в среднем лет у асфальтобетона); 2) в течении 20 лет автомобилисты не жаловались на ухудшение комфорта езды.

Стоит отметить, что бетонную дорогу заливают асфальтобетоном только для того, чтобы продлить ее срок до капитального ремонта. После того как асфальтобетонное покрытие изнашивается, оно поддается «рециклингу» и уже готовую переработанную смесь заново укладывают.

Такой опыт в укладке бетонных дорог активно применяется в странах Азии и не только. Такую укладку ведет Китай и Япония, а также Австралия и некоторые страны Европы, используя опыт американских строителей дорог. По возможности в США, штаты стараются строить дороги исключительно из бетона, снижая этим расходы на содержание дорог.

По мимо переработки использованного асфальта, для укладки новой дороги, в мире существуют другие отходы, которые так же можно переработать для создания дорожного полотна.

Одна из самых жизнеспособных идей – это получение заменителя асфальта из старых шин. Резиновая крошка, полученная в результате переработки шин, в смеси с асфальтом образует более прочное дорожное покрытие. В среднем из одной легковой шины, можно получить 2 кг резиновой крошки. «Резиновый асфальт» уже применяют в США где используют 12 млн шин. Этот опыт пригодился в Израиле, где продукты нефтепереработки в дефиците, зато много транспортных средств.

Существует даже идея вовсе заменить асфальтобетонные дороги пластиковыми. Эта идея была озвучена голландской компанией Royal VolkerWessels Stevin N.V. Разработанный проект – PlasticRoad («пластиковая дорога») привлек всеобщее внимание, ведь VolkerWessels является ведущей компанией по крупным объектам – портовому, дорожному и мостовому строительству, а также энергосбережению и

телекомунікаціям. Голландці пропонують пришедшие в негодность асфальтобетонные покриття на пластикове, которые создают при помощи переработки бытовых отходов.

Плюсы такой технологии: 1) для укладки не требуется многослойная сложная основа; 2) могут служить без существенного изменения свойств при температуре от – 40 до +80 градусов; 3) не боятся ни горячего, ни масла, ни электролита, ни других технических жидкостей; 4) полости внутри таких дорог позволяют размещать любые виды коммуникаций: газо-, водо- и электроснабжение, линии связи; 5) при необходимости дорожку можно сделать даже подогреваемой; 6) можно делать сразу с разметкой, а не наносить ее краской после строительства; 7) теоретически пластиковая дорожка может быть окрашена в любой цвет или менять окраску в зависимости от той температуры воздуха, предупреждая, таким образом, водителей об изменении сцепных свойств.

Т.о., рассматривая переработку асфальта, мы видим, что рециклинг набирает большие обороты в дорожном строительстве. С помощью данной техники стало возможным переработать практически все и получить еще от этого выгоду. Регенерация асфальтобетона довольно сложный процесс, помощник в котором – рециклер асфальтобетона. Регенерация асфальтного покрытия решает сразу несколько вопросов: 1) экологический (вторичная переработка асфальта); 2) экономический (не нужно покупать дорогостоящие материалы для создания нового полотна, так как вторичная переработка избавляет от данной необходимости. Это приводит к значительной экономии денежных средств); 3) вопрос удобства (не нужно перекрывать дорожное движение и затягивать дорожные ремонтные работы); 4) вопрос времени (данный способ наиболее быстрый для восстановления дорожного покрытия). На этом человечество не будет останавливаться и возможно, в скором будущем, нам будут доступны новые, более эффективные технологии, которые будут применяться.

Литература:

1. Голодаев И.Б. Модуль рециклинга асфальта. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://asphalt-zavod.ru/modul-recziklinga-asfalta.html>
2. Малыхин С.А. Вторичная переработка асфальта на месте работ. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.zsk.ru/pererabotka-asfalta.htm>
3. Переработка отходов асфальта, бетона и древесины в США. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://recyclers.ru/modules/section/item.php?itemid=52>
4. Машины по переработке снятого асфальта. ООО «Торговый Дом «Укринмаш». Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.ukrinmash.com.ua/%D1%81%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%8B%D0%B9-%D0%B0%D1%81%D1%84%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%82/>
5. Гринин А.С., Новиков В.Н. Промышленные и бытовые отходы. — ФАИР-ПРЕСС, 2002. — 336 с.// Рута Бендере. Управление твердыми бытовыми отходами. — NRJ, 2008. — 97 с. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org>

Научный руководитель:

Попадинец Елена Васильевна.

**Микита Волох
(Харків, Україна)**

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА

Тіньова економіка- це господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці. «Тіньові» підприємства не перерозподіляють власних доходів до бюджетів та державних цільових фондів, вони не сплачують податків, збільшуючи власні прибутки.

Етап розвитку тіньової економіки спостерігається у другій половині XX ст., що пов'язується з глобальною трансформацією світового господарства. У розвинених країнах ілєгалізація економічної діяльності в середині XX ст. викликана залученням цих країн до індустріального та інформаційного суспільства. У соціалістичних країнах різке зростання тіньового сектору виявилось результатом недосконалості директивно-планової моделі економіки порівняно з ринковою. Неоднозначними є думки з приводу впливу тіньового сектору на національне господарство. Він несе і певну конструктивну роль, що проявляється в стабілізуючій і компенсуючій функціях в господарстві перехідного періоду. Тіньова економіка характеризується більшою гнучкістю та динамічністю, ніж легальна. Вона має здатність швидко заповнювати ніші (що виникають в економічному просторі) та створювати додаткові робочі місця. Тіньова економіка насичує ринок товарами і послугами, збільшує доходи частини населення, посилює конкурентну боротьбу, стримуючи на певний час соціальні дестабілізаційні процеси в суспільстві. Проте вирішальним є негативний вплив тіньового сектору на національну економіку. Внаслідок існування тіньової економіки зменшуються доходи бюджету, зростає зовнішній і внутрішній борг, збільшується тіньовий капітал, зменшується інвестиційна привабливість держави, втрачаються можливості активної участі у глобалізаційних процесах. Втрати державою своїх регулюючих, контролюючих та інших соціально важливих функцій

(внаслідок наявності тіньової економіки) неминуче супроводжується криміналізацією суспільства та зростанням організованої злочинності. Система тіньового обороту ВВП працює головним чином на відтік капіталу і лише мала частка національного капіталу залишається або повертається для інвестування вітчизняного виробництва іноді у вигляді прямих іноземних інвестицій чи в іншій формі, що є по суті відмиванням тіньового капіталу. У розвинених країнах масштаби тіньової економіки відносно невеликі і складають приблизно 5-15% ВВП. У країнах, що розвиваються, тіньовий сектор грає помітнішу роль. Так, в деяких з них тіньова економіка навіть переважає офіційну (Нігерія, Болівія, Таїланд). Середні масштаби тіньової економіки в країнах, що розвиваються, складають в середньому 35—45%

Виділяють три види тіньової економіки

«Друга» тіньова економіка — це заборонена законом економічна діяльність працівників «білої» (офіційної) економіки, яка приводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу. З точки зору суспільства у цілому «друга» тіньова економіка не виробляє ніяких нових товарів чи послуг: вигодами, які отримуються від «другої» економіки, користуються одні люди за рахунок втрат, які несуть інші люди.

«Сіра» тіньова економіка — економічна діяльність по виготовленню та реалізації звичайних товарів та послуг, яка дозволена законом, але не реєструється (переважно дрібний бізнес). На відміну від «другої» економіки, яка невідривно пов'язана з «білою» (офіційною) економікою та паразитує за її рахунок, «сіра» економіка функціонує автономно. У цьому секторі виробники або свідомо ухиляються від офіційного обліку, не бажаючи нести витрати (пов'язані з отриманням ліцензій, сплатою податків тощо), або звітування про такий вид діяльності взагалі не передбачено.

«Чорна» тіньова економіка (економіка організованої злочинності) — заборонена законом економічна діяльність, яка пов'язана з виробництвом та реалізацією заборонених та дефіцитних товарів та послуг. «Чорною» економікою у широкому значенні можна вважати всі види діяльності, які повністю виключені з нормального економічного життя, оскільки вони вважаються несумісними з ним й такими, що його руйнують (наприклад, наркобізнес, грабунки тощо)

Основні види тіньової діяльності в Україні

- проведення готівкових операцій без обліку;
- приховування доходів або перебільшення видатків;
- виплати нелегальної заробітної плати;
- заниження ціни акцій корпорації (*при оформленні продажу контрольного пакету*);
- хабарі, «відкати»;
- відмивання коштів;
- підпільне виробництво;
- незаконна господарська діяльність;
- шахрайство;
- «чорні ринки» (*незаконні ринки збуту*)

Основними причинами високого рівня тінізації української економіки неефективний інституціональний базис регулювання підприємництва та незадовільні умови здійснення підприємницької діяльності, зокрема:

- недієвість механізмів антикорупційного законодавства;
- неефективність функціонування судової та правоохоронної системи;
- неефективне адміністрування податків;
- суперечливість та дублювання законодавчої та нормативно-розпорядчої бази в окремих секторах;
- високий рівень злочинності;
- відсутність історичної практики дотримання норм та моральних стандартів законослухняної поведінки під час ведення господарської діяльності та сплати податків у суб'єктів господарювання та громадян.

Ситуація з інституційним розвитком України визнана ключовою проблемою експертами Всесвітнього економічного форуму, яка призводить до низької конкурентоспроможності та високої тінізації української економіки. За компонентою «Інститути» Україна у 2011 р. посіла у рейтингу 134 місце з 183 країн. Надзвичайно низькими оцінками опитані експерти відзначили ситуації у сфері захисту прав міноритарних власників (138 місце), ефективності законодавчих органів в регуляторній сфері (138 місце), захисту прав власності (135 місце), незалежності судової влади (134), тягаря державного регулювання (125), довіри до правоохоронних органів (122), організованої злочинності (116), прозорості державної політики (114)

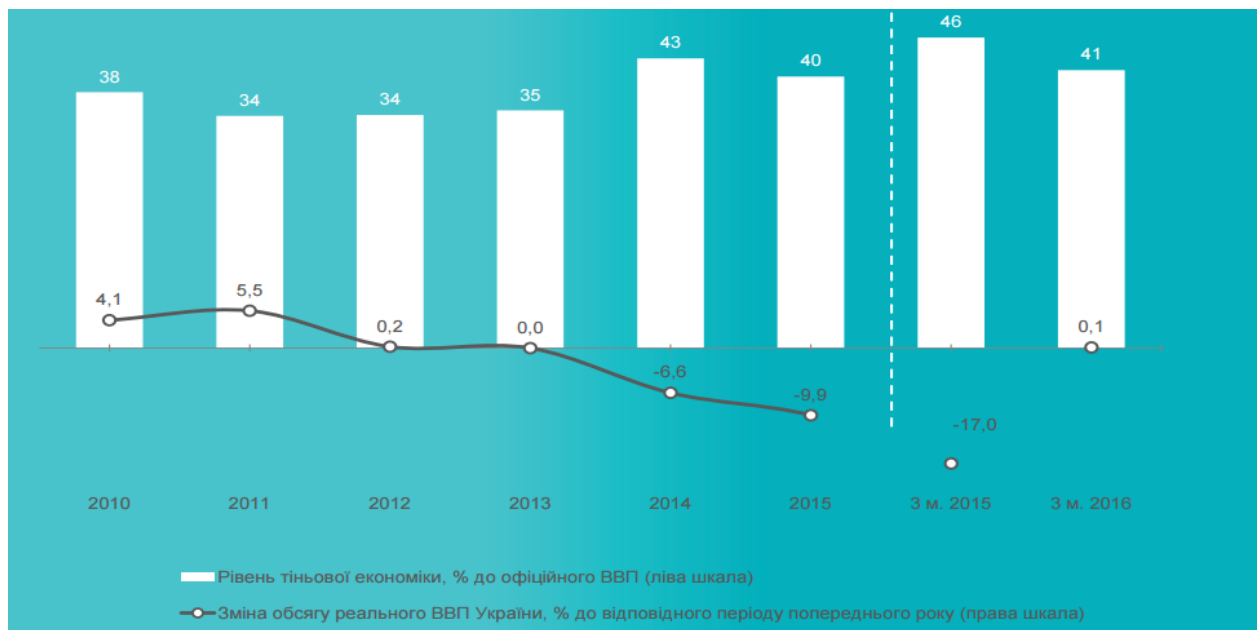

Рисунок 1. Інтегральний показник тіньової економіки в Україні

За показником легкості здійснення підприємницької діяльності у 2011 році Україна посіла 149 рейтингову позицію серед 183 країн світу, і характеризувалася низькою ефективністю оподаткування (181 місце), складністю процедур одержання дозволів на будівництво (180), реєстрацію власності (166)

Існує декілька підходів до оцінки рівня тінізації економіки України, результати яких радикально відрізняються. За розрахунками Державної служби статистики України обсяг «невидимої» економіки (яка безпосередньо не спостерігається) становив у 2 половині 2000-х від 15 до 18% ВВП. Хоча методологія оцінки цього показника гармонізована з міжнародними стандартами, його значення сприймається експертами дещо заниженим.

Відповідно до розрахунків Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, обсяг тіньової економіки України у 2004–2011 р. знаходився у діапазоні від 28 до 39% ВВП. Цей показник розраховується різними методами, що дозволяє враховувати розбіжності між доходами та витратами населення, динамікою готівки в обігу та обсягами виробництва, використанням електроенергії та обсягами виробництва, а також динамікою цін факторів виробництва, готової продукції та рентабельністю виробництва.

За даними іноземних дослідників рівень тінізації української економіки є ще вищим. Згідно з розрахунками професора Лінцького університету Фрідріха Шнайдера, якими користуються у своїй роботі Світовий банк та Міжнародний валютний фонд, частка тіньової економіки в Україні становила у 2011 р. 44,1% від офіційного ВВП, що є найвищим показником у Європі.

Таблиця 1 Оцінка частки тіньового сектору економіки України, % ВВП

Рік	Оцінка за методикою	Метод «витрати населення — роздрібний товарообіг»	Електричний метод	Монетарний метод	Метод збитковості підприємств	Метод сукупного попиту — сукупної пропозиції	оцінка проф. Фрідріха Шнайдера
2004	18,9	33,5	28,0	29,5	25,0	39,0	49,0
2005	18,1	46,5	28,0	25,0	24,0	37,0	48,0
2006	17,3	40,5	27,5	24,5	23,5	33,5	47,0
2007	15,5	38,0	27,0	26,0	24,0	34,5	47,0
2008	15,1	40,0	26,0	38,0	30,0	35,5	46,0
2009	16,1	45,0	35,0	40,5	31,0	30,0	46,0
2010	16,5	44,0	37,0	30,0	31,0	33,0	45,0
2011	16,0	44,0	37,5	27,0	31,5	34,0	44,1

Заходи з детінізації економіки:

— "амністія" капіталів некримінального походження, в першу чергу тих, що спрямовуються в інноваційну сферу та інші суспільно значущі та пріоритетні сектори;

- запровадження податкових стимулів до нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор юридичними особами, які пропонується надавати за фактичними результатами діяльності;
- звуження фінансової бази тіншового господарювання шляхом зменшення рівня оподаткування фізичних осіб на величину документально підтверджених коштів, витрачених на розвиток людського капіталу (освіта, підвищення кваліфікації тощо);
- реальне і радикальне спрощення погоджувальних та дозвільних процедур щодо здійснення підприємницької діяльності, особливо в інноваційній сфері;
- впровадження наявних теоретичних розробок з виявлення напівлегальних фінансово-промислових угруповань та ліквідації виявлених схем іллегалізації капіталу;
- обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових коштів при купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму (житла, земельних ділянок, транспортних засобів та предметів розкоші);

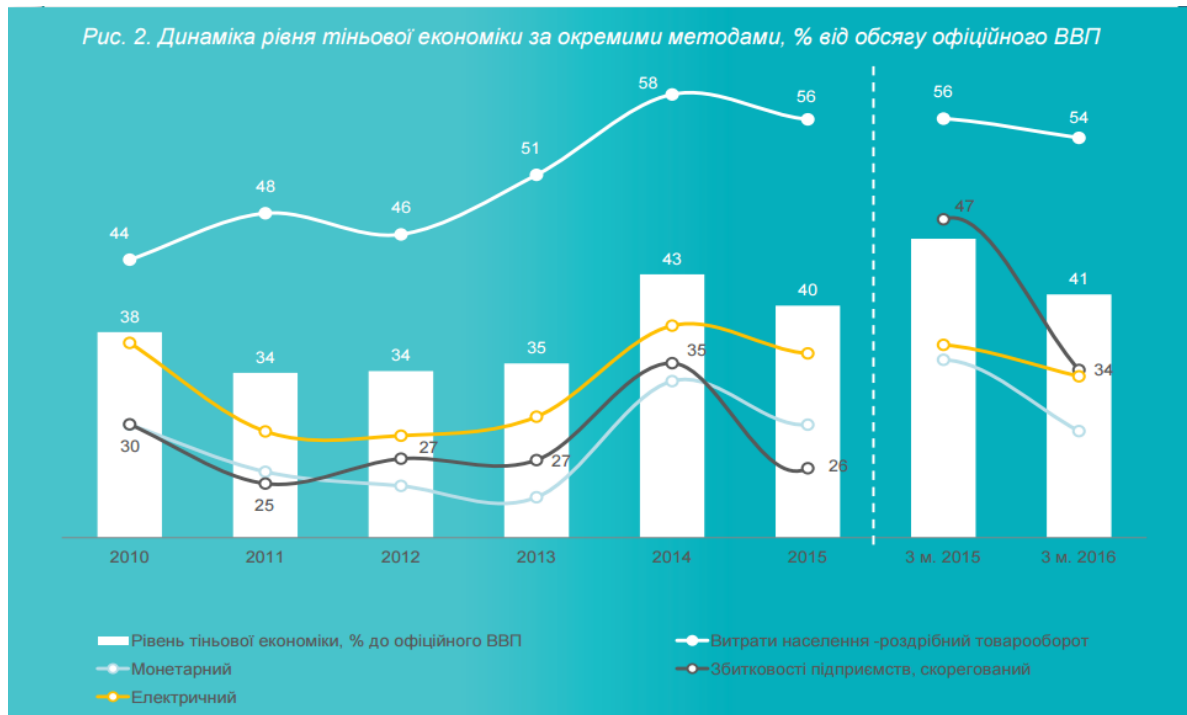

Рисунок 2 Динаміка рівня економіки за окремими методами % від обсягу офіційного ВВП

ВИСНОВКИ

Тіншова економіка, маючи об'єктивний характер, існує в будь-яких країнах світу. Якщо у високорозвинених країнах поведінка суб'єкта тіншової економічної діяльності пояснюється девіацією від норми, то в трансформаційних економіках крім девіації від норми, девіацією в межах норми, тобто причиною останньої є "прогалини" у чинному законодавстві, що дають можливість виходити у "тінь", не порушуючи чинного законодавства, прикладом цього може бути рейдерство. Отже, рішення про опортуністичну поведінку суб'єкт приймає на підставі співвідношення "чисті витрати - вигоди", тому тіншова економічна діяльність, маючи менші трансакційні витрати дає можливість отримати більшої вигоди. Збільшувати трансакційні витрати у тіншовому секторі економіки може вірогідність бути покараним за девіантну поведінку. Такий підхід дає можливість концептуально вирішити проблему створення інституційного середовища у трансформаційних системах за рахунок детінізації економіки, яка б створила більш вигідні умови працювати відкрито (легально), максимізуючи прибутки без девіантної поведінки.

Поширення і масштабність тіншової економіки в Україні зумовлюється відсутністю усталених норм і правил економічної діяльності, їхніми постійними змінами та невідповідностями вимогам часу. Отже, вигідніше працювати в "тіні". Така ситуація призвела до інституціоналізації тіншової економіки в Україні, яка представлена закріпленням поведінки суб'єктів тіншового сектору в певні організаційно стійкі форми, що визнаються всіма учасниками такої діяльності. Тому потрібно проводити з боку держави виважену соціально-економічну політику, яка має включати заходи з детінізації економіки.

Говорячи про детінізацію економіки, необхідно згадати про структурні елементи тіншової економіки. Їх ми виділяємо три: неформальна, прихована і підпільна (кримінальна). Неформальна економіка - це сегмент тіншової економіки, що виявляється в дозволених, але формально не зареєстрованих, а отже не включений до статистичної звітності економічній діяльності. Ця частина тіншової економіки в Україні виконує роль амортизатора, оскільки створює робочі місця та виробляє товари, які доступні для споживання найбільш широким верствам населення. Це той позитив, який у нестабільних політичних, економічних і соціальних умовах дає можливість для виживання найбільш широким верствам населення. Прихована економіка - легальна економічна діяльність, яка частково або зовсім не фіксується у статистичній звітності, а отже

через приховування доходів ухиляється від оподаткування. Ця частина тіньової економіки хоча й носить аморальний характер, але загрози суспільству не несе. Вона носить вимушений характер, пов'язана з виживанням і розвитком власного бізнесу. Підпільна (кримінальна) економіка - це частина тіньової економіки, яка здійснюється навмисно, спрямована на збагачення, носить антисоціальний характер і більшою мірою є предметом дослідження правознавців. На наш погляд, подолання і викоріненню підлягає лише підпільна (кримінальна) складова. Це може відбутися за рахунок адміністративно-каральних методів з метою оздоровлення української економіки. Щодо неформальної і прихованої частин тіньової економіки, які не мають кримінального джерела походження, то їх можна легалізувати безкарно виводячи доходи у легальну економіку з метою її зростання.

Література:

1. Тіньова економіка: Сутність, особливості та шляхи легалізації" / За редакцією д.е.н., проф. З. С. Варналія, 2006.
2. Аналітична доповідь «Тіньова економіка в Україні: Масштаби та напрями подолання» — Національний інститут стратегічний досліджень, Київ, 2011
3. Мазур І. Детінізація економіки України: теорія та практика: Монографія. – К.: Видавничо - поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 239 с.

Науковий керівник:

доцент, Попадинець Елена Васильевна.

Вікторія Галаган
(Черкаси, Україна)

ЗАКОНОДАВЧІ ЗМІНИ ОБЛІКУ ЄДИНОГО СОЦІАЛЬНОГО ВНЕСКУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Система державного соціального страхування населення є важливою складовою національної економіки України, оскільки має на меті підтримку та забезпечення соціально вразливих верств населення. Саме тому, своєчасність та повнота здійснення розрахунків за соціальним страхуванням є ключовим завданням кожного підприємства. Державні грошові фонди в системі соціального страхування формуються за рахунок сплати підприємцями єдиного соціального внеску (ЄСВ), тому дослідження законодавчих змін щодо обліку ЄСВ актуалізує обрану тему.

Метою є дослідження законодавчих змін у сфері обліку єдиного соціального внеску в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день головними нормативно-правовими документами України, які регламентують діяльність з нарахування та сплати ЄСВ, є: ЗУ «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р. № 2464-VI (зі змінами від 12.05.2016) [1] та Інструкція про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (затверджена Постановою правління Пенсійного фонду України від 27.09.2010 (зі змінами від 18.10.2016) № 21-5).

На основі законодавчих змін, з 1 січня 2016 р. відповідно до ст. 7,8 [1] застосовується єдина ставка ЄСВ на рівні 22%, яка сплачується з фонду заробітної плати (суми заробітної плати, декретних та лікарняних виплат, за винятком оплати праці інвалідів). Внесок, утримуваний із заробітної плати окремого працівника (3,6%), скасовується. Збережено пільгові ставки ЄСВ (8,41% бази оподаткування) для підприємств та всеукраїнських громадських організацій-інвалідів. Разом з тим, збільшено максимальний розмір бази нарахування ЄСВ з 17 до 25 мінімальних щомісячних заробітних плат.

Облік операцій з нарахування, утримання та сплати ЄСВ відображається на пасивно-активному рахунку 65 «Розрахунки за страхуванням» (субрахунку 651 «За розрахунками із загальнообов'язкового державного соціального страхування»). Типові кореспонденції з обліку ЄСВ на підприємстві з використанням зазначеного субрахунку наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Кореспонденції рахунків (субрахунків) з обліку ЄСВ

Назва операції	Кореспонденція рахунків (субрахунків)	
	Дебет	Кредит
Нарахована заробітна плата працівникам	23 «Виробництво» / 91 «Загальноновиробничі витрати» / 92 «Адміністративні витрати» / 93 «Витрати на збут» / 94 «Інші витрати операційної діяльності»	661 «Розрахунки за заробітною платою»
Нарахована сума ЄСВ на фонд оплати праці	23 «Виробництво» / 91 «Загальноновиробничі витрати» / 92 «Адміністративні витрати» / 93 «Витрати на збут» / 94 «Інші витрати операційної діяльності»	651 «За розрахунками з загальнообов'язкового державного соціального страхування»
Сплачено (перераховано) ЄСВ	651 «За розрахунками з загальнообов'язкового державного соціального страхування»	311 «Поточні рахунки в національній валюті»

Процес надходження коштів з поточного банківського рахунку до каси (рахунків працівників) для виплати заробітної плати відбувається при одночасному перерахуванні суми ЄСВ до соціального фонду. На підприємствах відсутній конкретний документ (відомість, журнал), який містить інформацію про обсяг нарахованого та сплаченого ЄСВ. Лише щомісячно звітуючись перед Пенсійним фондом, підприємства формують Звіт про суми нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Дана ситуація дещо ускладнює процедуру своєчасності сплати ЄСВ та виплати заробітної плати.

Тому, з метою аналітичного обліку ЄСВ доцільним є розробка зведеної відомості, яка міститиме інформацію про залишки на початок та кінець звітного періоду суми ЄСВ, а також суми нарахованого та утриманого ЄСВ протягом звітного періоду. Для малих та середніх підприємств (з невеликою чисельністю працівників) доцільним є ведення індивідуальних карток [2, с. 274].

Головною метою змін щодо розміру та бази нарахування ставки ЄСВ є детінізація оплати праці. Однак, окрім зниження ставки ЄСВ, важливим є здійснення фінансового контролю стосовно виплати реальної офіційної заробітної плати за допомогою використання економічних важелів впливу на зазначений процес, що унеможливуватиме використання тінювих схем.

З цією метою доцільним є застосування регресивно-прогресивного методу розрахунку ЄСВ. Тобто, застосування різних відсоткових ставок ЄСВ до фонду оплати праці: для мінімального та максимального розмірів заробітної плати ставка ЄСВ буде вищою, в той час як для середнього розміру ставка залишиться в розмірі 22%.

Інструменти контролю доцільно застосовувати у поєднанні з такими елементами як рахунки та подвійний запис. Тому, доцільним є використання наступних субрахунків:

- 651.1 «За рахунками із загальнообов'язкового державного соціального страхування в частині граничного розміру оплати праці»;
- 651.2 «За рахунками із загальнообов'язкового державного соціального страхування в частині понад граничний розміру оплати праці»;
- 661.1 «Розрахунки по оплаті праці в розмірі мінімальної заробітної плати та граничного розміру оплати праці»;
- 661.2 «Розрахунки по оплаті праці в розмірі перевищення» [3, с. 760].

Висновки. Зміни в системі адміністрування ЄСВ мають на меті, в першу чергу, сприяти легалізації заробітної плати та, відповідно, зростання обсягів надходжень соціальних страхових платежів. Однак, система обліку ЄСВ потребує подальшого вдосконалення. Доцільним є заповнення додаткових документів та субрахунків підприємцями з метою правильності розрахунку сум нарахування, утримання та перерахування ЄСВ; своєчасності складання та подання звітності. Застосування регресивно-прогресивного методу розрахунку ЄСВ сприятиме детінізації розрахунків з працівниками. Отже, зміни в процедурі обліку ЄСВ полегшать роботу бухгалтера та сприятимуть вчасному здійсненні розрахунків із заробітною платою.

Джерела:

1. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [Електронний ресурс], Закон України, прийнятий Верховною Радою України від 08.07.2010. – № 2464-VI. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/page>
2. Касич А. О. Облік єдиного соціального внеску в Україні та єдиного соціального податку в Російській федерації / А. О. Касич, О. В. Онищенко, О. Ю. Чубка // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Економіка. – 2013. – Вип. 24. – С. 271–275
3. Шевчук Л. П. Контроль реальної заробітної плати: податкові зміни 2016 / Л. П. Шевчук, В. В. Рубанська, В. О. Яловенко // Мукачівський державний університет. Серія: Економіка і суспільство. – 2016. – Вип. 2. – С. 758–761

Науковий керівник:

доктор економічних наук, професор, Остап'юк Наталія Анатоліївна.

Богдан Дыманов
(Харьков, Украина)

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СЧАСТЬЕ

Счастье очень многогранное понятие, и во всех науках счастье имеет свое определение. Нам же стоит его рассмотреть в контексте экономики. Это степень удовлетворения физических, духовных и социальных потребностей человека. Также для нас особенно важно понятие «Счастье» целой группы людей или даже всего общества. Продолжительное время доминировал объективный подход, согласно которому доход в абсолютном исчислении рассматривался как наиболее адекватный индикатор индивидуального или семейного благосостояния, а национальный доход (показатель ВВП на душу населения) – как индикатор экономического благополучия страны.

Таблиця 1. ТОП-5 мирового рейтинга стран по уровню ВВП и по значению индекса счастья (2014 г.)

Страна	Место в рейтинге по уровню ВВП	Место в рейтинге по уровню счастья	Страна	Место в рейтинге по уровню счастья	Место в рейтинге по уровню ВВП
США	1	105	Коста-Рика	1	81
Китай	2	60	Вьетнам	2	57
Япония	3	45	Колумбия	3	31
Германия	4	46	Белиз	4	169
Франция	5	50	Сальвадор	5	104

С помощью величины дохода характеризуются уровни экономического положения и структура соответствующих им групп населения: прожиточный минимум, средний достаток и богатство, степень неравенства в обществе и т.п. Объективный подход нашел широкое применение в практике исследований и фиксации уровня жизни, динамики его изменения, но как сказал Роберт Кеннеди: «Валовой внутренний продукт измеряет все аспекты нашей жизни кроме тех, ради которых стоит жить». И сравнив страны с наибольшим показателем ВВП и условного «Счастья» получаем такую зависимость, что страны с наибольшим ВВП далеко не считаются счастливыми.

Целью исследования является, выяснить от чего зависит уровень экономического счастья, рассмотреть важные аспекты экономического счастья в целом и на примере отдельно взятой группы людей.

Субъективные измерения экономического счастья, как новая альтернатива традиционному объективному определению благосостояния и благополучия получили популярность в конце прошлого века. Многие экономисты, признавая теоретическую важность концепта субъективного экономического счастья для объяснения и прогнозирования экономического поведения человека, восприняли без энтузиазма идею включения в понятийную систему науки субъективных измерений в целях анализа различий между людьми в уровне материального благосостояния – прежде всего, по причине отсутствия теоретической четкости в определении понятий счастья и субъективного благополучия. Однако сторонники нового подхода утверждали, что использование субъективных переменных не обязательно предполагает их точных научных определений. Наоборот, использование субъективных отчетов не требует четкости в определении содержания значения благополучия и благосостояния, поскольку отвечающий определяет это сам. На этом основании считают, что субъективные оценки могут быть использованы в качестве адекватного аналога для измерения благосостояния и благополучия. Хотя некоторые специалисты не спешат использовать эту методологию, необходимо заметить, что ее применение является современным трендом в измерении экономического благополучия в экономической науке. Оценки удовлетворенностью материальной или финансовой ситуацией в семье, удовлетворенностью материальным положением, индивидуальным или семейным доходом стали использоваться как полноценные индикаторы экономического благополучия отдельного человека, домохозяйств и общества в целом.

Важным этапом в развитии методологии измерений экономического благополучия стало признание большинством ученых (прежде всего экономистами) того факта, что благополучие является субъективным понятием. С этого момента пришло понимание, что субъективные оценки являются наилучшим инструментом для измерения экономического благополучия. Людям лучше всего самим судить о собственном благополучии и поэтому субъективные измерения представляются наиболее подходящими для этой цели. Весомым аргументом в пользу этой точки зрения явилась высокая схожесть результатов большинства исследований, использующих субъективные оценки для измерения индивидуального благосостояния, что демонстрировало значение и надежность этих методов. Сопоставимость результатов субъективных измерений, их гибкость и более низкая стоимость, а также их психологическое значение свидетельствовали о большом преимуществе таких приемов как в рамках анализа экономического благополучия/ неблагополучия, так и в оценке «счастья». Главной теоретической проблемой измерения субъективного экономического благополучия является недостаточное развитие концептуальных представлений о его природе и составных компонентах, а также отсутствие надежных методик его оценивания.

Одно из самых важных открытий в этой области сделал Истерлин. Он указал зависимость счастья от ВВП и касательно нации процесс можно описать так: при общем экономическом росте, относительные положительные и отрицательные изменения в жизни каждого отдельно взятого человека уравновешивают друг друга, не создавая изменения в общем уровне счастья в стране. Если в рыночном обществе наблюдается дифференциация доходов, то счастливой себя будет ощущать только определенная доля людей (скажем, 30—40%), считающих себя относительно богаче (то есть успешнее) других. При этом абсолютный уровень богатства общества (например, ВВП на душу населения) может быть разным, но пока наблюдается дифференциация доходов, средний уровень «счастья» в обществе будет постоянным. Исходя из эксперимента проведенного в 1970-е годы, в котором людей из разных стран просили отметить уровень своего «счастья». Выяснилось, что уровень богатства страны не влияет на долю людей, которые считали себя счастливыми. Это наблюдение получило название парадокс Истерлина и вскоре стало

популярной темой для обсуждения в различных социальных науках, породив в экономической теории целое направление — «экономику счастья». Правда, в исследованиях вместо слова «счастье» для устранения ненужных ассоциаций зарубежные экономисты и социологи применяют термин «субъективное благополучие», которое включает в себя критерий счастья и критерий удовлетворенности жизнью. Позже было обнаружено, что при межстрановых сравнениях за конкретный год парадокс Истерлина не подтверждается. Истерлин доказывал о постоянстве уровня счастья и абсолютной независимости его от дохода, основываясь на некоторых теориях, согласно которым существует определенная точка, от которой субъективное благополучие отклоняется, но возвращается к ней, потому, что генетика и заложенный темперамент человека сопротивляются воздействию социально-экономической политики и воздействию со стороны социума.

И было решено экспериментальным путем доказать парадокс Истерлина. По данным моего опроса среди людей от 18 до 65 лет (было опрошено около 100 людей) проживающих в г. Харьков, из опрошенных 20% людей не работают (но получают некий доход от государства). Из опрошенных людей 72% считают себя экономически не счастливыми (в большей мере люди от 25-55 лет). У 47% опрошенных не имеются возможность отложить деньги в конце месяца, т.е. не имеют прибыль. 79% согласны, что экономическое счастье мало зависит от ВВП. 21% считают, что можно стать экономически счастливым самому. 39% опрошенных считают, что никогда не станут экономически счастливыми. 50% считают, что могут стать экономически счастливыми только при помощи государства. При этом 71% считают, что в ближайшем времени страна не сможет выйти из кризиса.

Отсюда следует, что от ВВП зависит уровень экономического счастья, но являются более вспомогательным фактором, ведь по данным опроса взяты люди ВВП на душу населения которых совпадает, но при всем этом мы получили такую зависимость экономического счастья от возраста (экономическое счастье взято по 10 бальной шкале) и мы видим, что люди чей доход наименьший, более экономически счастливы, чем те люди, которые зарабатывают больше денег.

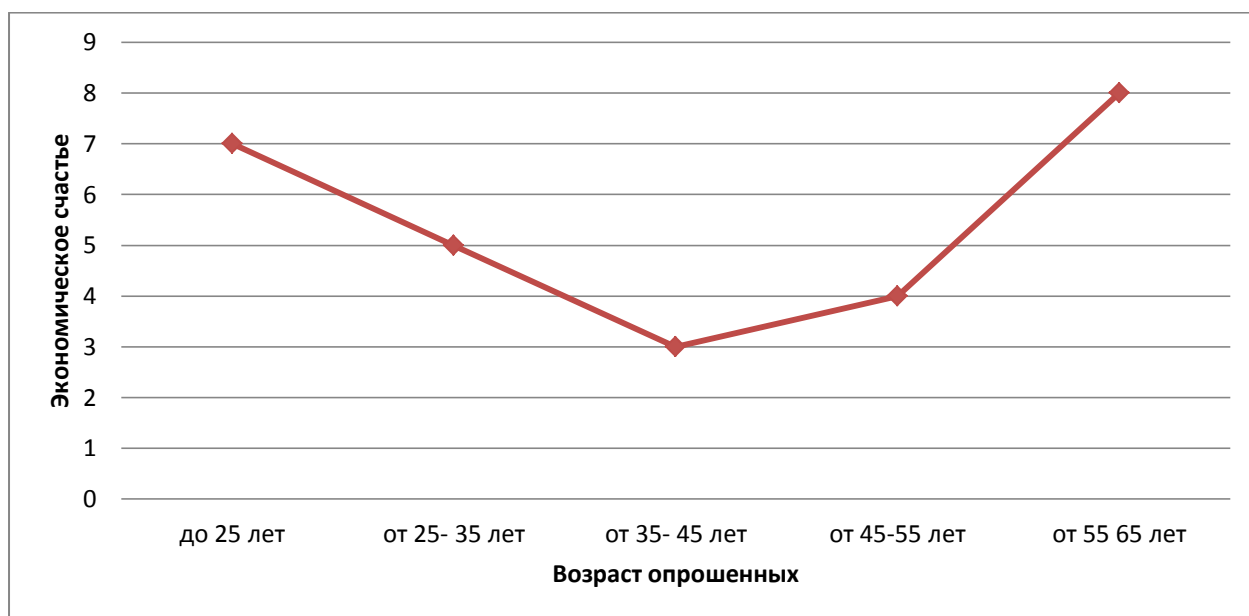

Рис.1 График зависимости экономического счастья от возраста

Так же был проанализирован уровень экономического счастья у людей которые работают и имеют больше потребностей. Была взята статистика уровня заработной платы, от социального класса, и мы получили следующую зависимость грубо разделив население на 3 класса, низкий, средний, высокий. Предположим, что заработная плата будет повышаться систематически на определенную сумму, получим, что уровень экономического счастья растет, но как только он приближается условно к следующему социальному классу показатель экономического счастья начинает падать, это связано с тем, что человек попадает в класс выше с и хочет соответствовать этому классу, как только его доходы начинают соответствовать данному классу, то уровень экономического счастья растет до того момента, пока человек по уровню заработной платы не приближается к следующему классу.

Отсюда можно сделать вывод, что человек в силу своих потребностей никогда не сможет стать экономически счастливым.

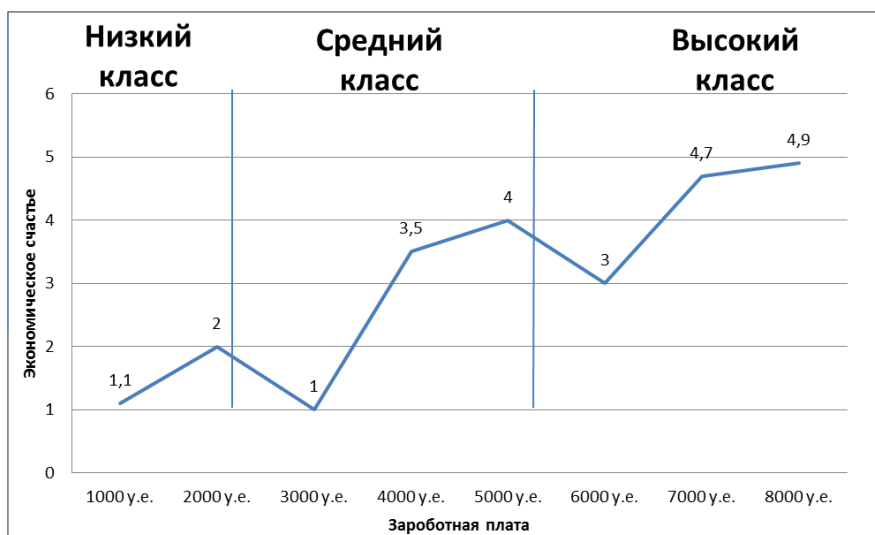

Рис.2 Графік залежності заробітної плати та економічного щастя

Если рассмотреть ситуацию относительно всей страны. То наша страна находится на 63 месте по уровню ВВП на душу населения (на 2016 год по списку МВФ) и на 123 месте по уровню счастья по опросам ООН. По опросам разных корреспондентов, украинцы описывают уровень счастья всей Украины на 51 балл из 100 возможных. В тоже время Свое личное счастье колеблется от 50-92 баллов. Причем 56% опрошенных считают, что уровень экономического счастья на 2013 год в стране был порядка на 20 пунктов выше. Отсюда можно сделать вывод, что население Украины сделало упор на достижение своих личных экономических целей и экономического счастья. И исходя из данных изученных ранее мы еще раз доказали, что уровень экономического счастья связан с ВВП на душу населения в наименьшей мере, а экономическое счастье зависит больше от потребностей населения.

Анализируя все данные можем сделать вывод, что экономическое счастье это фактор экономики и жизни человека, который зависит от большого количества переменных, таких как: ВВП, заробітня плата, события в стране, человек и его потребности. Показатели экономического счастья, будут меняться в зависимости от любых волнений большого общества и отдельных людей. Экономическое счастье считается субъективным понятием, но, не смотря на это, от него сильно зависит жизнь общества. И посмотрев на График зависимости заробітної плати та економічного щастя мы замечаем, что наиболее оптимальная ситуация для каждой страны – когда основная масса населения принадлежит к среднему классу (на возрастающем участке графика). Так как на этом участке наименьшая вероятность волнений общества, т.е человек имеет достаток и может жить, а не выживать, как в низком классе, но и не имеет сильно больших сбережений. На данный момент в Украине по опросам корреспондентов, всего около 6% населения можно отнести к так называемому среднему классу, отсюда следует что и уровень экономического счастья будет находиться на низком уровне.

Литература:

1. Рейтинг стран мира по уровню валового внутреннего продукта Электронный ресурс. Режим доступа <http://gtmarket.ru/ratings/rating-countries-gdp/rating-countries-gdp-info>
2. Истерлин Р.А. Билдинг Лучшая Теория Благополучия / редактор Л.Бруни, П.Л. Порто//Экономика и счастье: создание анализа. — New York:Oxford University Press Inc., 2005 — pp29-30. — ISBN 0–19–928628–0
3. Сергей Гуриев, Количественные исследования счастья
4. Электронный ресурс. Режим доступа: https://slon.ru/economics/kolichestvennye_issledovaniya_schastya-341925.shtml
5. Абдалла, С., Томпсон, С., Мичелсон, Д., Стауер, Н. и др. (2009). Счастливый индекс 2.0 Планеты Новый Экономический Фонд..
6. Жители Украины более-менее довольны своей жизнью – соцопрос Электронный ресурс. Режим доступа: http://joinfo.ua/society/1173595_Zhiteli-Ukraini-bolee-menee-dovolni-svoey-zhiznyu.html

Научный руководитель:
доцент Попадинец Елена Васильевна.

ОБЛІК І АУДИТ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Загострення умов неплатежів серед контрагентів в умовах кризових явищ в економіці є однією із найбільших та найскладніших проблем розвитку ринку, що, в свою чергу, спричиняє проблеми обліку різних видів дебіторської заборгованості. Відтак, неплатежі загострюють платіжну кризу і поглиблюють неврегульованість бюджетної системи, оскільки приводять до несвоєчасної оплати державних зобов'язань, що здійснюються за рахунок бюджету

Проблемам обліку та управління дебіторською заборгованістю присвячено праці вітчизни М.Д. Білика, Ф.Ф. Бутинця, С.Ф. Голова, В.І. Єфіменка, В.М. Костюченко, М.В. Кужильного, Ю.Я. Литвина, О.В. Лишиленко, В.Г. Лінника, В.В. Сопко та зарубіжних науковців: С.Д. Батехіна, І.А. Бланка, Р. Дамарі, Я.В. Соколова, С. Хенка, К. Хувера. Однак, попри ґрунтовні дослідження вчених невіршальними залишаються ряд питань, вивчення яких є метою в даного дослідження.

До нерозв'язаних облікових проблем дебіторської заборгованості належать:

- пошук ефективних шляхів управління заборгованістю;
- вдосконалення теоретичних і методичних аспектів класифікації та відображення заборгованості в обліку та звітності;
- невизначеність обліку простроченої і безнадійної заборгованості та її рефінансування;
- впровадження ефективної системи внутрішнього контролю заборгованості;
- узгодженість українського обліку з положеннями МСФЗ;
- питання гармонізації обліку дебіторської заборгованості за ПСБО 10 та податковим законодавством [1].

Провівши аналіз основних проблем управління дебіторською заборгованістю, з якими зіштовхуються підприємства та організації, їх можна систематизувати наступним чином:

- відсутність чіткої інформації щодо термінів погашення зобов'язань підприємствами-дебіторами;
- не розроблений регламент та методика роботи з простроченою дебіторською заборгованістю;
- недостатність даних, а іноді їх повна відсутність, про зростання витрат, пов'язаних зі збільшенням розміру дебіторської заборгованості;
- не здійснюється оцінка фінансового стану дебіторів і ефективність надання відстрочок платежів [2, с. 24].

Окремі вчені визначають наступні проблеми бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості: а) якість змісту бухгалтерських записів, що визначається в процесі визнання і оцінювання дебіторської заборгованості; б) відсутність наукових і практичних розробок можливих форм бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості, що забезпечило б надання якісної бухгалтерської інформації про розрахунки з дебіторами різним користувачам [3].

На основі аналізу наукових праць і проведенні досліджень щодо обліку і аудиту дебіторської заборгованості, Тищенко І.В. виокремлює такі проблемні питання:

- а) відсутність чіткої схеми деталізації та співвідношення різних видів дебіторської заборгованості у загальній їх структурі;
- б) невіршені проблеми відображення в обліку довгострокової дебіторської заборгованості, оцінки поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи та послуги;
- в) вивчення обліку сумнівних боргів, зокрема резерву на їх покриття з метою зближення бухгалтерського та податкового обліку;
- г) потреба змін у побудові реєстрів аналітичного та синтетичного обліку дебіторської заборгованості;
- д) застосовувати в наших умовах традиційні за кордоном методики аудиту заборгованості не завжди доцільно через відсутність необхідного обсягу вірогідної та доступної інформації щодо розрахунків з дебіторами [4].

Для розв'язання вище перерахованих питань Тищенко І.В. вважає за доцільне вирішити такі задачі:

- а) розробити моделі співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості і певного інструментарію, який дозволив би швидше та якісно виявляти негативні явища, що впливають на кількісні та якісні зміни цих заборгованостей;
- б) дослідити економічну сутність та умови виникнення дебіторської заборгованості в сучасних умовах господарювання, доповнити її класифікацію та обґрунтувати критерії визнання;
- в) удосконалити суть і визнання сумнівних боргів – поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги, щодо якої існує невпевненість погашення її боржником;
- г) удосконалити методику визначення суми резерву сумнівних боргів, при цьому потрібно внести зміни в діюче законодавство для стимулювання створення підприємствами цього резерву;
- д) вести синтетичний облік дебіторської та кредиторської заборгованостей на різних реєстрах;
- е) проаналізувати сучасний стан дебіторської заборгованості підприємства та розробити рекомендації щодо покращення їх фінансового стану [4].

Як показали дослідження, навіть на великих підприємствах майже відсутні спеціальні служби внутрішнього аудиту, що дало б змогу запропонувати комплекс заходів, направлених на створення,

постійне впорядкування та вдосконалення системи внутрішнього аудиту з метою забезпечення інформацією керівництва про стан розрахунків для прийняття управлінських рішень та складання звітності [4].

Підтримуємо думку щодо створення на базі середніх та великих суб'єктів структурного підрозділу чи особи, до обов'язків якої входили б здійснення всебічного внутрішнього аудиту за станом системи ведення обліку за (в т.ч. дебіторської заборгованості). Тому, на підприємстві доцільно було б розробити і затвердити «Положення про організацію системи внутрішнього аудиту», що дозволило б регламентувати діяльність служби внутрішнього аудиту.

Білик М.Д. пропонує створити відділ спеціально для контролю за дебіторською заборгованістю [5, с. 25]. Такий крок, на думку автора, повинен посилити контроль за заборгованістю та сприяти її зменшенню. Не спростовуючи самої ідеї створення подібного підрозділу, ми допускаємо його існування. Але з метою уникнення зайвого перенасичення кадрами, перевитрачання різних ресурсів потрібно обов'язково обґрунтувати доцільність створення цілої служби. Це можливим є лише за необхідності на великих, середніх підприємствах. І для цього необхідно провести певні розрахунки, детально проаналізувати стан та обсяги дебіторської заборгованості, визначити структуру проблемних боргів, зіставити витрати на створення та функціонування відділу з очікуваними результатами від його роботи, підібрати відповідні кадри тощо.

Вважаємо, що основними рекомендаціями щодо вдосконалення системи обліку та аудиту дебіторської заборгованості можуть бути наступні:

– розробити комплекс заходів щодо пошуку можливих шляхів збільшення кількості покупців і замовників підприємства з метою зменшення масштабу ризику несплати боргів, а також постійного моніторингу потенційних дебіторів;

– створювати резерв сумнівних боргів та зазначити порядок його визначення в обліковій політиці підприємства.

– своєчасно здійснювати контроль за співвідношенням дебіторської і кредиторської заборгованості.

– систематично проводити інвентаризацію заборгованості.

– створення відділу внутрішнього контролю (аудиту).

Вважаємо, що запропоновані у статті практичні рекомендації поліпшать діючу систему обліку і аудиту дебіторською заборгованістю на підприємствах України.

Література:

1. Москалюк Г.О. Облік та контроль дебіторської заборгованості: існуючі проблеми та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1754/1/>
2. Блакита Г.В., Бровко О.Т. Актуальні питання управління дебіторською заборгованістю / Г.В. Блакита, О.Т. Бровко // Збірник наукових праць ВНАУ. Економічні науки. – 2012. - №3 (69). – С. 23-29
3. Соловей Н.В., Малиношевська К.І. Проблеми обліку дебіторської заборгованості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/514>
4. Тищенко І.В. Основні проблеми обліку та внутрішнього аудиту дебіторської заборгованості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_NPN_2009/Economics/46769.doc.htm
5. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств // Фінанси України. – 2003. - №12. – С. 24-36

Азамат Ибраимов, Асылбек Ағымбай
(Талдықорған, Қазақстан)

ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ҚҰРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Персонал – бұл адамдардың жеке сапаларының күрделі жиынтығы, оның ішінде әлеуметтік-психологиялық қасиеттері басты рол атқарады, персонал – кәсіпорынның экономикалық және инновациялық кеңістігінің маңызды бөлігі. Персонал – бұл ұйымның болашағын анықтайтын стратегиялық фактор, себебі, тек адамдар ғана жұмысты орындайды, идеяларды ұсынады және кәсіпорынның әрі қарай дамуына мүмкіншілік береді.

Персонал – «кадрлар» түсінігін қамтитын неғұрлым кең ұғым болып табылады, сондықтан персоналды басқару негізі болып ұйым мақсаттарына жету, өндірістік жүйелердің қызмет етуінде жұмыскерлердің потенциалын неғұрлым толық және тиімді пайдалану мен дамыту тұрғысынан қарағанда өндіріс процесінде қызметкерлердің арақатынасы өте маңызды орын алады.

Персоналды басқарудың қазіргі замандағы тұжырымдамасы әлеуметтік-экономикалық жүйе ретінде кәсіпорынның іс -әрекеті негізінде нақты адамды қояды және қызметкерді кәсіпорынның ұйымдық-экономикалық механизмінің шешуші элементі ретінде қарастырады.

Персоналды басқару – іс-әрекеттің функционалды ортасы, оның мәселесі – кәсіпорынды керек уақытта, қажетті мөлшерде және талап етілетін сапада кадрлармен қамтамасыз ету, оларды дұрыс

орналастыру және ынталандыру. Персоналды басқару мақсаты жалпы ұйымның игілігі мен жұмыскерлердің жеке мүдделерін ескере отырып, әрекет ететін еңбекке қабілетті ұжымды қалыптастыру болып табылады [1].

Кәсіпорын персоналды бір мезетте басқарудың объектісі де, субъектісі де бола алады. Кәсіпорын қызметкерлерінің объект болуының себебі: олар өндірістік процестің бір бөлігі болып табылады. Сондықтан, өндірісте адам ресурстарын жоспарлау, қалыптастыру, қайта бөлу және тиімді пайдалану персоналдарды басқарудың негізгі мәні болып табылады және осы тұрғыдан қарағанда өндірістің материалдық-заттай элементтерін басқаруға ұқсас келеді.

Персоналды басқару мақсаттары. Персоналды басқару келесі мақсаттарды көздейді:

- 1) Жалпы мақсаттарға жетуде кәсіпорынға көмек көрсету;
- 2) Жұмыскерлердің шеберлігі мен мүмкіндіктерін тиімді пайдалану;
- 3) Кәсіпорынды біліктілігі жоғары және қызығушылық танытатын қызметкерлермен қамтамасыз ету;
- 4) Жұмыскерлердің өз жұмыстарына барынша толық қанағаттануына, олардың өздерін толық көрсете алуына ұмтылу, ал бұл өз алдына әрбір жұмыскердің осы кәсіпорында жұмыс істеу тілегін жоғарылатады;

- 5) Жеке адамның потенциалын тиімді пайдалану қағидасына сәйкес адамның еңбек (жеке басты, психофизиологиялық) іс-әрекетін басқару механизмін меңгеру.

Ең жоғарғы мақсат – персоналды басқару жүйесіндегі кәсіпорынның таза табысы адамдардың әлеуметтік қажеттіліктерін өндірісте қанағаттандыру болып табылады.

Басқару кадрларын іріктеу оларды өзгерту мен алмастыруға, техникалық прогрестен туындайтын адамдардың жаңа қызмет түрлерінің пайда болуына байланысты.

Көпшілік басшы қызметкерлер, кадрларды іріктеу кәсіпорын үшін ең қиын әрі ең жауапты іс деп саналады.

Кадрларды іріктеудің мынадай қағидалары бар:

- қабілетті адамдарды батыл шешіммен емес, ойластырып таңдаған жөн;
- беделін түсірген қызметкерді басқадай басшылық қызметке орналастырмау;
- басшылық қызметке өзіне үміткерлер болмаған жағдайда ғана басқа кәсіпорыннан алу;
- босаған орын болмаған кезде ешкімді де қызметін жоғарылатуға үміттендірмеу қажет;
- екі үміткер де бірдей дәрежеде болған жағдайда едәуір жасырағын алу;

Кадр қызметшілерін білікті мамандармен толықтыруға ерекше көңіл бөлінеді. Кадр қызметінің басшылығына ұсынылатын кандидаттар есептеулер техникасының арнайы даярлықтан өтуі, шет тілдерін білуі тиіс [2].

Кадр қызметінің басшысы әр түрлі заңдарды жетік білумен қоса ойлаған ісін жүзеге асыра алатын, өз ісін жетік білетін, ұйымдастыра алатын қабілеттері болуы тиіс. Мұндай басшыға ең қолайлы жас – 31-40 жас аралығы.

Кадр қызметі басшысының кәсіптік міндетіне жататыны: қызметкерлерді дамыту, штаб кестесін жоспарлау, кадрларды іріктеу және оларды тұрақтандыру, еңбекақы төлеуді ұйымдастыру, кадрларды орналастыру және баулу, бөлімше басшыларына кадр мәселесі жөнінде кеңес беру.

Кадрларды қызмет бабында ауыстырудың мынадай түрлері бар:

- кәсібіне қарай – қызметін төмендету, жоғарылату немесе басқа кәсіптегі жұмысқа ауыстыру;
- социологиялық - еңбек жағдайы қанағаттандырылмағанда, жұмыс түрі сай келмегенде, қалыптасқан қарым-қатынасы өзгергенде, жұмыс перспективасы болмағандат.б. жағдайда орын ауыстыру;
- сала аралық – басшылардың халық шаруашылығының басқа саласына ауысуы;
- демографиялық – жасына, ауруына және басқадай себептермен зейнеткерлікке шығуы;

Қызметке сайлау басқару жүйесін демократияландыру, лайықты басшыларды іріктеудің және орналастырудың тиімді жолдарын іздестіруді көздейді. Адамның бірде-бір анкетасы, бірде бір мінездемесі өзімен бірге істейтіндердің пікіріндей бола алмайды. Сайлау – ұжым басшылығына кімнің болатындығын шағын топ белгілеп, қисынсыз шешім қабылдауға тосқауыл қояды.

Персонал – бұл адамдардың жеке сапаларының күрделі жиынтығы, оның ішінде әлеуметтік психологиялық қасиеттері басты рөл атқарады, персонал- кәсіпорынның экономикалық және инновациялық кеңістігінің маңызды бөлігі.

Ұйымдағы персоналды басқару жүйесі ұйымды бүтіндей және оның жеке бөлшектерін басқаруды орындайтын сызықтық жетекшілік бөлімдер мен сонымен қатар, келесі функционалды және қамтамасыз ететін кіші жүйелерден тұрады:

- персоналды жоспарлау және маркетинг;
- персоналды жолдау және еске алуды басқару;
- еңбек қатынастарын басқару;
- бір қалыпты еңбек жағдайын қамтамасыз ету;
- персоналды басқаруды басқару;
- персоналдың мінез-құлқын мотивациялауды басқару;
- әлеуметтік дамытуды басқару;
- басқарудың ұйымдастырушылық құрылымын дамыту;
- персоналды басқару жүйесін құқықтық қамтамасыз ету;
- персоналды басқару жүйесін ақпараттық қамтамасыз ету;

- персоналды басқару жүйесін техникалық қамтамасыз ету[3].

Ұйымның көлеміне байланысты функционалды кіші жүйелердің міндетін орындайтын бөлімдердің құрамы өзгереді. Кіші ұйымдарда бір бөлімше бірнеше жүйелердің кіші жүйелердің функцияларын орындауы мүмкін, ал жеке мәселелердің орындалуын бөлімше емес, нақты мамандарға тапсырылуы мүмкін. Кейбір функциялар қатары персоналдарды басқару қызметіне кірмейтін басқа бөлімшелерге берілуі мүмкін. Жеке функцияларды техникалық даму бөлімшелері орындауы мүмкін. Кейбір функциялар (мысалы, персоналдарды басқару ақпараттық қамтамасыз ету) басқаруды ұйымдастыру жөніндегі кіші бөлімдердің құзырына берілуі мүмкін.

Персоналды басқару қызметінің құрылымдық орналасқан орны келесі нұсқалардың біріне сәйкес келуі мүмкін:

- қызмет штабтың орган ретінде құрылым бойынша ұйымның жетекшісіне бағынады;
- қызмет ұйымның басқару құрылымына кіріп, персонал бойынша тағайындалған басшының жетекшілігінде болады;
- штабтық орган ретінде қызмет құрылымы бойынша функционалды бағыттағы директорға бағынады;

- қызмет құрылым бойынша әкімшілік ету жөніндегі маманның жетекшілігіне бағынады.

Персоналды басқару жүйесінің ұйымдастырушылық құрылымы – бұл персоналды басқару жүйесі мен лауазымды тұлғалардың өзара байланысқан жиынтығы. Персоналды басқару жүйесінің ұйымдастырушылық құрылымын жасау келесі кезеңдерден тұрады:

- персоналды басқару жүйесінің мақсатын қалыптастыру;
- басқару функциясының құрамын анықтау;
- басқару функциясының құрамын қалыптастыру;
- ұйымдастырушылық құрылымның кіші жүйелер құрамын қалыптастыру;
- барлық деңгейдегі бөлімшелердің мамандары мен жетекшілердің құқықтары мен жауапкершіліктерін анықтау;
- кіші жүйелер арасындағы байланыстарды біріктіру;
- бөлімшелердің саны мен атқаратын функцияларының еңбек сиымдылығын есептеу;
- ұйымдастырушылық құрылымның кескін үйлесімін (конфигурациясын) құру.

Әдебиеттер:

1. Персоналды басқару. Б.А. Рахметов, А. – Экономика. 2005ж. – 288 б.
2. <http://business.gov.kz/>
3. Шекшня С.А. Управление персоналом современной организации (учебно-практическое пособие). М.: ЗАО «Бизнес- школа», «Интел-Синтез», 2015. – 336 с.

Мансур Кантуреев, Жұлдыз Орманова
(Талдықорган, Қазақстан)

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В РК

Қазақстан в советский период развивался как союзная республика в единой экономической системе, поэтому размещение производительных сил осуществлялось согласно общесоюзной схеме. При этом интересы отдельных регионов Казахстана учитывались слабо. Казахстан не проводил самостоятельной региональной политики, соответственно слабое развитие получала и теория регионального развития. Между тем, для Независимого Казахстана с его протяженной территорией и значительным разнообразием социально-экономических и природно-климатических условий траектория развития во многом определяется преобразованиями на региональном уровне.

Поэтому Президент РК Н.А. Назарбаев в своих Посланиях народу страны подчеркнул, что нельзя добиться форсированной диверсификации без реформы регионального развития, а индустриализация страны должна формировать новую парадигму региональной политики [1].

В основе любой региональной политики и комплекса мер, предпринимаемых органами государственной власти для регулирования социально-экономического развития регионов, лежит определенная модель или теория. От выбора теоретической основы региональной политики зависят эффективность реализации, и, следовательно, стабильность темпов экономического роста, рациональное использование имеющихся на территории ресурсов, возможность выравнивания уровней социально-экономического развития регионов страны и повышение качества жизни ее населения. В этой связи особого внимания заслуживает изучение и адаптация региональных теорий к условиям Независимого Казахстана, их использование в решении прикладных задач обеспечения устойчивого развития регионов. В 90-е годы 20-го столетия, совпавшие с рыночными экономическими реформами, становлением государственной независимости и глубоким экономическим кризисом, основные принципы теории регионального развития использовались слабо. Поэтому формирование рыночных отношений в каждом из регионов республики осуществлялись на фоне глубоких кризисных явлений и в экономике, и в социальной сфере.

Итогом проведенных социально-экономических преобразований явилось то, что Казахстан первым среди стран СНГ получил статус страны с открытой рыночной экономикой, а его банковская система международными экспертами была признана лучшей на постсоветском пространстве. Оценивая состояние экономики регионов Казахстана за годы реформ, можно сказать, что показатели их развития оставались лидирующими на территории СНГ, а по прогнозам специалистов устойчивый рост экономики планируется и в предстоящее десятилетие, несмотря на негативное влияние мирового экономического кризиса.

Территориальные особенности, разный стартовый уровень, различия в структуре и специализации хозяйств, неоднозначность остроты и глубины кризисных процессов в первые годы рыночных реформ, темпов и форм их осуществления поставили регионы нашей страны в неравные условия, что способствовало углублению их дифференциации. В результате, за годы независимости и рыночных преобразований сложилась новая иерархия регионов. Если раньше экономический профиль Казахстана определяли такие, так называемые, индустриальные регионы, как Восточно-Казахстанская, Карагандинская, Павлодарская области, то теперь начинают доминировать регионы добычи топлива на экспорт, а также районы концентрации торгово-банковского капитала (гг. Астана и Алматы).

Экономическая неравномерность развития регионов обусловила сохранение значительной социальной дифференциации Казахстана. Существенные региональные различия наблюдаются по таким показателям, как денежные доходы на душу населения, уровень безработицы. Таким образом, несмотря на проведение рыночных реформ в области регионального развития Казахстана, ключевыми проблемами в этой сфере остаются: - высокая дифференциация по уровню социально-экономического развития и качеству жизни населения между территориями с «сырьевой» и «несырьевой» направленностью экономики; - растущий разрыв в ряде регионов, включая сырьедобывающие, в уровне жизни городского и сельского населения; отставание регионов по основным показателям уровня жизни от среднего республиканского уровня. Наличие важных региональных проблем, унаследованных от предыдущего этапа развития и еще более обострившихся в новых экономических и политических условиях, требует корректировки региональной политики государства и совершенствования механизмов ее реализации.

В целях научного и институционального обеспечения регионализации социально-экономических преобразований в республике были предприняты определенные шаги. Благодаря принятым мерам, а также влиянию благоприятных факторов в последние годы в большинстве регионов Казахстана наблюдается подъем экономики. Однако основные региональные проблемы еще не решены. Правительством была разработана Стратегия территориального развития Республики Казахстан, предполагающая переход от политики выравнивания региональных различий к политике формирования и всемерной государственной поддержки «полюсов роста», способных стать «локомотивом» подъема всей экономики территории. В этой связи появилась необходимость в развитии региональных теорий с целью обоснования новой региональной политики, соответствующей современным реалиям глобализации, учитывающей специфику Казахстана и его регионов, обеспечивающей рациональное размещение производительных сил, их устойчивое развитие и на этой основе повышение качества жизни населения, проживающего на каждой территории нашей страны.

Современные региональные концепции экономического развития во все большей мере связаны с возрастанием роли отдельных территорий в экономике страны, с изменением степени вмешательства государства в экономические процессы, с новыми аспектами освоения пространства, внесенными НТП (новые виды энергии, транспорта и др.). Изменились традиционные и появились новые факторы размещения, связанные с расширением процессов глобализации, появлением новых технологических укладов, развитием информационных и телекоммуникационных сетей и технологий, развитием производственной и рыночной инфраструктуры [2].

Региональное развитие стало рассматриваться не с точки зрения строительства физических объектов (предприятий, дорог и т.п.) на территории страны, а с позиции нематериального подхода. Доминантой новых теоретических концепций регионального развития в период независимости в казахстанской региональной экономической науке стало осмысление идей Президента страны относительно перспектив экономического роста в Казахстане и его регионах в долгосрочной перспективе до 2050 года.

В соответствии с Концепцией перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию главной целью Локальной программы устойчивого развития для Казахстана явилось содействие сбалансированному развитию регионов (районов, городов, поселений страны), минимизация их негативного влияния на окружающую природную среду. В результате в начале XXI века в Казахстане, также же, как и в некоторых республиках СНГ (Россия, Азербайджан), сложились высокие темпы экономического роста - 8-10%. Несмотря на негативное влияние глобального экономического кризиса, в республике в современных условиях сохраняется положительная динамика экономического роста, имеются значительные внутренние резервы для развития регионов и проведения курса на выравнивание региональных различий.

Как показал анализ, в современных исследованиях и программных документах Казахстана все больший акцент делается на точечный подход в региональной экономике. На этот подход нацеливает и Президент РК Н.А. Назарбаев в Послании народу страны, подчеркивая необходимость начать формирование центров экономического роста на западе, в центре, на севере, юге и востоке страны.

В Казахстане в качестве центров роста развиваются, прежде всего, регионы, где складывается наиболее благоприятная среда для повышения инновационной активности, в частности имеются предприятия обрабатывающей промышленности как потенциально наиболее активные инноваторы, развита рыночная инфраструктура, финансовый сектор и сектор услуг. В этом отношении наилучшие перспективы имеют в первую очередь гг. Алматы и Астана, а также ряд староиндустриальных центров (гг. Караганда, Петропавловск, Павлодар, Усть-Каменогорск, Уральск).

При реализации стратегии поддержки «точек роста» в нашей стране возможно принятие мер, которые позволят обеспечить минимально приемлемый уровень жизни и объем государственных услуг в беднейших регионах. В Казахстане это такие регионы, как Жамбылская Южно-Казахстанская и Северо-Казахстанская области. При этом цель нового подхода в региональной политике в условиях экономического роста должна заключаться не столько в выравнивании уровня экономического развития регионов, как это делалось при советском планировании, а в обеспечении благосостояния населения и сокращении бедности на всей территории страны.

Таким образом, в новых условиях посткризисного развития Независимого Казахстана целесообразно формирование и осуществление «новой региональной политики», характеризующейся следующими отличительными чертами. Во-первых, переносом акцента с государственных, безвозмездных субсидий на поддержку децентрализованных инициатив на уровне местных органов власти и самоуправления. Такая политика себя оправдала и дала положительный результат, например, в Италии, Китае. Во-вторых, стимулированием и поддержкой роста в беднейших регионах, что нашло отражение в активной региональной политике Бразилии, имевшей эффект в относительно бедных северо-восточных регионах страны.

В-третьих применением комплексного подхода, обеспечивающего использование конкурентных преимуществ региона и страны и содействие развитию региональных «точек роста». При таком подходе наиболее внимание уделяется инвестициям в инновации и научно-техническую сферу, в человеческий капитал, поскольку такие вложения дают наибольшую отдачу.

В-четвертых, в настоящее время в условиях глобализации мировой экономики получил распространение достаточно широкий подход к составу производительных сил, куда, наряду с традиционными экономическими показателями, включены новые элементы, такие как информационные, организационные и географическое положение [3].

Выгодное географическое положение Республики Казахстан в центре Евразийского континента позволяет ей быть международным транспортным коридором, и использование территориального преимущества при достаточной развитости транспортной инфраструктуры может сыграть значительную роль в формировании эффективной структуры хозяйства страны. Перечисленные подходы к осуществлению региональной политики направлены на модернизацию хозяйства регионов, экономический рост, создание условий для социального развития и обеспечение экологической безопасности.

Литература:

1. Послание Президента РК Н. Назарбаева народу Казахстана. Астана 29.01.2010 г.
2. Стратегический план Министерства регионального развития Республики Казахстан на 2013 – 2017 годы. Утвержден постановлением Правительства Республики Казахстан от 30 апреля 2013 года № 442
3. Е. Беркутова, Основные контуры региональной политики Республики Казахстан: стратегическое планирование, власть и экономика. Институт мировой экономики и политики (ИМЭП) при Фонде Первого Президента РК - Лидера Нации. – Астана – Алматы, 2015. – 72 с.

Научный руководитель:
д.э.н., профессор Кантуреев М.Т.

Алла Круковская, Кирилл Федоренко
(Харьков, Украина)

ПРОБЛЕМА ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ В УКРАИНЕ

Сегодня перед каждым государством, независимо от его размеров и природных возможностей, стоят проблемы энергетики, поиска новых источников энергии, экономии энергоресурсов и защиты окружающей среды. Наша страна – не исключение.

К сожалению, экономика Украины глубоко зависит от импорта энергоносителей, а потому проблема энергоснабжения была и есть одной из самых актуальных. Постоянный поиск внутренних резервов, работа над технологиями, позволяющими уменьшить энергоёмкость производств и существующие проекты использования альтернативной энергетики дают надежду, что в недалёком будущем ситуация изменится к лучшему. В Украине есть все предпосылки для интенсивного развития, добычи и использования нетрадиционных источников энергии. Переход промышленности Украины к рыночной

економіке заставив підприємства всіх отраслей и руководителей всех рангов всерьёз задуматься о необходимости экономии топливно-энергетических ресурсов [1, с. 126].

Основным доказательством готовности Украины к энергетическим переменам стала программа «Энергетическая стратегия 2030», главные положения которой предусматривают: уменьшение энергоёмкости экономики; энергетическую независимость Украины, что предусматривает максимальное использование собственных ресурсов; интеграцию украинской энергосистемы в европейскую.

Целью данной статьи является анализ энергетического состояния Украины и обоснование необходимости использования нетрадиционных источников энергии, а именно ветряных ферм.

В хозяйственном комплексе Украины электроэнергетика играет чрезвычайно важную роль. Приблизительно половина всего первичного топлива (уголь, нефть, газ, уран), которое добывает или импортирует Украина, а также энергия отдельных рек используется для производства электро- и теплоэнергии. Развитие электроэнергетики стимулирует создание новых промышленных узлов. Отдельные отрасли промышленности территориально приближены к источникам дешёвой электроэнергии, например, цветная металлургия. Электроэнергия на Украине вырабатывается преимущественно на ТЭС, ГЭС, ГАЭС и АЭС. В перспективе планируется использование экологически чистых источников энергии. Украина обладает всеми возможностями для использования альтернативных и нетрадиционных источников энергии, в частности – ветряной, солнечной и термальной энергии.

Установленные мощности на электростанциях Украины – 52,8 млн. кВт. [2, с. 24]. Основные ТЭС расположены на Донбассе. Самые мощные из них: Углегорская ТЭС (3,6 млн кВт), Старобешевская (~2 млн кВт), Луганская и Кураховская (по ~1,5 млн кВт). Запорожская АЭС (Энергодар) – самая мощная среди атомных электростанций Европы. На Днепре работают ГЭС суммарной мощностью 2,5 млн кВт. Возле Киева расположены три мощных станции: Трипольская ГРЭС (1,8 млн кВт), Киевская ГЭС и ГАЭС. Новый мощный район формируется в западной части страны, состоящий из ТЭС (в Добротворе и Бурштыне) и АЭС (Ровенская и Хмельницкая). В западном регионе страны также расположена Днестровская ГЭС (0,7 млн кВт). Южные регионы Украины хуже всего обеспечены электроэнергией собственного производства. Крупнейшие электростанции на юге страны: Южно-Украинская АЭС (3 млн кВт) и Ладыжинская ГРЭС (1,8 млн кВт).

С 2014 г. в стране проявилось множество проблем с энергетикой, поскольку большинство ТЭЦ и ТЭС рассчитаны на использование угля марки «Антрацит», запасы которого оказались на оккупированной территории [3]. Показатели добычи угля резко ухудшились (табл.1). Также немаловажной проблемой является преодоление острой нехватки регулирующих мощностей. В ближайшие годы дефицит может достигнуть 15 млн кВт.

Таблица 1.

Основные производственные показатели

Показатели	ед. изм.	2015 г.	2014 г.	Изменение, (+/-)	Изменение, (%)
Добыча угля	тыс. тонн	28 692,0	37 122,0	-8 430,0	-22,7
Обогащение угля:					
Обогащение рядовых углей	тыс. тонн	19 965,8	26 400,8	-6 435,0	-24,4
Выпуск концентрата	тыс. тонн	12 279,4	17 091,8	-4 812,5	-28,2
Генерация электроэнергии (отпуск)	млн кВт•ч	38 284,1	47 789,5	-9 505,4	-19,9
в том числе ДТЭК ВИЭ	млн кВт•ч	634,0	651,4	-17,4	-2,7
Передача электроэнергии по сетям	млн кВт•ч	45 086,4*	53 809,7	-8 723,3	-16,2
Экспорт электроэнергии	млн кВт•ч	3 555,0	7 988,0	-4 433	-55,5
Экспорт угля**	тыс. тонн	1 387,1	4 057,1	-2 670	-65,8
Импорт угля	тыс. тонн	404,1	1 687,0	-1 282,9	-76,0
Импорт газа	млн куб. м	23,7	0,0	23,7	100,0
Добыча природного газа	млн куб. м	1 304,6	752,5	552,1	73,4
Добыча газового конденсата	тыс. тонн	45,3	29,0	16,3	56,2

*Без учета ДТЭК Крымэнерго.

**В том числе трейдинговые операции за пределами Украины.

Экономическая эффективность сооружения в Украине морского терминала по приему сжиженного природного газа (СПГ), о котором заговорили в последнее время, довольно низка. Проблемы в отношениях Украины и России в области энергетики не сняты, и без участия Евросоюза ситуация вряд ли разрешится.

Анализ обеспеченности Украины энергоресурсами свидетельствует, что наша страна не уникальна. Поэтому, проводя продуманную энергетическую политику, наша страна вполне способна обеспечить себя

не только газом и нефтью, но и альтернативными энергоносителями [5]. Одной из таких альтернатив, является вид получения электроэнергии с помощью ветра, который мы собственно и рассмотрим.

Человечество придумало, каким образом не просто заставлять ветер вращать какие-либо лопасти, а как вырабатывать электроэнергию, чтобы обеспечивать работу самых разных машин. Такое открытие стало по-настоящему прогрессивным, оно перевернуло всю историю использования ветра. На данный момент на Земле работают электростанции, которые являются представителями далеко не первого поколения. Современные, технологичные, экономичные станции украшают многочисленные районы нашей планеты, способствуя улучшению экологии и здоровья людей.

Но установить ветряную электростанцию где угодно не получится. Для этой цели подходят только те районы, где наблюдаются постоянные сильные ветры. Но и здесь есть свои нормативы. Если в местности преимущественно дует ветер со скоростью от 4,5 м/с, то строительство ветряной станции будет эффективным. Причем, такую электростанцию можно строить как отдельно стоящую, так и несколько станций, объединенных в систему, то есть каскад станций. Такие сети станций называют ветряными фермами, в этом случае несколько ветряков работают на один энергоблок. Таким образом достигается максимальный энергетический эффект при существенной экономии на строительстве и оснащении.

Глядя на рис. 1 можно увидеть, что на данный момент наибольшее количество ветряной энергии производят США и Китай. В Европе лидерами в этой сфере являются Дания, Нидерланды, Германия и Великобритания. Причем, в Германии работает наиболее мощная электростанция, которая в электроэнергию преобразует силу ветра. Она вырабатывает ежегодно до 7 млн. кВт/часов энергии. Ветряная ферма Aeolus II поставляет электроэнергию в 2 тыс. домов.

Если учесть, что на планете на сегодняшний день работает более 20 тысяч ветряных ферм, то можно представить, сколько электричества производится с помощью обычного природного явления – ветра. Такое широкое развитие отрасль получила благодаря массе преимуществ.

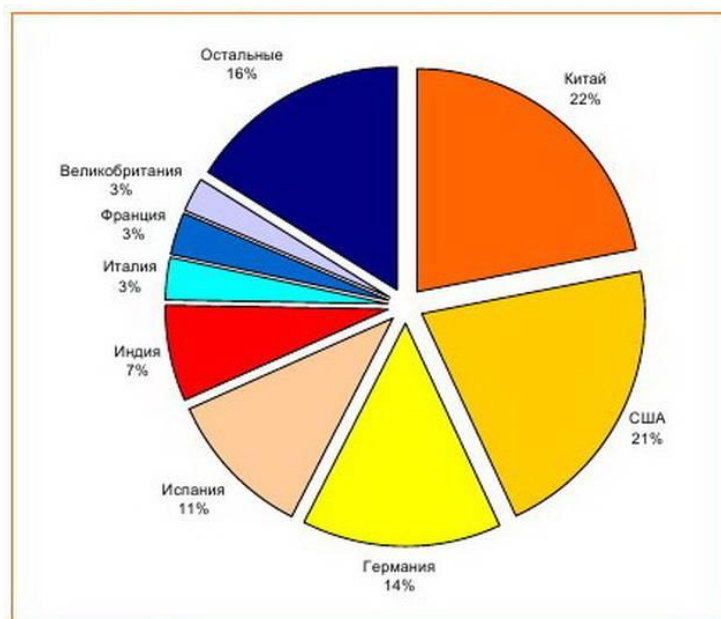

Рисунок 1. Доля ветровой энергетики в различных странах мира

Есть и недостатки, но они легко устраняются, а вот плюсы работают долго и эффективно. Итак, ветряные электростанции ценятся человечеством по нескольким причинам. Стоимость эксплуатации ветроэлектростанции очень низкая. Для ее успешной работы не нужен многочисленный персонал, не требуется его обучение. Покупка и регулярная замена дорогостоящих блоков также не требуется. Однажды правильно выбранное место расположения для электростанции гарантирует несколько десятилетий бесперебойной и качественной работы, получение должного объема энергии. Точность выбора места требует огромного внимания: подробный и тщательный анализ обеспечит в дальнейшем и экологичность процесса и его финансовую выгоду для собственника.

Электростанция, работающая при помощи ветра, это практически совершенно экологически чистый объект. Чистота окружающей среды выражается и в системе работы, и в процессе передачи энергии, и в ее использовании. Кроме того, ветряная станция не может навредить окружающей среде даже в случае ее разрушения, что нельзя сказать о гидроэлектростанции или о станции атомной. Ветряная электростанция не производит выбросов в окружающую среду, она не изменяет ландшафт, не нарушает природную экосистему. Никаких вредных воздействий ни на территорию, ни на озоновую оболочку Земли нет.

Топливо или источник энергии у ветряной станции – возобновляемое. Это ветер, который не нужно где-либо добывать и транспортировать на место расположения станции. Поэтому финансовый эффект от работы ветряков максимальный. Транспортировать электрическую энергию приходится только до

источника потребления. Практика показывает, что потребитель практически всегда находится рядом, поэтому не приходится тратить большие деньги на строительство коммуникаций. Кроме того, не происходит потерь энергии во время транспортировки, а они иногда приносят очень серьезные убытки компании-собственнику.

Вблизи от ветряной электростанции не надо выстраивать «мертвую» зону, как около других станций. Все земли можно использовать в сельском хозяйстве, ведь ветряки никак не вредят окружающей среде.

Расходы на получение ветряной энергии хоть и минимальны, но все же существуют. Преимущество этих расходов – их стабильность. А вот стоимость энергии для продажи постоянно растет. Следовательно, размер чистой прибыли владельцев ветряных станций постоянно растет. Причем конкурентоспособность на рынке энергии ветряной ресурс имеет очень высокую. Стоимость энергии в разы дешевле, чем та, которая получена на ТЭС, ГЭС, АЭС [4].

Подводя итоги, мы видим, что сегодня Украина является энергодефицитной страной, запасов нефти и газа которой недостаточно для удовлетворения потребностей экономики. За счет собственной добычи государство обеспечивает себя только на 25% газом и на 20% нефтью. То есть Украина в значительной мере зависит от импорта энергоносителей. Именно по этой причине нам необходимы альтернативные источники энергии такие, как ветряные электростанции. В первую очередь они являются экологическими, во-вторых, государство сможет значительно сэкономить на обслуживании таких установок.

Запасы ветровой энергии, по сути дела, безграничны. Эта энергия возобновляема, и в отличие от тепловых станций ветроэнергетика не использует богатства недр, а ведь добыча угля, нефти, газа связана с огромными затратами труда.

Литература:

1. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – М.: Институт новой экономики, 1998. – 864 с.
2. Юрчишин Ю. В. Стабілізаційна економічна політика в Україні в епоху глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. наук з держ. упр. / Ю. В. Юрчишин. – К.: НАДУ, 2003. – 36 с.
3. Бойко Ю. Энергетические проблемы Украины. [Электронный ресурс] / Ю. Бойко. – Режим доступа: <http://leaderperson.com/article/6-sientyabr/enierghietichieskiie-probliemy-ukrainy.html>
4. Ветроэнергетика и все о ней [Электронный ресурс]– Режим доступа: <http://altenergiya.ru/veter/energiya-vetra-plusy-i-minusy.html>
5. Альтернативные источники энергии [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://elektrik.info/main/news/614-alternativ-sourcei-energi.html>

Научный руководитель:

Попадинец Елена Васильевна.

**Алтынай Омарбек, Гульнар Тулешова
(Талдыкорган, Казахстан)**

СИСТЕМА МОТИВАЦИИ ПЕРСОНАЛА В КОМПАНИИ И ЕЁ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Система мотивации персонала – одна из базовых составляющих системы управления организацией. Цели и методы мотивации непосредственно зависят от миссии и стратегии организации, взаимоотношений между владельцами и наёмным персоналом, используемого стиля управления. Различный характер идеологических основ организации, соотношение идеологии и практики управления определяют соотношение используемых материальных и нематериальных стимулов, использование поощрений и наказаний и т. п.

На мотивацию сотрудников любой организации действуют многочисленные факторы как внутриорганизационного происхождения, так и внешние. Сотрудники ведут себя под действием этих факторов самыми разнообразными способами, подтверждая тем самым банальную на первый взгляд, но, по сути, весьма глубокую мысль Люди – все разные. Однако это разнообразие складывается в рамках организации в некую единую картину, очень существенно отличающуюся от одной организации к другой. Можно смело утверждать, что организации, где система мотивации эффективна, отличаются относительно невысоким (и управляемым) уровнем текучести персонала, высокими рыночными и экономическими показателями, ярко выраженной клиентской ориентацией, устойчивым качеством продукции и/или услуг, благоприятной внутренней атмосферой [1]. Например, находясь в подобной компании, можно заметить благоприятное отношение сотрудников друг к другу и к посетителям. Сотрудники такой организации положительно отзываются о работе в ней в разговорах с друзьями и знакомыми. Организация имеет положительный имидж как на рынке, так и в обществе.

Организации с неэффективной системой мотивации нередко, особенно на растущем казахстанском рынке с низкой конкуренцией и высокой нормой прибыли, добиваются временных рыночных успехов. Однако в долгосрочном плане на конкурентном рынке они проигрывают за счёт неустойчивости состава

ключевого персонала, слабкої зв'язи між інтересами організації та інтересами її співробітників, напружених відносин всередині організації, переносимих і на клієнтів. Співробітники такої організації, продовжують в ній працювати через високу оплату праці, власної вузької спеціалізації або по інших особистих причинах, дуже рідко відзиваються про неї доброзичливо в ході спілкування з іншими людьми. Не є рідкістю ворожі дії по відношенню до такої організації з боку звичайних колишніх співробітників.

Обобщаючи сказане, можна зробити висновок, що з точки зору ефективності системи мотивації існує два крайні типи організацій і маса проміжних, тягнених до одного або іншого полюсу. Все, що буде в подальшому говоритися про систему мотивації в даному, розраховано на керівників (діючих і майбутніх), які націлені на створення ефективного механізму. Менеджер, виконуючи свої функції в організації, повинен усвідомлювати, що в широкому сенсі система мотивації співробітників повинна сприяти досягненню трьох серйозних цілей: утримання співробітників в організації; підвищення результативності та ефективності співробітників; забезпечення преданності (приверженості) співробітників.

Утримання працівника в організації. Говорячи про трудову мотивацію, зазвичай мають на увазі лише одну з її цілей, яку розглядають в межах циклу менеджменту, а саме, виконання підпорядкованими поставлених керівником цілей. Однак не слід забувати, що в умовах сучасного ринку праці роботодавцю варто серйозно похвилюватися про утримання співробітників в організації. В останні роки на ринку праці, особливо в великих містах, поступово змінюється на користь працівника. Однак далеко не всі компанії приділяють увагу утриманню своїх співробітників, вважаючи, що завжди знайдуть заміну звільняючись. Саме тому текучість персоналу в таких організаціях досягає заборонних величин (30–40% в рік і більше). Однак, внаслідок розвитку економіки змінюється і людський менталітет, хоча і значно повільніше. Люди починають розуміти, що не тільки фірми підбирають собі співробітників, але й людина на ринку праці може вибрати собі компанію. Ітак, стан ринку праці в РК поступово висуває на перший план ціль механізму мотивації компанії: залучення співробітників необхідної кваліфікації та їх утримання. Варто зауважити, що одним з головних факторів, що впливають на утримання працівника в організації, є його задоволеність роботою. Факторами, що визначають задоволеність роботою, є:

- Собственно праця. Зміст роботи, професія.
- Оплата. Сума грошової винагороди, яку виплачується за працю, і те, як саме ця сума співвідноситься з винагородою, отримуваною іншими членами організації.
- Можливості кар'єрного зростання. Можливість просування по службовій драбині.
- Керівництво. Здатність керівника надавати як технічну, так і моральну підтримку. Хороші особисті стосунки з керівником.
- Службовці. Ступінь технічної грамотності колишніх і рівень їх соціальної підтримки.
- Умови праці. Співробітнику необхідно мінімально комфортні умови праці.

Очевидно, що дефіцит хоча б одного (або кількох) факторів можна частково (лише частково!) компенсувати за рахунок інших. Наприклад, на нецікаву або неприємну працю людей звичайно приваблюють підвищеною оплатою або можливостями швидкого просування.

Підвищення результативності та ефективності. Зібравши та утримавши на роботі потенційно сильних співробітників, менеджеру необхідно турбуватися про підвищення результативності та ефективності їх діяльності.

Говорячи про результативність співробітників, крім контролю повсякденного виконання закріплених обов'язків, необхідно розглядати внесок працівника в досягнення цілей організації. З'ясувати цілі організації та задачі, які ставляться перед співробітником, можливо з допомогою механізму управління за цілями -УПЦ.

З точки зору ефективності поощряти слід, в першу чергу, правильні дії співробітника, спрямовані на досягнення цілей організації та відповідні вимогам якості. Правильні дії, яких очікує від співробітника організація, повинні бути відомі йому в формі закріплених за ним обов'язків. Найбільш раціональний спосіб фіксації обов'язків – це згадане в даному посібнику описання обов'язків. В будь-якому випадку, результативна та ефективна праця співробітників повинна підкріплюватися реакцією з боку організації, спрямованою на задоволення тих або інших мотивів співробітників. Праця, що відповідає цим вимогам, не повинна поощрятися, а в деяких випадках повинна каратися.

Забезпечення преданності (приверженості) співробітників. Ця ціль мотивації в останні роки виходить на перший план в західному менеджменті. Преданність організації зазвичай визначається як: сильне бажання залишатися членом даної організації; бажання прикладати максимальні зусилля в інтересах даної організації; тверда впевненість в корпоративних цінностях та прийнятті цілей даної організації.

Фактори, що формують преданність, можна розділити на три основні групи: а) афективна преданність включає емоційну прив'язаність до організації, самоідентифікацію з організацією та залученість в її справи та проблеми; б) преданність,

обусловленная стажем, связана с пониманием тех потерь, которые вызовет уход из организации; в) нормативная преданность связана с обязательством работника оставаться в данной организации [2].

Для создания системы мотивации в организации и достижения с её помощью трёх перечисленных выше целей организации используют целый ряд инструментов, которые принято разбивать на две крупные группы: материальные и нематериальные средства мотивации.

Материальными мотиваторами, среди которых иногда выделяют ещё денежные и неденежные, сводятся, так или иначе, к выплате сотрудникам денег или передаче им иных материальных благ. Ещё один способ классификации материальных благ, получаемых сотрудниками от организации: разбиение их на оплату труда и компенсационные выплаты (далее – *компенсации*).

Нематериальные мотиваторы, как правило, выглядят как некоторые административные решения или коммуникационные действия руководителей. Их разнообразие огромно и простирается от направления сотрудника на обучения до его словесной похвалы. Конечно, использование некоторых из этих инструментов мотивации влечёт за собой расходы для организации, но, как правило, эти расходы проходят мимо сотрудника. Как материальные так и нематериальные мотиваторы могут по-разному воздействовать на сотрудников, приводя как к улучшению, так и к ухудшению состояния их рабочей мотивации. Например, регулярное повышение оклада сотрудника в связи с ростом стоимости жизни, в принципе, в основном, работает на удержание сотрудника. Кроме того, этот инструмент может временно (в течение 2–3 месяцев после каждого повышения) положительно влиять на результативность его работы, а также воспитывает у сотрудника преданность организации, заботящейся о его жизненном уровне.

С другой стороны, сотрудник, не подвергающийся воздействию других инструментов мотивации, кроме регулярного повышения оклада, со временем может начать испытывать понижение уровня мотивации по всем трём направлениям, если сочтёт, что повышение оклада недостаточно по сравнению с инфляцией, повышением окладов коллег, работников других аналогичных организаций и т. п. Попросту говоря, такой сотрудник может начать искать работу с большими возможностями обучения и развития или просто более интересную, причём не обязательно с большим окладом.

Экономическая эффективность системы мотивации. Большинство инструментов мотивации требуют от организации расходов, самой крупной статьёй которых является зарплата. В связи с этим очень важен вопрос об экономической эффективности используемой в организации системы мотивации. Строго говоря, экономическая организация заинтересована в работнике до тех пор, пока предельная производительность его труда превышает издержки организации на этого работника. В противном случае организация начинает субсидировать работника, что, безусловно, противоречит одной из основных её целей – увеличению собственного капитала. То, сколько каждый работник принесит организации, зависит от трех факторов – его индивидуальной производительности, цены на его труд, а также от уровня рыночных цен на изготавливаемую им продукцию (услуги).

Естественно, что крупным организациям очень сложно (часто просто невозможно) определить производительность каждого отдельного работника в денежном выражении. Вместо этого компании отслеживают среднюю производительность работника по направлениям деятельности (по видам производимой продукции и типу оказываемых услуг, по категориям, по территориальным подразделениям и т. п.). Существует два наиболее распространенных показателя, используемых для оценки производительности – объем реализации на одного сотрудника и объем прибыли на одного сотрудника. Первый показатель, который является наиболее распространенным, показывает абсолютную производительность одного работника, оставляя в стороне вопрос об относительной (по сравнению с издержками) производительности. Поэтому объем реализации на одного сотрудника должен сравниваться с другим показателем – издержками на одного работника (иногда называемыми издержками на рабочую силу или издержками по найму) [3]. Важно отметить, что речь идет о полных издержках организации на рабочую силу, включающих в себя не только заработную плату, но и отчисления на социальное страхование и в другие фонды, а также все виды материальных поощрений, бесплатные обеды и т. д. Показатель прибыли на одного сотрудника более универсален в том смысле, что он учитывает все издержки организации, включая и издержки на рабочую силу.

Иногда к издержкам на рабочую силу относят и расходы на обучение персонала. Это принципиально неверно, поскольку эти расходы являются инвестициями в человеческий капитал организации.

Источники:

1. Ю.Г. Одегов, Г.Г. Руденко, С.Н. Апенько, А.И. Мерко. Мотивация персонала: Учебное пособие. Практические задания (практикум). — М.: Издательство «Альфа-Пресс». — 640 с. 2010.
2. Выварец А.Д. Экономика предприятия: учебник / А.Д. Выварец. — М.: ЮНИТИ-Дана, 2012. — 543 с.
3. Рофе А.И. Экономика труда; учебник / Издательство: «Кнорус», 2010. — 400с.

РОЛЬ ГРУЗОПЕРЕВОЗОК В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

Грузоперевозки представляют собой процесс перемещения в определенное место крупногабаритных, хрупких, ценных или любых других объектов посредством транспорта. Необходимость в грузоперевозке может возникнуть у любого: и у предпринимателя, который работает в сфере транспортировки грузов, и у простого обывателя, которому просто необходимо перевезти вещи на новое место жительства. Исторически появление грузоперевозок можно датировать периодом возникновения человека [3].

За всё время существования человечества можно выделить три революции в развитии грузоперевозок:

– то время, когда человек изобрёл колесо. После этого сам процесс грузоперевозок стал намного проще;

– период, в котором человек сумел приручить некоторых животных (появился домашний скот) [1].

Сегодня грузоперевозки являются неотъемлемой частью инфраструктуры государства. Они позволяют осуществлять торговые сделки на различных расстояниях, способствуют развитию экономических связей и росту благосостояния страны в целом. Огромное количество компаний строят свой бизнес на оказании услуг по грузоперевозкам на различных уровнях административной системы - от городского и регионального уровней до международного. В последние годы рынок грузоперевозок переживает активный рост, который ограничивается лишь возможностями транспортной инфраструктуры. На рынке появилось множество новых компаний, предлагающих услуги транспортно-экспедиторского обслуживания, существенно возросла конкуренция между службами доставки и транспортными компаниями, что приводит к улучшению качества предоставляемых услуг [6].

Основная тенденция грузоперевозок - это значительное усиление конкуренции. Новые службы доставки и транспортные компании, предлагают свои услуги потребителям. Наибольшее усиление конкуренции произошло на рынке автомобильных грузоперевозок, где наблюдаются самые высокие темпы роста среди всех видов перевозок. При этом не все транспортные компании могут оказывать услуги на должном уровне, в результате чего на рынке остаются профессионалы или происходит укрупнение и слияние различных служб доставки для того, чтобы повысить качество предоставляемых транспортно-экспедиторских услуг. Стала еще более заметной тенденция транспортных компаний к приведению своих услуг в соответствие с европейскими и международными нормами. Кроме того, все большее число служб доставки и транспортных компаний начинают уделять пристальное внимание не только непосредственной организации перевозки грузов, но и оказанию целого комплекса транспортно-логистических услуг [2].

Основные виды грузовых перевозок:

Водным транспортом

Железнодорожным транспортом

Транспортировки объектов автотранспортом

Авиатранспортом

Трубопровод

Морской транспорт. Морские грузоперевозки являются самыми сложными из всех видов перевозки грузов и требуют четко скоординированных действий, как со стороны заказчика, так и со стороны компании, оказывающей услуги по доставке объекта. Для организации морских грузоперевозок необходимо большое количество энергетических затрат и трудовых ресурсов. К недостаткам морского транспорта относят его низкую скорость, жесткие требования к упаковке и креплению грузов, малую частоту отправок. Морской транспорт существенно зависит от погодных и навигационных условий и требует создания сложной портовой инфраструктуры.

Железнодорожный транспорт. Этот вид транспорта хорошо приспособлен для перевозки различных партий грузов при любых погодных условиях. Железнодорожный транспорт обеспечивает возможность сравнительно быстрой доставки груза на большие расстояния. Перевозки регулярны. Здесь можно эффективно организовать выполнение погрузочно-разгрузочных работ. Существенным преимуществом железнодорожного транспорта является сравнительно невысокая себестоимость перевозки грузов, а также наличие скидок. Перевозки грузов посредством железнодорожного транспорта также являются экономичными и открывают широкие возможности для транспортировки объектов большой массы. Практически все транспортные средства по своим техническим характеристикам уступают железнодорожному составу по грузоподъемности, поэтому данный вид транспорта для грузоперевозок наиболее популярен в тяжелой промышленности и горнодобывающем производстве. По цене и продолжительности железнодорожные грузоперевозки следуют за перевозками водным транспортом.

К недостаткам железнодорожного транспорта следует отнести ограниченное количество перевозчиков, а также низкую возможность доставки к пунктам потребления, т.е. при отсутствии подъездных путей железнодорожный транспорт должен дополняться автомобильным.

Воздушный транспорт. Основные преимущества – наивысшая скорость, возможность достижения отдаленных районов, высокая сохранность грузов.

К недостаткам относят высокие грузовые тарифы и зависимость от метеоусловий, которая снижает надежность соблюдения графика поставки.

Трубопроводный транспорт. Обеспечивает низкую себестоимость при высокой пропускной способности. Степень сохранности грузов на этом виде транспорта высока.

Недостатком трубопроводного транспорта является узкая номенклатура подлежащих транспортировке грузов (жидкости, газы, эмульсии).

Автомобильный транспорт. Одно из основных преимуществ – высокая маневренность. С помощью автомобильного транспорта груз может доставляться «от дверей до дверей» с необходимой степенью срочности. Основным недостатком автомобильного транспорта является сравнительно высокая себестоимость перевозок, плата за которые обычно взимается по максимальной грузоподъемности автомобиля. К другим недостаткам этого вида транспорта относят также срочность разгрузки, возможность хищения груза и угона автотранспорта, сравнительно малую грузоподъемность. При существующих недостатках грузоперевозки автомобильным транспортом остаются одними из наиболее востребованных на рынке транспортных услуг, его основные преимущества:

- экономичность
- быстрая доставка
- гибкое планирование маршрутов
- контроль груза во время перевозки

По цене и скорости исполнения данный вид грузоперевозок располагается после авиаперевозок [10].

Экономическая составляющая грузоперевозок в Украине

Грузоперевозки – очень важная составляющая украинской экономики, имеющая все перспективы для качественного и количественного развития. Перевозки грузов на автомобилях представляют собой оптимальное сочетание цены и скорости доставки. Кроме того на автомобиле груз можно доставить непосредственно на место назначения – склад или предприятие, чего не сделаешь на поезде, самолете или морском судне [7].

Официальная статистика Украины показывает, что общий объем грузов, перевезенных в Украине за 2015 год на 2% меньше, чем в 2014 году. При этом грузоперевозки автомобильным транспортом увеличились на 3% (всего было доставлено 183,5 млн. тонн). Транспортные предприятия Украины в январе-марте 2016 года увеличили перевозку грузов по сравнению с аналогичным периодом 2015 года на 4,1% - до 140,8 млн. тонн, а перевозку пассажиров сократили на 6,1% - до 1,19 млрд. человек, сообщает Государственная служба статистики. Согласно сообщению, грузооборот транспорта за указанный период увеличился на 4,2% - до 72,56 млрд. т/км. В течение нескольких последних лет грузоперевозки по Украине находятся в стадии активного роста и развития. Объемы грузоперевозок по Украине постоянно увеличиваются. Эффективное и быстрое таможенное оформление, надежная доставка груза в установленный срок, являются необходимыми условиями успешной экономической деятельности, как самой фирмы-перевозчика, так и всей страны [4].

Причины увеличения объемов доставок автомобилями

Почему же именно машинами перевозят так много? Ведь в Украине достаточно сильно развит железнодорожный транспорт, есть возможность доставки кораблями? Ответ прост – у автоперевозок много преимуществ:

– Минимизация затрат. Именно при использовании грузовых машин можно свести стоимость доставки к минимуму. Современные «Газели» и другие авто достаточно экономичны и не нуждаются в большом количестве топлива. На многие из них установлено газовое оборудование, что тоже удешевляет доставку. А это выгодно для тех, кто пользуется услугами перевозчиков, то есть, для нас с вами.

– Гибкость маршрута. Автомобили не привязаны к железнодорожным колеям и расписанию других автомобилей. Их маршрут может без особых проблем меняться в зависимости от требований клиента. Доставка таким транспортом осуществляется даже в самые небольшие сёла и города.

– Современные системы спутникового слежения позволяют получить четкое представление о маршруте грузового авто и его месте – вы будете точно знать, где именно находится ваш груз. В случае непредвиденной задержки, клиент тоже не останется в неведении. Ему сразу сообщат, почему «застряла» машина.

– Автомобильные перевозки позволяют перемещать любой объем от крупногабаритных и многочисленных предметов – целыми «фурами», до самых маленьких посылок.

– Растет и количество хороших дорог в Украине, а это, как мне кажется, сильно способствует скорости доставки. Меня как клиента это тоже привлекает [5].

Роль грузоперевозок в развитии экономики

Можно сказать, что основу современного общества составляют грузоперевозки, не зависимо от того, какое их назначение: перевозки внутри государства или международные. Потребительский рынок основан на обмене товара и это непрерывный процесс. **А грузоперевозки на потребительском рынке играют одно из главных направлений.** При развитии общества грузоперевозки имеют особое значение. Мы пользуемся услугами автотранспорта при переезде на новую квартиру или офис. Народное хозяйство

вообще существует благодаря перевозкам грузов. Производимый товар должен быстро и вовремя быть доставлен к потребителю, от этого зависит эффективность предприятия [9].

С развитием малого и среднего бизнеса, чьи объемы производства не позволяют содержать личный автотранспорт, появилось достаточно много компаний, которые стали предлагать свои услуги предпринимателям по перевозке груза. Из-за низкой цены на услуги, перевозка груза на автотранспорте – это самый приемлемый и экономически выгодный тип транспортировки товара, не зависимо от его объема. Услугами автомобильных грузоперевозок пользуются не только средние предприниматели, но и крупные корпорации, чей доход составляет несколько миллиардов в год [11].

Любая компания, которая занимается поставками товара за рубеж и обратно, знает, какие бывают проблемы с оформлением таможенных деклараций. А специалисты компании-грузоотправителя не всегда могут знать все тонкости законодательства той или иной страны, и следить за изменениями таможенных правил не всегда получается. Поэтому проще обратиться к грузоперевозчику.

Из этой статьи можно сделать следующий вывод, что грузовые перевозки – это важнейшая составляющая экономики страны. Потому, что без грузоперевозок невозможно производить какую-либо продукцию (товар) так как не будет поступать сырьё на завод - производитель. По этому необходимо продолжать работать в направлении качественного оказания услуг, повышения количества перевозок, улучшение всех видов транспортных сообщений, понижение налогов и таможенных пошлин.

Литература:

1. Аникин Б.А., Тяпухин А.П. Коммерческая логистика: Киев: Велби - 2005. – 250 с
2. Кузьбожев, Э.Н., Тиньков С.А. Логистика: Харьков: КНОРУС, 2004. – 152 с
3. Аникина А. Б. Логистика: Харьков: ИНФРА-М, 2002. – 327 с
4. Миротин Л.Б. Логистика для предпринимателя: Запорожье: ИНФРА-М, 2003. – 259 с
5. Родионова, В.Н., В.Н. Родионова, О.Г. Туровец, Н.В. Федоркова.: Логистика: Харьков:ИНФРА-М, 2002. – 600 с
6. Тихонов В.: Грузоперевозки - что необходимо знать. Электронный ресурс, Режим доступа: <http://taxi.poputka.ua/news-post-gruzoperevozki-vazhnaya-chast-zhizni>
7. Тихонов В.: Грузоперевозки Электронный ресурс, Режим доступа: <http://www.gruz-taksi.com/stati>
8. Старушко В.: Перевозка груза Электронный ресурс, Режим доступа: <http://www.asmap.org.ua>
9. Гусев В.: Грузоперевозки в Европе Электронный ресурс, Режим доступа: es-trans.com.ua
10. Киселёв Д.И.: Грузоперевозки Электронный ресурс, Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Грузоперевозки>
11. Галата Я.: Международные перевозки Электронный ресурс, Режим доступа: <http://www.asmap-inform.com.ua>

Научный руководитель:
Попадинец Елена Василеновна

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Несибели Заретдинова
(Нукус, Узбекистан)

МУЗЕЙ КОТОРЫЙ ПРИТЯГИВАЛ ВНИМАНИЕ ТУРИСТОВ

Известно, что каждый народ отличаются друг от друга своими национальными особенностями как язык, традиция, культура, искусство и т.д. Все это изучается своим временем, и формируются по требованиям своей эпохи. В результате, прошлое и настоящее находя свое отражение в культуре, становится известным другим народам. В том числе и каракалпакский народ отличается от других этносов своеобразными национальными особенностями и занимает особое место среди народностей Центральной Азии. В свое время были изучены наш язык, культура, литература, история, но, тем не менее, сегодня множество направлений вышеуказанных сфер требуют глубоких исследований.

Мы не ошибемся, если скажем, что сфера каракалпакского искусства одна из самых проблемных сфер, и она требует множества исследовательских работ. В изучении истории искусства каракалпакского народа огромный вклад внесли такие ученые как П.П. Иванов, С.П. Иванов, Н. Давкараев, С.П. Толстов, Я. Гулямов, А. Мелков, О. Кожуров, Ш. Ходжаниязов, А. Шамуратов, А.Ю. Якубовский и т. д. В 60-е гг. XX века исследовательские работы продолжали С. Камалов, Р. Косбергенов, И. Сагитов, К. Максетов, М. Нурмухамедов, И.В. Савицкий, В.Н. Ягодин, Х. Есбергенов и т. д.

В 1959-году в городе Нукусе был организован Каракалпакский Филиал (с 1993-года Отдел) Академии Наук Узбекистана, внутри которого работают 6 научно-исследовательских институтов.

Кроме того, в Каракалпакстане действуют отделы Ташкентского научно-исследовательского института по сферам сельского хозяйства, водного хозяйства, экономики и медицины. Научные исследования ведутся и в Каракалпакском Государственном Университете, Нукусском Государственном Педагогическом Институте и в других ВУЗах Республики. В этих учебных учреждениях работают профессора Республики Каракалпакстан как Ж. Базарбаев, К. Мамбетов, С. Ахметов, К. Камалов, А. Пахратдинов, К. Султанов и др.¹

Московский художник И.В.Савицкий, который приехал в Каракалпакстан вместе с экспедицией возглавляемой С.П.Толстовым в 1952-году, вначале рисовал архитектурные памятники древнего Хорезма. Он учился в Институте имени В. Сурикова и получил образование от знаменитых русских художников. И.В. Савицкий искусно рисовал природу Каракалпакстана и искал свой путь в искусстве масляного описания. В его пейзажных произведениях как «Летнее село», «Улица Нукуса», «Загородные деревья», «Вдоль Кызкетена» чувствуется его мастерство, полученное от известных художников и его попытка находить своеобразный колорит².

И.В. Савицкий написал множество произведений отражающих природу меж Хивы и Приаралья. В дальнейшем, он бросает свое занятие рисования и начинает заниматься собиранием и изучением материалов искусства каракалпакского народа. Когда в 1959-году был открыт Каракалпакский Филиал Академии Наук Узбекистана, внутри него действовал отдел изучения искусства. И.В. Савицкий возглавлял в том отделе сбором народных ручных искусств. На основе собранных среди народа вышивок, ковровых изделий, украшений, шерстяных тесьма и на базе коллекции образцов других искусств, И.В. Савицкий, проведя археологические исследования на восточных районах республики, находил древние и средневековые керамические, медные сосуды, образцы мелких статуи. В результате, залы музея обогатились памятниками древнего Хорезма, образцами картин Каракалпакстана, Узбекистана и России. Музей стал называться именем И.В. Савицкого, в честь его организатора.

Музей был открыт 5-февраля 1966-года по указу Совета Министров и в мае месяце принял своих первых зрителей.³ В первой презентаций музея были показаны изделия народного ручного искусства. Для организации презентаций новому музею были отделены 7 комнат и 1 коридор краеведческого музея. Эта маленькая презентация завоевала особый интерес нашего народа к искусству и повлияла к возрастанию чисел самоотверженных работников музея.

До сих пор этот музей занимает особое место в совершенстве знаний и культуры нашего народа. Музей имени И.В. Савицкого получил огромную известность не только в нашей стране, но и в зарубежных странах. По мнениям специалистов по значимости и количеству коллекции русских художников музей имени И.В. Савицкого занимает второе место после Эрмитажа. Сейчас, здесь хранится около 90 000 тысяч экспонатов⁴. В его фонде имеются образцы каракалпакского народного искусства, образцы картин 20-30-х годов. В музее хранятся картины К. Саипова, Ж. Куттымуратова, Д. Торениязова, В. Серекеева, А. Еримбетова, Ж. Беканова и др., а также произведения узбекских, русских художников. Среди них много картин отражающих жизнь и быт народов Средней Азии.

¹ А. Алламуратов «Манги мийрас». Нукус. 1993.

² А. Утемисов «Каракалпаклардын онер касиплери». Нукус. 1997.

³ «Мозийдан садо» журнал, 1-2/01/1999.

⁴ «Мозийдан садо» журнал, 1-2/01/1999.

С открытием музея, исчезающие образцы народного ручного искусства, находя свое место, начали украшать экспозицию музея, а картины узбекских и русских художников принесенные И.В. Савицким стали школой изучения искусства рисования.

И.В. Савицкий занимает особое место в открытии и формировании этого музея. Он был самоотверженным исследователем каракалпакского народного искусства, был человеком, который знал его ценность и посвятил свою жизнь к его изучению. Он остался в истории Каракалпакстана и никогда не будет забыт. «Меня заинтересовали сами люди, их история, искусство. Во время работ на исторических памятных местах меня привлекали просторные долины, красивая природа, виды сел. Вместе с тем, поставил цель изучить произведения искусств каракалпакского народа», - пишет И.В.Савицкий в своих воспоминаниях.⁵

До сегодняшнего дня в научных журналах, периодических печатях разных стран публикуются статьи о И.В.Савицком.

Например:

В публикации на английском языке:

1. «Нью-Йорк Таймс», «Удивительное сокровище искусства на дальнем пустыни», автор статьи – С. Кинзер.
2. «Таймс» международный журнал, «Цветок пустыни», «Гардиан» газета, «Тайные запасы И.В. Савицкого».
3. «Ньюсуик», «Искусство в ссылке. Большая коллекция работ времен ГУЛАГа».
4. «Санди Таймс» в Лондоне, «Искатели потерянного искусства: Игорь Савицкий – открыватель искусства».

В публикации на французском языке:

1. «Фигаро», тираж 500 тыс.. «Удивительное пристрастие Игоря Савицкого».
2. «Крест», репортаж Франсуа д`Алансона и Бруно Хаджика «Сокровища Нукуса».
3. «Гео», журнал, Ф.Дельбарре, «Чудесный музей тысяч экспонатов».
4. «Она», Женский журнал. Филипп Третьяк, «Мариника и забытые сокровища».

Голландия. «Handelsblad» приложение к газете по проблемам культуры. «Советский государственный музей запрещенный искусство», Франк Вестерман.

Италия. «Республика» газета, Беппе Себасте, «Авангард в музее потерянный в долине Узбекистана».

Швеция. «Свенска Дагбладетт» и «Дагенс Ньюхеттер» передовые газеты страны. Не было возможности прочесть. Нет словаря шведского языка.

Журнал на арабском языке «Арабский мир». Диалог директора Британского музея доктора Г.Андерсона с директором Нукусского музея М.Бабаназаровой.

На русском языке:

«Новое русское слово» (Сан-Франциско США), А.Сумеркин, «Открытые тайны русского авангарда».

«Новости» Ru. Игорь Ротарь, «Шедевры русского авангарда на песках Кызыл кума». На сайте «Известия» (Москва).

На немецком языке:

«Франкфуктер Альгемайне». Газета ФРГ, печатается во Франкфурте-на-Майне. Тираж 300 тыс.. Оливер Хейльваген, «В Узбекистане собраны богатства русского авангарда».

«Восточная немецкая газета».

«Искусство», журнал. Григорий Инглерицит, «Мы называли его «боженка»».⁶

В настоящее время в музей приезжает много туристов из разных стран, и обмениваются своими опытами. В свое время Игорь Витальевич говорил: «Еще посмотрите, в наш музей приедут из зарубежья, даже из Парижа». Его прогнозы сбылись, сейчас приезжают не только из Парижа, но даже из далекого Вашингтона. Друзьями и покровителями музея являются директор IZTEXACO Боб Хартон, Даймлер, Ульреек Фишер, Кис Крамер (отель интерконтиненталь), директор всемирного банка в Узбекистане Дэвид Пирс и из США Джозеф Прэсел.

В 2010-году из Калифорнийского Университета кинематографии приехали режиссеры А. Поуп и Ч. Георгиев для снятия документального фильма о коллекциях музея и его основателе и художнике И.В. Савицком под названием «Запрещенная пустыня искусств». Американцы вели работу в музее, его архивах и фондах, встретились с членами семьи художников, скульпторов, которые знали и работали вместе с И.В. Савицким. Они даже находили время для того, чтобы посмотреть места экспедиции С.П. Толстова, на археологические раскопки.

Режиссер и продюсер фильма Аманда Поуп говорила: «Игорь Савицкий удивила меня преданностью своим мечтам. Несмотря на то, что прошло много лет, кажется, что у продолжателей его дел хранится дух Игоря Витальевича. Меня поразила прилежание к своей профессии работников музея».

⁵ Из биографии И.В.Савицкого. Из архива музея.

⁶ «Вести Каракалпакстана». 24 июля, 2007 г. №59.

Смотря на этих людей, получающих удовольствие от своей работы, еще больше повысилось мое уважение к этому народу. Этот музей чудесен»⁷.

В конце можно сказать, что этот музей священное место, которое хранит национальное богатство каракалпакского народа. Он является центром, где есть возможность другим народам ознакомиться с богатой культурой нашего народа.

**Наталія Кошляк
(Харків, Україна)**

ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ ЯК ПРИКЛАД ПРОЯВУ ГРОМАДСЬКИХ ПОЗИЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

«Велике оцінюється здалеку», - говорить народна мудрість. Тому тепер, коли минуло дванадцять років від часу революції під помаранчевими стягами і з багатообіцяючими гаслами, можна більш об'єктивно оцінювати ті події. Звичайно, «Помаранчева революція» зараз сприймається зовсім по-іншому, однак вона таки здобула визначне місце в історії нашої держави.

Революція пробудила українців, змусила їх поважати себе, викликала у світової спільноти почуття національної гідності, гордості, само-ототожнення з поняттям «громадянин України».

Масові фальсифікації з боку влади під час президентської виборчої кампанії 2004 стали поштовхом до революції. На президентську посаду було зареєстровано 24 особи, серед яких найбільшу довіру мали лідер парламентської фракції «Наша Україна» В. Ющенко та прем'єр-міністр і кандидат від владної коаліції В. Янукович.

З метою досягти перемогу провладна команда організувала інформаційну блокаду опозиції, вдавалася до тиску на виборців та журналістів, чинила провокації.

Однак, у першому турі виборів переміг В. Ющенко. Другим став В. Янукович.

Напередодні та під час другого туру виборів, що відбувся 21 листопада, посягання на конституційні права громадян були ще брутальнішими: зловживання з використанням відкритих талонів, недопущення на виборчі дільниці спостерігачів та журналістів, навмисне псування або знищення виборчих бюлетенів, вкидання до виборчих скриньок пачок бюлетенів, нетрадиційно висока явка виборців у східних областях України тощо.

Українські соціологи були першими, хто оприлюднив попередні результати другого туру виборів. За даними їхніх екзитполів, перемагав В. Ющенко. Проте, вже вночі кілька телевізійних каналів, посилаючись на результати неіснуючого опитування, поширили інформацію, що лідером виборчих перегонів став В. Янукович.

Вранці 22 листопада майдан Незалежності в Києві заряснів помаранчевими кольорами. Так розпочалася Українська «Помаранчева революція». По суті це була революція духу, кампанія загальнонаціональних протестів, мітингів, пікетів, страйків, інших акцій громадянської непокорності мільйонів людей проти антидемократичного режиму. Зрештою, це була реакція громадян, які усвідомили, що саме народ є джерелом влади.

Головною рушійною силою і найактивнішим учасником революції була студентська молодь, ідеологом — інтелігенція, а соціальною базою — середній клас. Революцію беззастережно підтримали українське селянство і фермерство, значна частина міського населення.

24 листопада Центральна виборча комісія проголосила переможцем кандидата від влади В. Януковича: за В. Януковича 49,46 % голосів, за В. Ющенка — 46,61 %.

Команда В. Ющенка відповіла відреагувала миттєво: створила Комітет національного порятунку, який взяв на себе відповідальність за захист української демократії, оголосила Всеукраїнський політичний страйк і закликала демонстрантів блокувати громадські будівлі, Кабінет Міністрів і президентську адміністрацію.

Символом свободи, демократії і нескореності духу українського народу став київський Майдан, який прикував до себе та України увагу всього світу. Структурно він, як і «майдани» багатьох інших населених пунктів України, складався з 3 частин: сцени, де майже цілодобово чергувалися виступи політиків та артистів, наметового містечка, котре нараховувало кілька тисяч наметів, та, власне, мітингувальників.

Вперше в історії незалежної України політичні акції набули всенародного характеру.

Слід зазначити, що і команда В. Януковича мала масову підтримку на сході й півдні України, особливо в Донбасі. Чимало з прихильників В. Януковича також заповнювали площі міст на підтримку свого лідера.

Тим часом політична криза загострювалася. Найкритичнішим моментом революції стала ніч з 28 на 29 листопада, коли до 15 тисяч бійців внутрішніх військ, приведених у стан повної бойової готовності, мали штурмувати Майдан.

Подолати гостру політичну кризу в Україні в кінці 2004 р. вдалося завдяки таким факторам.

⁷ Культура и спорт. 26-марта, 2011.

По-перше, вирішальне слово належало українському народові, мільйонам людей, які впродовж кількох тижнів мужньо і водночас мудро і толерантно відстоювали свою свободу на майданах міст і сіл.

По-друге, занепокоєння ситуацією в Україні світової спільноти, передусім лідерів іноземних держав і міжнародних організацій. Зокрема, надзвичайно важливими були переговори з урегулювання політичного протистояння в Україні в Києві 26 листопада, 1 і 6 грудня за участі верховного представника ЄС Х. Солані, генерального секретаря ОБСЄ Я. Кубіша, президентів України Л. Кучми, Польщі А. Квасневського, Литви В. Адамкуса, голів Верховної Ради України В. Литвина та Державної думи Росії Б. Гризлова, кандидатів у президенти В. Ющенко і В. Януковича. Головне, про що вдалося домовитися, — не застосовувати сили, продовжувати діалог, очікувати на рішення Верховного Суду.

По-третє, ухвалення постанов Верховної Ради від 27 листопада і 1 грудня, відповідно до яких результати виборів 21 листопада визнано такими, що не відповідають волевиявленню народу; висловлено недовіру Центральній виборчій комісії та уряду В. Януковича; заявлено про неприпустимість застосування сили проти учасників акцій громадянської непокорності; засуджено вияви сепаратизму з боку окремих державних діячів, керівників місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

По-четверте, рішення Верховного Суду, який 3 грудня, визнавши неправомірними підсумки другого туру президентських виборів через системні порушення закону, постановив відновити права кандидатів і провести повторне голосування 26 грудня 2004 р.

Для остаточного завершення президентських виборів необхідно було внести зміни до чинного «Закону про вибори Президента України», щоб унеможливити типові порушення, а також сформувати новий склад ЦВК. Але виник черговий парламентський конфлікт: соціалісти й «центристи» прагнули зробити частиною «широкого пакета» також конституційну реформу. А головне — на цьому твердо стояли про-владні фракції та Президент Кучма, які через ухвалення змін до Конституції прагнули суттєво зменшити повноваження майбутнього голови держави.

Потрібен був компроміс, суть якого зводилася до підтримки конституційної реформи. І в цій ситуації команда В. Ющенко вирішила погодитись на «широкий пакет», що передбачав ухвалення нового виборчого закону, формування нового складу ЦВК, внесення змін до Конституції (передання значної частини повноважень президента парламенту та уряду, розширення місцевого самоврядування). 8 грудня Верховна Рада проголосувала за компромісне для владних та опозиційних сил рішення.

Парламентська ухвала від 8 грудня, відкривши можливість відновлення справедливості, фактично стала сигналом до логічного завершення активної фази «Помаранчевої революції». На цьому етапі переміг український народ, який, об'єднавши зусилля, обрав шлях до свободи і демократії, віддав перевагу демократичній процедурі, а не революційній доцільності.

Завдяки «Помаранчевій революції» українці відстояли своє право голосу, свою свободу. Ця свобода була багатогранною – свобода слова, свобода вибору, свобода переконань.

Зараз можна почути багато нарікань про нездійснені обіцянки, які проголошувалися на майдані. Однак, варто об'єктивно проаналізувати історію світових революцій, і всі ми побачимо, що кожна революція має свої досягнення і розчарування.

Головне досягнення «Помаранчевої революції» в тому, що вона змінила світогляд і громадські позиції українців. Вони відчули себе нацією. У нашого народу прокинулася національна свідомість, національна гідність. Він відчув, що може цивілізованими методами впливати на владу, відстоювати свої права.

Дмитро Левченко
(Харків, Україна)

РАДЯНСЬКИЙ ГЕНОЦИД КРИМСЬКИХ ТАТАР 1944 РОКУ

Депортація кримських татар, розпочата 18 травня 1944 року, – один з найбільших злочинів радянського режиму. Хоча ще 1967 року парламент Радянського Союзу визнав необґрунтованими звинувачення всіх кримських татар у співпраці з німцями, вони до самого краху імперії так і не отримали права повернутися на історичну батьківщину.

Навесні 1944 р. коли радянська влада повернулася у Крим вона відразу вдалася до масових репресій проти категорій населення, які виявили хоча б найменшу непокору сталінському режиму в період війни. До числа «неблагонадійних» потрапили громадяни, репресовані раніше за політичними мотивами, а також представники «неполярних народів».

Формальною причиною депортації, проведеної Народним комісаріатом внутрішніх справ СРСР за постановою Державного Комітету Оборони СРСР №ГОКО-5859 від 11 травня 1944 року, були оголошені факти співпраці значної частини кримськотатарського населення з німецькими окупантами, дезертирування із Червоної армії, боротьба з радянськими партизанами.

Факти співпраці окремих представників кримськотатарського народу з нацистським окупаційним режимом у роки війни Сталін хотів використати для реалізації власних великодержавницьких цілей. Через сумнівну лояльність до радянської влади, наявність неросійських національностей на окраїнах комуністичної імперії ставала небажаною. Водночас з'являлася можливість отримати додаткову дешеву

робочу силу й скерувати її в інші регіони країни для використання в екстремальних умовах. Відтак, усе кримськотатарське населення опинилося під загрозою виселення.

Радянські каральні органи розпочали підготовку масштабної операції з виселення кримськотатарського населення з півострова ще задовго до прийняття рішення вищим військово-політичним керівництвом про її проведення. У доповідній записці на ім'я очільника НКВС Л. Берії від 7 травня 1944 р. повідомлялося: «Підготовчу роботу до операції вважаємо можливою закінчити 18-20 травня, а всю операцію – до 25 травня». Нарком внутрішніх справ 10 травня 1944 р. особисто доповідав Сталіну: «Враховуючи зрадницькі дії кримських татар проти радянського народу, та виходячи із небажаності подальшого проживання кримських татар у прикордонній країні Радянського Союзу, НКВС СРСР вносить на ваш розгляд проект рішення ДКО про виселення усіх татар з території Криму. Вважаємо доцільним розселити кримських татар як спецпоселенців у районах Узбецької РСР для використання на роботах як в сільському господарстві – колгоспах, радгоспах, так і в промисловості та на будівництві» [1, с. 496].

На п'яти машинописних сторінках тексту проекту постанови були роз'яснення з усіх питань організації депортації кримських татар, зазначалися терміни виселення, перераховувалися відомства, відповідальні за виконання завдання уряду тощо. Проект підписав Й. Сталін. Ніколи ще проміжок часу між звільненням від окупації та депортацією не був таким коротким: трохи більше місяця.

11 травня 1944 р. Державний комітет оборони СРСР прийняв історичну постанову № 5859 про виселення кримських татар із Кримської АРСР в Узбецьку СРСР. Підставою для депортації у документі вказувалося: «У період Вітчизняної війни багато кримських татар зрадили Батьківщину, дезертирували із частин Червоної армії, які обороняли Крим, і переходили на бік противника, вступали у сформовані німцями добровольчі татарські військові частини, які боролися проти Червоної армії, в період окупації Криму німецько-фашистськими військами, брали участь у німецьких каральних загонах, кримські татари особливо відзначалися своїми звірячими розправами щодо радянських партизан, а також допомагали німецьким окупантам в справі організації насильницького угону радянських партизан в німецьке рабство та масового винищення радянських людей» [2, с. 497]. До 1 червня 1944 р. кримські татари отримували статус «спецпоселенців».

21 та 29 травня 1944 р. були прийняті додаткові постанови про нові переселення татар із Криму в Марійську АРСР, Горьковську, Івановську, Костромську, Молотовську та Свердловську області РРФСР [3, С. 109-110].

НКВС та НКДБ СРСР вважало можливим закінчити всю операцію з депортації кримських татар достроково до 18-20 травня 1944 р. Згідно з графіком операція з «детатаризації» Криму мала розпочатися вранці 18 травня. Однак у деяких населених пунктах виселення корінного населення розпочалося пізно ввечері 17 травня.

18 травня 1944 р. нарком НКВС СРСР Л. Берія звітував Й. Сталіну та В. Молотову про початок депортації кримських татар: для завантаження в ешелони підготували 90 тис. осіб, з яких 48 тис. відправили на схід. Наступного дня з усього півострова було зібрано спецконтингент у 165 тис. осіб, з яких 136 тис. 412 осіб депортували [4, С. 500-501,].

20 травня 1944 р. заступник наркома внутрішніх справ СРСР І. Серов та заступник наркома держбезпеки СРСР Б. Кобулов у звіті вищому партійно-державному керівництву підвели підсумки проведеної операції – депортація кримських татар була завершена о 16-ій год., за її результатами було переселено 180 тис. осіб. Впродовж трьох діб каральні органи відправили з півостров а понад 70 залізничних ешелонів, у кожному з яких було по 50 вагонів, уцент заповнених переселенцями [5, С. 501-502].

Масштаб депортації видавався сталінському керівництву недостатнім. Тому 21 травня 1944 р. ДКО СРСР прийняв постанову про додаткове переселення з Криму кримських татар.

Враховуючи кількість мобілізованих Головним управлінням формування Червоної армії та спецконтингент, скерований на провідні промислові об'єкти країни, загальна кількість вивезених татар становила 191 тис. 14 осіб. Під час проведення кампанії з виселення заарештували «як антирадянський елемент» 1 тис. 137 осіб, за весь час операції – 5 тис. 989 осіб. Л. Берія наказав своїм емісарам І. Серову, Сергієнко та Фокіну залишатися в Криму та забезпечити арешт тих татар, які переховувалися від переселення: «тов. Серову необхідно врахувати, що в Криму ні в якому разі не можна залишати татар, які ухиляються від переселення, та інший бандитський елемент». Одночасно виселяли партійних та радянських працівників Криму [6, С. 36-38].

Згодом на схід відправили кримських татар, які заселяли інші райони країни. НКВС СРСР вимагало від республік свідчити про наявність на їхніх територіях кримських татар. Дослідники називають різну кількість виселених у 1944 р. кримських татар. За останніми підрахунками – близько 200 тис. осіб [7, С. 163].

Переселення відбувалося у важких санітарно-побутових умовах. Люди погано харчувалися, що спричинило високу смертність. За підрахунками дослідників, людські втрати під час перевезення кримських татар ешелонами на схід становили 7 тис. 889 осіб [16]. У довідці про рух спецпоселенців Криму в 1944–1946 рр. зазначалося, що у перший період серед них загинуло 44 тис. 887 осіб., тобто 19,6 %. Як зазначалося у зведенні із Узбецької РСР, у 1944 р. серед спецпоселенців у республіці померли 16 тис. 52 особи (10 %), у 1945 р. – 13 тис. 183 особи (9,8 %) із загального числа депортованих [8, С. 15-16].

Понад 2/3 виселених кримських татар спрямували в Узбекиську РСР. Перші 7 ешелонів із виселенцями прибули в Узбекистан 1 червня 1944 р., наступного дня – 24; 5 червня – 44; 7 червня – 54 ешелони. Усього до Узбекиської РСР було депортовано 35 тис. 275 сімей кримських татар. Їх прийом був закінчений 8 липня 1944 р., про що доповідав Л. Берії нарком внутрішніх справ Узбецької РСР Ю. Бабаджанов. Географічно розселення було таким: Ташкентська – 56 тис. 641, Самаркандська – 31 тис. 604, Андижанська – 19 тис. 773, Ферганська – 16 тис., Наманганська – 13 тис. 431, Кашкадар'їнська – 10 тис., Бухарська – 4 тис. осіб [9, С.146].

Кримські татари прибули також в Казахську РСР – 2 тис. 426 осіб, Башкірську АРСР – 284, Якутську АРСР – 93 особи, в Горьковську область Росії – 2 тис. 376 осіб, а також Молотовську – 10 тис., Свердловську – 3 тис. 591 осіб, Іванківську – 548, Костромську область – 6 тис. 338 осіб [10, С.115].

Значну частину кримських татар «передали для трудового використання» на шахтах, заводах та будовах. Більшість з них не мали елементарних умов для життя і праці, багато людей хворіли (від 10 % до 40 %). Станом на 1948 р. у промисловості та сільському господарстві працювало 74 тис. 97 спецпоселенців із кримськотатарського народу [11, с. 163].

Насильницьке переміщення кримськотатарського народу зі споконвічної Батьківщини до Середньої Азії та інших регіонів СРСР супроводжувалося його тотальним пограбуванням. Фактично майно переселенців було конфісковане. Відповідно до постанови ДКО від 11 травня 1944 р. кожній родині дозволили взяти із собою лише «особисті речі, одяг, побутовий інвентар, посуд та харчі в кількості до 500 кг». У результаті депортації у кримських татар вилучили: понад 80 тис. будинків, понад 34 тис. присадибних будинків, близько 500 тис. голів худоби, всі запаси продовольства, насіння, саджанців, корму для домашніх тварин, будівельних матеріалів, десятки тисяч тон сільськогосподарської продукції. Було ліквідовано 112 особистих книгозбірень, 646 бібліотек у початкових і 221 у середніх школах. У селах закрили 360 хат-читалень, у міста і райцентрах – понад 9 тис. шкіл і 263 клуби. Були також закриті мечеті в Євпаторії, Бахчисараї, Севастополі, Феодосії, Чорноморському та в багатьох селах. На місце виселених кримських татар на півострів прибули переселенці з України, Воронежської, Брянської, Тамбовської, Ростовської областей РФ – загалом 17 тис. 40 сімей (62 тис. 104 особи) [12, с. 56].

Насильницька депортація позбавляла кримських татар їхнього споконвічного етносоціального та етнокультурного середовища проживання. Хоча офіційно депортований кримськотатарський народ звинувачували у співробітництві з німецькими окупантами, дії комуністичної влади щодо виселення цього народу з півострова були цілком злочинними, адже жоден народ за всіма міжнародно-правовими нормами не може і не повинен бути покараним за злочини, вчинені окремими чи навіть багатьма його представниками. Репресивна політика радянської держави визначила соціальний та демографічний регрес кримськотатарського народу у повоєнний період, поставила його на межу вимирання як національної спільноти. За усіма критеріями депортацію кримських татар у травні 1944 р. можна назвати геноцидом. Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р. визначала ним «дії, здійснені з метою знищити повністю або частково яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку» [13].

12 листопада 2015 року Верховна Рада України визнала депортацію з Криму у 1944 році геноцидом кримчан і проголосила 18 травня Днем пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу.

Література:

1. Сталинские депортации: 1928–1953 / Под общ.ред. акад. А. Н. Яковлева; Сост. Н. Л. Поболь, П. М. Полян. – М.: Международный Фонд "Демократия"; Материк, 2005. – (Россия. XX век. Документы). – С. 496.
2. Там само. – С. 497.
3. Бугай Н.Ф. Народы Украины в «Особой папке Сталина»/ Ин-т рос.истории РАН. – М.: «Наука», 2006.– С.109-110.
4. Сталинские депортации: 1928–1953 / Под общ.ред. акад. А. Н. Яковлева; Сост. Н. Л. Поболь, П. М. Полян. – М.: Международный Фонд "Демократия"; Материк, 2005. – (Россия. XX век. Документы). – С. 500-501.
5. Там само. – С. 501-502.
6. Бугай М. Ф. Депортация кримских татар у 1944 р. // Український історичний журнал. – К., 1992. – №1. – С. 36-38.
7. Бажан О. Г. Депортация народов Криму в роки Другої світової війни через призму документів радянських спецслужб // Кримські татари: історія та сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу): Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С. 163.
8. Хаялі Р. І. Кримськотатарський народ в умовах депортації (1944–1967 рр.). Автореф. дис. канд. Істор. наук. – 07.00.01. – Запоріжжя, 2000. – С. 15-16.
9. Бугай М. Ф. Депортация народов Крыма: документы, факты, комментарии. – М., 2002. – С.146.
10. Бугай Н.Ф. Народы Украины в «Особой папке Сталина»/ Ин-т рос.истории РАН.– М.: «Наука», 2006. – С. 115
11. Бажан О. Г. Депортация народов Криму в роки Другої світової війни через призму документів радянських спецслужб // Кримські татари: історія та сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу): Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 13-14 травня 1994 р.). – К., 1995. – С. 163.

12. Овчаренко П. Д. Депортація кримськотатарського народу 1944 // Енциклопедія історії України: Т.2. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України. – К.: «Наукова думка», 2004. – С. 56.
13. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_155

**Halyna Mykhailenko
(Kyiv, Ukraine)**

A. NEROVETSKY'S LIFE AND LEGACY: A BIBLIOGRAPHIC ESSAY

Alexander I. Nerovetsky (1884-1950), a Ukrainian academician, was one of the outstanding engineers and scientists in the field of construction industrialization widely introduced new equipment and applied new methods in practice. He was the head of considerable amount of projects in railway, industrial and civil construction in Ukraine in the first half of the twentieth century. His name is closely associated with the construction industry and civil engineering education in our country.

The purpose of the bibliographic essay is to organize detailed information culled from a mass of materials, written about the life and engineering, scientific, and pedagogical legacy of Alexander Nerovetsky, in a systematic way. The organizational scheme is based on chronology and format-type of materials.

Unfortunately, there is only the book describing Nerovetsky's life and work.

Other information is given as a part of investigations in engineering or history of scientific and educational institutes, encyclopedic references or his own works.

The book *Engineer O. I. Nerovetsky*, written by D. Frolov [1], was published in 1967, in seventeen years after Nerovetsky's death. The author used a journalistic style to present the information about Nerovetsky that he was able to find. There was no reference to any sources and archival collections in that work. And only D. Frolov gave a description of Nerovetsky's childhood, his studies in the grammar school and the Kyiv Polytechnic Institute, mentioned about his personal life, said about his attitude to his work and colleagues.

With regard to materials relating to the period of professional activity of Nerovetsky, three chronological stages should be mentioned: lifetime documents (till 1950), the materials which were published in the second half of the twentieth century (the Soviet time after his death) and the latest researches.

There was one article devoted to Alexander I. Nerovetsky, a corresponding member of the Academy of Architecture of the USSR in 1941 [2]. Some articles, associated with the name of Alexander Nerovetsky and published in 1928, 1940 and 1949 [3, 4, 5], were concerned with the discussion of current problems of the building and construction industry in Ukraine in the thirties of the 20th century. The information, given in 'The Bulletin of the Academy of Architecture of Ukrainian SSR' in 1945-1950, reported of the sessions and meetings where the academician participated [6, 7].

The participation of A. Nerovetsky in a lot of project developments and implementations of progressive methods of construction and innovations in practice were described in *Ten years of INDUSTROY (Trust Industrial Construction) Work*, published under the editorship of V. Zinoviev in 1936 [8].

In order to assess Nerovetsky's contribution to industrial and civil engineering development and engineering education in Ukraine we need to acquaint ourselves with his own works. A. Nerovetsky wrote *Bases of Organization and Economy of Construction* (1948) [9] a classic textbook for many decades. In his report *Flow-line and Speed Construction* (1948) [10]. A. Nerovetsky summarized the experience of some decades and determined promising directions of development in that kind of construction.

His scientific interests were reflected in the themes of researches of his graduate students. For example, Stefavov's thesis was on the basic principles of design of structures in the factory building [11]. M. Budnikov was one of the most famous followers of A. Nerovetsky. The work *Development of Construction Engineering in Ukraine* was written by M. Budnikov in 1948 and published under the editorship of A. Nerovetsky [12].

'The Bulletin of Academy of Architecture of the Ukrainian SSR' published Nerovetsky's obituary in № 4 in 1950 [13].

The achievements of A. Nerovetsky in the development of flow-line and rapid construction, engineering education and in the restoration of the national economy after the World War II were noted in several articles written by S. Dekhtiar, Y. Vetrov, S. Killesso, Y. Khokhol etc. [14, 15] in 1950-1991.

Among the materials published prior to 1991, it should be noted Scientific Technical Report for 1984, compiled by scientists of the research institute of theory, history and prospective problems of Soviet architecture in Kyiv [16]. The authors analyzed the main results of Nerovetsky's work and the conditions in which they were achieved.

Today A. Nerovetsky is mentioned in work on the history of the construction faculties of the universities in Kharkov, Mahnitihorsk and Kyiv [17, 18]. His contribution to the creation of the Ukrainian Academy of Architecture was reflected in some articles written by N. Boiko, H. Voitsekhivska and others [19].

The collection of essays *Outstanding Ukrainian Scientists and Engineers in Construction*, published under the editorship of M. Zherbin in 2002, contains a brief description of Nerovetsky's achievements and contribution in industrial and civil engineering [20].

Several of the major modern textbooks (2002-2012) on the organization, economics and management in construction include some development of A.Nerovetsky on these issues [21].

Thus, historians have said very little about Alexander Nerovetsky, his life and legacy, as a great engineer, scientist, innovator, and organizer of science, civil engineering, and education in Ukraine.

Bibliography (transliterated):

1. Frolov D. Ja. Inzhener O. I. Nerovec'kij / D. Frolov – K.: Budivel'nik, 1967. – 72 s. – (Vidatni zodchi Ukraïni).
2. Turbin V. A.I.Neroveckij – chlen-korrespondent Akademii Arhitektury SSSR /V.Turbin //Chervonij budivnik. – 1941. -15 travnja
3. 3.B.Peretjatkovich. Har'kovskoe Okruzhnoe Tehnicheskoe Soveshhanie, kak ob'edinenie tehnicheskikh sil stolicy Ukrainy /B.Peretjatkovich. // Zodchestvo. – 1928. - № 1-2. – S11-15.
4. 4.Damilovs'kyi M. O. Hodi tuptyuvaty na odnomu misti / M. O. Damilovs'kyi // Arkhitektura Radyans'koyi Ukrayiny. – 1940. # 9. –S.18-21.
5. Kaspyn L.A. Nauka pro budivel'ne vyrobnytstvo za trydtsyat' rokiv radyans'koyi vlady na Ukrayini /Kaspyn L.A. //Budivel'na tekhnika. - K.1949. – S.33-58.
6. Na robochikh naradakh instytutiv Akademiyi: naukovi povidomlennya // Visnyk Akademiyi arkhitektury URSR. – 1947. - # 2. – S.41-43
7. VII sesiya Akademiyi arkhitektury Ukrayins'koyi RSR: Khronika // Visnyk Akademiyi arkhitektury URSR. -1950. - # 4. – S.53.
8. Desyat' let raboty Industroja / [pod red. V.Ja.Zinov'eva]. – Har'kov: Gos. nauch.-teh. izdat Ukrainy – 1936. – 112 s.
9. Neroveckij A. I. Osnovy organizacii i jekonomiki stroitel'stva / Neroveckij A. I. – Kiev, L'vov: Gosudarstvennoe izdatel'stvo tehnicheskoy literatury Ukrainy, 1948. – 319 s.
- 10.Neroveckij A.I. Potochno-skorostnoe stroitel'stvo /Neroveckij A.I. –K.: Izdatel'stvo akademii arhitektury USSR, 1948. – 49s.
- 11.Stefanov B.V.. Osnovnye principy proektirovaniya konstrukcij v zavodskom domostroenii: dis.kandidata arhitektury / Stefanov Boris Vladimirovich. –K. 1946. – 194 s. (nauchnyj rukovoditel' dejstvitel'nyj chlen Akademii Arhitektury USSR A.I.Neroveckij).
- 12.Razvitie stroitel'noj tekhniki na Ukraine / [Budnikov M. S., Senchenok N. M., Sytnik I. P. i dr.]; pod red. A. I. Neroveckogo. – Kiev: Izdatel'stvo Akademii Arhitektury, 1948. – 193 s.
- 13.O.I.Nerovets'kyi (1884-1950) [nekroloh] //Visnyk Akademiyi arkhitektury URSR. – 1950. - # 4. – S.55
- 14.Killesso S.K. Podvig vozrozhdenija i sozidaniya / S.K. Killesso // Stroitel'stvo i arhitektura. – 1985. - № 5. – S. 4-7
- 15.Dehtjar S.B. osnovatel' shkoli potочно-skorostnogo stroitel'stva (K stoletiju so dnja rozhdenija A.I.Nerovec'kogo) / S.B.Dehtjar // Stroitel'stvo i arhitektura. – 1984. - № 3. – S.27
- 16.Gosgrazhdanstroj SSSR. Nauchno-issledovatel'skij institut teorii, istorii i perspektivnyh problem sovetskoj arhitektury v g. Kieve. Nauchno-tehnicheskij otchet za 1984 god. Tema № 15-83-2 (Razdel «Vydajushhiesja uchenye i inzhenery-stroiteli» Gl. II). – Kiev, 1984. – 220 s
- 17.Shkodovs'kyi Yu. M. Kharkivs'kyi natsional'nyy universytet budivnytstva i arhitektury / Yu.M.Shkodovs'kyi //Novyy Kolehium. – 2012 / 66. - # 1 – S.3-7
- 18.Vetrov Ju. A. Kievskomu inzhenerno-stroitel'nomu -50 / Ju.A.Vetrov // Stroitel'stvo i arhitektura. – 1980. - №4. – S.24-25
- 19.Voytsekhivs'ka H. A. Pratsyuvaty na perspektyvu: Akademiya arhitektury URSR – 65 / H. A. Voytsekhivs'ka // Mis'ke hospodarstvo Ukrayiny. – 2010. - # 3. – S.44-45.
- 20.Vydatni ukrayins'ki vcheni ta inzhenery-budivel'nyky. Vyp. 5 / [hol. red. M. M. Zherbin]; ABU; DNABB imeni V. H. Zabolotnoho. – K.: KNUBA, 2002. – 100 s. – (Seriya istorychnykh narysiv).
- 21.Osnovy organizacii, jekonomiki i upravlenija v stroitel'stve: [uchebnoe posobie] / [Birjukov A.N., Bulanov A.I., Ivanovskij V.S. i dr.]– M.: Specstroj Rossii, -2012. -432 s.

Эльвира Мусаева
(Қарағанды, Қазақстан)

«ҚАЗАҚ ЕЛІНІҢ ТӘУЕЛСІЗДІГІНЕ – 25 ЖЫЛ»

Қазақ елі тәуелсіздігінің көк байрағын өз қолымен тұңғыш көтеріп, тәуелсіз Қазақстан мемлекетін құрған – Елбасымыздың аз жылдың аясында туған елін әлемдік қауымдастыққа танытқандығына, өзгелермен бірге өз халқымыз да куә.

1991 жылы 1 желтоқсанда қазақстандықтар өздерінің Тұңғыш Президентін сайлап, сенім артты, ел тәуелсіздігін аманат етті, жауапкершілік жүгін арқалатты, халық өздері таңдаған Көшбасшысының не істеу керектігін білетіндігіне, елді адастырмайтынына, тура жолға бастайтынына сенді. Еліміз бен халқымыздың сол сенімін Елбасының толық ақтап отырғандығына да осы күндері көзіміз анық жетіп отыр.

Қазақстан Республикасы Президентінің қызметіне кірісуге арналған салтанат сол жылдың, яғни 1991 жылдың 10 желтоқсанында болған еді. Президенттің қызметіне кірісу және ант беру салтанаты ежелгі

халықтық дәстүр мен қазіргі өркениет үлгілерінің айшықталған жағдайында өтті. Президент ежелгі дәстүр бойынша ақ киіздің үстіне көтеріліп, қолын Конституцияға қойып, ант берді.

Президентке бүкіл халық атынан өкілдік берілгеннен кейін 16 желтоқсанда «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы Заң» қабылданды. Тарих бізге 1991 жылдың 16-желтоқсанынан бастап Тәуелсіз мемлекет құрудың сыбағасын ұсынды. Сөйтіп, еліміздің тар жол, тайғақ кешулі қасиетті сапары, азаттықтың арпалысқа толы ақ жолы басталып еді. Елбасы өзінің туған халқына деген сеніммен тәуекел деп тәуелсіз елдің іргетасын қалауды, оны нығайтуды қолға алған болатын [1].

2016 жылдың 16 желтоқсанында - Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдық мерейтойын тойлап өтті. Тәуелсіз еліміз ширек ғасырға жуық уақыт ішінде қаржы дағдарыстарының қиындықтарына қарсы тұра білді, тұрақты даму жолына түсіп, биік белестерді бағындырды, толағай жетістіктерге қол жеткізді, әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына енді. Мемлекет басшысының елді дамытудағы стратегиялық бағдарламалары мерзімінен бұрын жүзеге асып келеді.

2015 жылғы 30 қарашадағы халыққа арнаған Жолдауында Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев тәуелсіз мемлекет атанғанымыздың 25 жылдығына аяқ басқалы тұрғанымызды айта келіп: «Бұл - тәуелсіздікті нығайту жолындағы өлшеусіз еңбегіміздің ширек ғасырлық белесін қорытындылайтын мерейлі сәт. Тәуелсіздікті баянды ету оған қол жеткізуден де қиын. Мемлекеттігіміздің тұғырын мызғымастай нығайта түсу үшін бізге әлі талай өткелі күрделі, өкпегі көп бұралаң жолдардан өтуге тура келеді.»,- деп алдағы кезеңде кездесетін сын-қатерлерден мүдірмей өтуге шақырды [2].

2016 жылы мемлекетіміз бен халқымыз үшін мәні мен маңызы зор бірқатар мерейтойлар мен атаулы күндер аталып өтті. Атап айтқанда, биыл: 2016 жылы Бөкей Ордасының құрылғанына 215 жыл толды.

2016 жылы жыр алыбы Жамбыл Жабаевтың 170 жылдық, халық ақыны Қазанғап Байболұлының, күріштің атасы Ыбырай Жақаевтың 125 жылдығы, Мүслім мен Ришат Абдуллиндердің 100 жылдық, ұлт-азаттық көтерілістің 100 және Желтоқсан оқиғасының 25 жылдық мерейтойлары елімізде тойланып өтті.

1991 жылы 29 тамызда Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев «Семей ядролық полигонын жабу туралы» тарихи Жарлыққа қол қойды. Осы орайда, 29 тамыз Қазақстанның бастамасымен бүгінгі таңда Ядралық сынақтарға қарсы әрекеттердің халықаралық күні болып белгіленді [3].

Қазақстан Тәуелсіздікке қол жеткізді. Бұл қасиетті арманға жету жолында небір қазақтың марқасқа азаматтары, қанша ару қыздары құрбан болды. Бұл тәуелсіздік бізге бабаларымыздың қасық қанымен, маңдай терімен келді. Ел болып қалыптасу барысында Керей мен Жәнібек шаңырағын көтеріп кеткен ұлы алаштың ұрпақтары бүгін сол құдіретті Тәуелсіздіктің ширек ғасырға толуын тойлап отыр. Бұл біз үшін ұлы мереке, әрбіріміз жан дүниемізбен сезініп, қадірін біліп, аялайтын айбынды мереке.

Артымызға бұрылып қарасақ осы ширек ғасырлық қымбат Тәуелсіздікке жету жолы әріден тым әрідегі тарихтан бастау алғанын көргендей боламыз. Қазақ тарихы күреске толы болғаны жасырын емес. Сол күрестің барлығы дерлік қазақ қолына қылыш алып, найза ұстап елін-жерін қорғаумен өтті. Қазақ тарихында ұлты үшін ұран салған көптеген батырдың атты алтын әріптермен жазылып қалды. Солардың қай-қайсысы болмасын ұлтының жолында кеудесін жауға тосқандар.

Арыға бармай-ақ жиырмасыншы ғасырдың өзі қазақ халқының басына небір зобалаң шақтарды туындатты. Иә, небір қиын кезеңдер өтті бұл қазақтың басынан. Он алтыншы жылғы көтеріліс, жиырмасыншы жылдары туындаған ашаршылық, отызыншы жылдардағы жаппай қуғын-сүргіннің кесірі небір аптап азаматымыздың өмірін қиды. Ұлы Отан соғысындағы қан майданда қаншама ұлт боздағы опат болды. Одан кейін сексен алтының аязында Алматының алаңындағы қазақ боздақтары тағы бар. Міне, біз осы ұлы тәуелсіздікке қаншама тартыс, қаншама күрестің, төгілген қанмен, тамған тердің, жылаған жүректің арқасында жеттік. Сондықтан біз үшін бұл тәуелсіздіктің, еркіндіктің құдіреті мықты, қасиеті жоғары.

Тәуелсіз Қазақстандай ел бар екенін бүкіл әлем мойындап, оның дамуы мен өркендеуіне әлем көз тікті. Ел болып етек-жеңімізді жию барысында тек жетістіктер ғана емес, қиындықтар да болды. Біз соның барлығын жеңіп бүгінгі күн ел егемендігінің 25 жылдық мерейтойына да келіп жеттік. Осы аралықта ел болып еңсе түзедік. Өзге елдерде елшіліктеріміз ашылып, көптеген елдермен саяси-экономикалық қарым-қатынасымызды жолға қойдық. Бірнеше рет әлемге келген дағдарыстардан елдігімізді шайқалтпай аман алып өте алдық. Қазіргі кезде еліміз әлемдік деңгейде аяғын нық басып, өзге елдердің көпшілігі санасатын алып мемлекетке айнала алдық. Осындай дәрежеге жету барысында көптеген істер мен өзгерістер керек болды. Оның барлығына ел дайын емес еді. Ширақ ғасыр ішінде ел болып еңсеміз түзелді. Осы аралықта артымызға бұрылып қарасақ қаншама жетістіктер мен жеңістерге қол жеткіздік. Бұл бақытты жолға ұлт көшбасшысы, Елбасымыз сарабалд саясатының арқасында жете алдық [4].

Елімізде бүгінгі кездің сын-қатерлерін ескере отырып, мемлекеттік органдарға экстремизм мен радикализм құбылыстарына қарсы іс-қимыл жасауға, азаматтардың демократиялық негіздерге сүйенген саяси-құқықтық мәдениетін қалыптастыруға жәрдемдесу бағытында кең ауқымды іс-шаралар көптеп өткізілуде. Бұл жұмысты Ассамблея этномәдени бірлестіктердің күшін біріктіру арқылы іске асырады. Қазақстан халқы Ассамблеясының этномәдени бірлестіктері – қоғамдық ахуалға әсер ете алатын ықпалды күш. Қоғамдық келісім мен жалпыұлттық бірлікті нығайту мақсатында құрылған 1338 бірлестік бар [5].

Бүгінде, Қазақстанның қуатты тетігі, қоғамдық келісімнің бірегей институты ретінде Ассамблея барша әлемге үлгі болып отыр. Біріккен Ұлттар Ұйымы, Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы, Шанхай ынтымақтастық ұйымы, Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңес сияқты әлемнің ең белді халықаралық ұйымдары Ассамблеямен тығыз қарым-қатынаста. Өткен жылы әлемдік

және өңірлік көшбасшы елдер – Қытай, Оңтүстік Корея, Ресей тарапынан Нұрсұлтан Назарбаевтың бейбітшілік пен келісім моделіне жоғары баға беріліп, үйренуге, өз елдерінде енгізуге мүдделілік танытылды.

Халықтың соғыссыз, шекаралық шиеленіссіз, этносаралық дау-жанжалсыз өмір сүруі – бұл бүгінгі таңда бүкіл әлем үшін өзекті мәселе болып отыр. Бұл мәселеде өзіндік жолмен жүріп, қоғамдық келісім мен жалпыұлттық бірлікті сақтап, нығайтудың бүкіл әлем үйреніп отырған моделін түзген Қазақстанның бірегей институты – Қазақстан халқы Ассамблеясының қызметі өлшеусіз. Заман талабымен қоғамдық-кеңесшілік нысанда құрылған ұйым, Тәуелсіздіктің 25 жылында барша саяси күштермен, бүкіл аймақтармен байланыс орната білді. Бүгінде Қазақстанның барлық ізгі қадамдарының бел ортасында жүрген Ассамблея елмен бірге өсіп, кемелденіп, толыққанды конституциялық органға, ұлт бірлігі идеологиясының басты тірегіне айналды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. А.А. Смағұлов. ҚР Заң шығару институтының директоры, з.ғ.д., профессор. Тәуелсіз мемлекет құрудағы Елбасының рөлі.-<http://www.adilet.gov.kz/kk/node/41631>.
2. <https://egemen.kz/>-Мақала 2015 жылғы 30 қарашадағы ҚР Президентінің Жолдау.
3. 2016 жылы –Қазақ Елі Тәуелсіздігінің 25 жылдығы, Ә.Бөкейханның 150 жылдығы, жазғы Олимпиада ойындары-<http://www.inform.kz/kz/2016-zhyly-kazak-eli-tauelsizdiginin->
4. Тәуелсіздікке 25 жыл-<http://erketai.kz/merekeler/tauelsizdikke-25-zhyl/>
5. 25 жылдың 25 сәті. Ералы Тоғжанов, Қазақстан халқы Ассамблеясы Төрағасының орынбасары-Хатшылық меңгерушісі. <https://www.egemen.kz/2016/08/09/55156>

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Ігор Вербицький
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ІНТЕГРАЛЬНОГО ЧИСЛЕННЯ ДО ДОВЕДЕННЯ НЕРІВНОСТЕЙ В КУРСІ МАТЕМАТИКИ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

Елементи курсу математичного аналізу займають значне місце в курсі математики загальноосвітньої школи. Учні вивчають математичний апарат, який може бути ефективно використаний при розв'язанні багатьох задач математики, фізики, техніки. Вивчення інтеграла дозволяє строго сформулювати багато законів природи. В курсі шкільної математики з допомогою диференціального та інтегрального числень досліджуються функції та їх властивості, будуються графіки функцій, розв'язуються завдання на знаходження найбільшого і найменшого значення, обчислюються об'єми та площі геометричних фігур. Інакше, введення нового математичного апарату дозволяє переглянути низку завдань, розв'язання яких неможливо знайти елементарними способами, але можливості методів математичного аналізу не вичерпуються такими завданнями.

Багато традиційних елементарних завдань (доведення нерівностей, тотожностей, дослідження і розв'язання рівнянь і інші) ефективно розв'язуються за допомогою інтеграла. Шкільні підручники та навчальні посібники мало приділяють уваги цим питанням. Разом з тим нестандартне використання елементів математичного аналізу дозволяє глибше засвоїти основні поняття досліджуваної теорії. Тут доводиться підбирати метод розв'язання задачі, перевіряти умови його застосовності, аналізувати отримані результати. По суті, часто проводиться невелике математичне дослідження, в процесі якого розвиваються логічне мислення, математичні здібності, підвищується математична культура учня.

Застосування інтеграла до доведення нерівностей дає зазвичай більш ефективно розв'язання. З'являється можливість оцінити потужність нового математичного апарату. Методи математичного аналізу використовуються не тільки для розв'язання поставлених завдань, але є також джерелом отримання нових знань з елементарної математики.

З огляду на важливість і поширення матеріалу, пов'язаного з поняттям нерівності, його вивчення в сучасній методиці математики організовано в змістовно-методичну лінію рівнянь і нерівностей. В даній лінії розглядаються питання формування понять рівняння і нерівності, загальних і частинних методів їх розв'язання, взаємозв'язку вивчення рівнянь і нерівностей з числовою, функціональною та іншими лініями шкільного курсу математики.

Проблемі навчання учнів розв'язування нерівностей присвячені роботи багатьох вчителів та методистів. Серед них роботи: Я. Бродського [1], та К. Малюгіна, Р. Ушакова [6], О. Воронного та Л. Кукси, І. Давиденко, Н. Крамарьової, Є. Неліна, О. Перехейди, С. Олехнік [4], В. Шавальової та ін.

Дослідження М. Паул, І. Степура присвячені питанням взаємозв'язку понять нерівності, рівняння і функції. М. Комова, Г. Солтан вивчали доведення і розв'язування нерівностей на геометричному матеріалі. Н. Повзло у своїй праці описав внутрішньо-предметні зв'язки при вивченні рівнянь і нерівностей в курсі математики основної школи. В. Швець, Л. Какаурідзе вивчали доведення нерівностей з використанням інтеграла [7].

Досить важливим питанням методики навчання математики є доведення нерівностей. Відповідні задачі в основному розв'язуються алгебраїчним способом, який являється одним із кращих засобів розвитку самостійного, творчого мислення. З допомогою спеціально підібраних задач, які можуть зацікавити учнів своєю видимою простотою і тим, що їх розв'язок не відразу дається в руки, можна показати учням красу, простоту та стрункість логічних міркувань. Задачі на доведення нерівностей часто розв'язуються декількома способами. Це дає можливість звертати увагу учнів не тільки на найбільш раціональний, красивий спосіб розв'язання даної задачі, але і на ті способи, які можуть застосовуватися при розв'язуванні інших задач, а в деяких випадках виявляються єдиними.

Наведемо приклади, які розкривають можливості використання методів інтегрального числення при доведенні нерівностей.

Завдання. Довести, що якщо $0 < a < b < \frac{\pi}{2}$, то $tga < \frac{\ln \cos a - \ln \cos b}{b - a} < tgb$.

Розв'язання. Вираз $(b-a)tga$ збігається з лівою частиною нерівності $\sum_{k=1}^n f(x_{k-1})(x_k - x_{k-1}) < \int_a^b f(x)dx$, де

$f(x) = tgx, n = 1, x_0 = a, x_1 = b$. Функція tgx на інтервалі $\left(0; \frac{\pi}{2}\right)$ зростає, неперервна, додатна. Тому,

$$(b-a)tga < \int_a^b tgdxdx$$

Функція $-\ln \cos x$ є первісною для функції $\operatorname{tg} x$, Так як

$$(-\ln \cos x)' = -\frac{(\cos x)'}{\cos x} = \frac{\sin x}{\cos x} = \operatorname{tg} x$$

Тому

$$\int_a^b \operatorname{tg} x dx = -\ln \cos x \Big|_a^b = \ln \cos a - \ln \cos b$$

Ліва частина подвійної нерівності доведена. Права частина виходить із співвідношення

$$\sum_{k=1}^n f(x_k)(x_k - x_{k-1}) > \int_a^b f(x) dx$$

для функції $\operatorname{tg} x$ при тих самих припущеннях.

При виконанні завдання ми використовували той факт, що площа криволінійної трапеції, обмеженої графіком неперервної, додатної, зростаючої на $[a, b]$ функції $y = f(x)$, відрізком $[a, b]$ осі Ox і прямими $x = a, x = b$, міститься між площами прямокутників, побудованих на $[a, b]$ як на основах, з висотами $f(a)$ і $f(b)$ відповідно.

Площі прямокутників дають, взагалі кажучи, досить неточні наближення для площі криволінійної трапеції. Більш точні оцінки можуть бути отримані шляхом розбиття відрізка $[a, b]$ на досить велике число частин.

Завдання. Довести, що при $b \geq a > 0$ $\ln \frac{b}{a} \geq 2 \frac{b-a}{b+a}$.

Розв'язання. Нерівність $\ln \frac{b}{a} \geq 2 \frac{b-a}{b+a}$ перепишемо у вигляді

$$\ln \frac{b}{a} \geq 2 \frac{\frac{b}{a} - 1}{\frac{b}{a} + 1}$$

Ліва та права частини останнього нерівності являють собою функції від $\frac{b}{a}$. Позначивши $x = \frac{b}{a}$,

Отримаємо $\ln x \geq 2 \frac{x-1}{x+1}$.

Доведемо, що $\ln x \geq 2 \frac{x-1}{x+1}$ виконується при $x \geq 1$. Знайдемо похідні обох частин нерівності $\ln x \geq 2 \frac{x-1}{x+1}$. Відповідно маємо:

$$(\ln x)' = \frac{1}{x}, \left(2 \frac{x-1}{x+1}\right)' = \frac{4}{(x+1)^2}$$

При

$$x > 0 \quad \frac{1}{x} \geq \frac{4}{(x+1)^2}$$

Дійсно,

$$\frac{1}{x} - \frac{4}{(x+1)^2} = \frac{(x-1)^2}{x(x+1)^2} \geq 0$$

Застосовуючи теорему, що якщо функції f і g неперервні на відрізку $[a, b]$ і для всіх $x \in [a, b]$

$f(x) \geq g(x)$, тоді для всіх $x \in [a, b]$: $\int_a^x f(t) dt \geq \int_a^x g(t) dt$ до функцій $\frac{1}{x}$ і $\frac{4}{(x+1)^2}$ при $x \geq 1$, Отримуємо

$$\int_1^x \frac{dt}{t} \geq \int_1^x \frac{4 dt}{(t+1)^2}$$

Так як

$$\int_1^x \frac{dt}{t} = \ln x, \int_1^x \frac{4 dt}{(t+1)^2} = -\frac{4}{t+1} \Big|_1^x = -\frac{4}{x+1} + 2 = 2 \frac{x-1}{x+1},$$

то

$$\ln x \geq 2 \frac{x-1}{x+1}, x \geq 1$$

Звідки при $x = \frac{b}{a}$, $b \geq a > 0$ випливає $\ln \frac{b}{a} \geq 2 \frac{b-a}{b+a}$.

$$(b-a) \frac{e^a + e^b}{2} > e^b - e^a (a < b)$$

Завдання. Довести, що

Розв'язання. Ліва частина цієї нерівності дорівнює площі прямокутної трапеції, основи якої рівні значенням функції e^x в точках a і b , тобто e^a і e^b , а висота - $b-a$. Функція e^x опукла. Тому площа криволінійної трапеції, обмеженої її графіком, прямими $x = e^a$, $x = e^b$ і відрізком $[a, b]$ осі Ox , менше площі прямокутної трапеції. Отже,

$$(b-a) \frac{e^a + e^b}{2} > \int_a^b e^x dx = e^b - e^a$$

Подібний результат має місце і в загальному випадку. Нехай функція f на відрізку $[a; b]$ неперервна, додатна і опукла. Тоді

$$(b-a) \frac{f(b) + f(a)}{2} > \int_a^b f(x) dx$$

Якщо ж неперервна, додатна функція f увігнута, то

$$(b-a) \frac{f(b) + f(a)}{2} < \int_a^b f(x) dx \quad [6].$$

Отже розглянуті приклади та задачі і приклади розглянуті в магістерській роботі, допоможуть учням засвоїти розв'язування нерівностей з допомогою методів інтегрального числення використовуючи різні способи та властивості інтегралу від монотонних та опуклих функцій. Зокрема, під час вивчення даної теми було виявлено, що розв'язування та доведення нерівностей спрямоване на формування в учнів системи математичних знань, вироблення вмінь і навичок математичного моделювання, обчислення, розвитку прийомів розумової діяльності.

Від оволодіння вміннями розв'язувати та доводити нерівності, залежить не лише підготовка учнів з алгебри в загальноосвітній школі, а й осмислене засвоєння знань в подальшому вивченні математики у ВНЗ.

Література:

1. Бродський Я.С. Похідна та інтеграл в нерівностях, рівняннях, тотожностях. / Бродський Я.С., Сліпенко А.К. - К., Вища школа, 1988. – 120 с.
2. Дороговцев А.Я. Інтеграл та його застосування. / Дороговцев А.Я. - К.: Вища школа. 1974. - 125с.
3. Кушнір В.А. Інноваційні методи навчання математики / Науково-методичний посібник. / Кушнір Г.А., Ріжняк Р.Я. – Кірово-град, РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – 148 с.
4. Олехнік С.М. Нестандартні методи розв'язання рівнянь і нерівностей. / Олехнік С.М., Потапов М.К., Пасіченко П.І. - М.: МГУ, 1991.- 214с.
5. Програми факультативів та курсів за вибором з математики для загальноосвітніх навчальних закладів (7–11 класи). – Київ: На-вчальна книга, 2002. – 86 с.
6. Ушаков Р.П. Опуклі функції та нерівності. / Ушаков Р.П., Хацет Б.І. - К. Вища школа, 1986. – 112 с.
7. Швець В. О., Какаурідзе Л. О. Застосування інтеграла для доведення нерівностей / Швець В. О., Какаурідзе Л. О. // Математика. — 2003.— № 15 (219).

Євгеній Герасименко
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ТРИСЕКТРИСИ ТРИКУТНИКА

Одна із трьох задач древності, задача про поділ кута на три рівні частини (трисекція кута), виникла з потреб архітектури та будівельної техніки. При складанні робочих креслень орнаментів, різного роду прикрас, багатогранних колон тощо, при будівництві, внутрішній і зовнішній обробці храмів, надгробних пам'ятників та інших великих і малих споруд древнім інженерам, художникам і архітекторам необхідно було ділити коло на будь-яку скінченну кількість рівних частин, а це в деяких випадках приводило до розгляду трисекції деяких кутів [4].

Майже два тисячоліття класичну задачу про трисекцію кута ніхто не міг розв'язати і тільки в 1837 р. французьким математиком П'єром Ванцелем (1814-1848) було дано строге доведення, що трисекцію кута за допомогою циркуля і лінійки не можна здійснити [2].

Промені, які виходять з вершини кута і ділять його на три рівні частини, називають трисектрисами кута. Як і у випадку бісектрис, трисектрисами трикутника називатимемо частини трисектрис кутів трикутника, що з'єднують вершину кута трикутника із протилежною стороною.

Мета даної статті виявити властивості трисектрис трикутника.

Властивість 1. Розглянемо трикутник ABC. CE і CF трисектриси трикутника. Нехай кут A дорівнює 3α , кут B – 3β , а кут C – 3γ , AC=c, BC=b, AB=c, AE=x, EF=y, FB=z, CE=e, CF=f. (Рис.1)

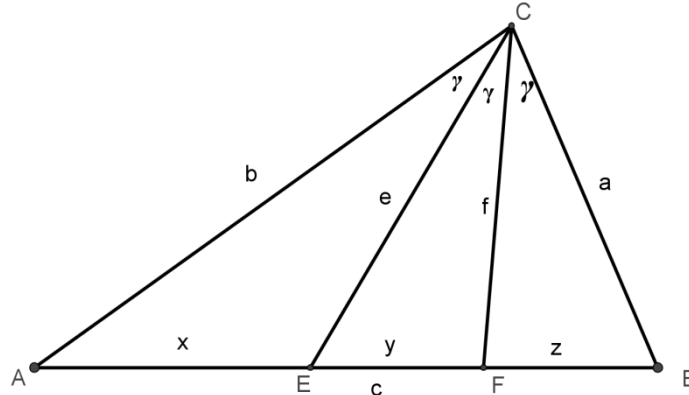

Рис.1. Трисектриси трикутника ABC.

Очевидно, що $S_{ABC} = S_{ACE} + S_{EBC}$.

$$1/2 AC \cdot BC \cdot \sin 3\gamma = 1/2 AC \cdot CE \cdot \sin \gamma + 1/2 CE \cdot CB \cdot \sin 2\gamma$$

$$AC \cdot BC \cdot \sin 3\gamma = CE (AC \sin \gamma + CB \sin 2\gamma).$$

$$\text{Отже, трисектриса } CE = \frac{AC \cdot BC \cdot \sin 3\gamma}{AC \cdot \sin \gamma + CB \cdot \sin 2\gamma}, \text{ або } e = \frac{ab \sin 3\gamma}{b \sin \gamma + a \sin 2\gamma} \quad (1)$$

$$\text{Аналогічно } f = \frac{ab \sin 3\gamma}{a \sin \gamma + b \sin 2\gamma} \quad (2)$$

Властивість 2.

За теоремою синусів з трикутника CAE (рис.1) отримаємо:

$$\frac{f}{c} = \frac{\sin A}{\sin(A+\gamma)}, \text{ звідси } f = \frac{c \sin A}{\sin(A+\gamma)} \quad (3)$$

Відповідно із трикутника CBF:

$$\frac{g}{b} = \frac{\sin B}{\sin(B+\gamma)}, \text{ звідси } g = \frac{b \sin B}{\sin(B+\gamma)} \quad (4)$$

Властивість 3.

За теоремою синусів знайдемо відрізки на які розбивають протилежну сторону трикутника трисектриси (рис.1).

$$X = \frac{c \sin \gamma}{\sin(A+\gamma)}, Y = \frac{f \sin \gamma}{\sin(B+\gamma)} = \frac{c \sin A \sin \gamma}{\sin(A+\gamma) \sin(B+\gamma)}, Z = \frac{b \sin \gamma}{\sin(B+\gamma)} \quad (4)$$

З аналізу наведених формул легко видно, що трисектриси, які виходять з однієї вершини трикутника рівні тоді, коли вони проведені до основи рівнобедренного трикутника. Відповідно, відрізки $x = z$.

Властивість 4.

Використаємо властивість бісектриси для трикутників ACF та BCE.

$$\frac{AE}{BF} = \frac{AC}{CF} \text{ або } \frac{x}{y} = \frac{b}{f} \text{ звідси } AE = x = \frac{by}{f} \quad (5)$$

$$\frac{BF}{EF} = \frac{CB}{CE} \text{ або } \frac{z}{y} = \frac{a}{e} \text{ звідси } BF = z = \frac{ay}{e} \quad (6)$$

Врахуємо, що $AE+EF+FB=AB$ та отримаємо

$$\frac{by}{f} + y + \frac{ay}{e} = c \quad y \left(1 + \frac{b}{f} + \frac{a}{e} \right) = c.$$

$$\text{Звідси } y = \frac{cfe}{fe+be+af} \quad (7).$$

А також визначаємо:

$$X = \frac{cbe}{fe+be+af} \quad (7) \quad Z = \frac{caf}{fe+be+af} \quad (8)$$

Позначивши $k = \frac{c}{fe+be+af}$, отримаємо більш лаконічні формули

$$x = bek, \quad y = fek, \quad z = afk \quad (9)$$

$$AF = AE + EF = ek(b+f) \quad BE = EF + FB = fk(a+e) \quad (10)$$

Властивість 5.

Легко помітити, що $x:y:z = (be):(ef):(fa)$ (10)

Тобто, відношення відрізків, які утворюються при поділі протилежної сторони трикутисами дорівнює відношенню добутків сторін, що їх визначають.

Властивість 6.

Із кожної вершини трикутника виходить по дві трисектриси. Всього існує 12 точок перетину 6-ти трисектрис трикутника. Три трисектриси не можуть перетинатися в одній точці.

Чудову властивість трисектрис формулює теорема англійського математика Ф.Морлі (1860-1937).

Властивість 7. (Теорема Морлі). Нехай найближчі до сторони BC трисектриси кутів B і C перетинаються в точці A_1 ; точки B_1 і C_1 визначаються аналогічно (рис. 2). Тоді трикутник $A_1B_1C_1$ рівносторонній. Тобто, точки перетину суміжних трисектрис кутів довільного трикутника є вершинами правильного трикутника, який називають трикутником Морлі. [6]. Доведення теореми можна знайти в [1].

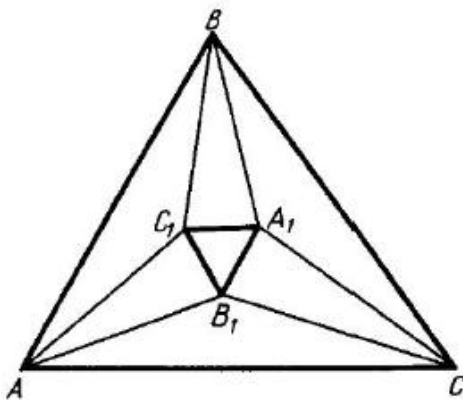

Рис.2. Теорема Морлі для внутрішніх кутів трикутника

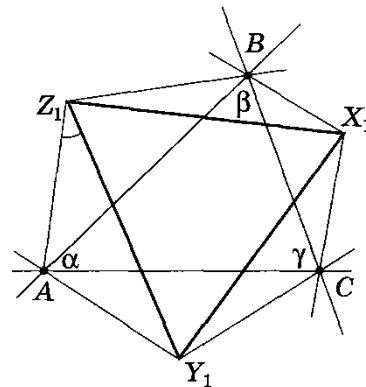

Рис.3. Теорема Морлі для зовнішніх кутів трикутника

Властивість 8.

Теорема Морлі допускає певні узагальнення і на трисектриси зовнішніх кутів трикутника. Ті з трисектрис зовнішніх кутів трикутника ABC, які прилягають до його сторін, попарно перетинаються у вершинах правильного трикутника (Рис.3).

Властивість 9.

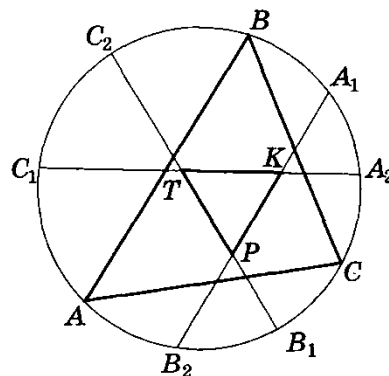

Рис.4.

Якщо трисектриси кутів трикутника ABC перетинають описане навколо нього коло в точках $A_1, A_2, B_1, B_2, C_1, C_2$, то трикутник, обмежений прямими A_1B_2, B_1C_2, C_1A_2 рівносторонній (Рис.4).

Властивість 10. У довільному трикутнику добутки довжин трьох трисектрис, взятих через одну рівні.

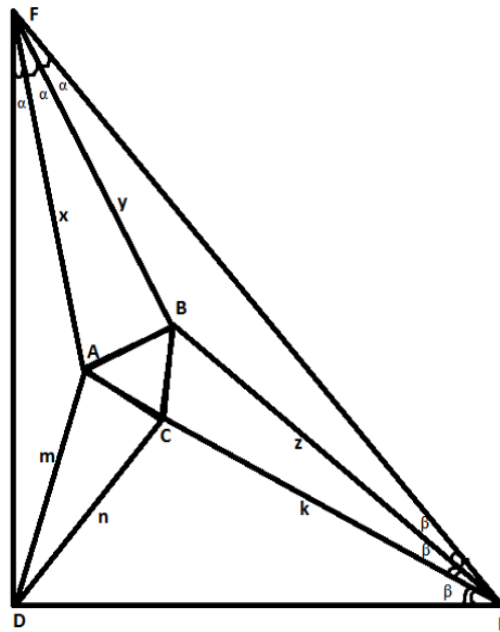

Рис.5.

Нехай DA, DC, FA, FB, EB, EC –трисектриси трикутника DEF. Трисектриси YA і ZA ділять кут BAC на три рівні кути α . Трисектриси ZB і XB ділять угул ABC на три рівні кути β , а трисектриси XC і YC ділять кут ACB на три рівні кути γ . $3\alpha+3\beta+3\gamma=180$. $\alpha + \beta + \gamma=60$. Позначимо довжини трисектрис $FB = y$, $BE = z$, $CE = k$, $DC = n$, $DA = m$, $FA = x$.

Доведемо, що $CE \cdot AD \cdot BF = BE \cdot CD \cdot AF$

Із трикутника BEF за теоремою синусів:

$$\frac{z}{y} = \frac{\sin \alpha}{\sin \beta} \quad (11)$$

Із трикутника DCE за теоремою синусів:

$$\frac{k}{n} = \frac{\sin \gamma}{\sin \beta} \quad (12)$$

Із трикутника DAF за теоремою синусів:

$$\frac{m}{x} = \frac{\sin \alpha}{\sin \gamma} \quad (13)$$

Перемноживши рівності 11 та 12 маємо:

$$\frac{k}{n} \cdot \frac{m}{x} = \frac{\sin \gamma}{\sin \beta} \cdot \frac{\sin \alpha}{\sin \gamma} = \frac{\sin \alpha}{\sin \beta}$$

Врахуємо рівність 13 і отримаємо

$$\frac{km}{nx} = \frac{z}{y} \text{ або } xnz = ykm, \text{ тобто } AF \cdot DC \cdot TD = FB \cdot DA \cdot EC$$

Література:

1. Бевз Г.П. Геометрія трикутника: Навч.-метод. посіб. Для загальн. навч. закл./ Г.П. Бевз. – К.: Генеза, 2005. – 120 с
2. Прасолов В.В. Три классические задачи на построение: Удвоение куба, трисекция угла, квадратура круга /В.В. Прасолов. – М.: Наука, 1992. – 80 с.
3. Тоноян Г., Яглом И. Теорема Морлея. – Режим доступа: kvant.mccme.ru/1978/08/teorema_morleya.htm
4. Трисекция угла [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Трисекция_угла.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Довбня Петро Іванович.

ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДО ЗНО З МАТЕМАТИКИ

Якість освіти – актуальна проблема сучасної педагогічної теорії та практики, а також всієї української математичної освіти в цілому. Про це свідчать результати зовнішнього незалежного оцінювання випускників українських загальноосвітніх закладів. Одним із багатьох способів вирішення цієї нагальної проблеми є використання інформаційно-комунікаційних технологій як в процесі навчання математики, так і в підготовці старшокласників до ЗНО.

Переваги комп'ютерного навчання, порівняно з традиційними засобами, безперечні. По-перше, новизна роботи з комп'ютером викликає в учнів підвищений інтерес, посилює мотиви навчання; змінюються за структурою та змістом набори навчальних завдань, формуються навчально-пізнавальні вміння, особливо якісно розвивається образне, просторове та візуальне мислення. По-друге, використання комп'ютера у процесі навчання дозволяє розширити зміст пізнавальних завдань. Застосування мультимедійних засобів навчання покликане посилити мотивацію навчання; підвищити інтерес до вивчення нового матеріалу, який подається нетрадиційним методом; розвивати творчу компетентність майбутніх випускників [2, с. 132].

Впровадження зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень вимагає від учнів відповідної ретельної підготовки. Характер підготовки визначається особливостями тестів, а саме:

- тести з математики охоплюють матеріал як основної школи, так і старшої;
- містять значну кількість завдань, що вимагає вміння раціонально використовувати досить обмежений час, який виділяється на проведення тестування.
- як правило, завдання спрямовані не на відтворення вивченого матеріалу, а на його застосування в різних ситуаціях.
- тест містить завдання трьох рівнів складності, що дає змогу учням вибрати для першочергового розв'язання доступні їм завдання.
- виконання завдань тесту передбачає застосування різних прийомів діяльності: вибір правильної відповіді з наведених, встановлення відповідності, запис короткої відповіді до завдання та наведення повного обґрунтування розв'язаної задачі. А це дає учням додаткові можливості для отримання правильної відповіді.

• розв'язання задач не передбачає застосування калькуляторів чи інших обчислювальних засобів, що потребує наявності стійких умінь і навичок усних і письмових обчислень. Перші дві частини перевіряються комп'ютером, остання – вчителем.

Підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання з математики здійснюється в три етапи.

Перший етап – підготовчий, спрямований на повторення матеріалу, який вивчався в основній школі. З одного боку, це надає можливість свідомо засвоювати матеріал старшої школи, а з другого підготуватись до виконання тих завдань незалежного тестування, які відповідають програмі основної школи.

Другий етап – основний, передбачає якісне послідовне засвоєння матеріалу, який вивчається у старшій школі.

Третій, завершальний етап підготовки до зовнішнього незалежного тестування бажано реалізувати в другому півріччі 11-го класу. Його метою є комплексне повторення, систематизація, поглиблення знань і вмінь випускників з математики.

На кожному з цих етапів можна використовувати засоби ІКТ, а саме:

- показ мультимедійних презентацій у поєднанні з інтерактивною дошкою;
- використання комп'ютерних програм для розв'язання різноманітних математичних завдань;
- застосування онлайн ресурсів для комплексної підготовки до ЗНО з математики.

Електронні мультимедійні дошки розширюють можливості комп'ютерних технологій, вони мають безліч функцій, які в свою чергу дозволяють виконувати різноманітні інтерактивні вправи. Наприклад, можна взяти завдання на встановлення відповідності між назвами функцій та графіками, що їх описують; геометричними фігурами та формулами для обчислення їх площі. Такі вправи дозволяють підвищити рівень засвоєння нового матеріалу чи повторити раніше вивчений.

Інтерактивна дошка часто використовується для проєкції презентацій, виконаних в різних програмних середовищах. Зазвичай показ презентацій здійснюється на звичайних екранах, де в процесі демонстрації матеріалу не можна нічого змінити. А з використанням мультимедійної дошки, наприклад, під час презентації можна заповнити таблицю під час уроку за допомогою «пера», проводити лінії відповідності на слайді, виділяти кольором найбільш важливі та значимі об'єкти та інше. Така можливість дає змогу вчителю більш активніше співпрацювати та взаємодіяти з класом під час вивчення нового матеріалу [3].

Комплексній підготовці до зовнішнього незалежного оцінювання з математики позитивно сприятиме використання програмних засобів навчального призначення.

Наприклад, на уроках математики можна вирішити проблему дефіциту рухливої наочності. Тобто коли під керівництвом учителя учні у відповідному програмному середовищі можуть порівнювати

накладання геометричних фігур, вдосконалювати свої вміння будувати перерізи многогранників та багато іншого. Для реалізації виконання таких вправ можна використовувати програму GeoGebra. Прикладом може стати побудова перерізів многогранників, правила побудови яких можна повторити також використовуючи інформаційно-комунікаційні технології

На уроках алгебри і початків аналізу також можна використовувати різні комп'ютерні програми для дослідження графіків функцій, їх побудови, розв'язування систем рівнянь і т.д. Наприклад:

Завдання. Знайдіть кількість нулів функції $y = \sin x - \ln|x|$.

Розв'язання. Область визначення функції: $x \neq 0$.

Кількість коренів рівняння $y = 0$, або $\sin x = \ln|x|$, визначимо розглянувши графіки функцій $\sin x$ і $\ln|x|$. Під час розв'язування цього завдання учитель пропонує учням самостійно побудувати ці графіки функцій, а для перевірки один учень виконує побудову цього графіка в програмному середовищі Advanced Grapher. Далі за даними графіка виконується аналіз функції.

При $|x| \geq \pi$ функція $\ln|x|$ набуває значень, більших 1 (оскільки $\pi > e$), і її графік не перетинає графік функції $\sin x$.

На проміжку $(-\pi, -\frac{\pi}{2}]$ графіки функцій $\sin x$ і $\ln|x|$ не перетинаються: на цьому проміжку $\sin x$ набувають від'ємних значень, а $\ln|x|$ – додатних значень.

На проміжку $[-\frac{\pi}{2}, 0)$ графіки функцій $\sin x$ і $\ln|x|$ перетинаються один раз. Дійсно, на цьому проміжку дві функції неперервні і перша з них зростає, а друга спадає і $\sin(-\frac{\pi}{2}) = -1 < 0 < \ln|-\frac{\pi}{2}|$, а, скажімо, при $x = -\frac{1}{e}$ справджується нерівність протилежного змісту $\ln|-\frac{1}{e}| = -1 < \sin(-\frac{1}{e})$, тобто графіки $\sin x$ і $\ln|x|$ перетинаються один раз на проміжку $[-\frac{\pi}{2}, -\frac{1}{e}]$. на проміжку $(-\frac{1}{e}, 0)$ справджується нерівність $\ln|x| < -1$ і на цьому проміжку графіки вказаних функцій не перетинаються.

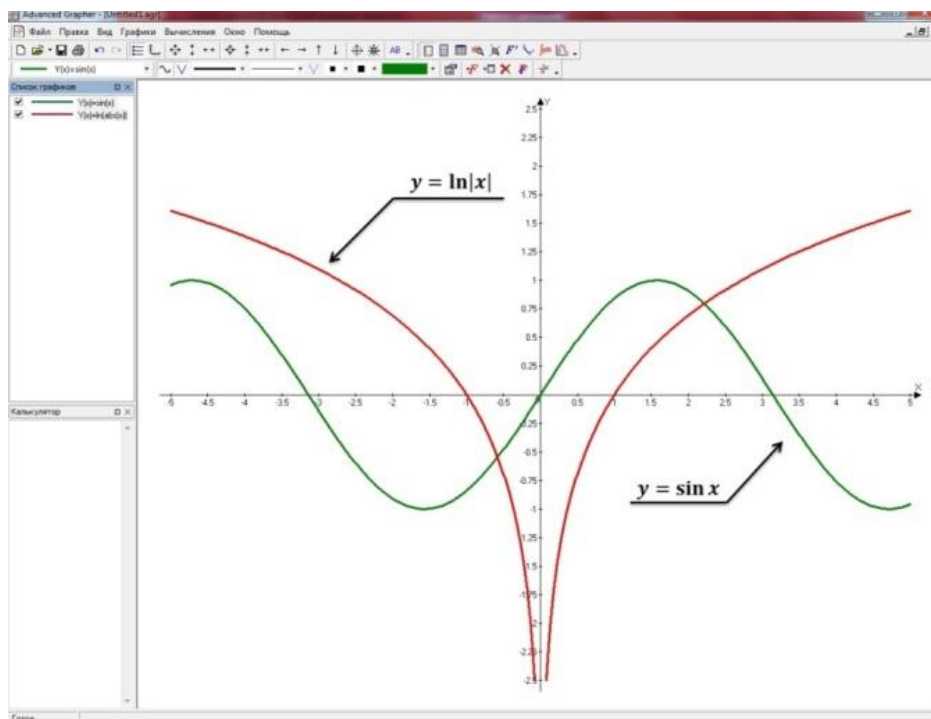

Рис. 1 Побудова графіка функції $y = \sin x - \ln|x|$ в Advanced Grapher

Аналогічно переконаємося, що $\sin x$ і $\ln|x|$ перетинаються один раз на проміжку $[\frac{\pi}{2}, \pi]$. Отже функція $y = \sin x - \ln|x|$ усього має два нулі [1, с. 57].

Відповідь: 2.

На завершальному етапі підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання з математики учні можуть скористатися сервісом онлайн підготовки до ЗНО, в якому містяться завдання, що були запропоновані для виконання абітурієнтам під час основних сесій ЗНО, а також варіанти тестів, що пропонувались абітурієнтам під час пробного тестування у попередніх роках.

Сайт для проходження тестів ЗНО онлайн та підготовки майбутніх абітурієнтів для проходження зовнішнього незалежного оцінювання у 2016 році створений провідним українським освітнім інтернет-ресурсом Освіта.ua [4].

Інтерактивні дошки, комп'ютери та інформаційні технології – це зручні інструменти, які при розумному використанні здатні принести в навчальний процес елементи новизни, підвищити інтерес учнів до набуття знань, полегшити вчителю підготовку до занять. За умови систематичного використання мультимедійних навчальних програм у навчальному процесі в поєднанні з традиційними методами навчання та педагогічними інноваціями значно підвищується ефективність навчання учнів з різнорівневою підготовкою [5, с. 205].

Тому можна зробити висновок, що широке впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій, що базуються на комп'ютерній підтримці дають нові перспективи щодо зростання інтересу в учнів до навчання; розширює та поглиблює теоретичну базу знань, яка буде необхідною при здачі ЗНО з математики.

Незважаючи на значну увагу до проблеми загальної математичної освіти та пошуку підвищення ефективної підготовки випускників навчальних закладів до здачі ЗНО з математики, потребує більш детального та ґрунтовного аналізу її стану на сучасному етапі, необхідно розробляти спеціальні методики впровадження та застосування ІКТ в навчальному процесі.

Література:

1. Математика. Комплексна підготовка. / В.П. Горох та ін.: Навч. посіб. – Х.: Факт, 2008. – 116 с.
2. Недосєкова Н. С. Мультимедійні технології як засіб формування творчої активності майбутніх інженерів-педагогів під час лекцій з виробничого навчання / Н. С. Недосєкова // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2010. – № 26-27. – С. 132-136. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2010_26-27_21.
3. Таблер Т. І. Інтерктивна дошка Smart Board на уроках математики. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/konfer29/1048.pdf>
4. Тести ЗНО онлайн з математики. – Режим доступу: <http://zno.osvita.ua/mathematics/>
5. Товма Л. Ф. Інтерактивні дошки як сучасний метод навчання у вищих військових навчальних закладах / Л. Ф. Товма, В. О. Мартем'янов // Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил. – 2012. – № 1. – С. 202-207.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Довбня Петро Іванович.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

**Тамара Драч
(Львів, Україна)**

МІГРАЦІЯ СУЧАСНИХ ТАНЦЮВАЛЬНИХ ЗНАНЬ У ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

На сьогоднішній день стиль Модерн стає все більш і більш популярним у танцювальному мистецтві України. В нашій країні існують сучасні професійні школи та колективи, що працюють у стилі Модерн, набувають довершеності та досконалості у виконанні та створюють передумови для еволюції танцювального стильового напрямку.

В українському суспільстві слід визнати актуальним питання організації та проведення всеукраїнських семінарів та майстер-класів викладачами, котрі додають власної індивідуальності та технічної майстерності. Провідними хореографами країни в галузі танцю Модерн є Алла Рубіна, Раду Поклітару, Христина Шишкарьова, Наталя Мазур, Тетяна Островерх та ін.. Вони проводять не тільки активну постановочну діяльність, а й намагаються донести свої знання до тих, хто хоче розширити свої знання та отримати навички у даному стилі. Скажімо, Алла Рубіна зі своїм майстер-класом відвідала Херсон, де були присутні представники Німеччини та гості з різних регіонів України. Майстер-клас від провідного хореографа стало гарним стимулом для опанування даного стилю. Використання додаткових реkvізитів – палиці та тканини, створюють цікаві модерної елементи, котрі стають доступні для людей різного рівня підготовки та віку. Головним організатором дійства став Олексій Урсуленко, автор наукових праць у галузі органічного та здорового харчування, яке активно застосовують хореографи та спортсмени, сам неодноразово відвідував заняття Алли Рубіної та Галини Шабаршини. Їх заняття проводилися на природі, на свіжому повітрі, що надавали танцювальному напрямку невимушеності та природності, котрі перетинаються з ідеями Айседори Дункан, котру називали її сучасники босоніжкою, через її любов до вільного танцю без взуття та обмежень в одязі [6].

Галина Шабаршина застосовує свою методику для популяризації своєрідної суставної гімнастики для дорослих. Створюючи власну техніку та стиль, вона застосовує балетні елементи для розвитку гнучкості суставів, покращенню кровообігу та обміну речовин, що стали в нагоді для тренувань спортсменів та майбутніх артистів балету. На її думку, заняття такою гімнастикою призводить до омолодження організму та покращення самопочуття, а також розвитку творчих даних особистості, створює особливі передумови для розвитку хореографічної майстерності та балетної танцювальності. Головну увагу вона приділяє stretching- напрямку, котрий допомагає у формуванні правильної постави та пропорційного тіла [2, с. 26].

Її учениці – випускниці театру-студії «Марія» - Аліса Макаренко та Дар'я Глінкіна вчать та виступають у сучасних європейських школах-студіях. Їхні гнучкість, природність та артистичність вражає глядача, а відсутність класичної підготовки створює враження доречності та виправданості рухів. Розпущене волосся, природна та жіночна фігура, відсутність класичної виворотності – ось що відрізняє сучасний балет від попереднього академічного мистецтва танцю. Цим можна здивувати глядача та привести до театру тих, хто шукає нових форм та естетичних вражень. Адже важливою особливістю танцю Модерн є відсутність жорстких вимог до спеціальних танцювальних даних, притаманних класичній хореографії. Отже, проведення спеціальних семінарів з контемпту та модерну стає більш популярним та доречним, ніж класичні майстер-класи [6].

Христина Шишкарьова, керівник студії Totem dance group, нещодавно відвідала Тернопіль, де провела ряд семінарів для професіоналів та аматорів. Серед популярних течій також виявився джаз-модерн, головним представником цього напрямку в Україні є Тетяна Островерх, яка працювала в Києві над постановкою шоу-програм для нічних клубів. Її діяльність зараз пов'язана з роботою за кордоном, а саме у Франції, де вона приймає участь у постановці шоу та ставить оригінальні постановки для нічних клубів Заходу. Нещодавно вона відвідала Київ, де провела ряд семінарів для професіоналів та початківців. Тетяна Островерх дала інтерв'ю одному з місцевих телеканалів, де зауважила, що стиль Модерн є зараз актуальним та цікавим як серед драматичних акторів, так і серед професійних артистів балету.

Подорожуючи Україною, можна знайти індивідуальні особливості кожного регіону, котрий проявляється і у сучасній хореографії. Так, на Західній Україні популярним є стиль модерн у його національній інтерпретації, а яскравим прикладом поєднання модернової музики та національного танцю є запальна танцювальна хореографія балету Руслани «Життя». Саме Наталя Мазур створила цей запальний мікс з патріотичної драматургії та джаз-модерну. Після перемоги на Євробаченні ім'я Руслани та балету «Життя» стало настільки відомим, що гастролі та семінари по Україні з танцю етно-модерну проходять з аншлагами та збирають багато охочих поринути у вир фольку [3].

У Рівному є чудовий колектив танцю Модерн «Light dance company», котрий дає відкриті уроки в рідному місті та поза його межами [4].

Варто зазначити, що активно сприяє міграції танцювальних знань з Модерну по Україні також і проведення танцювальних конкурсів. Нещодавно був організований у Львові конкурс молодих балетмейстерів Ballet Fest, котрий відбувся вдруге у 2016 році.

Останній раз проведений у Донецьку, що наразі припинив своє існування, конкурс ім. Сержа Лифаря,

котрий відкрив імена хореографів Раду Поклітару, Тетяни Островерх, Христини Шишкарьової та ін. Конкурси активно залучають нових фахівців до творчої діяльності та спонукають випробувати власні сили у створенні нового напрямку та його розвитку.

На Півдні України проходить щорічний конкурс молодих балетмейстерів «Натхнення». В ході проведення конкурсу в Херсонському Державному Університеті була проведена науково-практична конференція, пов'язана з новітніми засобами виховання у хореографічному мистецтві, де відбулися відкриті майстер-класи із сучасної хореографії, які провели Михальчук І.М. та Ширіна Т. О., котрі розкрили свої знахідки з основ сучасного танцю.

Сучасний танцювальний театр України приймає у свої простори не тільки нових невідомих раніше балетмейстерів України, але й створює всі передумови для розвитку національного модерного балетного театру, який популяризує не лише сучасну хореографію Західної Європи, але й поєднує етнічну спадщину України з новими пошуками танцювальних форм, модерну, контемпту, пол-денсу, акробатики, збагачує світову культуру новими танцювальними шедеврами, котрими пишається Україна.

Джерел:

1. Гімнастика/ Под ред. Жалея А.А. и Палигі В.Д. К.: «Вища школа», 1975. – 356 с.
2. Староведов С.С., Меньшиков В. П. Основи китайської оздоровчої гімнастики. – К.: Здоров'я. 1992. - 176 с., іл.
3. Балет Життя Ірини Мазур// Електронний ресурс: <http://zhyttya.com/>
4. Ансамбль сучасного танцю Light dance company//Електронний ресурс: <http://pdm.org.ua/ansambli-suchasnogo-tancyu-light-dance-company>
5. Шариков Д. І. Теорія, історія та практика сучасної хореографії: Генезис і класифікація сучасної хореографії – напрями, стилі, види. – К.: КІМУ, 2010. – 208 с.
6. Алла Рубіна//Електронний ресурс: <https://day.kyiv.ua/ru/article/kultura/alla-rubina-samyu-bolshoy-kompliment-sdelal-pisarev-skazav-cto-moyu-horeografiyu>

Науковий керівник:

кандидат історичних наук Дорогих Л.В.

Надія Стефіна
(Суми, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ МУЗИЧНО – ДИДАКТИЧНИХ ІГОР НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В МОЛОДШИХ КЛАСАХ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. Реформування загальної середньої освіти відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» передбачає реалізацію принципу гуманізації освіти, методологічну переорієнтацію процесу навчання на розвиток особистості учня, визнання її самобутності й самоцінності, формування компетентності учня як загальної здатності до суспільної діяльності на основі знань, досвіду, системи цінностей, здібностей, набутих у процесі навчання

Проблема пошуку нових шляхів використання гри, музично дидактичної зокрема, у навчально – виховному процесі на уроках мистецтва в початкових класах в умовах сьогодення стоїть особливо гостро.

Аналіз наукових досліджень. До цієї проблеми звертається багато педагогів–науковців, таких як: В. Гуркова, В. Коваленко, В. Махров, Л. Пироженко, О. Пометун, О. Чікунова [11, с. 12].

Вітчизняні психологи Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, А.Н. Леонтьєв, Р. Немов, С.Л. Рубінштейн несли вагомий внесок у розробку теорії дитячих ігор, показавши їх соціальний характер і роль у вихованні [4, с. 9].

Вагомий внесок у дослідження ролі музично–дидактичної гри у музичному вихованні молодших школярів зробили: О. Апраксина, Б. Асаф'єв, Н. Леонтьєв, Н. Ветлугіна, Л. Дмитрієва, Д. Кабалевський, С. Науменко, Е. Печерська, О. Ростовський, М. Румер, Н. Черноіваненко та інші.

Мета статі полягає в обґрунтуванні основних положень відносно доцільності застосування музично–дидактичних ігор на уроках музичного мистецтва в початкових класах.

Виклад основного матеріалу. Музично–дидактична гра розглядається як активний метод опанування музичного мистецтва. Процес розвитку музичних та творчих здібностей молодших школярів на уроках музичного мистецтва неможливо уявити без цього методу. У словнику–довіднику поняття гра розглядається як діяльність з розважальною та іноді навчальною метою [5, с. 47].

За словами Л. С. Виготського «гра дитини — це не простий спомин про те, що було, а творче переосмислення пережитих вражень, комбінування їх і побудова з них нової дійсності, яка відповідає запитам та інтересам самої дитини». Тобто гра розглядається як творча діяльність, в якій наочно виступає комбінуюча дія уяви [4].

Основне призначення музично–дидактичних ігор: 1) формувати у дітей музичні здібності; 2) допомагати їм у доступній ігровій формі розбиратися у співвідношенні звуків по висоті; 3) розвивати в

учнів чуття ритму, тембровий і динамічний слух; 4) спонукати дітей до самостійних дій із застосуванням знань, одержаних на уроках музичною мистецтва [12].

Музично–дидактичні ігри збагачують дітей новими враженнями, розвивають у них ініціативу, самостійність, здатність до сприймання, розрізнення основних властивостей музичного звуку. Музично – дидактичні ігри повинні бути прості й доступні, цікаві та привабливі, щоб стати своєрідним збудником бажання у дітей співати, слухати, грати, танцювати.

У процесі музично–дидактичних ігор діти не тільки набувають спеціальних музичних знань, у них формуються необхідні риси особистості, в першу чергу відчуття згуртованості, відповідальності [1, 2, 3, 6, 10].

Так С. Железнов [7], А. Зіміна [8], Е. Печерська [10], О. Чікунова [12] стверджують, що завдячуючи грі, молодші школярі швидше засвоюють вимоги програми щодо розвитку співацьких умінь, музично–ритмічних рухів і навіть в області слухання музики. Іноді музично–дидактичні ігри проводяться на уроках музичного мистецтва (частіше в другій його половині) як окремий вид діяльності. Такі ігри мають навчальний характер. В доступній ігровій формі у молодших школярів більш ефективно розвиваються музичні здібності.

Музично–дидактичні ігри — це ігри з готовими правилами. Зазвичай вони вимагають від молодшого школяра вміння розшифрувати, розплутати, відгадати, а головне знати предмет. У своєму розмаїтті музично–дидактичні ігри мають посісти чільне місце у навчально – виховній роботі, в сучасній шкільній практиці.

Розглянемо зміст найбільш вживаних понять. У стародавніх греків слово «гра» означало дії, що властиві дітям, згідно із виразом «спроба здитинюватися». У євреїв це слово співвідносилось з поняттями жартів та сміху. У римлян «ludo» означало радість та веселощі. Санскритське «кляда» означало гру, радість. У німців старогерманське слово «spielen» означало легкий, повільний рух, схожий на рух маятника, що приводить до великого задоволення. Потім на всіх європейських мовах словом «гра» позначалося широке коло дій людини, з одного боку, не схожих на тяжку працю, а з іншого – таких, що дають людям веселощі та задоволення. Так, Ф. Міллер казав, що людина тільки тоді є людиною, коли грається. Платон називав гру радістю богів. Фребель вважав гру системою виховання [11].

Музично–дидактичні ігри – зручний метод активізації учнів на уроці. Непомітно для себе, мимовільно, граючись, дитина оперує вкладеними в гру знаннями, набуває певних умінь та навичок. Музично–дидактичні ігри допомагають молодшим школярам краще засвоїти музичну грамоту, формують і розвивають музичні здібності: музичну пам'ять, музикальний слух, ритмічне та ладове чуття. В процесі музично–дидактичних ігор діти оволодівають необхідними навичками: вокально–хоровими, творчо – імпровізаційними, ритмічно–слуховими.

Так, Н. Ветлугіна [3], Е. Печерська [10], О. Чікунова [12], вважають, що музично–дидактичні ігри відрізняються від інших видів ігор тим, що вони припускають наявність певних правил, ігрових дій або сюжету, застосовуються в основному на заняттях, щоб наочно проілюструвати співвідношення звуків за висотою і тривалістю, повправляти дітей у розрізненні динаміки, тембру, регістру, темпу й інших виражальних засобів.

Мета застосування музично – дидактичних ігор – розвинути музичні здібності, поглибити уявлення дітей про засоби музичної виразності. Крім дидактичних завдань, музична гра виконує виховні функції:

- збагачує духовне життя школярів;
- вчить спілкуватись;
- розвиває дитячу ініціативу;
- сприяє формуванню колективізму [11, с. 12].

Методика організації музично–дидактичної гри передбачає виконання певних умов. Насамперед, учителеві слід чітко визначити, яку саме музично–дидактичну гру він буде проводити, чи відповідає вона темі і змісту уроку. Для того, щоб провести музично–дидактичну гру на належному рівні, необхідно скласти її план, в якому визначити: дидактичну спрямованість, розвивальні і виховні цілі, ігровий реквізит (роздаткові картки, музичні інструменти тощо), перебіг гри. У кожній музично–дидактичній грі присутнє своє навчальне завдання, що її відрізняє від іншої. Визначаючи дидактичне завдання, треба мати на увазі, які знання, уявлення дітей про природу, про оточуючі предмети, про соціальні явища повинні засвоюватися, закріплюватися, які розумові операції у зв'язку із цим повинні розширюватися, які моральні якості особистості у зв'язку із цим можна формувати засобами даної гри (чесність, скромність, спостережливість, наполегливість тощо).

В основі дидактичного матеріалу лежать завдання розвитку у дітей музичного сприйняття. Ігрова діяльність допомагає дитині в цікавій для неї формі чути, розрізняти, порівнювати деякі властивості музики, а потім і діяти з ними. Музично–дидактичні ігри повинні бути простими й доступними, цікавими та привабливими.

Висновки. Музично–дидактична гра – зручний метод активізації учнів на уроці музичного мистецтва. Вона допомагає молодшим школярам краще засвоїти музичну грамоту, розвиває музичні здібності, музичну пам'ять, музикальний слух, ритмічне та ладове чуття. В процесі музично–дидактичних ігор діти оволодівають необхідними навичками — вокально–хоровими, творчо–імпровізаційними, ритмічно–слуховими.

Література:

1. Апраксина О. А. Методика музикального виховання в школі: Учебное пособие. –М.: Просвещение, 1983 – 224 с.
2. Верховинець В. М. Весняночка. – К.: Музична Україна, 1989. – 343 с.
3. Ветлугина Н. А. Музыкальное развитие ребёнка. – М., 1968. – 363 с.
4. Выготский Л. С. Воображение и творчество в дошкольном возрасте: Психологический очерк. — М., 1991.
5. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Ред. С. Гончаренко. –К.: Либідь, 1997. – 437 с.
6. Гумінська О. Уроки музики в загальноосвітній школі: Методичний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 104 с.
7. Железнов С. Развитие музыкальных способностей. – М.: Глянц, 1998.
8. Зими́на А. М. Основы музыкального воспитания и развития детей младшего возраста: Учебное пособие. – М.: ВЛАДОС, 2009. – 943 с.
9. Немов Р. С. Психология: Учеб. пособие. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 688 с.
10. Печерська Е. Уроки музики в початкових класах. – К.: Либідь, 2001. – 271 с.
11. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. – К.: Вид-во А. С. К., 2004. – 192 с.
12. Чикунова О. В. Игровые технологии на уроках музыки. – М.: ВЛАДОС, 2013. – 112 с.
13. Юцевич Ю. Музыка: Словник–довідник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

**Алла Василюк
(Київ, Україна)**

ОРГАНІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ВНЗ

На рівні вищої освіти все активніше використовується відкрите комп'ютерно орієнтоване навчальне середовище, яке будується на загальних підходах формування єдиного інформаційного освітнього простору та концепції інформатизації освіти. Поширення набуває дистанційне навчання, що розширює доступність до знань та забезпечує учіння у власному темпі і зручному для користувача часі.

Із проблем дистанційної освіти і навчання постійно збільшується число публікацій. У них вказується на динаміку зростання можливостей віртуального світу, а також висвітлюються теоретичні, організаційні та технологічні концепції функціонування е-навчання. Серед численних авторів А. Анісімов, В. Биков, Б. Демида, І. Копил, В. Кухаренко, М. Лебедева, Є. Полат, А. Хуторський, О. Рибалко, В. Олійник, С. Сагайдак, Д. Яковлев та ін.

Теоретичні засади дистанційного навчання.

Згідно із поширеною дефініцією, «дистанційне навчання» є формою навчання з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, які забезпечують інтерактивну взаємодію викладачів та студентів на різних етапах навчання, а також самостійну роботу із матеріалами інформаційної мережі.

Слід зауважити, що дистанційне навчання (ДН) має міждисциплінарний характер, предмет і методи дослідження якого запозичуються з інформатики, телекомунікації, педагогіки та когнітивістики.

Ключове питання ДН: *Як найбільш ефективно навчати за певних умов.*

У публікаціях, присвячених теоретичному підґрунтю ДН, найбільш часто згадувані біхевіористична, гуманістична, конструктивістська і когнітивна концепції. Зустрічається також посилення на теорію багатостороннього навчання, у межах якої знаходимо методичні рекомендації ефективного використання комп'ютера та Інтернета у навчальному процесі [11].

Зокрема, модель ДН (е-навчання) ґрунтується на *біхевіористичній концепції*, орієнтується на парадигму, модель, принципи і завдання діяльності. Навчання зводиться до моделювання (за допомогою заохочень і покарань) бажаної поведінки, яка оцінюється за конкретно визначеними критеріями. Той, хто вчиться, є об'єктом впливу викладача, який повністю контролює процес перетворення знань. У формуванні знань для біхевіоризму вагоме значення надається пам'яті. Зокрема, сучасні засоби ІКТ розширюють доступність до мультимедійних навчальних матеріалів, а також можливість систематичної перевірки знань.

Гуманістична концепція акцентує на значимій ролі досвіду у навчальному процесі. Підкреслюється важливість співпраці у команді, творче вирішення проблем і відсутність конкуренції. Акцентується, що Інтернет-технології дають студентам можливість широкої доступності до ресурсів глобальної мережі, вибору власного темпу навчання і розпорядження часом. Звісно, ефективність учіння у значній мірі залежить від мотивації, самоорганізації та вмінь вчитися.

Когнітивна концепція е-навчання базується на принципах когнітивної психології, головним з яких є принцип цілісного сприйняття інформації. Когнітивна психологія доводить, що сприймати інформацію легше, якщо студент уявляє, що саме він буде вивчати. Не менш важливим є принцип системності, який відображає два аспекти: системність когнітивних процесів – запам'ятовування і забування та методичну системність (яка стосується процесу навчання). Спочатку визначається кінцевий продукт (мета), а потім завдання, які призведуть до кінцевого результату. Когнітивний підхід полягає у концептуалізації навколишнього світу і явищ у ньому шляхом створення і реорганізації людиною функціональних моделей цих явищ [11].

Концепція конструктивізму ґрунтується на положенні, що студент сам виявляє і конструює зрозумілі для нього знання. Конструктивістські підходи є наслідком когнітивних теорій, зокрема теорії Д. Брунера (учіння орієнтоване на відкриття), Д. Аусубеля (учіння шляхом рецепції). Згідно положенню конструктивізму, знання не надаються, а створюються незалежним і активним суб'єктом навчання, який користується різними джерелами інформації. Викладач вже не є джерелом знань, а лише створює умови для виявлення знань студента. Концепція конструктивізму акцентує на важливості власного досвіду студента, на корисності взаємодії та співробітництві з іншими, а також на спроможності творчо вирішувати проблеми [12]. У зарубіжній науковій літературі ДН спостерігаються тенденції орієнтації саме на конструктивізм.

Умови організації дистанційного навчання у ВНЗ

Основною ідеєю ДН є створення дидактично-інформаційного середовища, що охоплює комп'ютерні інформаційні джерела, електронні бібліотеки, відео- та аудіотеки, е-книги та ін. Учасниками такого середовища є е-студенти та е-викладачі, взаємодія яких здійснюється за допомогою сучасних телекомунікаційних засобів.

Необхідними умовами організації ДН є: створення інфраструктури ВНЗ (центри, кафедри, факультети та інститути дистанційного навчання); наявність комп'ютерної техніки і засобів телекомунікаційного зв'язку, системи управління навчанням для розроблення, управління та поширення

навчальних матеріалів онлайн із забезпеченням загальної доступності; забезпечення підготовки і технічної підтримки викладачів. Вони повинні володіти сучасними педагогічними та інформаційними технологіями, бути психологічно готовим до роботи зі студентами у навчально-пізнавальному середовищі; забезпечення академічної і технічної підтримки студентів для навчання в онлайн режимі; розробка навчальних програм і дистанційного навчального ресурсу; опрацювання системи контролю і оцінювання знань [3].

Організація ДН передбачає: визначення цілей і завдань, спрямованих на формування у студентів знань, умінь та навичок, необхідних для успішної діяльності (навчальної та професійної); ознайомлення зі змістом навчальної програми академічної дисципліни; забезпечення навчальним матеріалом (основним і додатковим); здійснення контролю за виконанням завдань і їх успішністю; забезпечення консультацій студента програмою-викладачем; інтерактивної співпраці викладача і студента; можливість доповнення курсу новою інформацією, коригування помилок [9].

Навчальні можливості е-платформ і порталів

Забезпеченню ДН слугують різні освітні платформи та портали. Освітня платформа є інформаційною системою для управління і здійснення навчального процесу. Вона виконує роль репозиторію дидактичних матеріалів, а також становить комунікаційне медіа між учасниками освітнього процесу. Конструкція освітньої платформи забезпечує студентам особистий віртуальний простір навчання (поряд із знаряддями для роботи, навчання і спілкування). Зокрема, такими платформами є Moodle, Claroline, Dokeos, ATutor, Ilias, Sakai, Blackboard, Lams, Olat, OpenACS та ін. Популярною платформою є Moodle (акронім від *Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment* – модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище). Її призначення – об'єднання педагогів, адміністраторів і учнів / студентів в інтегровану систему для створення персоналізованого навчального середовища [1]. Платформи поєднують в собі системи управління навчанням LMS (англ. *Learning Management System*) та систему управління і створення навчальних матеріалів LCMS (англ. *Learning Content Management System*). LMS виконує функції стеження за успішністю у навчанні, управління матеріальними потоками, адміністрування користувачів, звітності. LCMS має можливість створення, редагування, доставки та управління контентом навчання, дозволяють контролювати процес створення контенту навчання та архівування.

Типова функціональність платформ включає: здачу завдань, дискусійні форуми, завантаження файлів, оцінювання, обмін повідомленнями, календар подій, новини та анонси подій (для різних рівнів: сайт, курс, навчальна група), онлайн тестування, Вікі [1]. Розробники можуть створювати модулі з новою додатковою функціональністю. Платформа підтримує різні типи модулів: типи діяльностей (можливі навчальні ігри), типи ресурсів, типи тестових питань, типи полів для бази даних, теми для оформлення, різні методи аутентифікації, різні способи зарахування на курс, фільтри для контенту, е-бібліотеку.

В е-освітньому середовищі студенти можуть отримувати <https://uk.wikipedia.org/wiki/Moodle> - *cite note-10*: доступ до навчальних матеріалів (тексти лекцій, завдання до практичних/лабораторних та самостійних робіт; книги, довідники, посібники, методичні розробки, засобів для спілкування і тестування «24 на 7»; засоби для групової роботи (Вікі, форум, чат, семінар, вебінар); можливість перегляду результатів проходження тесту, дистанційного курсу; спілкування з е-викладачем через повідомлення, форум, чат; завантаження файлів з виконаними завданнями тощо [1].

Викладачам надається можливість: використання інструментів для розробки дистанційних курсів; розміщення навчальних матеріалів (тексти лекцій, завдання до практичних / лабораторних та самостійних робіт; додаткові матеріали (книги, довідники, посібники, методичні розробки) у форматах.doc, .odt, .html, .pdf, а також відео, аудіо і презентаційні матеріали у різних форматах; додавання різних елементів курсу і використання різних типів тестів; автоматизації процесу перевірки знань та ін. [1].

Паралельно із поняттям «освітня платформа», існує поняття «освітній портал», під яким розуміється веб-сайт, який виконує освітні функції. Є два основних типи освітніх порталів. Перший з них ґрунтується на Інтернет-сервісі та виконує інформаційні й комунікаційні функції (у формі дискусійного форуму), а також функції репозиторію матеріалів. Такий портал має доступну частину для користувачів без реєстрування та частину, доступну для авторизованих користувачів (з підвищеним освітнім рівнем і комунікаційною функцією). Освітній портал може взаємодіяти із системою обслуговування відео-конференції. Він нагадує освітню платформу (хоча і з обмеженою функціональністю), створену окремим ВНЗ. Його перевагою є простота побудови, низька вартість впровадження і обслуговування; а недоліком – ускладнення інтеграції на порталі різних додатків.

Другим типом є портали, засновані на освітній платформі. Їх сильною стороною є значна функціональність, а слабкою – труднощі у впровадженні освітньої платформи, на якій портал має ґрунтуватися та витрати на її технічне обслуговування [10].

Оцінювання якості системи дистанційного навчання

Оцінка якості системи дистанційного навчання є одним з актуальних питань сьогодення. Передусім слід враховувати потреби студентів, а також здійснювати пошуки ефективних способів забезпечення навчального процесу. Зрозуміло, що якість ДН має бути не нижчою за якість традиційного навчання. Очне навчання існувало впродовж багатьох століть, тому досить складно відійти від педагогічних рішень, нав'язаних традиційним навчанням. Однак нові способи викладу матеріалу і спілкування зі студентами в ситуації, коли час і простір не є непереборними перешкодами, показують, що е-технології відкривають нові способи обробки інформації та засвоєння знань.

У загальному розумінні якість визначається як відповідність раніше розробленим нормам чи стандартам. Складність полягає в тому, що ВНЗ мають розробляти власні стандарти за визначеними критеріями. Однак, стандарт не дає відповіді на питання – чиї вимоги необхідно задовольнити (оскільки у сфері вищої освіти є багато груп інтересів, які мають різні вимоги до результатів навчання). Бажано уточнити, які характеристики розглядатимуться. Оцінюючи функціонування ДН, слід визначати якість підготовки, процес і результати навчання.

Якщо йдеться у цілому про дистанційну освіту, то популярністю серед науковців користується система її оцінки Д. Гуллера за наступними критеріями: доступність до освіти; відповідність програм дистанційної освіти загальнонаціональним, регіональним інтересам і потребам окремих громадян; якість пропонуванних програм; ступінь досягнення учнями / студентами поставлених цілей; вартісна ефективність; вплив програм дистанційної освіти на суспільство, установи та інститути, окремих громадян [10].

Література:

1. Анисимов А. Работа в системе дистанционного обучения Moodle: Учеб. Пособие /Александр Анисимов. – Харьков: ХНАГХ, 2009. – 292 с.
2. Демида Б., Сагайдак С., Копил І. Системи дистанційного навчання: огляд, аналіз, вибір. Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10662/1/14.pdf>
3. Дистанційний навчальний процес: навч. посібник / За ред. Б. Бикова та В. Кухаренка. – Київ: Міленіум, 2005. – 292 с.
4. Критерії якості дистанційної освіти. Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/distance/articles/12/>
5. Лебедева М. Дистанционные образовательные технологии: проектирование и реализация учебных курсов /Маргарита Лебедева. – СПб.: БХВ-Петербург, 2010. – 336 с.
6. Мирутенко Л. Система оцінки якості дистанційної освіти в Україні: основні проблеми і задачі / Л. Мирутенко// Системи обробки інформації, 2016, вип. 3 (140). – С. 260-263.
7. Полат Е. Теория и практика дистанционного обучения:[учеб.пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Е. Полат, М. Бухаркина, М. Моисеева; под ред. Е. Полат. – Москва: Изд. центр «Академия», 2004. – 416 с.
8. Хассон В. Критерії якості дистанційної освіти / В. Хассон, Е. Вотермен // Вища школа. – 2004. – №1. – С. 92-99.
9. Яковлев Д. Применение современных телекоммуникационных технологий в дистанционном образовании / Д. Яковлев // Дистанционное образование. – 1997. – № 1. – С. 32-34.
10. Kociał P. Analizametod e-learningowychstosowanych w kształceniuosóbdorosłych// Zeszyty NaukoweWarszawskiejWyższejSzkolyInformatyki. –2013. –Nr 9. – S. 79-99.
11. Juszczyk S. Wybrane aspekty konstruktywistyczne i kognitywistyczne edukacji na odległość// Kognitywistyka i Media w Edukacji, 2006. – Nr 1 (2).

Светлана Глинская, Ольга Пырх
(Гомель, Республика Беларусь)

ТЕСТИРОВАНИЕ КАК СПОСОБ ИЗУЧЕНИЯ НОВОГО МАТЕРИАЛА

Тесты – это задания особой формы, позволяющие оперативно, объективно и строго индивидуально оценить уровень знаний и умений учащихся. Цели и задачи тестов могут быть различными, например, тесты достижений, предназначенные для оценки усвоения знаний по всему курсу химии или по темам; тесты для оценки отдельных умений и навыков.

По форме проведения тесты могут быть индивидуальными и групповыми, устными и письменными, бланковыми, компьютерными, вербальными и невербальными. Тесты, предназначенные для оценки усвоения знаний по химии, можно классифицировать на тесты открытой формы, закрытые тесты, тесты на соответствие, тесты на установление последовательности и комбинированные тесты.

Тесты выполняют ряд функций; отдельно следует выделить обучающую функцию теста, которая способствует дифференциации и индивидуализации процесса обучения. Сама структура теста позволяет систематизировать знания.

На основе анализа результатов тестирования можно строить индивидуальный процесс обучения с учетом выявленных тенденций [1, с. 83].

Изучение нового материала при помощи тестов строится на методах, специально разработанных и адаптированных к специфическим дидактическим условиям средней школы. Поэтому на уроках усвоения новых знаний и умений с целью закрепления материала и контроля могут быть использованы следующие методы работы с тестами:

- метод опознания – сравнение объектов, о свойствах или характеристиках которого должен иметь представление учащийся;
- метод сличения – установление соответствия;
- метод ранжирования – расположение химических формул, явлений, физических величин и др. в порядке возрастания какого-либо существенного признака;

- метод дополнения;
- метод выборки – выбор готовых ответов;
- метод последовательности – установление правильной последовательности логических операций, практических действий, расчетов и т.п.
- выполнения псевдотестов-заданий [2, с. 56].

Актуальность выбранной темы состоит в широком использовании в настоящее время тестов и тестовых заданий для выявления результатов обучения на всех уровнях управления образованием, что объясняется объективными причинами, связанными с модернизацией и изменением целей образования, появлением такого понятия, как мониторинг качества образования.

Объектом исследований явились знания учащихся старшего звена ГУО «Гимназия №56 г. Гомеля».

Предметом исследований является изучение применения тестирования как способа изучения нового материала и его влияние на уровень обученности и качество знаний учащихся по химии.

В качестве экспериментальной группы были выбраны ученики 10 «Л», т.к. средний балл данного класса по химии ниже, а в качестве контрольной учащиеся 10 «М» класса (средний балл 7,5 и 8,4 соответственно).

В школе, как правило, происходит отслеживание уровня успеваемости при помощи двух показателей: выполнение стандарта (процент успеваемости), качество знаний (процент качества знаний) [3, с. 31]. Эти два показателя отражают успеваемость учащихся по предмету. Данные показатели мы также использовали в своем исследовании.

Степень обученности учащихся (СОУ) рассчитывается следующим образом:

$$COU = (K_1(10) \times 100\% + K_2(9) \times 96\% + K_3(8) \times 90\% + K_4(7) \times 74\% + K_5(6) \times 55\% + K_6(5) \times 45\% + K_7(4) \times 40\% + K_8(3) \times 32\% + K_9(2) \times 20\% + K_{10}(1) \times 12\%), \quad (1)$$

где 75 % – 100 % – высокая степень обученности;

45 % – 75 % – средняя степень обученности;

ниже 45 % – низкая степень обученности.

Анализ успеваемости является так называемый процентный показатель успеваемости учащихся. Данный показатель учитывает процентное отношение учащихся, успевающих по определенной дисциплине на «10–9» и «8–7», к общему количеству учащихся, который рассчитывается по формуле (2).

$$K3 = \frac{n^{10-9}}{N} + \frac{n^{8-7}}{N} \times 100\%. \quad (2)$$

где n^{10-9} – количество учащихся, занимающихся на оценку «10–9»;

n^{8-7} – занимающихся на оценку «8–7»;

N – общее количество учащихся.

Для оценки успеваемости класса или группы школьников рассчитывается также процент успеваемости по формуле (3).

$$ПУ = \frac{n^{10-9} + n^{8-7} + n^{6-4}}{N} \times 100\%, \quad (3)$$

где n^{10-9} – количество учащихся, занимающихся на оценку «10–9»;

n^{8-7} – занимающихся на оценку «8–7»;

n^{6-4} – на оценку «6–4»;

N – общее количество учащихся.

Использование тестирования способствует формированию у учащихся знаний основных общеучебных умений и навыков усвоения в процессе учебной деятельности. При этом необходимо инструктировать учащихся о требованиях к выполняемой работе и ее частям, знакомить со способами самоконтроля. Развивает учебную мотивацию, формирует у учащихся приемы самоконтроля, контролирует усвоение у учащихся учебного материала, по нему они могут самостоятельно проверить свои знания по теме, определить уровень подготовки, определяет интересы учащихся к предмету.

В ходе исследования в ГУО «Гимназия №56 г. Гомеля» проведены уроки по следующим темам: «Насыщенные углеводороды (алканы). Строение алканов», «Химические свойства алканов. Получение и применение», «Алкены. Строение алкенов», «Номенклатура, изомерия и физические свойства алкенов», «Получение и применение алкенов», «Диены», «Алкины. Строение, номенклатура и изомерия алкинов».

В результате анализа ответов на задания по темам: «Насыщенные углеводороды (алканы). Строение алканов», «Алкены. Строение алкенов», «Номенклатура, изомерия и физические свойства алкенов», «Диены», «Алкины. Строение, номенклатура и изомерия алкинов», установлено, что СОУ в экспериментальном классе принимает высокие значения и лежит в пределах 79,8–95,5%, а СОУ контрольного класса меньше (77,3–92,7%). Это можно аргументировать тем, что ученики воспринимают информацию лучше, когда прорабатывают ее самостоятельно с помощью учебника, что в дальнейшем сказывается на уровне усвоения ими учебного материала. Полученные результаты лежат в пределах математической погрешности, достоверность отличий не установлена.

После проведения проверочных работ по темам: «Химические свойства алканов. Получение и применение», «Получение и применение алкенов», СОУ 10 «Л» класса оказалась немного ниже, чем 10

«М» класу, і склала 84,1-88,7% і 84,6-89,5% відповідно, що також знаходиться в межах математическої погрешности.

Так як учаснієся при поступленні в гімназію сдают вступительніє экзамены і уровень обученности учеников достаточнo високий, то процент успеваемости учаснієся экспериментального і контрольного классов оказался одинаковим і склал 100%.

После изучения выше приведенных тем в десятых классах, нами был проведен ряд проверочных работ. Установлено, что показатель качества знаний экспериментального класса склал 93,7-100%, а контрольного класса 72,5-94,1%, это свидетельствует о том, что учаснієся запоминают материал лучше после самостоятельного изучения нового материала.

Исходя из полученных результатов, отмечено, что ученики отдают предпочтение закрытым тестам. По-видимому, это объясняется тем, что школьникам легче давать ответы, видя их из списка предложенных, удобнее давать отрицательный или положительный ответ, нежели самостоятельно сформулировать ответ.

Благодаря усердной самостоятельной работе с тестовыми заданиями, учаснієся приобретают необходимые устойчивые знания по предмету.

Так как полученные результаты лежат в пределах математической погрешности и достоверность отличий исследуемых показателей в экспериментальном и контрольном классах не установлена, дальнейшие исследования планируется продолжить на базе средней общеобразовательной школы.

По результатам исследований подготовлен акт об использовании в учебном процессе тестовых заданий по вопросам раздела курса химии «Углеводы». Разработка использована в учебном процессе девятых классов ГУО «Гимназия № 56 г. Гомеля».

Литература:

1. Смирнов, С.А. Педагогика: учебное пособие / С. А.Смирнов. – М.: Академия, 1998. – 512 с.
2. Майоров, А.Н. Теория и практика создания тестов для системы образования / А.Н. Майоров. – М.: Народное образование, 2000. – 352 с.
3. Нурахметов, Н. Химия: методическое руководство / Н. Нурахметов, К. Бекишев, Н. Заграничная. – Казахстан: Мектеп, 2014. – 192 с.

Научный руководитель:

ассистент кафедры химии Пырх Ольга Викторовна.

**Наталія Денисюк
(Одеса, Україна)**

ЕСТЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАРОДНОЇ МУЗИКИ У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ

У новій історичній, суспільно-соціальної, духовної та економічної ситуації Україні постає питання про цінності народної музики та її місце в сучасній культурі. Народна музична культура є не тільки необхідним, але і об'єктивним фактором естетичного розвитку особистості підлітка. За визнанням низки психологів, основною діяльністю підлітка є вчення-придбання та накопичення систематичних знань про навколишній світ, природу і суспільство, інтелектуальний розвиток і, звичайно ж, музичний розвиток. Саме в народній музиці заздалегідь запрограмовані основні естетичні цінності народу, в ній відображені особливості національного світогляду і характеру, народний ідеал людини. Багатовікова пам'ять національної музичної культури вказує сучасному підліткові шляхи духовного і фізичного вдосконалення, досягнення єдності внутрішнього і зовнішнього, гармонії зі світом і самим собою. Через музичну культуру здійснюється процес естетичного розвитку особистості. Виховання засобами народної музики актуально у зв'язку з бурхливим розквітом засобів масової інформації та необхідністю міжнародного взаєморозуміння на основі тлумачення культурних смислів інших народів; зростаючою потребою вивчення свого коріння, тяги до народного мистецтва, що має місце в нашому суспільстві. На думку багатьох дослідників - науковців у сучасних умовах зростає інтерес до фольклору як виразника і вихователя національної самосвідомості [3, с. 19].

Саме музичне народне мистецтво зберегло свій образ світу, свої поняття про красу, добро, честь, повагу. Занурення підлітків у простір народної музичної культури розширює горизонти їх бачення навколишнього світу, формує нові потреби, удосконалює їх естетичний смак.

Педагогічне і виховне значення народної музики, а особливо пісень, помітили ще наші предки. «У пісні безсумнівно присутня педагогічна ідея, вона обумовлює освітньо-виховну функцію пісень. Народна педагогіка емпіричним шляхом приходила до з'ясування виховно-освітніх функцій пісень» [2, с. 97].

Через народну музику від покоління до покоління передаються цінні крупиці накопиченого досвіду, через неї передаються шедеври мистецтва далеких одна від одної епох і виявляють спорідненість різних за типом народних музичних традицій. Тому так важливо починати цю роботу ще в початкових класах загальноосвітньої та музичної шкіл.

Звичайно, дуже важливо, щоб діти навчилися любити народну музику різних країн. Але головне завдання, яке стоїть перед вчителем і загальноосвітньою, і музичною школою, навчити любити дітей музику своєї країни у зв'язку з особливостями рідного краю. Так, підбираючи доступний дітям і обов'язково високохудожній матеріал, учитель в загальноосвітній школі використовує різні методи естетичного і морального виховання дітей (словесні, стимулюючі, емоційної драматургії, контролюючі) і зазвичай приділяють увагу таким темам: в молодших класах (1 - 4 класи) - ознайомлення з малими жанрами фольклору: примовки, загадки, прислів'я, скороговки, лічилки, ігри, казки. народні інструменти, обряди і народні свята; в старших (6 - 7 класи) - народна творчість рідного краю; видатні народні співаки та виконавці, жанри народних пісень: історичні, хорові, танцювальні, а також ліричні пісні; народна творчість в різних регіонах України. Вивчення кожної теми ведеться за планом: історична довідка про регіон; народний костюм; народні промисли; виконавська традиція; творчий колектив, що відображає цю традицію.

Діти організують виставки робіт по пройденим темам, відвідують краєзнавчий і художній музеї, фольклорні концерти, самі готують концертні програми та ін. Це тільки початок роботи, і вона вимагає подальшого вдосконалення, але практика вже показала, що завдяки вивченню фольклору відкриваються великі можливості для морально-естетичного виховання учнів: вони розвиваються духовно, розвивається їх художній смак, кругозір, вони вчать співати, танцювати, декламувати, грати на традиційних народних інструментах. При правильній організації занять ці уроки мають стати уроками радості, а не джерелом втоми і перенапруги. Адже в народній творчості жива легенда старовини з'єдналася з нев'янучою поезією життя.

Ті ж завдання естетичного розвитку підлітків засобами народної музики в музичній школі умовно можна розділити на дві групи:

- придбання теоретичних знань про народну музику;
- формування практичних навичок її виконання.

Завдання першої групи вирішуються в процесі вивчення таких теоретичних дисциплін як сольфеджіо та музична література: засвоєння певного обсягу наукових знань, вивчення музичної мови народної музики; вивчення світогляду народу, його естетичних цінностей, образів, ідей, символів і звичаїв через народну музику; ознайомлення з різними кодами народної культури (вербальними, акустичними, знаковими та ін.); розвиток пізнавального інтересу, потреби постійно поповнювати свої знання та ін. У підлітковому віці переважає інтерес до вивчення знакових культур. Для підлітків стає цікаво вивчати музичний текст народної музики.

Друга група завдань вирішується на практичних заняттях (гра на інструменті, спів, гра в оркестрі) та присвячена музично-естетичній діяльності, розвитку вмінь і навичок, необхідних для сприйняття і виконання народної музики, а також розвитку художньої свідомості, мислення, досвіду, уяви. В ході практичних занять підлітки включені в активну творчу діяльність: це різного роду виступи, участь у заходах, концертах, фестивалях, конкурсах та ін.

Таким чином, народна музична культура використовувалася як

- метод пізнання підлітками життя. В ході вивчення народних музичних традицій здійснювалось виховання учнів. Підлітки вивчали історію і теорію фольклору і народної музики, її традиції, форми, жанри, естетичні цінності та ідеали, які були закладені в народній музиці;

- творча діяльність, спрямована на розвиток естетичних почуттів, уяви, мислення та ін., що створювала сприятливі умови для індивідуального творчого самовираження. Учні не тільки сприймали народну музичну культуру, а й були виконавцями народних мелодій - як фольклору, так і обробок народних мелодій (спів народних пісень, гра на інструментах як солістів, а також у складі ансамблів і оркестрів). Важливо, що народна музична культура давала можливість проявити себе учням у творчості за допомогою активної музичної діяльності;

- культурний простір розвитку, який дозволяв підлітку засвоювати культуру, соціальний досвід, естетичні цінності минулого, сьогодення і майбутнього. Учні організували фольклорні свята, відвідували фестивалі народної музики, зустрічалися з виконавцями народної музики, відвідували концерти.

Заняття в музичній школі безсумнівно є благодатною підставою для виховання естетичної культури підлітків і включення їх в простір народної музики. Предметний потенціал естетичного виховання особистості підлітків в процесі вивчення вищевказаних дисциплін дуже високий, однак недостатньо використовується матеріал саме народної музики. Для подолання суперечності між значним рівнем предметного потенціалу музичних училищ та естетичному розвитку підлітків засобами народної музики і низьким рівнем естетичної культури підлітків та небажанням їх вивчати музичну культуру і фольклор свого народу необхідно створити систему з вивчення народної музики в освітньому процесі починаючи з музичних шкіл. Для вирішення даної проблеми повинна бути розроблена програма для підлітків, наприклад, «Народні музичні традиції моєї країни». У програмі необхідно розкрити основи розуміння народних музичних традицій. Завдяки такій програмі будуть формуватися навички сприйняття і виконання народної музики. Підлітки навчатимуться розшифровувати і розуміти коди народної культури, іншими словами, у них з'явиться стійкий інтерес до народних музичних традицій. Така програма дасть вчителям можливість на основі отриманих знань про народну музику освоїти музику зарубіжних, українських і познайомитися з музикою сучасних композиторів.

Для ефективності організації виховного процесу бажано дотримуватися деяких загальних педагогічних умов. Так, педагоги музичних шкіл мають бути готові до здійснення естетичного розвитку

підлітків засобами народної музики, що забезпечує ефективність виховної роботи з учнями; естетичне виховання підлітків в навчально-виховній роботі здійснюється ефективніше при застосуванні народної музики, яка сприяє формування цінностей і розвитку в учнів естетичних почуттів, уявлення, мислення, пам'яті; на заняттях з учнями при вивченні музичного фольклору і народної музики необхідно враховувати вікові особливості; диференційований та індивідуальний підхід у процесі естетичного виховання на уроках циклу групових заняттях у музичній школі (сольфеджіо, музична література, оркестр, ансамблі та ін.).

Необхідно усвідомлення керівництвом шкіл і педагогами важливості завдань естетичного розвитку підлітків саме на основі народної музики, створення єдиної програми для всіх предметів музикальної школи. Це вимагає узгодженості не тільки в плані освіти підлітків (напр., навчити їх грати на музичному інструменті), але і в першу чергу у виховному плані (розвинути рівень їх естетичної культури). Для цього необхідно використовувати такі заходи, як відвідування концертів, фестивалів, конкурсів, лекцій, зустрічі з виконавцями народних пісень, а також надавати можливість самим підліткам брати участь в підготовці різних заходів.

З усього викладеного можна зробити такий висновок - якщо вчителі музики ЗОШ та музичних шкіл задумуються про те, як зацікавити підлітків музичним фольклором і у процесі роботи будуть використовувати різні методи, то це позитивно вплине на розвиток юної особистості, визначення умов ефективної реалізації її можливостей. Народна музика є одним з головних засобів забезпечення морального і естетичного впливу на підлітків.

Література:

1. Бардашевська Ю.О. Підготовка майбутнього вчителя до організації дозвіллевої діяльності старшокласників / Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. праць. - К., 2006. - С. 352.
2. Бардашевська Ю.О. Організація дозвіллевої діяльності старшокласників (майстер-клас): Програма й методичні рекомендації для студентів Вищих Навчальних педагогічних закладів. - Вінниця: ВДПУ, 2006. - 36 с.
3. Волков Г. Н. Етнопедагогіка: Учеб. для студ. Середніх і вищ. пед. навч. закладів. М.: Видавництво центр «Академія», 2000.-176 с.
4. Гладких З. І. Національний образ світу і художня освіта // Мистецтво та культура. 2004. N 1. С. 11-24.
5. Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник / За ред. Л.В. Сохань, І.Г. Єрмакова та ін. - К.: Богдана, 2003. - 520 с.
6. Зотов С.В. Традиції як константи національних культур // Вісник МГУКИ. 2006. N 3. Ч. 2. С. 11-16.

**Тамара Желонкіна, Светлана Лукашевич, Юрий Никитюк
(Гомель, Беларусь)**

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Исследовательская деятельность является одной из форм творческой деятельности, поэтому ее следует рассматривать в качестве составной части проблемы развития творческих способностей учащихся. В фундаментальных исследованиях психологов и методистов показано, что учебно-познавательная деятельность, одной из форм которой являются исследования, играет важную роль в развитии учащегося [1]. А.Н. Леонтьев называет деятельностью «процессы, которые характеризуются психологически тем, что то, на что направлен данный процесс в целом (его предмет), всегда совпадает с тем объективным, что побуждает субъекта к данной деятельности, т. е. «мотивом».

По мнению Д. Б. Эльконина, «учебная деятельность — это деятельность, имеющая своим содержанием овладение обобщенными способами действий в сфере научных понятий, ... такая деятельность должна побуждаться адекватными мотивами». Под исследовательской деятельностью понимается деятельность учащихся, связанная с решением ими творческой, исследовательской задачи с заранее неизвестным решением и предполагающая наличие основных этапов, характерных для исследования в научной сфере.

С точки зрения теории и практики образования наибольший интерес представляют научные исследования. Если в науке главной целью является производство новых знаний, то в образовании цель исследовательской деятельности в приобретении учащимся навыка исследования как универсального способа освоения действительности, развития способности к исследовательскому типу мышления, активизации личностной позиции учащегося в образовательном процессе на основе приобретения новых знаний.

Способность учащихся к творческой (а значит, и к исследовательской) деятельности эффективно развивается в процессе их целесообразно организованной деятельности под руководством учителя. Под творческой деятельностью обучающегося можно понимать всякую деятельность, которая осуществляется не по заранее заданному алгоритму, а на основе самоорганизации, способности самостоятельно планировать свою деятельность, осуществлять самоконтроль, перестройку своих действий в зависимости

от возникшей ситуации, способность пересмотреть и, если необходимо, изменить свои представления об объектах, включенных в деятельность.

Нужно создавать условия, способствующие возникновению у учащихся познавательной потребности в приобретении знаний, в овладении способами их использования и влияющие на формирование умений и навыков творческой деятельности. К чертам творческой деятельности личности можно отнести: логическое мышление, чувство новизны, целенаправленность действий, лаконизм, способность рассматривать явления и процессы с новых точек зрения и сближать отдельные области знаний, полноценность аргументации, способность чувствовать нечеткость рассуждений и т.д.

Развитие мышления учащихся может идти не только путем овладения специальными знаниями различных предметов, но и путем развития способностей к самостоятельной мыслительной деятельности.

Успех исследовательской деятельности учащихся в основном обеспечивается правильным планированием видов и форм заданий, использованием эффективных систем заданий, а также умелым руководством учителя этой деятельностью.

Раскрывая роль учителя в организации учебного исследования, отметим следующую систему его действий:

- умение выбрать нужный уровень проведения учебного исследования в зависимости от уровня развития мышления учащегося;
- умение сочетать индивидуальные и коллективные формы проведения исследований на уроке;
- умение формировать проблемные ситуации в зависимости от уровня учебного исследования, его места в структуре урока и от цели урока.

Учитель должен выступать не столько в роли интерпретатора науки и носителя новой информации, сколько умелым организатором систематической самостоятельной поисковой деятельности учащихся по получению знаний, приобретению умений и навыков и усвоению способов умственной деятельности [2].

Развивающая функция исследовательской деятельности по физике заключается в том, что в процессе ее выполнения происходит усвоение методов и стиля мышления, свойственных физике, воспитание осознанного отношения к своему опыту, формирование черт творческой деятельности и познавательного интереса к различным аспектам физики. Мотивом учебного исследования может служить интерес, внутреннее противоречие, вызывающее потребность, стремление школьника к исследованию неопределенности, содержащей знания, неизвестные учащемуся. При этом проблемная ситуация является условием возникновения у субъекта деятельности внутреннего противоречия. Фиксация проблемной ситуации (вычленение основного противоречия) заканчивается формулированием проблемы – цели исследования.

Особую роль в интеллектуальном развитии учащихся играет их исследовательская деятельность, непосредственно связанная с усвоением физических знаний. Поэтому успешное решение стоящих перед школой задач возможно посредством приобщения учащихся к исследовательской деятельности и развития способностей к ней в процессе обучения.

Основными признаками учебного исследования являются: а) постановка познавательной проблемы и цели исследования; б) самостоятельное выполнение обучающимися поисковой работы; в) направленность учебного исследования обучающихся на получение новых для себя знаний; г) направленность учебного исследования на реализацию дидактических, развивающих и воспитательных целей обучения.

Сейчас, когда предметно-ориентированная парадигма образования сменяется на личностно ориентированную, следует понять роль учащегося, его главную задачу в получении не только знаний о существующих зависимостях в окружающем мире и описываемых математическими моделями, но и в овладении методологией творческого поиска.

Для раскрытия сущности понятия учебного исследования можно выделить его характерные признаки: 1) учебное исследование – это процесс поисковой познавательной деятельности (изучение, выявление, установление чего-либо и т.д.); 2) учебное исследование всегда направлено на получение новых знаний, то есть исследование всегда начинается с потребности узнать что-либо новое; 3) учебное исследование предполагает самостоятельность учащихся при выполнении задания; 4) учебное исследование должно быть направлено на реализацию дидактических целей обучения.

К основным познавательным умениям (умения самостоятельно приобретать знания) относятся:

- работа с учебной и научно-популярной литературой, ресурсами Интернета, а на этой основе умения самостоятельно приобретать и углублять знания;
- проведение наблюдения и формулировки вывода, моделирование и построение гипотезы;
- самостоятельно ставить эксперимент и на его основе получать новые знания, объяснение явления и наблюдаемых фактов на основе имеющихся теоретических знаний, предсказывание следствий из теорий.

К практическим умениям относятся умения пользоваться измерительными приборами, производить математическую обработку результатов измерений, решать различные виды учебных задач.

К организационным умениям относятся умения планировать свою деятельность и правильная организация своего рабочего места во время занятий и лабораторных работ.

К оценочным умениям относятся умения давать социально-экономическую и экологическую оценку полученным значениям величин в результате решения вычислительных или экспериментальных задач,

достовірності результатів вимірювань. Пути формування обобщених умінь і навичок учасників описані в роботах А. В. Усової, через використання різних видів самостійних робіт і планів обобщеного характеру.

Аналіз понять навчальних умінь і навчальної діяльності дозволяє заключити, що для організації навчально-виховного процесу на основі дослідницької діяльності учасників навчальна і дослідницька діяльність повинні розглядатися як єдина навчально-дослідницька діяльність.

К факторам, що сприяють формуванню навчально-дослідницької діяльності учасників, можна віднести наступні:

- особисто орієнтований підхід до навчання;
- орієнтація на продуктивне досягнення результату;
- проблемне навчання як інструмент розвитку досвіду творчої діяльності;
- оптимальне поєднання логічних і евристических методів рішення завдань;
- креативна організація навчального процесу, максимальне насичення його творчими ситуаціями;
- створення ситуації спільної пошукової діяльності;
- деталізація навчального процесу;
- створення психологічної атмосфери, оптимальних умов для творчої діяльності.

Умовами, що сприяють активізації навчально-дослідницької діяльності учасників, є наступні:

- доброземельна атмосфера в колективі;
- поєднання індивідуальних і колективних форм навчання;
- структурування навчального матеріалу за принципом наростання пізнавальної складності навчальної роботи;

- озброєння учасників раціональними прийомами пізнавальної діяльності;
- формування внутрішніх стимулів до навчання, самоосвіти і т.д.

К загальним принципам організації навчального процесу, що забезпечують розвиток навчально-дослідницької діяльності учасників, можна віднести:

- педагогічне керівництво в створенні мотивів і стимулів до навчання;
- привиття інтересу до вивчаємого об'єкту;
- озброєння учасників необхідними прийомами пізнавально-пошукової діяльності;
- систематичне здійснення принципу індивідуалізації в навчанні;
- широке використання технічних і наглядних засобів навчання;
- впровадження в практику роботи і систематичне використання комп'ютерних технологій;
- розробка творчих завдань, що вимагають нестандартних рішень і самостійного пошуку джерел інформації;
- поєднання і з'єднання дидактичних і методически обґрунтованих методів, що сприяють розвитку пізнавальної діяльності і творчих здібностей учасників [3].

Література:

1. Алексеев, Н. Г., Леонтович, А. В., Обухов, А. В., Фомина, Л. Ф. Концепция развития исследовательской деятельности учащихся / Н.Г. Алексеев, А.В. Леонтович, А.В. Обухов, Л.Ф. Фомина. – Исследовательская работа школьников. – 2001 г.
2. Бугаев, А.И. Методика преподавания физики в средней школе / А.И. Бугаев. – М: Просвещение, 1981 г.
3. Гладышева, Н.К., Нурминский, И.И. Статистические закономерности формирования знаний и умений учащихся / Н.К. Гладышева, И.И. Нурминский. – М., 1999 г.

Талғат Жұбаншбаев, Тимур Мүсірбай
(Талдықорган, Қазақстан)

СТУДЕНТТЕРДІ СУҒА ЖҰЗУГЕ ҮЙРЕТУДІҢ МАҢЫЗЫ

Жүзуді үйретудің негізгі мақсаттары: денсаулықты нығайту, денені шынықтыру, тұрақты тазалық дағдыларын қалыптастыру; жүзудің техникасын үйрету және өмірге өте қажет жүзу дағдысын меңгерту; дене шынықтыруды жан – жақты дамыту; қол – аяқтың тірек – қимыл жүйесін бекіту және бұлшық ет күшін, қол – аяқ қимылдарының үйлесімділігін, иілгіштігін, төзімділігін, жылдамдығын, ептілігін жетілдіру; судағы қауіпсіздік ережелерімен таныстыру және қолданбалы жүзудің дағдыларын меңгерту; жүзушінің адамгершілік қасиетін тәрбиелеу.

Жүзуді үйрету шартты түрде үш кезеңге бөлінеді:

1. Жүзу техникасы жөніндегі алғашқы түсінікті қалыптастыру және судың қасиеттерімен таныстыру. Бұл кезеңде жүзумен шұғылданушылар жүзу тәсілдерін құрғақта және суда үйренуге, жүзу әдісінің түрімен, сипатымен танысуға тиіс. Адам денесі өзі рефлекстер қалыптастырады, соның нәтижесінде жүзуді үйрену қиынға соқпайды.

2. Жүзу техникасы элементтерін және тұтастай алғандағы жүзу әдістерін бірте – бірте үйрену. Суға бойды үйреткен соң, сондай – ақ жүзу техникасы элементтері болып саналатын – қол, аяқ қимылдарын меңгерту, тыныс алу, дем шығару дағдаларына жаттығу арқасында түрлі рефлексдер қалыптасады, олар қозғалу сезімдері, есту, көру, дене арқылы сезініп қабылдайтын рефлексдер. Бұл көру рефлексдер қолмен және аяқпен есе отырып судағы дененің ең ыңғайлы қалыбын дағдыландыруға себепші болады және жүзуші өзін - өзі суда еркін сезінеді. Жүзу техникасы элементтерін бірте – бірте үйрену әдістерін толығымен сапалы меңгеруге жеткізеді.

3. Жүзу техникасын баянды ету және жетілдіру. Бұл кезеңде жүзу әдісінің техникасын үйрету қалыптасқан берік дағдыға айналады. Жүзумен шұғылданушылар есу қимылдарын ырғақты орындап, тыныс алумен үйлестіріп отырады және белгілі қашықтықтарды қателеспей жүзіп өтуді әдетке айналдырады.

Суға жүзу – дене шынықтыру мен спорттың әйгілі түрлерінің бірі. Жылдан жылға әр түрлі жастағы адамдар арасында оның өрісі кеңейе түсуде. Суға жүзудің сауықтыру, қолданбалы қорғану маңыздары бар. Ол жүрек – тамыр және демалу жүйелеріне игілікті әсер етеді, бұлшық еттерді дамытып, ағзаның суық тиюге қарсы әрекетін күшейтеді. Адам өмірінде сан қилы жағдайлар болып тұрады, кейде суға жүзе білу өте қажет болады. Суда жүзе білмейтіндерді су бақытсыздыққа ұшыратады. Ал суда жүзе білетін адам тереңдікте, таныс емес жерлерде денесін қорқыныш билемейді. Ондай адам су ішінде өз өмірі үшін қорықпайды, ол жағаға еркін жетіп, көмек келгенше су ішінде бола алады. Жақсы жүзуші суға кеткен адамға өзі көмек беріп, оны амал алып қалады [1].

Суда жүзу ісі өскелең ұрпақты ізгілікке, жігерлі болуға тәрбиелеудің табылмас құралы. Суда жүзу сабақтары тек қайрат – жігерге, еңбекқорлыққа тәрбиелейді, ол баланың күшін, жылдамдығын, ептілігін тәрбиелеуге қолайлы жағдай тудырады.

Суда жүзу ісі көп қырлы. Ол спорттың қолданбалы синхронды су асты, суға секіру, т.б. түрлеріне бөлінеді. Спорттық суда жүзу мынадай төрт түрді біріктіреді: еркін стиль (кроль), арқамен жүзу, брасс, дельфин (баттерфляй). Осындай төрт түрлері бойынша Еуропа және әлем біріншілігінде және де басқа әр түрлі жарыстар өткізіліп тұрады. Олимпиадалық ойындар бағдарламасында суда жүзу кеңінен қолданылуда [1].

Суда жүзудің сауықтырудағы орны. Суда жүзу – дене шынықтырудың таңғажайып түрі. Ол адамға тек қуаныш қана емес, демалу мен шынығудың тамаша құралы болып табылады. Судағы жаттығулар нерв жүйесін, буындардың қозғалысын жақсартады. Су теріні тазартып, терінің тыныс алуын жақсартады. Суда жүзгенде өкпе тазарып, ағзаға ауа көп барады. Суда болу ағзадағы заттардың алмасуын реттейді. Судың көкірек клеткаларына қысым түсіруі демалуды қиындатып, тыныс алу бұлшық еттерінің жұмысын үдетіп, олардың жетілуіне жағдай жасайды. Жүзуші үйлесімді жетілген бұлшық еттерімен, сымбаттылығымен, суыққа мойымаушылығымен, төзімділігімен көзге түседі.

Суда жүзу адамның еңбегіне де қолданбалы маңыз алып отыр. Суда жүзе білу – еңбек әрекеттері сумен байланысты адамдар үшін өте қажет (жүзгіштер, балықшылар, теңізшілер). Суда жүзе білу, сүңгу, су қорықтарында киіммен немесе киімсіз арғы бетке өту, қолдағы құралдармен немесе бос, судағы жолдасына көмек көрсете білу адам өміріне ең қажет. Әсіресе, бұл машықтар әскердегі адамдарға қажет.

Олардың іс жүзіндегі қолданысы соғыс жағдайында суда жүзудің орасан зор қорғаныстың маңызын көрсетеді.

Дене шынықтыруды жан-жақты дамытудың құралы ретінде қолдану – оның дене шынықтыруға тәрбиелеу жүйесіндегі орнын анықтады. Суда жүзуден нормативтер міндетті болып табылады.

Дене шынықтыруға тәрбиелеу бағдарламаларында оқушылар мен студенттерді суда жүзуге үйрету – міндетті түрде қарастырылады.

Суда жүзу көбінесе славяндарда кең таралған. Сол кездегі тарихшылар славяндарды еркіндік сүйетін, ержүрек халық болғандылығынан шыңдалған, дене бітімі дамыған адамдар екенін, славяндардың өте жақсы жүзе білгендіктерін және ескертеді. Византиялық тарихшы Маврикий славян әскері туралы былай деп жазған: Өзен арқылы өтуге ерекше бейім, өйткені олар көп және басқа адамдарға қарағанда өздерін суда жақсы ұстай алады. Славяндықтар су астында тығылуды, қамыстан жасалған түтікше арқылы демалуды білген. Көне орыс жылнамасында: славяндықтардың тұрмыстада, соғыс кезінде де суда жүзуді пайдаланғаны туралы көптеген мысалдар келтіріледі: Ипатьевтың шежіресінде былай деп жазылған екен. Киев қаласы печенегтердің қоршауында қалып, қалаға шабуыл жасағанда, бір жас жігіт жаудың көзінше Днепр өзеніне секіріп, арғы бетке өтіп, әскерімен жорықта жүрген князь Святославты қуып жетіп, печенегтердің қалаға шабуыл жасағанын князға хабарлаған.

Спорттық жүзу техникасы – жарысқа қатынасқанда ең жоғары нәтижеге жетуге мүмкіндік беретін қимылдар. Бұл ұғымға қимылдың нысаны, сипаты, олардың өзара байланыстары кіреді. Денеге әсер ететін ішкі және сыртқы күштерді пайдалану үшін жүзушіге шеберлік пен сенім керек. Сонда ғана жүзуші табысқа жетеді [2].

Жүзу тәсілі үздік дамып отырады. Әрбір тәсілдің ұтымды түрлері болады. Жаттықтырушы шәкіртіне тәсілдің түрін таңдағанда оның дайындық дәрежесі, жүзу тәсілдерін меңгеру барысы, дене құрылысының өзгешеліктері, аяқ-қол буындарының иілгіштігі, күшінің дамуы қандай екенін т.б. жан-жақты байқағаны жөн. Бұл жұмыста жаттықтырушы және жүзушіге жүзу қимылдарын меңгеруде үлкен көмек көрсететін жағдай – жүзудің негізгі биомеханикалық заңдарын білу.

Статикалық және динамикалық жүзудің негізгі ұғымдары мен заңдары. Статикалық жүзудің заңдары – ең алдымен гидростатикалық қысымның күшімен тығыз байланысты. Бұл күш судағы дененің барлық тұсынан қысым әсерін жасайды. Мысалы, жүзуші тереңге сүңгігенде немесе терең судың астымен жүзгенде, құлақ шыңылдап, ауыра бастайды.

Судың қысым күші әр уақытта адамның денесіне тік бағытта (перпендикуляр) кедергі жасайды. Су тереңдеген сайын қысым көбейе түседі.

Адамның толық немесе жарым-жартылай суға батқан денесінің астыңғы және үстіңгі бөліктеріне түсетін статистикалық қысымның әр түрлі болып келуі судың итеру күшінің пайда болуын туғызады. Ол күш адамның суға енген денесінің көлемімен ығыстырылып шығарылған судың салмағына тең. Архимед заңы бойынша, бұл күспен бағытталады және өзін ығыстырған дененің ауырлық орталығына жұмсалады.

Суда қозғалыссыз жатқан жүзушінің денесіне судың итеру күшінен басқа дененің өз салмағы да әсер етеді. Бұл күш аумағы бойынша әрдайым тұрақты және дененің жалпы ауырлық орталығына жұмсалады. Жүзуші судағы қалпын өзгерткен сайын оның денесінен жалпы ауырлық орталығы ауысып тұрады. Әдетте жүзуші денесінің жалпы ауырлық орталығы қысым орталығына таралғанда аяққа таяу орналасады. Осыған байланысты дененің салмақ күші мен суды итеру күші түрлі нүктеге жұмсалатындықтан бұл күштердің шыр айналдыру әрекеті пайда болады. Бұл жағдайда жүзуші денесінің гидростатикалық тең салмақтылығы бұзылады да, оның екі аяғы төмен тартыла бастайды. Ал әйелдерге бұл жағдай онша әсер етпейді. Гидростатикалық тең салмақтылық жағдайына дененің судағы қалпы, дене көлемін өзгертетін дем шығару, дем алу әрекеттерін тигізеді. Жүзуді үйрету барысында осы заңдылықты есте сақтаған жөн [3].

Егер судың итеру күші дене салмағынан артық болса, дене су бетіне қалқып шығады, батпайды. Ал егер салмақ күші судың итеру күшінен көп болса, дене су түбіне кете бастайды. Егерде дененің салмақ күші ығыстырылып шығарылған судың салмағымен тең болса, дене судың ішінде қалқып қана тұрады.

Жүзушінің денесі мен судың бір-біріне динамикалық әсері дененің суға қарағанда шапшаң жылжуына байланысты. Бұл өзара әрекет ішкі үйкеліс күші мен қысым күшінің пайда болуына байланысты. Үйкеліс күші дененің үстімен жанай бағытталады, ал қысым күші оған тік бағытталған. Олар судың әрекет етуші жалпы күшінің ауқымы мен бағытын анықтайды. Судың динамикалық қысымының үлесі, үйкеліс күшінің үлесінен әлденеше есе басым түседі.

Тыныш жатқан судағы қысымның таралуы осы суды адам жүзген кездегі таралуынан өзгеше келеді. Су қозғалысқа түскенде, көтеріңкі және төмен қысым алаптары пайда болады. Дененің ағынмен кездесетін алдыңғы бөлігінде судың қысымы жоғары болса, дененің артқы бөлігіне судың қысымы төмендейді, бұл тұста су үйіріледі.

Жүзуші денесінің ілгері жылжуына кедергі келетін күштерді талдау. Гидродинамикалық кедергі күшінің векторын параллелограмм ережесі бойынша ыдыратсақ, бұл күшті құрайтындардың бірі жүзушінің ілгері қозғалуына қарама-қарсы бағытталған. Оны маңдай тұстағы кедергі деп атайды, ал екінші құрамы жоғарыға бағытталған, оны көтергіш күші дейді.

Маңдай тұстан болатын кедергі – жүзуші денесінің ілгері жылжуына қарсы тұратын ең басты күш. Маңдай тұстан болатын кедергінің көп-азы адамның дене бітіміне, оның суда сүйірленіп жатуына, сондай-ақ оның су ағынына қай жақтан бағытталатынына тағы басқа да себептерге байланысты. Басқа тең жағдайларда дененің кесе-көлденең еніне және дене жылжуының сумен салыстырғанда шапшаңдық шаршысына пропорционал болады.

Дененің қарсы беттен қарағандағы проекциясы дегеніміз су ішіндегі жүзушінің нұсқасы, болмаса пішіні. Жүзуші ұзынынан созылып сырғағанда, оның денесінің қарсы беттен қарағандағы көрінісі тым шағын. Ал жүзуші жүзудің әр түрлі әдісін қолданған шақта оның әлгі көрінісі көлемді бола түседі.

Есу қимылдары басталғанда дененің сүйірлігі бұзылады. Кроль, баттерфляй түрінде жүзгенде екі аяқтың жамбас буындарында аққұла бүгілуі, брасс әдісінде екі аяқты жинағанды жамбастың «салбырап» қалуы, шалқалап жүзгенде жамбастың тым төмен түсуі, міне осылар жамбас сыртында құйын туғызады.

Гидродинамикалық кедергінің жалпы көлемде толқынды кедергінің де үлесі бар. Ол судың қысым күшінің жүзуші денесіне бөлініп кетуіне байланысты. Яғни, жүзуші кеудесімен суды ысырған кезде су толқындатып оның денесінің қалған бөлігіне тарайды. Жүзушінің арқа жағында көлденең толқын пайда болады. Жүзушінің денесі су бетіне созылыңқы келсе, толқынның кедергі күші азаяды.

Жүзу техникасын жетілдіру процесінде гидродинамикалық кедергі көлемін азайтуды көздеу керек. Осыған қол жеткізілсе, спортшының басқа даярлығы өзгермеген күннің өзінде, жүзудің шапшаңдығын арттыруға болады.

Жүзуші денесін ілгері жылжытатын күштерді талдау. Жүзушіні ілгері жылжытатын негізгі күш қол-аяқтың есуі және кеуде қимылы нәтижесінде пайда болады.

Дене мүшелерінің есу кезінде өзара іс-қимыл жасау жиынтығы қозғалтқыш деп аталады. Жүзуші қозғалтқышының негізгі элементтері - қолдың басы мен табан. Дененің басқа мүшелерінің қимыл ауқымы шапшаңдықтарымен салыстырғанда қолдың басы мен табанның есу кезіндегі қимыл өрісі мен шапшаңдығы анағұрлым көп.

Жұмыс арқарған кезде алақан бетінде судың қарсы әрекеті пайда болады, оны графика көмегімен былай шамалайды: жүзушінің алға қарай қимылдаған денесіне жарыспалы және оған тіке бағыттағы әрекет.

Тарту күші деп шартты түрде аталатын күш жүзушінің қимылымен бір жаққа бағытталған көлденең сызық, судың қарсыласу күші. Ал көтергіш күш деп жүзушінің қимылына тіке жоғары бағытталған күшті айтамыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ахмедов, К. Жүзу [Мәтін]: Оқу құралы / К Ахмедов. - Алматы: Санат, 1997. - 192 б.
2. Плавание [Текст].- М.: Физкультура и спорт, 1988.- 125 с.
3. Физическое воспитание [Текст]: Учеб. пособ. для учащихся сред. спец. учеб. заведений / Н.К. Коробейников, А.А. Михеев, И.Г. Николенко.- М.: Высшая школа, 1989. - 384 с.
4. Физическое воспитание [Текст]: Учебник.- М.: Высшая школа, 1983. - 391
5. Филин, В.П. Теория и методика юношеского спорта [Текст] / В.П. Филин.- М.: Физкультура и спорт, 1987.- 127 с.

Тетяна Конченко
(Тернопіль, Україна)

ФУНКЦІЇ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Ураховуючи те, що розвиток системи шкільної освіти значною мірою визначається тим, наскільки ефективно здійснюється управління всіма її ланками, а навчальний процес є основною ланкою в забезпеченні навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроці, важливо, щоб ця ланка була належним чином керована на рівні вчителя. Функції управління навчально-пізнавальною діяльністю школярів розглядаємо як зміст процесу управління, спрямований на взаємодію його суб'єктів, мотивацію й цільову орієнтацію їх діяльності з досягнення запланованого результату.

Мета статті – охарактеризувати функції управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів початкової школи.

У сучасній літературі існує величезна кількість класифікаційних схем функцій управління. Незважаючи на наявність загального підходу до проблеми дослідження функцій управління педагогічним процесом і їхньої структури, до теперішнього часу не склалося єдиної позиції. Так, Ю. Конаржевський під функцією управління розуміє частину управлінської діяльності, що "відокремилася, продукт розділення і спеціалізації в управлінні", який містить:

- педагогічний аналіз;
- підготовку управлінського рішення;
- планування;
- організацію;
- контроль і регулювання [2].

Ураховуючи загальні підходи до управління та враховуючи особливості освітньої діяльності, вважаємо можливим виділити такі функції управління навчально-пізнавальною діяльністю: інформаційно-аналітичну, мотиваційно-цільову, планово-прогностичну, організаційно-виконавську, контрольню-діагностичну, регулятивно-коректувальну. Розглянемо сутність цих функцій управлінської діяльності для формування компетентностей учнів молодшого шкільного віку.

Інформаційно-аналітична функція спрямована на накопичення, систематизацію та аналітичну обробку отриманої під час контролю й оцінювання інформації про рівень навчальних досягнень учнів. Інформаційно-аналітична діяльність є основним інструментом управління, зазначає Т. Шамова, оскільки спрямована на вироблення механізмів регуляції з переходу системи в новий якісний стан [3]. В умовах компетентнісно орієнтованої освіти вчителю важливо в аналізі виявити систему підготовки учнів до уроків, рівень володіння ними предметними і ключовими компетентностями та визначити, як саме певний навчальний матеріал можна використати для розвитку в учнів як предметних, так і базових компетенцій. Для цього складається їх орієнтовний перелік, який разом із структурними компонентами компетенції відображено в планах уроків [8, с.18]. Крім того, важливим є обґрунтування доцільності і ефективності використовуваних прийомів, виявлення позитивних і негативних факторів для визначення тенденцій в розвитку процесу навчання й відповідних якостей особистості (пізнавальні, творчі, організаторські, комунікативні та рефлексивні, що стануть основою для формування базових компетентностей особистості). Структуру функції можна визначити таким чином:

- збір інформації про стан, аналіз якості інформації;
- планування збору інформації, планування аналізу;
- організація збору інформації, організація аналітичної діяльності;
- контроль за збором інформації, контроль за ходом і підсумками аналізу;
- корекція в зборі й плануванні інформації, у контролі інформаційно-аналітичної діяльності [8, с. 19].

Мотиваційно-цільова функція спрямована на формування цілей учасників педагогічного процесу, на основі мотиву їх діяльності. Є. Яковлев відзначає, що завдяки цій функції уточнюються цілі й завдання управління для кожного суб'єкта навчального процесу, створюються умови для їх творчого розв'язання,

матеріального та морального заохочення [1]. У процесі реалізації управління навчально-пізнавальною діяльністю вчитель повинен пам'ятати, що дидактичною домінантою, згідно з поставленими завданнями, є визнання найважливішим в розвитку особистості учня необхідності створення сприятливих умов для його становлення, успішного входження в життя сучасного суспільства. Тому, відповідно до компетентнісного спрямування навчання, важливо:

- формувати систему знань, яка розв'язується протягом життя;
- розвивати потреби й інтереси учнів, створювати позитивну мотивацію для подальшого навчання;
- сприяти виробленню в учнів умінь і навичок, необхідних під час самостійного навчання.

Цілком очевидно, що основною метою навчальної діяльності у педагогічній системі компетентнісно орієнтованої загальної освіти є формування життєвої компетентності у широкому розумінні цього поняття, що означає підготовку учнів до життя, розвиток їх інтелектуальних і творчих здібностей, опанування знань, актуалізацію вмінь, які затребувані життям (уміння спілкуватись, контактувати з іншими людьми, у тому числі задля розв'язання конкретних проблем, уміння опрацювати інформацію, гнучко реагувати на зміни в житті).

Характерною рисою мотиваційно-цільової функції є узгодження індивідуальних, групових і колективних цілей, дотримання учасниками педагогічного процесу намічених планів, регламентування навчальної діяльності.

Планово-прогностичну функцію необхідно реалізовувати на початку управлінського циклу. Вона базується на даних глибокого аналізу вихідного стану об'єкта управління та розробки плану дій з досягнення визначених цілей. Оскільки, основний підхід компетентнісно спрямованої освіти полягає в реалізації принципу "навчатись діючи", то важливо щоб в ході навчальної діяльності учнів мали місце:

- використання конкретних ситуацій життєдіяльності школи як тренажера для відпрацювання ключових компетентностей, формування життєвої стратегії саморозвитку;
- організація навчально-пізнавальної діяльності учнів на основі діяльнісного підходу та ігрової педагогіки, використання новітніх технологій (зокрема й самостійно розроблених);
- практичний та ігровий вишкіл учнів початкової школи, що дає змогу відпрацювати прийняття рішень у спеціально змодельованих соціально-економічних ситуаціях.

Організаційно-виконавська функція спрямована на організацію необхідних умов досягнення цілей, подолання суперечностей між потребами процесу досягнення цілей та умовами, в яких він відбувається. Експерти наголошують на необхідності забезпечити реальну активність дитини в навчальному процесі, що вимагає розширення можливостей вибору учнів і формування здатності до свідомого вибору (йдеться про вибір елементів змісту, профілю навчання, способу засвоєння, типу навчального закладу, способу подолання труднощів у навчанні). Організація навчальної діяльності має здійснюватися не лише на рівні відтворення знань, умінь і навичок, а й на творчому рівні, що сприятиме формуванню компетентності учнів. В. Пекельна вважає, що організація - це певна розробка форм, методів і засобів діяльності, коли передбачається відповідь на запитання "як навчати?" [5]. У реаліях компетентнісного підходу запитання може бути переформульоване: "як навчати, щоб формувати компетентність учнів?".

Контрольно-діагностична функція спрямована на розробку та проведення заходів з вимірювання й оцінювання навчальних досягнень учнів, забезпечує функціонування зворотного зв'язку в системі "вчитель – учень". У нових умовах зросла роль діагностики, самоаналізу, самоконтролю, самооцінки. Важливим стає не наявність в індивіда внутрішньої організації знань, особистих якостей та здібностей, а здатність застосовувати компетентності в житті та навчанні. О. Локшина зазначає, що ключові компетентності є змінною величиною, і проблемою в цьому контексті є вимірювання не стільки оволодіння або не оволодіння ключовими компетентностями, а визначення рівня такого оволодіння - починаючи від базового до високого [4]. Експерти зазначають, що знання потрібні у будь-якій діяльності і для будь-якого рівня компетентності, але компетентність неможливо наперед продіагностувати. Її можна діагностувати тільки в процесі діяльності. Якщо у традиційно-орієнтованій системі освіти діагностика навчальної успішності може бути створена за допомогою тестової процедури, тобто екзамену, то діагностика компетентності може проводитися тільки у процесі діяльності. Структуру цієї функції можна визначити наступним чином:

- визначення попереднього, можливого діагнозу;
- встановлення уточненого діагнозу з використанням комплексу діагностичних методів;
- формування результатів діагнозу в процесі узагальнення даних порівняно з нормативними даними [10, с. 52].

Регулятивно-корекційна функція спрямована на поточне регулювання компонентів освітнього процесу й корекцію результатів. Учитель, аналізуючи і виявляючи причини труднощів, продумує оперативні заходи педагогічної допомоги та підтримки для регулювання ситуацій, які склалися в процесі навчання, зумовлюють відхилення від очікуваних і прогнозованих результатів. Ефективність організаційного регулювання вимірюється, насамперед, тим, наскільки раціонально вдалося здійснити корекцію навчальної діяльності учнів. Однак ефективність функції коригування залежить від рівня реалізації контрольно-діагностичної та інформаційно-аналітичної функцій, тобто від повноти та об'єктивності зібраної інформації, ґрунтовності її аналізу, чіткості сформованих критеріїв і показників якості навчального процесу. Таким чином, сутність педагогічного управління полягає в оперативному корегуванні способів і методів навчання, які забезпечують учневі успіх в опануванні навчальним матеріалом.

Взаємозв'язок функцій управління підкреслюють багато вчених, зокрема, В. Пекельна, Т. Шамова, Л. Столяренко [9, с. 44].

Ми погоджуємося з тим, що результативність управління залежить від взаємодії функцій в системі управлінського циклу. Думаємо, що схема їх взаємозв'язку, запропонована Т. Шамовою, може бути застосована до управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів у системі компетентнісної освіти, проте пропонуємо внести в неї деякі зміни [3, с. 35].

Зважаючи на те, що специфіка компетентнішої освіти полягає не у засвоєнні вже «готових знань», а спостереженні за умовами появи цих знань» [6], відповідно змінюються пріоритети в функціях управління навчально-пізнавальною діяльністю школярів. Тому інформаційно-аналітичну функцію будемо розглядати як системотвірну, оскільки результати її реалізації забезпечують ефективність реалізації інших функцій управління.

Вважаємо, що врахування змісту функцій управління навчанням дасть змогу більш чітко й організовано спланувати педагогічний процес. Оскільки центром тягіння стає учень, то важливою функцією управління є сприяння йому в ефективному і творчому засвоєнні інформації та її критичному осмисленні.

Організований у такий спосіб процес навчання дає можливість студентам засвоїти не тільки педагогічні знання, але й різноманітні форми, методи, засоби індивідуалізації – як теоретично, так і практично.

Література:

1. Байбара Т.М. Функціональна структура педагогічного мислення вчителя початкових класів. Школа першого ступеня: теорія і практика: Збірник наукових праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного інституту ім. Г.С.Сковороди. – Випуск 1. – Переяслав-Хмельницький, 2001. – С.148-161.
2. Бех І. Д. Наукові засади створення особистісно-орієнтованих виховних технологій / І. Бех// Початкова школа.– 2012. – № 9 – С.4-8.
3. Бех І. Д. Проблема методів в сучасній школі / І. Бех// Педагогіка і психологія – 1996. – № 6. – С.136-141.
4. Беленька Г. В. Основи науково-педагогічних досліджень: [типова навч. прогр. для студ. вищих пед. навч. закладів спеціальності “Дошкільне виховання” ОКР “Бакалавр”] / Г. Беленька. – К.: Освіта України, 2011. – 20 с.
5. Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / В. І. Бондар– К.: “Вересень”, 1996. – 129 с.
6. Бричок Б. Професійне становлення майбутніх педагогів / Б.Бричок // Початкова школа. – 2011. – №11. – С. 17.
7. Вовк Л. П. Проблема педагогічних цінностей в історії освіти і думки / Л.П.Вовк // Проблеми змісту педагогічної підготовки вчителя у контексті аксіологічності освіти (історичний, теоретико-практичний аспекти); Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 170-річному ювілею університету / за заг. ред. Л.Вовк, О.Падалка. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2012. – С. 4-11.
8. Комар О. А. Оцінювання навчальної діяльності студентів у процесі проведення інтерактивного навчання / О. А. Комар // Педагогіка і психологія. – 2014. – №5. – С. 18-23.
9. Комар О. А. Проблеми підготовки вчителя початкової школи: людина - головна цінність навчання і виховання / О. А. Комар– Вісник Черкаського університету. Випуск 84. – Черкаси. – 2012. – С.44-49.
10. Крицька Г. М. Активні форми навчання: З портфеля досвідченого вчителя / Г. М. Крицька// Розкажіть онуку. – 2011. – № 25. – С. 52-56.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Чайка Володимир Мирославович.

Кулагина, Віталія Листопадова
(Гомель, Беларусь)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ ФОРМ КОНТРОЛЯ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ ХИМИИ В 10 КЛАССАХ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

Контроль знаний учащихся при обучении химии в средней школе является одним из основных компонентов управления образованием и управлением качеством образования. Для того чтобы управлять образовательным процессом реально, а не формально, преподавателю необходимо иметь разнообразные фактические данные о различных сторонах процесса образования [1].

Процесс управления качеством образования становится невозможным без постоянной обратной связи, без информации о промежуточных результатах, которая, получается, посредством контроля. Сегодня перед всеми участниками образовательного процесса стоит проблема повышения качества образования, его адаптации к новым стандартам.

Изучение эффективности систем контроля и оценки хода результативности обучения является актуальной задачей, так как позволяет обосновано судить о том, насколько точно и полно реализуются цели обучения [2].

Контроль результатов обучения – важнейшая и неотъемлемая часть процесса обучения химии. Он стимулирует систематическую работу учащихся над учебным материалом, и является одним из важнейших элементов учебного процесса, позволяющий оперативно регулировать и корректировать ход обучения, ставить конкретизированные задачи на новый урок.

Целью работы явилось изучение особенностей различных форм контроля знаний учащихся по химии и применения их в современной школе.

Объектом исследований явились знания учащихся 10-х классов ГУО «Гимназия № 56» города Гомеля. Уровень успеваемости учеников по химии за 2015 – 2016 учебный год составила в 10 «А» классе – 8,2 балла; в 10 «В» классе – 7,9 балла. В ходе педагогического эксперимента использовались следующие учебные методы: метод обучения, объяснительно-иллюстративный, метод проблемного изложения в обучении, метод объяснения.

Параметры учебной деятельности учащихся рассчитывали по следующим формулам:

$$\text{Средний балл} = \frac{\text{Количество баллов}}{\text{Количество учащихся}};$$

$$\% \text{ качества} = \frac{\text{Количество баллов (7-10)}}{\text{Количество учащихся}} * 100\%;$$

Степень обученности учащихся (СОУ)

$$\text{СОУ} = \frac{K_1(10)100\% + K_2(9)96\% + K_3(8)90\% + K_4(7)74\% + K_5(6)55\% + K_6(5)45\% + K_7(4)40\% + K_8(3)32\% + K_9(2)20\% + K_{10}(1)12\%}{K} * 100\% =$$

$$= \frac{(90\%*9 + 74\%*4 + 55\%*2 + 45\%*2)}{17} * 100\%.$$

где, $K_1(10)$, $K_2(9)$, ... - количество учащихся, получивших соответственно 10, 9, 8, ... баллов;

K – общее количество аттестованных учащихся.

В ходе педагогического эксперимента применялись различные формы контроля знаний учащихся, в частности химический диктант и самостоятельная работа.

Химический диктант – метод, который относится к письменной форме контроля знаний учащихся, несет дополнительные сведения к изучаемой теме, помогает понять применение химических знаний в производстве, медицине, быту.

Самостоятельная работа – традиционная форма контроля знаний, которая по-своему назначению делится на обучающую, самостоятельную и контролирующую работу.

Нами были разработаны варианты химических диктантов и самостоятельных работ по темам: «Алканы», «Алкены», результаты контроля знаний учащихся приведены в таблице.

Таблица – Показатели успеваемости учащихся 10 «А» и 10 «В» по результатам проведения химического диктанта и самостоятельной работы

Класс	Тема урока	Форма контроля знаний	Средний балл	Степень обученности учащихся (СОУ), %
10 «А»	«Алкены»	Химический диктант	8,0	79,0
		Самостоятельная работа	7,8	76,0
10 «В»		Химический диктант	7,7	75,0
		Самостоятельная работа	7,6	75,0

Наиболее высокие показатели по результатам проведения химического диктанта наблюдаются в 10 «А» классе, средний балл в данном классе составляет – 8,0 баллов; степень обученности учащихся – 79%. В 10 «В» классе средний балл составляет – 7,7; степень обученности учащихся – 75%. Проверка знаний учащихся по данной теме с применением самостоятельной работы показала, что в 10 «А» классе средний балл составляет – 7,8 баллов; степень обученности учащихся – 76%. В 10 «В» классе средний балл составляет – 7,6; степень обученности учащихся – 75%.

Применение различных форм контроля знаний, таких как: химический диктант и самостоятельная работа – позволяет за короткий промежуток времени осуществить контроль усвоения знаний по отдельным разделам изучаемых тем, а так же способствует развитию самоконтроля и активизирует мыслительную деятельность.

Литература:

- 1 Чернобельская, Г. М. Методика обучения химии в средней школе: учебник для вузов / Г. М. Чернобельская. – М.: ВЛАДОС, 2000.- 336 с.
- 2 Аршанский, Е.Я. Настольная книга учителя химии: учебно-методическое пособие для учителей общеобразоват. Учреждений с бел. и рус. яз. обучения / Е.Я. Аршанский, Г.С. Романовец, Т.Н. Мякинник; под ред. Е.Я. Аршанского. – Минск: Сэр-Вит, 2010. – 352 с.
- 3 Зайцев О.С. Методика обучения химии / О.С. Зайцев. – М.: Гуманитар. Изд. центр «Владос», 1999. – 382 с.

Научный руководитель:

кандидат химических наук, доцент Хаданович Альбина Викторовна.

Ольга Лобода
(Київ, Україна)

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДО ІНШОМОВНОГО НАВЧАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Глобальні соціальні-політичні та економічні зміни, що відбуваються в країнах Європейського союзу, входження України як демократичної держави в єдиний європейський простір, зумовлюють прогресивні зміни у стратегії розвитку національної системи освіти і дошкільної зокрема. В умовах гуманізації, демократизації та модернізації змісту дошкільної освіти особливого значення набувають питання підготовки майбутніх фахівців до іншомовного навчання дошкільників в умовах євроінтеграції. В значній мірі це передбачає принципово нові нестандартні підходи формування комунікативної компетентності студентів, використовуючи вітчизняний та зарубіжний досвід іншомовного навчання дітей дошкільного віку.

Актуальність дослідження. Іншомовна освіта – одна з пріоритетних галузей освітньої політики не тільки України, але й інших країн-членів Ради Європи, для яких сьогодні створюють системи навчання іноземних мов у загальноосвітніх школах на основі спільних документів, директив та рекомендацій, розроблених інституціями з освітньої та мовної політики Ради Європи. Саме тому надзвичайно актуальним на сьогоднішній день є впровадження європейських стандартів у раннє навчання іноземних мов та вдосконалення організації навчання іноземних мов у початковій школі та в дошкільних закладах. У сучасному світі іншомовна грамотність розглядається як засіб спілкування і взаємозбагачення, дозволяє поширювати свою культуру та засвоювати чужу.

Наразі дошкільна освіта як перша самоцінна ланка має гнучко реагувати на сучасні соціокультурні запити, збагачувати знання дитини необхідною якісною інформацією, допомагати їй реалізувати свій природний потенціал, орієнтуватися на загальнолюдські й національні цінності [1]. Як наслідок, актуальним залишається питання підготовки висококваліфікованих фахівців до здійснення іншомовного навчання дітей дошкільного віку та пошуку ефективних підходів, методик, у тому числі і зарубіжних, зорієнтованих на оптимізацію процесу засвоєння дітьми мовної інформації.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Як засвідчує аналіз наукової літератури численні дослідження у галузі раннього навчання іноземної мови знайшли відображення у працях українських (П. Бех, Л. Біркун, Н. Гальскова, Н. Клевченко, В. Колечко, О. Коломінова, Н. Колтко, О. Першукова, О. Рейпольська, С. Роман, Т. Шкваріна) і зарубіжних (М. Білолетова, І. Бім, І. Верещагіна, І. Вронська, Дж. Голдернс, Ф. Гопкінс, Д. Лазер, Е. Джонсон, Н. Доунсон, М. Маглиш, Н. Малкіна, А. Майер, А. Сушкевич, Д. Стрейндж, К. Хастінгс та інші) вчених, які довели доцільність і ефективність дошкільної англomовної освіти дітей, її позитивний вплив на інтелектуальний розвиток особистості та підготовку дитини до школи. Проблему готовності майбутніх педагогів у ВНЗ до різних аспектів професійно-педагогічної діяльності досліджували ряд вчених (О. Абдуліна, І. Зимня, Т. Ільїна, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, С. Скидан, Р. Хмелюк та ін.). В останній час було проведено низку досліджень (Т. Ахаян, О. Бігич, А. Булінін М. Вятютев, Д. Ізаренков, Н. Харитонова), в яких розглянуто формування професійної компетенції як одного з видів професійної готовності студентів до іншомовного навчання дітей [2, 2008 с.]

Виокремлення аспектів проблеми, які ще недостатньо вивчені. На нашу думку актуальним залишається питання підготовки висококваліфікованих фахівців до здійснення іншомовного навчання дітей дошкільного віку та пошуку ефективних підходів, методик, зорієнтованих на оптимізацію процесу засвоєння дітьми мовної інформації.

З огляду на зазначене, **метою статті** є виокремлення новітніх тенденцій навчання іноземних мов, використання сучасних, зокрема зарубіжних методик іншомовного навчання дітей дошкільного віку та підготовку фахівців, здатних до їх впровадження.

Виклад основного матеріалу. Педагоги, які здійснюють навчання дошкільників іноземної мови, мають бути фахівцями дошкільної ланки освіти, глибоко розумітися у сфері вікових особливостей, знати лінгвопсихологічні основи навчання іноземної мови дітей цього віку. У Київському університеті імені Бориса Грінченка така підготовка здійснюється упродовж усіх років навчання. Так, починаючи з I-го курсу студенти опановують такі навчальні дисципліни: *Іноземну мову з методикою*, з II-го курсу починають

вивчати *Сучасну англійську (німецьку) мову*, на III-IV-му – *Практичний курс англійської (німецької) мови та Теоретичні основи англійської (німецької) мови*. З IV-го курсу вивчається *Іноземна мова (поглиблене вивчення)*. Студенти ОКР спеціаліст/магістр поглиблюють знання з іноземної мови на матеріалі *Практичного курсу іноземної мови, Ділової іноземної мови та Професійного спілкування іноземною мовою*. Такий комплексний підхід до професійної підготовки майбутніх фахівців щодо здійснення іншомовної освіти дітей дошкільного віку може забезпечити оптимізацію процесу засвоєння дітьми мовної інформації і сформувати у них елементарні іншомовні комунікативні компетенції.

Одним із завдань сучасної методики раннього навчання іноземних мов є пошук оптимальних шляхів розв'язання цієї проблеми. Серед розмаїття сучасних методів і способів іншомовної освіти дітей дошкільного віку вважаємо доцільним зосередити увагу на найбільш поширених у країнах Євросоюзу, які знайшли своїх прихильників і в Україні. Останнім часом широкого використання набув **Метод Асоціативних Символів (МАС)** - це імітація, максимально наближена до реальності. Так, до уваги беруться особливості пам'яті дітей дошкільного віку, а саме її не довго строковість, - коли дитина швидко запам'ятовує і так само швидко забуває вивчене. Бажано щоб сприймання дітьми мовного матеріалу відбувалось із залученням якомога більшої кількості аналізаторів: зорових, слухових, мовленнєво-моторних і рухових. З цією метою дітям пропонують створити образи в своїй уяві та зобразити їх мовою рухів, жестів, міміки. Дитина дуже легко може **створити образ, «ввійти» в нього, «оживити» будь-яке слово** та виконати різноманітні дії з ним. Працюючи за даним методом, у першу чергу необхідно ознайомитися з технікою його застосування. Перед початком введення нового лексичного матеріалу вчитель разом з дітьми домовляється, яким чином вони будуть зображати мовою тіла той чи інший предмет, стан або дію, коментуючи їх рідною мовою, яка використовується тільки для пояснення асоціативних символів. Дитині достатньо, як правило, лише раз показати, як зобразити жестовою мовою предмети, об'єкти, обов'язково обґрунтувавши при цьому вироблені асоціації. Таким чином з'являється унікальна можливість створити в групі невимушену атмосферу, в якій діти не відчують, що підсвідомо засвоюють величезні масиви лінгвістичного матеріалу, забезпечуючи при цьому свідоме його вивчення [4].

Не менш відомою є **методика** відомого лінгвіста Хелен Дорон, що базується на вікових особливостях і дає дитині унікальну можливість вивчати англійську мову природним шляхом – через ігри, забави, співи, танці, малювання, що в комплексі створює позитивне, наповнене веселощами середовище, яке сприяє легкому природному сприйняттю та відтворенню. Маленькі діти сприймають світ через своє тіло, тобто через рухи, дотики, розглядання, смакування, нюхання і т.д. Так, під час вивчення теми «Animals» використовуються картки, ігрові звірі, щоб діти мали змогу їх побачити та взяти в руки, а також імітуються рухи та звуки цих тварин. Коли вивчаються слова-дії, - вчитель називає дію і показує її. Наприклад слова (run, jump, crawl) педагог пробігає, стрибає і проповзає по кімнаті. Найменші діти виконують дії разом зі своїми батьками. Такий підхід допомагає дітям зануритися у світ, де вони граються англійською мовою. Також компанія Helen Doron Early English пропонує ряд **програм**: “Baby's Best Start” (Найкращий старт для наймолодших), “English For Infants” (Англійська для малюків), “Fun with Flupe” (Весело з Флупом), “More English For Infants” (Більше англійської для малюків), “First English For All Children” (Перша англійська для всіх дітей), “English For All Children” (Англійська для всіх дітей), “More English For All Children” (Більше англійської для всіх дітей) “Play On In English” (Побавимось в англійську), які забезпечують позитивні результати [5].

У центрах розвитку дитини Румунії широко використовується методика навчання англійської мови дітей раннього і дошкільного віку засобами музики «Learn with music». Групи діляться за віком: група новонароджених – Babies (4 місяців - 15 місяців); група малюків – Toddlers (1 рік – 3 роки); група дошкільнят Pre-Schoolers (4 роки – 6 років), кількість дітей у групі – 7 – 10 осіб. Ця програма передбачає навчання дітей англійської мови завдяки музиці, рухам, грі та співу. Батьки також беруть активну участь у процесі навчання: співають, танцюють, допомагають дітям грати на музичних інструментах тощо. Заняття побудовані так, що під впливом музики і звучання музичних інструментів діти безпосередньо повторюють за вчителем лексичні одиниці, співають пісні, ритмічно рухаються, краще засвоюють вивчене [3, с. 195-200].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень. Отже, враховуючи вищезначене, підготовка майбутніх фахівців до іншомовного навчання дошкільників в умовах євроінтеграції зумовлює необхідність їх обізнаності з прогресивними методиками раннього навчання, врахування вітчизняного та закордонного досвіду іншомовної освіти, спеціфіки навчання дітей дошкільного віку іншомовного мовлення в умовах модернізації освіти та використання цих надбань на семінарських заняттях, на заняттях з іноземної мови під час педагогічної практики зі спеціалізації, різноманітних поза навчальних заходах як безпосередньо у ДНЗ. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у подальшому вивченні і аналізі закордонного досвіду та можливості його впровадження в дошкільну іншомовну освіту.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) [Електронний ресурс] Режимдоступу: <http://osvita.ua/legislation/doshkilnaosvita/30154/Додаток>
2. Будає С.В. Формування готовності студентів до іншомовної діяльності з дошкільниками. Монографія зі спецпрактикумом у двох книгах / С.В. Будає. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2008. – 288 с.

3. Лобода О.В /Досвід іншомовної дошкільної освіти / Іншомовна освіта педагога: виклики, проблеми, перспективи: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 5 листоп. 2015 р./ М-во освіти і науки України, Київ, ун-т ім. Б. Грінченка, Британська Рада в Україні, Гете Інститут в Україні; редкол.: О.В. Котенко, Н.В. Кошарна, Н.М. Віннікова. – К.: Київ. Ун-т ім. Б.Грінченка, 2015. – С.195-200.
4. Метод асоціативних символів [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://innovatelogic.com/publishing_in_press_all/naukovij-v%D1%96sniik--metod-
5. Методика Хелен Дорон [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://www.google.com.ua/search?q=Методика+навчання+дітей+англійської+Хелен>

Гулшода Мирзатова
(Наманган, Узбекистан)

ЎСМИРЛАР БИЛАН ПСИХОЛОГИК МАСЛАҲАТ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ

Психологик маслаҳат ва психологик коррекciaнинг объекти субъектнинг ўзи англаб етмаган, ўз ечимини кутаётган конкрет муаммодир.

Психологик маслаҳат - бу инсон ҳаётида юзага келадиган барча психологик муаммоларни ҳал эта олишига, ишончига асосланган одамларга амалий психологик ёрдам кўрсатиш учун юзага келган амалиётдир. Унинг предмети асосан психик саломатликни тиклаш жараёнида психолог -маслаҳатчининг адекват психологик ёрдамидан иборат. Шунга кўра қуйидаги масалалар ажратилади:

- 1) “Психологик саломатлик” тушунчасини мазмунли, тўлиқ тушунтириш, унинг бузулишига олиб келадиган хавфли ҳолатларни таърифлаш, унинг оптимал психолого-педагогик шароитини шакллантириш.
- 2) Психологик саломатлик даражасини аниқлаш.
- 3) Болалар ва ўсмирларга психологик кўмаклашишнинг ўзига хос хусусиятларини қараб чиқиш, аниқ психологик технологияларни таърифлаш.
- 4) Ёшга боғлиқ кескин ўзгаришларнинг асоратларини ўрганиш, психологик кўмак бериш вариантларини таърифлаш.
- 5) Катталарга ҳаётда қийин вазиятларда кўрсатиш мумкин бўлган ёрдам вариантларини таърифлаш.

Бугун “маслаҳат” (консултация) ва “тузатиш” (коррекция) атамаларини қўллашда ўзига хос чигаллик мавжуд. Психологик маслаҳатни ҳам, психологик тузатишни ҳам “психотерапия” тушунчасига тенглашмоқда, миллий адабиётда бўлса психологик маслаҳат деб кўпроқ оила билан ишлаш усули тушунилади. Психологик маслаҳат, тузатиш ва психотерапияларнинг таъсир қилиш доирасини қуйидаги муҳим саволлар ёрдамида аниқлаш мумкин: нима? ким? ким билан? ва нимага?. Психологик таъсирни психотерапияда малакали психолог ёки врач психотерапевт, психологик маслаҳат ва тузатиш - психолог, психолог-педагог ва ижтимоий хизматчилар томонидан амалга оширилади.

Маълумки, ўсмирлик даври инсоннинг эмоционал соҳаси ривожланишида жуда муҳим аҳамиятга эга. Буни ўсмирлик инқирози даври дейиш мумкин. Чунки унда “катталиқ ҳисси” марказий янгилинишлардан бири бўлиб қолади. 15 ёшга келганда эса, ўзини ўзи англаш учун яна бир қадам қўяди. Ўзликни англашни, шахсиятни англашни қидиришдан сўнг унда “Мен” концепцияси шаклланади (шахсий “Мен тимсоли”)-ички келишувнинг ва тимсоллар (ўзининг тимсоли) мажмуасидир. Бундай ҳолатда у ҳақиқий “Мен” концепцияси ўзининг пайдо бўлиши давридан бошлаб шахснинг шаклланишида муҳим фактор бўлиб хизмат қилади, шахснинг ички келишувига асос бўлади ва ҳаётини тажрибани марказлаштириш ҳамда рўёбга чиқарилишига асос бўлади. А.Н. Леонтьев ибораси билан айтганда, “Шахс икки маротаба дунёга келади”. Биринчи маротаба-ижтимоий индивид ичида (“Мен”-жамоавий “биз” нинг қисми). Иккинчи маротаба-мустақил субъект сифатида. Унинг учун мустақил ечим топишгина эмас, балки танланган нарса учун масъулиятлилиқ ҳисси-иккинчи туғилиши даврида пайдо бўлади, ижтимоий индивид чегарасидан чиққан бўлади. Одатда бу “туғулиш” ўспиринлик вақтининг сўнгида вужудга келади. Худди шу даврда “Мен” концепцияси шаклланишини амалга оширади. “Мен” тимсоли-бу инсоннинг ўзи ҳақидаги тасавури, нисбатан мустаҳкам, ҳар доим ҳам англаб ололмайдиган, такрорланмас мажмуа сифатида бўлади. Буларнинг асосида ўз дунёқарашини шакллантиради. “Мен” концепцияси ўзининг ичига бир неча тавсифномаларни олган бўлиб, булар ёрдамида инсон ўзига ўзи баҳо беради ва қиёфалаб беради. Бу тавсифномалар ҳар хил бўлиб, лекин улардан биронтаси “Мен” нинг тоифаларидан бирига тегишли бўлади.

1. Ижтимоий “Мен” шахснинг жамоа ҳаётига аралашуви натижасида пайдо бўлади ва “ижтимоий роллар” ўйинини, унда инсонни ўз-ўзини тутиши маълум қоидаларга бўйсунди. “Одам”, “Ўқувчи”, “Ўғил”, “Қиз”, “Дўст”, “Спортчи”, “Аълочи”, “Ўсмир” (қиз)-бу фақатгина қисқагина рўйхатдир, буни биз давом эттиришимиз мумкин.

2. Жисмоний “Мен”-инсоннинг ички дунёсини унинг тана тузилиши белгилаб беради: унинг биологик жинси, жисмоний соғлиги, асаб ва гармонал системалар хусусиятларига бевосита боғлиқдир. Ташқи кўриниш-ғамхўрлик, изланиши, бировларга тақлид қилиш, индивидуалликни излаш натижасидир. Ўсмирга ривожланиш даврида ўзининг жисмоний ва тана тузилишига мослашиши шарт. У ўзини тан олгиси

келмайди, балки ўзининг юз тузилиши ва тана тузилишини қандайдир идеалга яқинлаштиргиси келади. У ўзини шундай борлигига тасаввур қилиш шартдир. Тана билан ақлнинг жиплашуви ўсмирда маданият ва ўзи яшаб турган муҳит билан чамбарчас боғлиқ.

3. Психологик “мен” – бу тавсифлар мажмуаси бўлиб, улар ёрдамида ҳар биримиз ўзимизга баҳо берамиз, ўзимизни шахс сифатида таърифлаб бера оламиз ва хусусиятларимизни ифодалай оламиз. Бу жойда ҳақиқий “мен”-инсонни ўзининг мавжуд бўлган хусусиятлари ва имкониятларини бор ҳолича ажратиб бериш мумкин.

“Мен-концепцияси” инсонни атроф-муҳит билан алоқадорлиги натижасида олиб чиқади ва шахсни бутун ҳаёти давомида шаклланиб боради. У инсонни ички келишувини ва ўзини танқид қилишини таърифлаб беради ва ҳаётда қониқиш ҳосил қилишни кўрсатиб беради, инсон ўзининг эмоционал ҳолатини бошқара олади, тажрибани таққослаб беради ва шахснинг субъектив дунёси сифатида намоён бўлади. “Мен” концепцияси стабил мажмуамларини сақлашликда ёрдам беради, шахснинг мослашуви ёки, аксинча, мослашмаслигини ифодалашга яқиндан ёрдам беради.

“Мен” концепцияси замонавий ўсмирларда шаклланиши учун қуйидагилар хосдир:

– бирор- бир мақсадга эришиш учун интилиш яққол намоён бўлиши.

– ёшлик динамикасининг ҳайратомуз шакли “Мен” концепцияси рефлексларнинг шахсиятларга тегишлигини кўрсатади.

– ўзига баҳо беришни нотурғунлиги ёш ўтиши билан ўзига ва ўз тузилишига кўпроқ танқидий назар билан қараш.

– инсоннинг ўсиши билан биргаликда шахсий хусусиятлар категорияси, оилавий ва қариндошлик алоқалари, ўзга жинс вакилларига муомаласи, қизиқишлар ва интилишларни пайдо бўлиши билан шаклланади.

– ҳаётга бўлган қизиқиш ечимини топишда кичик имкониятларни излаш, ўзликни англаш, ҳаётга ва яшашга яхши баҳо бериш, ижод ва ўз тарбиясига, ўз кучларига бўлган ишонч. Пубертат даврининг сўнггида илк ўспиринликнинг чегарасида ўзига-ўзи баҳо бериш яқунланади ва мустаҳкам “Мен” концепцияси шаклланади. Бу даврда ўзининг мустаҳкам “Мен” шаклланиши рўй бераётганлиги сабабли, бу “Мен”ни бошқалар томонидан тан олиши муҳим аҳамиятга эга бўлиши керакдир. Тўқнашувларнинг кўп қисми катталарнинг янги шаклланган ўсмирларни назар-писанд қилмаслиги оқибатида рўй беради.

Ўсмирлик даврида вақтни англаш муҳим томони ҳақиқий ҳозирги вақт ва келажакка бўлган муносабатнинг ўзгариши, улар тезроқ улғайишини, катта бўлиб кўринишни, катта ёшдаги дўстларни орттиришни ҳаракат қилишларида юз берадиган қийинчиликлар билан кечади.

Ўсмирларнинг кўпчилигида келажак ва ҳозирги кун орасидаги алоқадорлик ички конфликт билан кечади. Ҳозирги кун билан яшаш ва ёшликни бой имкониятларидан роҳатланиш, келажак учун ўзига муносиб замин яратилишидаги англамаган ҳатти-ҳаракатлар билан кечиши бир қатор қийинчиликларнинг юз беришида ифодаланади. Бундай вазиятларда оиладаги муносабатлар ҳам катта рол ўйнайди. Бундай ҳолатларда ўсмирлар ва катталар ўртасида тушунмовчилик рўй беради, ҳатто ёшларни уйдан кетишга сабаб бўлиши мумкин. Ўсмирлар нима қилиб бўлса ҳам бу вазиятдан чиқиб кетишга ҳаракат қиладилар. Ўзларига ҳаммининг эътиборини қаратишга ҳаракат қиладилар.

Жуда кўп ҳолларда катталарнинг ўсмирларга бўлган муносабати уларнинг ривожланишига салбий таъсир кўрсатади. Ҳаддан ташқари қаттиқ назорат ёки ортиқча меҳрибончилик ҳам охир оқибат ёмон оқибатларга олиб келиши мумкин.

Айнан шу вақтда ўсмирлар билан маслаҳат психолог-маслаҳатчи томонидан қуйидаги схема асосида ўтказилади:

– ўсмир билан алоқа ўрнатиш;

– ўсмирлар учун сўровнома: қийинчиликларни тасвирлаб бериш ва ўзида ҳоҳлаган ўзгаришларни тасвирлаб бериши (шахсан одамлар орасида, ҳолатларда);

– диагностик суҳбат: қийинчиликлар сабабини топиш;

– интерпритация: консультантнинг гипотезаси: ўсмирнинг бўладиган қийинчиликлари тўғрисида;

– реориентация: биргаликда ишлаб чиқарилган конструктив усулларни енгиб ўтиш.

Шундай қилиб, бугун турли ёшдаги психик соғлом кишиларга психологик ёрдам кўрсатишга жуда катта эҳтиёж бор.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Васильюк Ф. Е. Психология переживания. М., 1984.
2. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека. М., 1990.
3. Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции. М., 1991.
4. Ильин Е. П. Психология воли. СПб, 2002.
5. Куликов Л. В. Психология настроения. СПб, 1997.
6. Нишонова З, Асомиддинова Ш. Психологик маслаҳат. Т.; 2010.
7. Психотерапевтическая энциклопедия/ под ред. Б.Д. Карвасарского. – Санкт-петербург: "Питер", 1998.
8. Семья в психологической консультации: опыт и проблемы психологического консультирования / Под ред. А.А.Бодалева, В.В.Столина. М., 1989.

**Камалия Мукашева, Жуматай Таубалдиева, Ұлықбек М., Ахмет М.
(Талдықорған, Қазақстан)**

МУЗЫКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Музыкалық тәлім-тәрбие адамзат қауымының түрлі іс-әрекеттерінде, ойын-сауықта, еңбек ету әрекеттерінде берік орын алып отырды. Ол қоғамның мәдениетін, әлеуметтік тәжірибесін жеткізудің құралы болуымен қатар, сол қоғамның дамуына, музыкалық білімнің жинақталуына, адамдардың өмір әрекеттерінің түрленуіне байланысты әлеуметтік категория ретінде өзі де үнемі дамып, қалыптасу үстінде болды.

Музыкалық білім беру педагогикасы-қоғам дамуымен біте қайнасқан өзіндік даму тарихы бар ғылым саласы. Аға ұрпақтың жинақтаған тәлім-тәрбие тәжірибесі ұрпақтан ұрпаққа жеткізіле келе, қоғамның, мәдениеттің дамуына, әлеуметтік тәжірибенің бай қорының жасалуына ықпалын тигізді. Сөйтіп, өткендегі музыкалық білім беру тәжірибесі және кейінгілердің оның дамуына жасампаздықпен өз үлесін қосып, белсенділікпен меңгеруі барысында бірте-бірте дербес ғылым саласы ретінде қалыптаса бастады [1].

Музыка өнері жеке тұлғаның дамып, қалыптасуында аса маңызды роль атқарады. Музыка адам санасына, жүйке жүйесіне ықпал ететін ерекше психофизиологиялық құбылыс болып табылатын дыбыстар арқылы бейнеленеді. Ал ол дыбыстар – түрлі биіктік пен күштіліктегі жай дыбыстар емес, адам сезімін бейнелеуші, реттеуші сұлулық заңына сәйкестенген әсерлі әуен өрнектері.

Әуен-саздың жеке тұлғаның дамып, қалыптасуындағы әсер-ықпалына адамдар өте ерте кезде-ақ назар аударған. Адамзат қоғамының дамуының ең алғашқы кезеңдерінің өзінде оны идеялық-психологиялық қару ретінде қолдана білген.

Музыка- қоғамдық сананың формасы ретінде адамдардың эмоционалдық сезіміне тікелей ықпал етуші эстетикалық тәрбие құралы. Музыкалық шығармаларды аспаптарда ойнап үйрену, орындау жеке тұлғаның эстетикалық, эмоционалды-сезімдік, құндылықты сана-сезімін дамытып, қалыптастырады, әсемдікті қабылдап, сезінуге талпындырады. Ол эстетикалық тәрбиенің басты мақсаты болып табылатын жеке тұлғаның эстетикалық талғамын, эстетикалық идеалын қалыптастырады, болмыстағы құбылыстар мен өнер туындыларындағы әсемдікті саналы түрде қабылдай білуге үйретеді және өздік шығарымпаздық қабілеттерін дамытады [3].

«Музыкалық білім беру педагогикасы» ұғымы-көптен бері қолданылып келе жатқан ұғым. Бұл ұғым көпшілікке музыкалық тәрбие беру саласында, соның ішінде білім мазмұны мен оқытудың әдістемесі белгілі бір педагогикалық жүйені құрайтын және сол музыканың өзі тәрбие құралы ретінде саналатын жалпы білім беретін мектептердегі музыка пәніне байланысты қолданылады. Сонымен бірге музыкалық білім беру педагогикасы түрлі типтегі музыкалық оқу орындарында (балалар музыка мектебі, балалар өнер мектебі, балалардың хор студиясы және т.б.) жүзеге асырылатын бастауыш музыкалық білім беру және осы саланың бірден-бір күрделі әрі маңызды сатысы колледждер мен консерваторияларда кәсіби музыкалық білім беру мәселелерін қарастырады.

Сол себептен де халық өз ұрпағының өнердің сан саласына толық мағлұматы болуын аңсап, бұған қатты көңіл бөлген. Осыған орай мақал-мәтелдер «Жігітке жетпіс өнер де аз», «Өнер – таусылма азық, жұтамас байлық», «Өнердің ырысы жарқырап жатыр жолында», - деп өнердің қолында құдіретті күш бұл адамның жан серігі, ертеңгі күні жейтін тамағы, шетін сусыны, рухани байлығы деп бағалаған. сол себептен де бастауыш сынып оқушыларын өте кішкентай кезінен-ақ, өнерге деген құмарлығын дамыту керек.

...Жапон суретшісі Какусика Хокусайдың (1760-1849) сарқылмас қаратылыс байлығы терең бейнеленген тамаша өнер жолында: "Табиғатқа менсінбей қарайтын түк жоқ", "Дүниеде еш нәрсе еленбей қалмауға тиіс". Отыз мың сурет пен бес жүз безендірілген кітаптың иегері, өмірбақи үзбей өнімді еңбек етіп, өнері жанған ғажайып суреткер өзі ұстаған бағытын осылай айқындаған [1].

Әлем әдебиетінің тамаша, үздік туындысы Мұхтар Әуезовтың „Абай жолы” эпопеясында (IV кітаптың "Шайқаста" тарауында) әртүрлі өмір елесінен өткен Абай орта жастан асқан шазығына, тау жоталары мен қырат ырқаларға көз жіберген. Жазушы күннің батуын, жуан мұнар тартқан безгіл құбылысын кейіпкер өмірінің де батып, тайып бара жатқан шағымен сабақтастырып салыстыра алған [5].

Көз алдындағы кеңістік көрінісін бар болмығымен сезіну арқылы ақын іштей бір терең тебіреніп, өзгеріске ойлана қарайды. Төсілген кең жазық ұлан-ғайыр дала, қалың қаңтар адырлар мен қырат - жол, жартасына дейін мәңгі өшпес өмірдің, әр сүлемі өңірі жан-сезімімен жалғасып жатқандай.

"...Салқындап, қарауыта түсіп, өтіп кеткен ауыр дәурендей сол өткен қазалы ауыр күндер ізін сақтағандай. Тек қана суықтүсті өгейлік, нәрсіздік, өлімге бейім күйлер танытады".

Күннің батуы мен адам өмірінің тайып бара жатқан мұңлы бір шағын салыстыра жырлау ең алдымен ұлы Абайдың өз өлеңдеріне тән ("Көлеңке басын ұзартып"). Романда да туған жері ақынды терең толғандырады.

"Сол қатпарлы таулар, ақ далалар ұзын аққан түйе өркеш әсем салалар, қарауыл. Балапандай өзеңдер, бұның өмірінде талай-талай шақтарының беті ашылып тұрған өзгеше кітабы тәрізді" [2].

Бұл – тек бір ғана Абайдың қара басына тән өмір кітабы емес, бұл өткен өмірімен бүгінгі талай ұрпақтың тағдыр шежіресі еді.

Туған жерінің ұлан-ғайыр уақыт пен кеңістік әлемінде жалпы дүние болмысымен барынша бауырластығын сезіну көркемдік таным игілігінің маңызды бір шарты болып табылады. Кешегі мен бүгінгінің бәрін алалап, адамзат ұрпағына бір-бірін сабақтастырып жатқан жаратылыс тізбегі ақын Абайды ғұмыр бойы ойландырған: отыз жетінші сөзінде: "Дүние – үлкен көл, заман – соққан жел, алдыңғы толқын ағалар, кейінгі толқын-інілер" - дейді.

Туған жердің топырағын, күйі - тіршілік – тынысын сезіну ғана, жаратылыс әлемінің тылсым сырын жете танып – түйсіну ғана Абайды ақындық шеберліктің шырқау шыңына көтерген. ("Дүниетаным" Зейнолла Серікқалиев. Алматы. 1997ж. 3-4б.) өнердің ішіндегі музыканың адамның рухани дүниесіне зор әсер ететінін қалай айтып жеткізуге болады?

Ықылым заманнан-ақ Ана жана туған нәрестесіне бесік жырын орындаса, қыс қыстауда жаз жайлауда жүрген әке табиғат аясында ән айтып, тасқа сурет салып-ақ малын баққан.

...Халық шаттық құшағында – көктем мерекесі наурыз айында әнің айтыш, биін билеп, ойын-сауығын құрса, Ана қаза тапқан баласын жоқтап аза тұтса – ондағы мұңды дыбыстар қайғыны білдіріп, жұбаныш беріп отырған. сондықтанда адамдар музыканы өмірлік жан рахаты, рухани серігі ете білген [6].

Сол себептенде оқушыларды өте кішкентай кезінен-ақ, яғни бастауыш сыныптан бастап өнерге деген құмарлығын оятын дамыту керек. Дәл осы 6-10 жастан-ақ балаларда әр нәрсеге қызығу мен құмарлық пайда болады. Осы қасиетті үнемі дамытып, жетілдіріп отырғанда ғана жас жеткіншекті өнердің кәусәр бұлағынан сусындатып оның заңғар шыңына жеткізе аласың. Олай болса "Домбыраны үйренуге де зауқылық керек", „Өнер ұялайтын кісісін өзі біледі”, "Ерінбеген емер, қажымаған жеңер" деген түйінді сөздердің мағынасы осыған меңзейді. Өнер саласы бала тәрбиелеудің дәйекті құралы. сондықтан өнер саласына жататын музыка, бейнелеу өнері, хореография, әдебиет, сәндік – қолтанбалы өнер т.б. Сабақтан тыс шараларды көптеп пайдаланып, оның әдіс-тәсілдерін, халықтық педагогика үлгілерін білімпаздық түрде өрбітіп отыру қажет.

Сонымен қатар, өнер шығармалары арқылы туған халқымыздың жарасымды әдет-ғұрыптарымен, мерекелеуімен, халық өнерінің туындыларымен танысу керек. Әрбір сабақта көрнекті ақындардың, суретшілердің, әнші-күйшілердің шығармалармен, аты жөнін, шығу тарихымен таныса отырып, балалардың ой-өрісін дамытып, шығармашылыққа жол ашады.

Өскелен ұрпаққа эстетикалық тәрбие беруде мектеп орасан зор роль атқаратыны белгілі. Өсіп келе жатқан жастардың эстетикалық мәдениетінің негізі тек мектепке қаланса, Сол себептен де ол біздің елімізге әрдайым үлкенді – кішілі проблемалармен байланыстыра ла қарайластырып келеді [3].

Әрбір адамның шығармашылық қабілетінің қанат жаюы оның еңбек сапасының артуына әсер етеді, мәдениетін дамытады. сөйтіп адамның жалпы, мәдениетінің маңызды бөлігі өміріміздің барлық саласында ықпалын тигізетін эстетикалық мәдениет болып есептеледі. Эстетикалық тәрбие -жаңа адамды тәрбиелеудің құралы.

Мәдениеттің дамуы қоғамның белгілі бір тарихи дәуірмен, белгілі бір уақиғамен, халықпен байланыста туады.

Тарихи дамудың алуан түрлі кезеңдерінде, эстетикалық мәдениет әсемдік көзқарастарың түсініктерін дұрыс қалыптастырып отырады. Н.Г. Гоголь халықтық музыкалық творчествосын бейнелі сөзбен "Әуенді тарих", "Сыңғырлаған жанды шежіре" деп атаған.

Ал – Ұлы Отан соғысы күндерінде сол дәуірдің ең таңдаулы әндерінің бірі А. Александровтың "Қасиетті соғыс" әні дүниеге келіп еді. Ол жауды толық жеңіп шыққанға дейін шайқасуға бел байлаған Совет адамдарының қайтпас қайсар, қаһарлы күреске біріктірді. Төлеген Тоқтаровқа арналған. "Жас қазақ" әні т.б. сол сияқты шығармалар шығып жатты.

Жау қыспағында қалған Ленинградқа Д. Шостакович әйгілі жетінші симфониясын жазды. сол музыкада фашизмнің бойындағы қатігез зұлымдық айтылады. Д. Шостакович былай деген екен: „Қайғы мен қуанышта да еңбек пен демалыста да – әрқашанда музыка адаммен бірге. "Музыканың өмірге толықта етене енгені соншалық, ол солай болуға тиісті нәрсе сияқты, өзіміз ойланып, жатпай ақ елеп – сезінбей-ақ тыныстайтын ауа сияқты қабылдаймыз. Адамдардың бір-бірін жақсы түсінуіне көмектесетін осы бір тамаша өзіндік тілден айырылса дүние қандай жұтаң тартар еді - деген.

Бір адам дүниеге әкелген музыкалық шығарма екінші адамның жан-дүниесіне қозғау салып, керемет ретінде қабылданады. Өзімізге белгілі Қорқыт атаның атымен байланысты аңыз оның өлімімен сабақтасады.

Өнердегі, сондай-ақ кез келген тұтас шығармадағы адам санасы ақыл мен сезімнің бірлігінен рухтанатыны сондай, олардың бір-бірінен артықшылықтарын дәлелдеп жатудың мағынасы жоқ

Әдебиеттер тізімі:

1. Дүниетаным " Зейнолла Серікқалиев. Алматы. 1997ж. 3-4б.)
2. Ахметова М. Ән өнері және уақыт. Алматы. Өнер. 1993.
3. Райымбергенов А., Аманова с. Күй қайнары, Алматы, 1990, 208 б.
4. Сарсенова ЖН. Философия тарихы, Алматы, 1998, 316.
5. Сейдімбек А. Күй шежіре, Алматы, 1981,412 б.
6. Байсеркенов М. Сахна және актер. Алматы.
7. Кенжетәев К.А.Жылдар мен ардақтылар. Алматы. Өнер, 2002.

8. Шинкарук В.И. Духовная культура – человек – искусство //Искусство в мире духовной культуры, Киев, 1985, 280 С.
9. Смайлов Қ. Қазақ киносының тарихы. Алматы. Өнер. 1990.
10. Музыка әлемінде. Ғылыми-әдістемелік журнал. Алматы 2005. №2, 4; 2006. №3, 5.
11. „Бастауыш мектеп” Ғылыми-әдістемелік журнал. Алматы, 2006. №3, 4.

Алишер Очиллов
(Карши, Узбекистан)

MEHNAT TA'LIMI DARSLARINI O'QITISHDA TEXNOLOGIK YONDOSHUV

Ta'lim sohasidagi ilmiy-pedagogik adabiyotlarda texnologiya, pedagogic texnologiya, texnologik yondoshuv, ta'limni texnologiyalastirish, texnologik tayyorgarlik haqida so'z yuritilib, ularga turlicha talqin va ta'riflar beriladi. Menimcha, avvalo "texnologiya" so'zining ma'nosini bilish maqsadga muvofiq. "Texnologiya" so'zining grek tilidan tarjimai tayyor mahsulot, buyumlar olish maqsadida ishlab chiqarishning mos keladigan qurilma va jihozlari bilan xom-ashyo va materiallarini ishlov berish usullari majmuasini tizimlashtiruvchi fanni anglatadi. Shuning uchun bo'lsa kerak, ba'zida uni "texno"- hunar yoki san'at, "logos"- fan deb, buyum olish uchun xom-ashyolarga ishlov berish san'ati haqidagi fan sifatida e'tirof etishadi. Shu nuqtai nazardan bo'lsa kerak, Yevropa mamlakatlarida, jumladan Germaniya va Rossiya maktablarida "Mehnat ta'limi" o'quv predmetini "Texnologiya" yoki "Texnologik ta'lim" dev yuritilishi maqsadga muvofiq hisoblayman.

Ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish ilmiy muammo sifatida maxsus ilmiy-pedagogik tadqiqotlar olib borishni ko'zda tutadi. Shuni alohida aytish lozimki, ta'lim texnologiyalari pedagogika ilmining tadqiqot ob'ekti sifatida, aniq fanlarni o'qitish uslubi bo'libgina qolmay, ijtimoiy fanlarni o'qitishda ham yangicha yondashuvni taqozo etadi.

Shu munosabat bilan ta'kidlash joizki, texnologiya- bu sub'ekt tomonidan ob'ektga ko'rsatilgan ta'sir natijasida sub'ektda sifat o'zgarishiga olib keluvchi jarayondir. Texnologiya har doim zaruriy vositalar va sharoitlardan foydalanib, ob'ektga yo'naltirilgan maqsadli amallarni muayyan ketma-ketlikda bajarishni ko'zda tutadi.

Pedagogik texnologiya (PT) - bu o'qituvchining o'qitish vositalari yordamida o'quvchilarga muayyan sharoitlarda ko'rsatgan tizimli ta'siri natijasida ularda jamiyat uchun zarur bo'lgan va oldindan belgilangan ijtimoiy sifatlarni intensiv tarzda shakllantiruvchi ijtimoiy hodisadir. Pedagogik texnologiya ijtimoiy zaruriyat bo'lganligidan, dastavval AQShda XX asrning 70-yillarida paydo bo'lib, keyinchalik boshqa rivojlangan mamlakatlarda ta'lim jarayonida keng qo'llanila boshladi. Mustaqillikka erishgan O'zbekiston olimlari xorijiy mamlakatlar bilan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ilmiy-ma'rifiy aloqalar o'mata boshladilar. Natijada yurtimizga ilg'or va samarali texnologiyalar kirib kela boshladi. Shular qatori jahondagi progressiv pedagogik texnologiya degan tushunchalar ham kirib keldi. Pedagogik texnologiyani o'quv jarayoniga olib kirish zarurligini MDHga kiruvchi mamlakatlar ichida birinchilar qatorida V.P. Bepalko «PT - bu o'qituvchi mahoratiga bog'lik bo'lmagan holda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan o'quvchi shaxsini shakllantirish jarayoni loyihasidir», - deb ta'riflagan.

Rossiya olimlaridan V.M.Monaxov «PT-avvaldan rejalashtirilgan natijalarga olib boruvchi va bajarilishi shart bo'lgan tartibli amallar tizimidir», - degan qisqacha ta'rifni bera turib, uning asosiy xususiyatlariga e'tiborni qaratadi. Uning ta'rifi bo'yicha, «PT-o'quv jarayonini texnologiyalastirib, uning qayta tiklanuvchanligini hamda pedagogik jarayon turg'unligini oshirib, bu jarayon ijrochisining sub'ektiv xususiyatlaridan uni ozod qiladi». M.V Klarin fikricha, PT - o'quv jarayoniga texnologik yondoshgan holda, oldindan belgilab olingan maqsad ko'rsatkichlaridan kelib chiqib o'quv jarayonini loyihalashdir.

O'zbekistonlik pedagog olimlar Nurali Saidaxmedov va Abduraxmon Ochilovlarning fikricha, PT - bu o'qituvchining o'qitish vositalari yordamida o'quvchilarga muayyan sharoitda ta'sir ko'rsatishi va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarini intensiv shakllantirish jarayonidir.

Pedagog olim B.L. Farberman esa pedagogik texnologiyaga quyidagicha ta'rif beradi: PT ta'lim jarayoniga yangicha yondashuv bo'lib, pedagogikada ijtimoiy-muhandislik ong ifodasidir. U pedagogik jarayonni texnika imkoniyatlari va insonning texnikaviy tafakkuri asosida standart holga solib, uning optimal loyihasini tuzib chiqish bilan bog'lik ijtimoiy hodisadir.

Bu ta'riflarni uzoq xorijda berilgan ta'riflar bilan solishtirib ko'rish uchun yapon pedagog olimi T.Sakomoto bergan ta'rifni keltirin o'tamiz: PT- bu tizimli-majmuli fikr yuritish usulini pedagogikaga singdirish, boshqacha qilib aytganda, pedagogik jarayonni muayyan bir majmuga keltirishdir.

Birlashgan millatlar tashkilotining nufuzli idoralaridan YuNESKO ning ta'rifi buyicha, «PT - bu bilim berish va uni egallashda texnika va inson resurslarini o'zaro uzviy bog'liq holda qurib, butun ta'lim jarayonini loyihalashda va amalda qo'llashda tizimli yondashuv usulidan foydalanishdir».

Keltirilgan ta'riflarni ilmiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qiladigan bo'lsak, uzoq xorijda berilgan ta'riflar bilan MDH mamlakatlari olimlarining bergan ta'riflari bir-biriga yaqin bo'lsada, farqi ham anchagina bor. Jumladan, Sakomoto va YuNESKO ta'riflarida **majmuaviy yondashuv** tamoyiliga alohida urg'u berilgan. MDH olimlarining PT ga bergan ta'riflarida **tizimli yondashuv** eslatib o'tilgani bilan, o'quv jarayonining loyihasi tuzilayotganda uni mutloq unutib, tizimli yondashuv tamoyilining qonun va qoidalariga sira ham amal qilinmaganini ko'rish mumkin.

Xaqiqatan ham, ob'ektiv borliqqa tizimli yondashuv tamoyilini yaxshi bilgan kishiga, Sakomoto aytganidek, «PT – o'quv jarayonini muayyan bir tizimga keltirishdir», degan tushuncha kifoya qiladi. Bu tushuncha orqali PT ning boshqa hamma xususiyatlarini, ya'ni maqsadga yo'naltirilganini, bir necha o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan qismlardan tashkil topganligini va boshqalarni anglab olsa bo'ladi. Chunki bu xususiyatlarning hammasi, tizimlar nazariyasiga binoan, tizim deb nom olgan narsa va hodisalarning ajralmas sifatlaridir.

Bugungi kunda pedagogik texnologiyadan foydalanishga e'tiborning yanada kuchaytirilganini asosiy sababi sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

1. Pedagogik texnologiya – shaxsni rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshiradi.
2. Pedagogik texnologiya – o'quv jarayonida tizimli yondashuvni joriy etadi.
3. Pedagogik texnologiya – ta'lim – tarbiya jarayonining texnologik zanjirini loyihalashtiradi.
4. Pedagogik texnologiya – qo'llanilishi "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" talablarini amalga oshirishni ta'minlaydi.

Hozirgi ta'lim tizimida bilimlarni egallashning yangi konsepsiyasi – zamonaviy pedagogik texnologiyaning turli uslublarini qo'llashni taqozo etadi. Ta'lim jarayoni – bir tizim. Uni tashkil etuvchi elementlar – o'quv maqsadi, kutilayotgan natija, o'qituvchi, talaba, ta'lim mazmuni, ta'limning metodi (usuli), ta'lim shakli, ta'lim vositalari, nazorat va baholash. Ta'lim jarayonini loyihalashtirishda yuqoridagi elementlar to'g'ri tanlanishi kerak. O'quv-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarning joriy etilishi – o'qituvchining tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa o'quvchi va o'qituvchidan – mustaqillik, ijod, irodaviy sifatlarini talab etadi.

Innovatsiya (inglizcha innovation) – yangilik kiritish, yangilik demakdir.

Innovatsion texnologiyalar – pedagogik jarayonga, o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatlariga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosli interfaol usullardan foydalaniladi.

Interfaol – ("Inter" – bu o'zaro, "act" – harakat qilmoq) o'zaro harakat qilmoqdir.

Bu uslublarning o'ziga xosligi shundaki – o'qituvchi va o'quvchining birgalikda faollik ko'rsatishidir. Pedagogik hamkorlik jarayoni yuzaga keladi:

1. O'quvchi dars davomida befarq bo'lmaydi, mustaqil fikrlash, ijod qilish va izlanishga yo'l oladi.
2. O'quvchining o'quv jarayonida fanga nisbatan qiziqishining davomiyligi ta'minlanadi.
3. O'quvchi mustaqil ravishda masalaga ijodiy yondoshadi.
4. Pedagog va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyatining doimiyligi ta'minlanadi.

O'quv jarayonidagi pedagogik texnologiya – bu aniq ketma-ketlikdagi yaxlit jarayon bo'lib, u talabning (o'qituvchining) ehtiyojidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo'naltirilgan, oldindan puxta loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishga qaratilgan pedagogik jarayondir.

O'qituvchi – jamiyatning ijtimoiy topshirig'ini bajaradi, yetuk mutaxassislarini tayyorlaydi. Shu sababdan o'qituvchi – ijtimoiy-siyosiy, pedagogik va shaxsiy talablarga javob berishi lozim. Yana u mustaqillik nomiga e'tiqodli, har tomonlama rivojlangan ilmiy tafakkurga ega, kasbiga tegishli ma'lumoti bor, o'z faning chuqur bilimdoni, pedagogik mahorat ustasi, pedagogik, psixologik va uslubiy bilim, malakalarni egallagan, pedagogik ta'sir ko'rsatishning eng maqbul usul va vositalarini tanlay olish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Mehnat ta'limi o'qituvchining pedagogik shakllanish jarayoni oliy o'quv dargohida ta'lim olish jarayonidan boshlanadi. OTMlarning o'quv reja va dasturlarida bo'lajak mehnat ta'limi fan o'qituvchilarga shu kasbning siru asrorlarini o'rgatish, ilmiy bilimlar berishda umumtexnika fanlarini o'rni muhimdir. Umumtexnika fanlari mehnat ta'limi o'qituvchilarining texnologik tayyorgarligini ta'minlash uchun xizmat qiladi. Mehnat ta'limi o'qituvchisi qanchalik mahoratli bo'lmasin, texnika - texnologiya fanlarini yaxshi o'zlashtirmagan bo'lsa, o'z faoliyatida muvaffaqiyatga erisha olmaydi. Chunki, mehnat ta'limi o'qituvchisining kasbiy faoliyati texnologik tayyorgarligi bilan chambarchas bog'liq. Shuning uchun ham texnika – texnologiya fanlari mehnat ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash tizimida muhim amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da ta'kidlanganidek, «Zamonaviy iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarni rivojlantirish asosida kadrlar tayyorlashning takomillashgan tizimini yaratish-mamlakatni taraqqiy ettirishning eng muhim sharti hisoblanadi. Tizimning amal qilishi kadrlarning istiqbolga mo'ljallangan vazifalarini hisobga olish va hal etish qobiliyatiga, yuksak umumiy va kasbiy madaniyatga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda yo'nalish olib borish mahoratiga ega bo'lgan yangi avlodni shakllantirishni ta'minlaydi».

Ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga jadal sur'atlar bilan kirib borish jarayoni respublikamiz aholisi uchun ta'lim darajasini oshiruvchi omillardan biri bo'lib hisoblanadi. Bu birinchi navbatda bozor munosabatlarning rivojlanishiga bog'liq bo'lib, u jarayon bilim darajasiga, iqtisodiyot va ekologiya, kompyuter texnikasi va axborot texnologiyalari ustuvor bo'lgan va xalq xo'jaligining rivojlangan tarmoqlariga, ta'lim tizimining takomillashuvi va kadrlar tayyorlashga bog'liq bo'ladi.

Kadrlar tayyorlash muammosining samarali yechimi birinchi navbatda bugungi kun talablariga javob bera oladigan psixologiya, pedagogika, iqtisodiyot, ekologiya, madaniyat, huquqshunoslik va shunga o'xshash boshqa fanlarning bilim asoslarini chuqur biladigan professional malakaga, har tomonlama chuhur bilimga ega bo'lgan o'qituvchi kadrlar tayyorlanishi bilan bog'liqdir. Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasining Prezidenti I.A. Karimov Oliy Majlisning IX sessiyasida ta'kidlab o'tganidek: «Domlalar, professorlar, kafedra mudirlari o'z

ustida ishlamas, o'z sohasi bo'yicha chet mamlakatlarga ilmiy safarlarga borib kelmasa, tajriba almashtirilmasa, albatta, bunday ahvol o'quv jarayoniga va uning samarasiga salbiy ta'sir qiladi».

Научный руководитель:

доктор технических наук Якубов Сабир Халмурадович.

**Жуматай Таубалдиева, Құрманғыз Алпысбаева, Ұлықбек М.
(Талдықорған, Қазақстан)**

АЛТАЙ ТАРБАҒАТАЙ ДӘСТҮРЛІ КҮЙШІЛЕРІНІҢ МҰРАСЫ

Қазақ күйшілерінің орындау мәнері аймақтық күй ұяларына байланысты дамиды. Күй әуені интонациялы саз ретінде әуелде бір түбірлі болғанмен орындаушылық мәдениеттің тезіне түскен кезде әртүрлі арнаға түседі. Қазақтың күй өнері негізінен төкпе, шертпе деп айдарланған екі машыққа бөлінеді, соған орай олардың жерге, топыраққа тартып тұратын айшықты мінездемелері де бар. Төкпе және шертпе деген анықтама күйдің тәсілді тартысына байланысты туындаған кейінгі аттар, А. Жұбановтың «Ғасырлар пернесі» кітабындағы Тәттімбет жайлы зерттеуде шертпе күй деген сөз кездеспейді, мұндай атау У. Бекенов кітаптарынан кейін енген (Шертпе күй шеберлері.) [1]. Күйлердің қазіргі оқытудағы аймақтарға қарай ұялық бөліністері жеті мектепті құрайды: Шығыс күйшілік мектебін алғаш зерттеген - Уәли Бекенов. Ол «Күй табиғаты», «Шертпе күй шеберлері» атты кітаптар жазып шығыстық күй мектебінің ерекшеліктерін ашып көрсетті. Осындай абыройлы еңбек - жазушы Мұхтар Мағауинге де тиесілі. Ол Байжігіт мұрасын ұлттық қазынамыз ретінде алғаш таныған, күйлерінің жарық көруіне көп септігі тиген адам. Шығыс күйшілігіне арнайы ғылыми талдау жасаған – музыкатанушы Пернебек Шегебаев. Оның мақалаларында домбыра күйлерімен қатар сыбызғы күйлері де тарихи дамуы мен құрылымы жағынан жан - жақты зерттелген[1]. Шығыс Қазақстандық күй мектебі туралы этнограф ғалым - Ақселеу Сейдімбек өзінің «Қазақтың күй өнері» монографиясында қазіргі кәсіби күйшілікке әдістемелік бағдар бере алатын терең талдаулар жазды.

Қазіргі кәсіби оқыту тәжірибесінде шығыс күйлері сирек орындалады, бұл оның әлі тыңғылықты зерттеуді керек ететінін көрсетеді, күйлер ішінара (У. Бекенов, Б. Ысқақов, М. Әбуғазин) нотаға түсірілгенмен орындаушылық мәдениетінің ашылуы толық тізгін бере қойған жоқ. Нағыз орындаушылар өз дәуірінде өнерлерін елге ұсынып, тұзы таусылған соң бірінің артынан бірі кетіп жатыр. Олардың көнеден қалған шертпелік мектебі кейінгі ұрпаққа толық жалғасып отыр деп айту қиын.

Алтай күйлерінің өзге мектептерден бөлектігі күйдің сыбызғы мен домбырада қатар орындалатыны. Домбырадағы күйлердің бәрі дерлік сыбызғыда тартыла береді, және ол тақырыбы жағынан да бұзыла қоймайды. Осы дәстүрдің жалғасуын бүгінде шертпе күйдің шебері - С. Тұрысбековтің «Балауса» күйінен көре аламыз. Сазгер бұл шығармасын домбыра мен сыбызғыға тел шығарған. Сыбызғы күйлерін жинақтаушы, кәсіби сыбызғы мектебінің тұңғыш ұстазы - Т. Мұқышев Байөлке күйлерінің ноталық жазбаларын кітапқа кіргізді, онда атақты Кәлек сыбызғышының күйді екі аспапта қатар тартатын шеберлігі айтылады. Бұл Алтай күй мектебінің байырғы мәдениетке жататынын көрсетеді, жалпықазақтық күйшіліктің жерұйығы – Алтай екендігінің бұлтартпас айғағы.

Күйшілік ұялардың бұлай бөлінуінің жүйесін алғаш жасаған А.Сейдімбек, оған дейін мұндай мектеби жіктеу жасалған емес. Бұл күй тарихы мен орындалу мәдениетіне дұрыс бағдар бере алатын нақты әрі дәл анықтама болды. Қазақ күйлерінің аймақтық ұяларының мұнан да басқа әлі айқындала қоймаған күйшілік мектептері бар, олардың көбісі өзінше төбелі мәнер болғанымен аз ескеріледі. Алтай күйшілік мектебінде – Тарбағатайлық, Арқада – Тоқырауындық, Жаңа арқалық, Жетісуда – Таластық, Қаратауда – Күнгейлік, Жиделібайсында – Аралдық, Ордада – Оралдық, Түбекте – Үстірттік (Түркіменше шалу мәнері) мектептер қалыптасқан, және олар жеке күйшілік ұя болуға әбден ылайықты. Бұлардан өзге Іле, Шығыс Түркістан мен Байөлке жеріндегі күйшілік те өзінше төрге шығуға тұрарлық мәнерлі мектептер. Осы мектеп өкілдері – Аққыз, Тоқа, Байсерке, Үсен төре, Мәмен, Әренжан, Есір сияқты күйшілер орындаушылықтың шыңына шығып, артына із қалдырған домбырашылар. Бұл мектептер тәжірибеде орындаушылығы бөлек домбырашылық өнер болып бағаланғанымен жоғарыдағы мектептердің атына жалпылама телініп жүр [2]. Осыларды қомақтай айтқанда қазақтың күйшілік ұяларының жалпы саны он сегіз болар еді: Алтай, Тарбағатай, Арқа, Жаңа арқа, Тоқырауын, Жетісу, Талас, Қаратау, Қаратаудың күнгейі, Жиделібайсын, Арал, Орда, Орал, Түбек, Үстірт, Іле, Шығыс Түркістан, Байөлке.

Күйшілік ұялардан басқа үлгілік мектептер де бар. Әрбір күйшілік ұяның басында сол саладағы орындау мәнерін жасаған тұлғалар бар. Көшпенді қазақ жұрты талай қиын белестерді басынан өткізді. Мәселен, қазақтың кең байтақ дархан даласына көз тігіп тұс-тұстан анталаған көрші елдердің озбырлығы салдарынан болған жұт заманы, қалың бұқараны шарпыған аштық, Ертістен Еділге дейінгі ұлан-ғайыр аймақтың дербестігін сақтап қалу мақсатындағы көптеген қанды шайқастар, азаттықты ұран еткен сан алуан елеулі көтерілістер. Осындай халқымыздың басына ауыр күн туған сәттерде ақыл-ойдың кемеңгер парасаттылығы арқасында ақтық демі біткенше күресіп сан ғасыр, жүздеген жылдар бойы арман етіп келген егемендікке де қол жеткізе білдік. Қаншама уақытқа созылған қиын күндерде қазақ халқының ата-

қоныс елі мен жерін ғана емес, салт-дәстүрі мәдениетімен өнерінде бұзылмас қалпында сақтап келгеніне қалай ғана таңырқамассың?!

Барлық жұрт өз дәстүрімен дараланады. Өз мәдениетін ұмыт қалдырмай берік ұстана білген халық көш басында жүретіні анық. Қазақтың мәдениетін тілге тиек еткенде әрине қазағымның дәстүрлі өнері ойға келетіні анық. Он саусағынан өнер тамған күйшілеріміз, көмейіне бұлбұл ұялаған әншілеріміз, жыршы-жырауларымыз, ауыл-аймақтағы думанның сәнін келтірген сал-серілеріміз т.б. осы сияқты дәстүрлі музыкалық өнердің дарынды тұлғалары көпшілік арасында көп болған-ақ. Аталған музыкалық мәдениетіміз атадан-балаға, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын тауып отырған. Ата-бабамыз дәстүрлі өнерге аса мән беріп, ден қоя білген халық.

Қазақтың музыка мәдениетіне Қорқыт атадан бастап, одан соң бертін келе күйшілеріміз - Құрманғазы, Тәттімбет, Дәулеткерей, Дина, әншілеріміз - Ақан сері, Біржан сал, Жаяу Мұса, Кенен сияқты алты алашқа аты мәлім болған бір тума дарындыларымыздың сіңірген еңбегі ұшан теңіз. Қазақтың даласы ежелден ән мен күйге толы. Қазақ музыкасына оның әуендік көркемділігімен, тақырыптық ерекшеліктеріне қанық болған академик Б.В. Асафьев қазақтың суырып салма әні мен аспаптық шығармашылығы – «...бұл ең алдымен мағыналы әсем саз, нақты өмір шындығы» – деген болса [3, 25 б.], қазақ халқының ән-күйлерін, композиторлардың өмірі мен шығармашылығын терең, жан-жақты зерттеген академик А.К. Жұбанов әрбір ән-күй тарихтың әрбір кезеңін анық көрсетіп, тайға таңба басқандай бейнелеп берді. Сондықтан да «... ән-күйді халық басынан өткен кезеңдері суреттейтін тарих десек қателеспейміз», - деген екен [4, 12 б].

Қазақ жерінде әр аймақтың өңірлік, орындаушылық ерекшеліктеріне байланысты дараланған күйшілік мектептері қалыптасқан. Атап айтсақ Батыс Қазақстан және Маңғыстау, Сыр бойы, Қаратау, Жетісу, Арқа, Шығыс Қазақстан аймақтық күйшілік дәстүрлері. Еліміздің шығыс өңіріндегі күйшілік дәстүрдің тамыры тереңнен бастау алған. Аймақтық жағынан да кең ауқымды болып келеді. Республикамыздың шығыс өлкесі Семей өңірі, Алтай тауынан Сарыарқа даласына дейінгі аймақ, Қытай Халық Республикасының Шыңжаң өлкесі, Моңғолияның Баян-Өлгей аймақтарына дейінгі аралықты қамтиды. Осы аталған аймақтардың ішінде ерекше көзге түсетіні Қытай Халық Республикасының Шыңжаң өлкесі екені бәрімізге белгілі.

Шыңжаң өлкесі үлкен, ірі үш аймақтан тұрады: Алтай (орталығы Алтай), Тарбағатай (орталығы Шәуешек), Іле (орталығы Құлжа). Тарихи деректер бойынша бағзы заманнан "қазақ" жері болған Шыңжаң өлкесін ата-бабаларымыз Шығыс Түркістан деп те атаған. Бұл территорияда Орта және Ұлы жүз рулары орныққан. Алтай және Тарбағатай керейлер мен наймандардың ертеден келе жатқан бесігі. Бұл рулардың мемлекеті дәл осы жерде пайда болған [5, 119 б]. Шыңжаң өлкесі әсем табиғатымен қатар дәстүрлі өнерімен де ерекше көзге түседі. Әсіресе дәстүрлі күй өнері бөлек бір төбе.

Шыңжаң қазақтарының күй өнеріндегі орындаушылығы Қазақстанның орталық, шығыс, оңтүстік және оңтүстік шығыс өңірлеріне тән шертпе дәстүрінде қалыптасқан. Аймақта домбыра күйлерімен қатар сыбызғы күйлеріде тең дәрежеде дамыған.

Күй -қазақ, қырғыз, өзбек халықтарының аспаптық музыкасына тән атау. М. Қашқариға сілтеме жасай отырып, күй сөзінің төркіні "көк" деген түркі сөзінен шығуы мүмкін деген болжамдар бар. Күй 14 ғасырда жеке музыкалық жанр болып қалыптасты. Күйлер мазмұны аңыз-ертегілерге, нақтылы тарихи оқиғаларға құрылып, көбіне бағдарламалы түрінде дамыды. Онда халықтың басынан өткен тауқымет мен әділетсіздікке қарсы күресі, азат өмірді аңсағай асыл арманы мен қуаныш сезімі терең толғаныспен өрнек-баяуын тапты. Күйдің мелодиялық-формалық құрылысы, ырғақтық-орындаушылық әдістері сан алуан. Мысалы, Құрманғазының күйлері жігерлі, екпінді, ал Дәулеткерейдің күйлері терең толғауға, романтик-лирикаға негізделген; Тәттімбеттің күйлері әуейі әсем, тәтті мұң мен қоңыр сазға толы болса, Қазанғалтың күйлері құбылмалы, ойнақы, төкпе жыр іспетті болып келеді.

Шыңжаң өлкесінің Алтай аймағында дүниеге келген, дәстүрлі күй өнерінің дамуына ерекше үлес қосқан күйшінің бірі - **Дәулет Халықұлы**.

Күйші - 1939 жылы Алтай аймағы, Шіңгіл ауданы Аралтөбе ауылының Қарағаш деген жерінде дүниеге келген. Руы - Керей. Әкесі халық домбыра тарта білген, анасы Нұрғайша - еңбекқор, қарапайым жандар болған. Жастық шағынан анасының бесік жырын естіп, әкесінің домбырасынан шыққан қоңыр үнін тыңдап өскен Дәулет, музыка өнеріне бейімделе ержетеді [6, 1-16 б].

Дәулет Халықұлы күй шертуді 7-8 жасында өз әкесінен үйрене бастайды. Ол жастайынан Әшім Дүңшіұлы, Тайыр Белгібайұлы, Өліппек Мәлікұлы сияқты белгілі күйшілерден күй үйреніп, домбыра тартудың қыр-сырын меңгереді.

1956 жылдан бері Іле қазақ автономиялық облысының ән-би үйірмесінде қызмет істеп келді. 1957 жылы күйші Бейжіңде 17 өлкенің қатысуымен өткен Мемлекеттік байқауында Бас жүлдені жеңіп алып, 1987 жылы 21 өлке аралық көркемөнер байқауында қазақ музыка өнерін танытып, ерекше "Даңқ" куәлігін алды.

Стамбулда 1992 жылы өткен Халықаралық өнер фестивалінде 1-ші дәрежелі жүлдемен марапатталды. Орындаушылық шеберлігіне тәнті болған өз жұрты: "Алтын саусақ", "Қанатты қол", "Күй перісі", "Дауылпаз күйші", "Жұрт жүрегінен жол тапқан жүйрік" деген сияқты атауларға теңеді.

Дәулет Халықұлы тек домбырада ғана емес, сонымен қатар скрипкада, балалайкада, рубапта, прима сынды музыкалық аспаптарында шетел музыкаларын, туысқан халық әуендерін, оның ішінде қытай, ұйғыр, тәжік, өзбек, қырғыз, татар, орыс, дүңген, моңғол ұлттарының музыкасын аса шеберлікпен орындаған [6, 5 б].

Бейжіңдегі телерадио корпорациясының Алтын қоры мен Шыңжаң халық радиостанциясына Дәулет Халықұлының орындауында 300-ге жуық халық күйлері ұнтаспаға жазылған. Мысалы: "Ақсақ қаз", "Сары өзен", "Жалғыз жігіттің зары", "Желмая", "Шыңырау", "Жорға аю", "Сал торы" т.б біршама күйлер. Дәулет Халықұлы шебер орындаушы ғана емес, ол белгілі сазгер, оның жиырмаға жуық өз туындылары халыққа кеңінен танымал. Атап өтер болсақ: "Ауылым", "Шаттық", "Тарту", "Бақыт қайнары", "Туған жер", "Арал шаттығы", "Поезд келді", "Ян-ан", "Қос Шіңгіл", "Тасқын" т.б күйлері бар. Оның өнерін толық меңгерген, ізін жалғастырушы ретінде ұлы - Ұлан Дәулетұлын айта аламыз. 1985 жылы Шыңжаң баспасынан "Ақ қайнар" атты төте жазу мен сандық нота үлгісінде күйшінің шығармашылығы туралы жинақ шықты. Дәулет Халықұлы нота жазу үлгісін білмеседе, ешбір музыкалық оқу орнын бітірмеседе, оның есте сақтау қабілеті орасан болған [6, 289 б].

Дәулет Халықұлы Шыңжаң өлкелерін аралап, ел арасынан ұмытылып бара жатқан халық күйлерін көнекөз қариялардың қолынан тыңдап, үйреніп, жинақтады. Бірнеше жоғалуға айналған сыбызғы күйлерін домбыраға арнап лайықтады. Күйші Дәулет Халықұлы 2008 жылдың тамыз айында Күйтін қаласында дүниеден озды.

Қорытып айтқанда Дәулет Халықұлын, дәстүрлі күйшілік орындаушылықты меңгерген және өзіндік стильдік ерекшелігін қалыптастырған күйші ретінде толық мойындауымызға болады. Ол өткен тарих дәуірімен қазіргі заман күйшілік дәуірін жалғап тұрған алтын көпір іспеттес. Оның күйшілік өнерге қосқан үлесі ұшан теңіз. Дәулет Халықұлы өмірден өтсе де жасап кеткен еңбектері, шығарған күйлері мәңгіге ешпек емес.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Асафьев Б.В. О казахской народной музыке //Музыкальная культура Казахстана. - Алматы, 1955.
2. Жұбанов А.Қ. Қазақтың халық композиторлары. - Алматы, 1962.
3. Мұқанов М. Этнический состав и расселение казахов Среднего жуза.- Алматы, 1974.
4. Халықұлы Д. Ақ қайнар. - Шыңжаң, 1988.
5. Қалибекұлы Ғ. Күй-ғұмыр //Шалқар, 1993. №11.
6. Игілік Б. Алыстағы шұғыла (Шыңжаң қазақтарының күйлері). - Алматы, 2011.

Дилмурод Холмуродов, Абдикодир Хошимов
(Карши, Узбекистан)

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТРУДА

Технические науки, как и другие, разбиты на научные и учебные дисциплины. Один из комплексных учебных дисциплин в технической области является курс «Материаловедение и технология конструкционных материалов», этот курс совместно с другими общетехническими дисциплинами направлен на обеспечение общеинженерной подготовки студентов по направлению «Трудового обучения». Вместе с тем этот курс способствует более глубокому усвоению профилирующих дисциплин, формирующих специальные знания будущих учителей труда, по существу обеспечить их технологической подготовки. Слово «технология», в переводе с греческого языка, означает науки, систематизирующие совокупность приемов и способов обработки сырья, материалов, полуфабрикатов соответствующими орудиями производства в целях получения готовой продукции.

«Материаловедение и технология конструкционных материалов» представляет собой комплексную дисциплину, как отмечалось выше, которая содержит понятие о строение металлов и сплавов; диаграмма состояния железоуглеродистых сплавов; материалы, применяемые в машиностроении; чугуны, его свойства, классификация, основные марки; область применения чугуна в народном хозяйстве; стали, их классификация; легированные конструкционные и инструментальные стали, марки сталей, их условные обозначения; химический состав, физико-механические и технологические свойства, область применения стали в народном хозяйстве; основные сведения о получении металлических, неметаллических и композиционных конструкционных материалов, некоторых их свойствах, а также способах обработки при получении заготовок, готовых деталей и ряда изделий различного назначения.

Цель преподавания дисциплины – ознакомление студентов в сжатой форме с совокупностью приемов и способом получения и переработки машиностроительных конструкционных материалов. Основными задачами дисциплины является рассмотрение процессов производства основных конструкционных материалов, способов переработки конструкционных материалов с целью получения заготовок деталей машин, процессов формообразования деталей из заготовок.

Развитие любой техники или отрасли промышленности всегда тесно связано с машиностроением. Машиностроение – ведущая отрасль промышленного производства, в которой создаются основные орудия труда для народного хозяйства и многие предметы потребления. Центральным понятием в области машиностроения является «изделие». Изделие в машиностроении – это результат каких-либо видов обработки конструкционных материалов. Производственный процесс – это совокупность действий людей и орудий, необходимый для изготовления и ремонта продукции. Элементы производственного

процесса являются предметы труда, средства труда, труд. Предмет труда в конечной форме выступает в виде готовой продукции или услуга, на промежуточных стадиях производственного процесса это сырье, материалы, отдельные детали или сборочные единицы изделия, на конечном этапе – машины. Средства труда – это орудия и материальные условия труда. К орудиям труда относятся оборудование, инструмент и оснастка, к материальным условиям труда относятся производственные помещения, склады, транспорт и т.д. Труд эта целенаправленная деятельность рабочих, инженеров и организаторов, связанная с превращением исходного сырья и материалов в готовую продукцию или услугу. Технологический процесс это часть производственного процесса, содержащая целенаправленное действие по изменению состояния предмета труда. Таким образом, включают машиностроительный производственный процесс ряд технологических процессов, как литье, ковку, штамповку, обработку резанием, термическую обработку, сборку изделия, его испытание, окраску и упаковку.

Цель изучения дисциплины «Материаловедение и технология конструкционных материалов» - формирование у студентов - будущих учителей трудового обучения профессиональной направленности мышления. Среди задач выделяем следующие: формирование системы знаний о методах познания, о логических формах мышления, об особенностях каждой операции познавательных действий отдельно и всей системы действий в совокупности, углубление знаний о значении учебно-познавательной деятельности в процессе обучения; развитие волевых усилий, направленных на достижение поставленной цели; развитие познавательных умений.

Достижение данной цели в процессе изучения курса возможно при выполнении ряда задач: развитие убежденности в необходимости формирования учебно-познавательной деятельности; формирование интереса к избранной профессии, углубление заинтересованности в овладении знаниями, умениями, навыками для успешной профессиональной деятельности; осмысление учащимися возможностей самореализации в качестве высококвалифицированных инженеров-педагогов; выработка у обучаемых потребности к сознательному, творческому применению полученных знаний на практике для наиболее рационального ведения технологических процессов, производственного использования техники, применения передовых методов труда; развитие познавательных умений и навыков; развитие составляющих личностного компонента.

В процессе занятий по курсу «Материаловедение и конструкционных материалов» обучения происходит формирование у учащихся профессиональной направленности мышления, углубление знаний учащихся о значении учебно-познавательной деятельности. В содержание курса нами выделен материал, способствующий формированию знаний учащихся о методах познания, о логических формах мышления. В процессе изучения курса происходит развитие волевых усилий, познавательных умений.

Анализ научной, научно-методической литературы позволил сделать вывод, что, несмотря на широкие возможности системы высшего и среднего специального образования в подготовке квалифицированных специалистов, продолжает оставаться актуальным поиск научно обоснованных путей продуктивного формирования учебно-познавательной деятельности студентов, так как эта проблема в рамках высших образовательных учреждений решается пока недостаточно эффективно. В связи с этим очевидна необходимость и своевременность поиска новых способов и средств решения указанной проблемы [1].

Литература:

1. Якубов С.Х. Использование новых педагогических технологий при преподавании «Материаловедение».- В кн. «Передовые педагогические технологии (опыты, проблемы, перспективные направления)». Материалы Международн. науч.-практ. конф. – Карши: Изд-во Карш. ун-та, 2001. - с. 210 – 211.

Научный руководитель:

доктор технических наук Якубов Сабир Халмуратович.

**Дилмурод Холмуродов, Абдикодир Хошимов
(Карши, Узбекистан)**

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ ТРУДА

Курс «Технология машиностроения» совместно с другими общетехническими дисциплинами направлен на обеспечение технологической подготовки студентов по направлению «Трудового обучения», и является одной из специальных дисциплин. Вместе с тем этот курс способствует более глубокому усвоению профилирующих дисциплин, формирующих специальные знания будущих учителей труда, по существу обеспечить их технологической подготовки. Цель курса «Технология машиностроения» состоит в том, чтобы способствовать формированию профессиональной компетентности студентов - будущих учителей трудового обучения, развитию их учебно-познавательной деятельности, приобретению профессионального опыта, становлению как специалиста: способного к самоопределению для

самостійного, творчого виконання професійної діяльності; спроможного к самореалізації і самоосвіті, орієнтованого в умовах розвитку виробництва, приймаючого оптимальні виробничі рішення.

Достиження даної цілі в процесі вивчення курсу можливо при виконанні ряду завдань: розвиток впевненості в необхідності формування навчально-пізнавальної діяльності; формування інтересу к обраній професії, углиблення зацікавленості в оволодінні знаннями, вміннями, навичками для успішної професійної діяльності; осмислення студентами можливостей самореалізації в якості висококваліфікованих спеціалістів; вироботка у навчаних потреби к свідомому, творчому використанню отриманих знань на практиці для найбільш раціонального ведення технологічних процесів, виробничого використання техніки, застосування передових методів праці; розвиток пізнавальних умінь і навичок; розвиток складових особистісного компонента.

В ході занять по дисципліні «Технологія машинобудування» розширюються знання о значенні навчально-пізнавальної діяльності в професійній діяльності людини; розширюється система знань о способах їх отримання; виникає усвідомлення кожної операції пізнавальних дій, формуються пізнавальні вміння учасників. Таким чином, розвивається впевненість в необхідності формування навчально-пізнавальної діяльності, формуються знання о логічних формах мислення, обо всій системі дій в сукупності, розвиваються емоційна, волевиява складова особистісного компонента, формується спроможність к рефлексії. Розвиваються пізнавальні вміння і навички. При проведенні занять по дисципліні продовжується праця по формуванню системи знань о навчально-пізнавальної діяльності як властивості особистості, виникає углиблення знань о способах отримання, оновлення, поповнення знань, прививається ціннісне ставлення к процесу пізнання; здійснюється подальше розвиток умінь і навичок і емоційно-мотиваційних складових особистісного компонента.

При вивченні «Технологія машинобудування» з метою формування навчально-пізнавальної діяльності нами виділявся матеріал, в якому велике уваження приділяється розкриттю загальних принципів складання технологічних процесів, реалізації даних принципів при виконанні окремих видів робіт і операцій. Матеріал подібного змісту носить інструктивно-технологічний характер, він сприяє формуванню системи знань о способах отримання, поповнення, оновлення знань; усвідомленню кожної операції пізнавальних дій окремо і всієї системи дій в сукупності.

Розкриття специфіки технологічних процесів дозволяє визначити відмінні риси в системі інших професій, охарактеризувати основні елементи діяльності. Студенти отримують уявлення об особливостях професії, професійного мислення і його функціонування в професійній діяльності, о необхідності формування навчально-пізнавальної діяльності, у них виникають волевиява зусилля, направлені на досягнення свідомо поставлених цілей.

Аналіз змісту спеціальних дисциплін дозволяє структурувати навчальний матеріал, виділив в ньому наступні групи: техніко-конструктивний; рецептурно-нормативний матеріал; інструкційно-технологічний; матеріал, розкриваючий питання техніки безпеки; матеріал, розкриваючий питання економіки і організації виробництва. Таке розподілення матеріалу на групи вносить чіткість в побудову змісту дисциплін. Ми проаналізували і виділили види навчального матеріалу (в відповідності з його характером), що сприяють формуванню і розвитку навчально-пізнавальної діяльності студентів. Для формування системи знань о логічних формах мислення в змісті дисциплін «Технологія машинобудування», нами виділено навчальний матеріал, що вимагає встановлення учасниками причинно-наслідкових зв'язків, теми, в яких розкривається зміст окремих понять, складних і простих по своїй структурі, необхідних для формування комплексних понять. При вивченні подібного матеріалу поряд з розкриттям змісту поняття, у учасників виробляється вміння знаходити основні ознаки кожного з них, виникає усвідомлення кожної операції в окремості, її місця, функцій і всієї системи дій в сукупності, направленої на рішення завдань пізнання і т.д. Даний матеріал також сприяє формуванню знань о способах отримання знань.

Навчальні дисципліни містять великий по об'єму графічний матеріал (схематичні зображення пристроїв механізмів, апаратів і машин, кінематичні схеми, схеми електричних кіл, різні види креслень, ескізи, технічні рисунки і т.д.), який нами виділено для вироботки у студентів умінь аналізу, співвідношення часткового з загальним, узагальнення.

Описательно-справочний матеріал розглядається як сприяючий формуванню умінь складання сводних схем, таблиць на їх основі проведення аналізу, порівняння, узагальнення, а також формуванню у учасників навичок праці со справочною літературою, формуванню знань о логічних формах мислення, необхідних висококваліфікованому спеціалісту в процесі професійної діяльності. В змісті дисциплін виділявся матеріал, що містить вказання, рекомендації, коментарії, змістові таблиці, діаграми, що забезпечують самостійне розуміння і засвоєння змісту освіти. Особливістю спеціальних предметів є те, що в процесі їх вивчення синтезуються знання, вміння, навички, отримані при вивченні інших предметів навчального плану і в процесі виробничого навчання. На основі цього синтезу

создается система профессиональных знаний, умений, навыков по избранной профессии. Специальные предметы дают теоретическое обоснование технологическим процессам, раскрывают принципы устройства и работы оборудования и инструментов.

Научный руководитель:
доктор технических наук Якубов Сабир Халмурадович.

Тетяна Шевченко
(Суми, Україна)

ВПРОВАДЖЕННЯ КОУЧИНГ - НАВЧАННЯ ЗАСОБАМИ МЕДІАОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ

XXI століття – це час переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, в якому якість людського потенціалу, рівень освіченості й культури всього населення набувають вирішального значення. Сучасний період розвитку електронного середовища в освіті, оновлення всіх сфер його впливу на соціальне та духовне життя потребує якісно - нового рівня підходів до проблем впливу мас-медіа технологій в інформаційному просторі, який відповідав би сучасним тенденціям та розвитку Навичок XXI століття.

Завдяки використанню новітніх педагогічних інструментів, в склад яких входять інтерактив, мультимедіа, моделінг, комунікативність, медіаосвітні технології набувають нових інноваційних якостей. Успішна реалізація їх використання залежить від того наскільки вдало вдається спроектувати методи й прийоми навчання на інформаційні можливості їх втілення. Продумане залучення навігаційних, мультимедійних та інших засобів, що пропонують інформаційні технології, перетворюють навчальний матеріал в електронному вигляді в ефективний засіб навчання, індивідуалізації навчально-виховного процесу за рахунок використання активно-діяльнісних форм.

В сучасній освіті необхідно втілювати принципи гуманізації, які сприяють підвищенню інтелектуального, культурного, духовного, морального рівня майбутнього фахівця. Виховувати загальнолюдські цінності, згідно з особистісно - орієнтованим підходом до організації навчального процесу в центрі якого знаходиться об'єкт навчання.

У зв'язку з тим, що сучасна парадигма освіти вимагає проектування отриманих навичок та вмінь особисто-орієнтованого навчання (наприклад, майстер-клас, Веб-квест, тренінг та ін.) на практичну площину, актуальному у цьому напрямку є використання коучінг-навчання. Використання коучінгу разом з традиційним навчанням та тренінгами може привести до більш вищої ефективності пізнання в різних галузях освіти. Відтак, базис коучінг-навчання має містити у собі теорію особистості та теорію, методу й інструменти її розвитку та навчання. Процесуально коучінг передбачає заохочення, підтримку, постійний зворотній зв'язок, мотивацію до розвитку нових здібностей і можливостей, визначення, уточнення та оновлення цілей. Інструментами реалізації можуть бути: інтерв'ю та запитання, метафори та притчі, порівняльний аналіз, перехресне картування, фіксація ресурсів та досягнень тощо. Все це безпосередньо перетинається з концепціями медіатехнологій.

Роль коучінг-навчання в формуванні медіаграмотності та медіаосвіти в педагогіці полягає не лише у його навчальних можливостях, а також у формуванні соціальної культури саморозвитку та самовдосконалення. Розрізняють декілька видів коучінгу

Коучінг орієнтований на особистість. Його основними інструментами служать активне слухання, запитальні технології, ефективні питання, елементи тренінгу та ін.

В основі коуч - підходу в освіті є вміння викладача формулювати важливі потужні запитання, які сприятимуть визначенню потреб і сподівань учнів, стимулюють мислення, змушують мобілізувати попередні знання і досвід, розкрити потенціал. Такі потужні запитання допомагають проаналізувати проблему всебічно, розвивають інтерес до вивчення теми, стимулюють потребу в отриманні відповідей, заохочують до обґрунтування власної позиції.

Освітянам відомо, яку важливу роль відіграють медіа, і на практиці перевірено їх вплив на учнів, батьків і на громадську думку в цілому. Використання коучінг-навчання надає можливість скоротити дистанцію між медіа- і освітою. У педагогіці з'явилися такі терміни, як, індикативне управління, індикативне планування, педагогічний аудит, коучінг тощо. Але з проникненням відповідних процесів у навчально-виховний процес педагоги все більше переконуються в тому, що економічні методи здатні збагатити й удосконалити педагогічні технології. Залежно від професійної спрямованості та цілеспрямованості коуч визначається різними цілями.

В медіаосвіті це:

- розкриття внутрішнього потенціалу особистості учня засобами медіа технологій;
- розвиток особистості через делегування відповідальності;
- досягнення високого рівня відповідальності засобами медіа технологій та її усвідомлення у всіх учасників коучінгу [1, с. 31].

Для досягнення поставлених цілей вирішуються наступні завдання:

- здійснюється діагностика і моніторинг освітнього процесу, що дозволяє враховувати і прогнозувати зміни, які відбуваються в результаті застосування інноваційних програм і медіа технологій;

- створюються умови, спрямовані на ефективну організацію процесу пошуку учнями шляхів досягнення важливих для нього цілей і вибору оптимального темпу просування засобами медіа технологій;
- освоюється та вдосконалюється впровадження інноваційних методик і технологій;
- визначаються ключові моменти коучингу засобами медіа технологій.

Впровадження коучингу можна реалізовувати завдяки засобам медіаосвіти.

На сьогоднішній день найбільш поширеним напрямом мас-медіа в сфері освіти набули мультимедійні технології. Їх використання стосується усіх методів коучинг-навчання.

Метод конкретних ситуацій [3, с. 13]. Він заснований на ствердженні, що шлях до вдосконалення власних знань можливо прокласти через розгляд, вивчення та обговорення конкретних проблемних ситуацій; медіаосвітні технології втілюють принципи гуманізації освіти, сприяють підвищенню інтелектуального, культурного, духовного, морального рівня майбутнього фахівця.

Метод емоційного стимулювання. В основі цього методу навчання лежить принцип формування пізнавального інтересу шляхом створення позитивних емоцій до запропонованого виду діяльності, підвищення зацікавленості та мотивації до навчального процесу засобами медіа технологій.

Метод створення ситуації пізнавальної дискусії є дієвим методом активізації навчання, адже в дискусії народжується істина, а пошук істини завжди викликає посилену зацікавленість темою.

«Мозаїка» – метод розподілу обов'язків у групі, коли розподіл здійснюють самі учні. Такий вид діяльності змушує учнів самостійно, без допомоги викладача або вчителя-коуча розподіляти обов'язки в групі та нести за даний розподіл відповідальність.

«Метод проєктів» є методом, що виводить діяльність учнів на новий, навчально-науковий рівень. На цьому рівні кожен учасник здійснює великий обсяг самостійної роботи та навчається самоконтролю, що сприяє самоосвіті учнів, використовуючи засоби мультимедіа [4, с. 42].

Коучинг-навчання вирішує проблему відсутності мотивації. Основна особливість і відмінність коучингу – самоосвіта. Без особистісної зацікавленості учня в навчанні коучинг втрачає будь-який сенс, адже особиста мотивація є основою коучингу та запорукою досягнення поставлених цілей.

Можна зазначити, що основною ідеєю медіа-освітнього коучингу також є взаємодія вчителя з аудиторією, його здібностей щодо використання мультимедійних засобів в навчання, завдяки чому досягається плідна співпраця коуча (вчителя) і учня щодо досягнення взаємовизначених цілей [6, с. 22].

Феномен «коучинг» у школі є принципово новим напрямом в педагогічній науці і практиці, в основу якого покладено формулювання і максимально швидке досягнення мети шляхом мобілізації внутрішнього потенціалу, засвоєння провідних стратегій отримання результату, розвитку і вдосконаленню необхідних здібностей і навичок.

Мас-медіа, а саме мультимедійні засоби актуальні при вирішенні певних проблем, коли ефективно організовується процес пошуку учнями кращих відповідей на питання, що їх цікавлять [6, с. 35].

Парадигма коучингу як особливого стилю навчальної взаємодії базується на наступних пропозиціях:

- здатність змінюватися лише в тих випадках, коли особистості самі захочуть цього і готові до цього;
- переконання щодо власних можливостей, напряду пов'язані з досягненнями;
- визначення успіху, здійснює прямиий вплив на досягнення;
- обмеження потенціалу розвитку рамками певних переконань;
- навчання відбувається лише тоді, коли дійсно є залучення в процес, мислення і плани на майбутнє;
- необхідність безперервно прогресувати самім, щоб допомагати іншим.

Педагогічне спілкування у стилі «коучинг» допомагає зрозуміти, чому учні не змогли виконати завдання, спланувати дії для знаходження оптимальних шляхів і навчитися чинити у майбутньому інакше. Коучинг стимулює творчий пошук рішень і підтримує прагнення досягати мети і здійснювати зміни у своєму житті, створює креативну атмосферу, особливий простір пошуку альтернатив, атмосферу довіри, де учень відчуває увагу до його ідей і працює з більшим ентузіазмом.

Загальну основу коучингу засобами мас-медіа можна описати декількома складовими: партнерство, розкриття потенціалу, результат. Одним із головних завдань будь-якого навчання є не лише навчити чомусь, але, передусім, навчити вчитися: отримувати, знаходити необхідні знання. Саме коучинг засобами мультимедійних технологій запускає механізми через особистісну мотивацію учнів самостійно отримувати знання.

Таким чином, використання педагогічного коучингу або коучинг-навчання засобами мас-медіа технологій є феноменом освітнього процесу, що побудований на мотивуючій взаємодії, в якому вчитель створює спеціальні умови, спрямовані на розкриття особистісного потенціалу учнів для досягнення ними цілей в конкретній предметній галузі знань.

Література:

1. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід: навч.-метод. посібник / за ред. Л.А. Найдьоновой, О.Т. Баришпольця. - К.: Міленіум, 2010. - 440 с.
2. Пометун О.І. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання Електронний ресурс / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. – К.: А.С.К., 2004. – Режим доступу: http://pedagogika.ucoz.ua/knygy/Suchasnyj_urok.pdf
3. Романова С.М. Коучінг як нова технологія в професійній освіті Електронний ресурс / С.М. Романова. – Режим доступу: <http://ecobio.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/viewFile/2145/2136>

4. Уитмор Дж. Коучинг высокой эффективности / Дж. Уитмор. – М.: Международная академия корпоративного управления и бизнеса, – 2005
5. Дмитриева Е.Н. Возможности использования методов и приемов коучинга в профессионально-личностном становлении студентов / Дмитриева Е.Н., Тренькаева Н.А // Вестник ТГУ. Философия. Социология. Политология. – 2008. – № 3(4). – С. 144-147
6. Коломієць Д. В. Становлення медіа-освітнього простору як філософська проблема / Д. В. Коломієць // Грані. - 2016. - № 5. - С. 41-46. - Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/>
7. Задорожня Л. Медіаосвіта в нових горизонтах: історія становлення та розвитку (вітчизняний і зарубіжний досвід) [Електронний ресурс]: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Медіаосвіта – пріоритетний напрям в освіті XXI століття: проблеми, досягнення і перспективи» / Л. Задорожня. – С. 4. – Режим доступу до статті: http://www.aup.com.ua/uploads/Zbirnuk_Harkiv.pdf.
8. Концепція впровадження медіа освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ispp.org.ua/news_44.htm. – Назва з екрану.
9. Медіаосвіта – пріоритетний напрям в освіті XXI століття [Електронний ресурс]: підсумки Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції м. Харків, 23 – 25 жовтня 2013 / В. Іванов, Т. Іванова, Ю. Мірошніченко. – С. 36 – Режим доступу: http://www.aup.com.ua/uploads/Zbirnuk_Harkiv.pdf – Назва з екрану.

СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ**Андрій Буднік
(Київ, Україна)****НАЙПОПУЛЯРНІШІ ВИБОРЧІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

Українська держава за свою відносно молоду історію вже накопила достатньо значний політичний досвід. Практично були продемонстровані та перевірені майже всі відомі виборчі технології. Частина із них комфортно прижилася в сучасних політичних реаліях України, а частина показала повну неспроможність достатнього впливу на результат виборів. Слід також зазначити що виборчі технології що були ефективні, наприклад, 10 років тому вже втратили свою ефективність чи були сильно змінені, тобто еволюціонували.

Управлінці виборчими кампаніями давно визначилися з найбільш ефективними виборчими технологіями, що спрямовані саме на перемогу. На жаль багато із цих технологій мають поганий окрас, порушуючи якщо не юридичні то моральні норми. Кожен керівник виборчою кампанією підбирає для себе найбільш дієві технології, опираючись на цілий ряд оперативних обставин (ефективність, наявність ресурсів, соціологічний клімат, дії опонентів тощо). Отже, розглянемо найпопулярніші виборчі технології котрі так полюбилися політтехнологами саме в сучасній Україні.

Зустріч із виборцями є однією з найбільш популярних виборчих технологій, маючи певні особливості. Політик (наприклад кандидат в депутати) зустрічається із електоратом і напряду доносить людям свою програму та ідеологію, приймає побажання та пропозиції. За наявності харизми та добре продуманого іміджу це дає значну прибавку до популярності, оскільки виборці фактично напряду спілкуються із людиною яка може вирішити їх проблеми, а отже захищає їх інтереси. При цьому людям, які прийшли на зустріч, роздаються певні подарунки (календарики, ручки, чашки, блокноти тощо) що дає позитивний психологічний ефект. Задля видимості повної підтримки (та страхування від дій опонентів) на зустрічі беруться спеціальні «групи підтримки». Як правило, це відповідно підготовлені прихильники що своїми діями створюють атмосферу взаєморозуміння і налагоджують комунікацію між кандидатом і виборцями. З кожним роком ця технологія стає все далі популярнішою та ефективнішою, стаючи основою більшості виборчих кампаній.

Розповсюдження тематичної агітаційної літератури (листівки, брошури, газетки, пам'ятки і т. д.) є невід'ємною частиною будь-якої виборчої кампанії. Різниця полягає в суті цієї технології, у способі та методі подачі інформації, дизайнерському рішенні, вмінні поставити акценти на «правильних» речах. Вмілий політтехнолог проводить поступову обробку електорату, не нагромаджуючи інформацію скопом. Це дає змогу виборцям «самостійно» переорієнтуватися на «потрібного» кандидата і впевнити його у правильності свого вибору. Останніми роками в Україні розповсюджена технологія заклику на виборчі дільниці, буцімто неважливо за кого, просто виконайте свій громадянський обов'язок. Насправді, з закликком подається прихована агітація за того чи іншого кандидата.

Політична реклама є не менш важливою виборчою технологією чим агітаційна література. Як правило, така реклама подається через ЗМІ (газети, журнали, телебачення, Інтернет). Стрімкого розповсюдження в останні роки набуває політична реклама через Інтернет, особливо через соціальні мережі. Така реклама б'є в першу чергу по новому поколінню виборців – молоді, котра ще не має сталого політичного переконання. До цієї виборчої технології відноситься не так сама реклама, як тематичні обговорення та коментарі до них. При дотриманні певних умов (правильні запитання, вибірковість, чорний піар, «незалежні» експерти тощо) досить швидко формується потрібний образ потрібного політика.

Окремо розглянемо і PR-технології, які теж 100% використовуються під час виборів. Їх суть полягає у створенні позитивного образу кандидата. Цей образ тримається на певному соціальному міфі, тобто на вірі без його критичного осмислення.

Добре відомою, старою і водночас презрентною виборчою технологією є роздача продуктивних наборів. Суть її полягає в тому щоб зобов'язати малозабезпечені групи населення віддати свій голос саме за потрібного кандидата (чи партію). Логіка проста – «взяв мою гречку, то тепер і проголосуй за мене». Соціологічні дослідження показують що ця брудна технологія вельми ефективна, оскільки люди дійсно віддають свої голос саме за того кандидата, від кого і отримали продуктивний набір. Тут важливо зрозуміти два важливих моменти... По-перше така виборча технологія прирівнюється до підкупу виборців а тому є незаконною. По-друге, ця технологія дає максимальний ефект лише у регіонах із дійсно бідним населенням. Як не гірко визнавати, але такими регіонами є українські села, де більшість люду заклопотана своїми злобуденними справами не орієнтується у політиці, проте має хорошу явку на виборах. Цим і пояснюється живучість цієї сумнозвісної технології.

Популярною виборчою технологією є антиреклама. Вона спрямована проти опонентів які реально становлять загрозу під час виборчих перегонів, маючи значний рейтинг. Антиреклама спрямована на пониження цього рейтингу шляхом інформативної маніпуляції, а саме: чорний піар, висвітлення «білих плям» біографії опонентів, вказування на помилки і особисті інтереси конкурентів, критика передвиборчої програми і т.д. Поширеним методом антиреклами є анонімні листівки із негативною (і далеко не завжди правдивою) інформацією про того чи іншого опонента. Пересічний виборець не буде детально аналізувати суть і сенс цих листівок, як і не буде задавати питання «кому це вигідно», сформувавши негативне

ставлення до цього кандидата і навряд-чи проголосує на нього під час самих виборів. Саме тому, розумно і вчасно задіяна анонімна антиреклама може суттєво вдарити по рейтингу опонентів чи опонента. Зрозуміла річ що найбільш ефективна вона перед самими виборами, коли у опонента вже просто не буде часу пояснити виборцям її суть.

На особливу увагу заслуговують виборчі технології прямої шкоди. Це дійсно брудна тактика, коли виборчі перегони виходять за рамки всіх норм, а ціна перемоги стає дійсно величезною. Суть полягає в нанесенні реальної шкоди спільноті нібито від імені опонентів. Спектр методів цієї технології величезний. Найпоширеніші із них це: нанесення простого графіті з ім'ям конкуруючого кандидата на якусь поверхню (стіни будинків, бетонні огорожі, інформаційні щити, а інколи і приватні автомобілі та вікна будинків), нанесення агітаційних плакатів опонентів на двері та вікна простих людей (використовуючи при цьому сильнодіючий клей), телефонний терор (телефонування людям на приватні номери від імені опонентів з абсурдними і надокучливими питаннями серед ночі), засмічення міста агітаційною літературою нібито теж від імені опонентів (листівки хаотично розкидані на зупинках, в парках та інших людних місцях) і т.д. Ці технології сильно негативно впливають на рейтинг опонентів, проте такі дії можуть викликати серйозні наслідки, наприклад проблеми із органами правопорядку чи тимчасове об'єднання опонентів проти потрібного кандидата і спільна протидія («ворог мого ворога мій друг»). Про низькість, підлість та ганебність використання цих технологій сказано багато, проте багато сучасних політичних сил все ж таки вдаються і до них, намагаючись будь-якою ціною виграти виборчі перегони. Саме тому розумний та далекоглядний політтехнолог має знати ці методи задля того, щоб адекватно протидіяти їм, якщо до них вдасться хтось із опонентів.

Ще одним нечесним проте популярним і ефективним методом є залучення адміністративного ресурсу. Майже кожна влада незалежної України, не зважаючи на заборону, використовувала цей «козир» доступний тільки їм. Можливості впливу адміністративного ресурсу просто колосальні, здатні суттєво вплинути на результат виборів.

Вищезгадані виборчі технології характерні не лише для України, але і для більшості пострадянських країн. Але якщо в переважній більшості із них сформувалася міцна авторитарна влада, то в Україні цього не відбулося. Волелюбний український народ швидко адаптувався в нову політичну і соціальну реальність незалежної України, сформувавши не лише сталу політичну еліту але і дієвий прошарок інтелігенції, незалежних експертів та представників середнього класу, здатних критично осмислювати події політичного спрямування, а отже і більш відповідально відноситися до виборчого процесу. Особлива заслуга в побудові демократичної спільноти лягає на ЗМІ та чисельні незалежні громадські організації.

Отже, сучасні політтехнологи знають як здобувати перемогу під час виборчої кампанії, знаючи та використовуючи дійсно ефективні (в умовах Української соціально-політичної реальності) виборчі технології.

Література:

1. Гелей С. Політологія: Навчальний посібник/ Степан Гелей, Степан Рутар. - 5-е вид., перероб. і доп.. - К.: Знання, 2004. - 645 с.
2. Кирилюк Ф. Політологія Нової доби: Посібник для студ. вищ. навч. закл./ Федір Кирилюк,. - К.: Академія, 2003. - 303 с.
3. Обушний М. Політологія: Довідник/ Микола Обушний, Анатолій Коваленко, Олег Ткач; За ред. Миколи Обушного; КНУ ім. Т. Г.Шевченка. - К.: Довіра, 2004. - 599 с.
4. Політологія: Навчальний посібник/ Валентина Штанько, Наталія Чорна, Тетяна Авксентьєва, Лідія Тихонова,; Мін-во освіти і науки України, Науково-методичний центр вищої освіти. - 2-е вид., перероб. і доп.. - К.: Фирма "ИНКОС": Центр учбової літератури, 2007. - 287 с.
5. Політологія: терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці: Навчальний слов-ник-довідник для студентів вищих закладів освіти/ Укл.: В.М. Піча,Н.М. Хома,; Наукова ред. В.М. Пічі. - К.: Каравела; Львів: Новий Світ-2000, 2001. - 311

Науковий керівник:

кандидат наук з державного управління Цимбаленко Яна Юрївна.

СЕКЦІЯ: ПРАВО**Юлія Беспалова
(Харків, Україна)****КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ УМОВАХ**

Аналіз сучасного стану та перспектив розвитку системи конституційно-правового регулювання політичних відносин в Україні передбачає докладне дослідження специфіки функціонування і розвитку тих базових демократичних інститутів, які покликані забезпечувати загальний суспільний і державний розвиток України як сучасної демократичної, правової і соціальної держави. Зважаючи на те, що сама демократія часто описується в термінах одного з політичних режимів, так наприклад визнаний в Україні фахівець в теорії держави і права О.Ф. Скакун характеризує демократію наступним чином: «це політична організація влади народу, при якій забезпечується рівна участь всіх і кожного в управлінні державними й суспільними справами, виборність основних органів держави і законність в функціонуванні всіх суб'єктів політичної системи суспільства, забезпечення прав і свобод людини та меншості відповідно до міжнародних стандартів» [5, с. 237], не викликає сумніву, що саме політичні відносини часто складають основний предмет конституційно-правового регулювання, коли мова ведеться про утвердження або вдосконалення конкретних демократичних інститутів.

Як відомо, «влада народу», саме такою є вихідна етимологія поняття «демократія», може реалізовуватись завдяки різноманітним інститутам, які в цілому складають систему взаємодії безпосередньої і представницької демократії. Слід визначити, що одним з невід'ємних інститутів демократичного врядування і одночасно – одним з основних механізмів формування державної влади в умовах демократії є вибори [2, с. 59]. На доктринальному рівні вибори описуються сучасною наукою конституційного права як обов'язкова передумова і визначальна ознака демократичної, правової держави, суть яких полягає в оновленні складу представницьких органів публічної влади та зміні виборчих посадових осіб на основі демократичних процедур. Про значущість виборів і виборчого права в процесі конституційно-правового регулювання формально засвідчує те, що в Конституції України розділ третій має назву «Вибори. Референдум». За своєю природою вибори мають всі ознаки політичної дії, яка встановлює доволі чіткий політико-правовий зв'язок між державою і громадянами. З формально-юридичної точки зору виборче право представляє систему гарантій розвитку політичної свободи громадян в публічно-правовій сфері суспільних відносин, тоді як в політико-правовому сенсі – це перелік прав та обов'язків виборців [7]. Для сучасної науки конституційного права характерне тлумачення виборчого права як одного з основних інститутів конституційного права, який складається з правових норм, санкціонованих законом правил та сформованих на практиці традицій, що регулюють порядок надання громадянам права участі в виборах та способів формування представницьких органів влади. Отже, в процесі конституційного регулювання виборів як однієї з форм демократичної політичної участі, з одного боку, відбувається вплив на політико-правові відносини, які об'єктивно існують в суспільстві, а, з іншого – встановлюються механізми впливу громадянського суспільства на державну владу. Наразі Конституцією і законами України визначаються не лише загальні конституційні принципи виборчого права, але й загальний порядок проведення виборів, їх періодичність, матеріально-організаційні основи виборчого процесу, порядок формування і діяльності виборчих комісій, процедури голосування, відповідальність за порушення виборчого законодавства (включаючи й кримінальну відповідальність) тощо.

Наразі актуальність та важливість висвітлення цього аспекту проблематики конституційно-правового регулювання в Україні пояснюється декількома причинами. По-перше, подальший розвиток української державності не може відбуватись поза системним вдосконаленням тих інститутів конституційного права, які забезпечують демократизм державного ладу. Тому процес розвитку виборчого права являє собою важливу складову загального конституційного розвитку України, утвердження конституціоналізму як необхідної складової правового життя країни. З огляду на це, формування теоретико-методологічних основ вдосконалення системи виборчого права є одним з ключових завдань сучасної науки конституційного права. По-друге, сучасний стан взаємодії вищих органів державної влади переконливо засвідчує недоліки існуючої конституційної моделі, яка не гарантує ефективності системи державної влади в цілому, а також істотно звужує можливості представництва громадян у вищих органах державної влади. В цьому контексті нагальним видається питання вдосконалення виборчої системи та перегляду тієї моделі партійно-пропорційного, яка нині реалізована в Україні. По-третє, виступаючи пріоритетною формою безпосереднього народовладдя, вибори виконують надзвичайно важливу функцію в частині забезпечення неперервного зв'язку між інтересами виборців та народу в цілому і державною владою. Реалізація цієї функції прямо впливає на характеристики конституційного ладу України, на те, наскільки демократичною є державна влада і наскільки чітко вона виконує чинні конституційні норми. Наголошуючи на необхідності внесення змін в систему конституційно-правового регулювання виборчих відносин, необхідно досліджувати виборче право не лише в об'єктивному розумінні, але й в контексті забезпечення виборчих прав громадян України [6].

Таким чином, на нашу думку, можна визначити наступне щодо проблем конституційно-правового регулювання і розвитку виборчого права України: по-перше, включення виборчого права до предмету конституційно-правового регулювання є логічним елементом розвитку цієї системи, оскільки інститут виборів є одним з найважливіших інститутів конституційного права, який чітко закріплюється на рівні Конституції України. З огляду на це можна зробити висновок, що подальше вдосконалення системи конституційно-правового регулювання обов'язково включає в себе зміни у виборчому законодавстві України, оскільки саме завдяки інституту виборів відбувається не лише процес реалізації виборчих прав громадян, але й формування найважливіших органів державної влади і місцевого самоврядування, без яких неможлива діяльність будь-якої сучасної демократичної держави. По-друге, сучасний стан виборчого законодавства України засвідчує можливість його вдосконалення принаймні у двох основних напрямках. З одного боку – шляхом узгодження норм вже чинних законів, які регулюють реалізацію виборчих прав громадян, а також визначають конкретні інститути виборчого права, з іншого боку – завдяки створенню та запровадженню нових правових інститутів, які б дозволили підвищити ефективність і повноту забезпечення суб'єктивних виборчих прав громадян України, сприяли усуненню недоліків чинної пропорційної системи виборів. По-третє, вдосконалення виборчого законодавства України відіграватиме значну роль в процесі функціонування загальної системи конституційного регулювання політико-правових відносин, оскільки інститут виборів пов'язаний з діяльністю і розвитком практично всіх без виключення конституційних органів державної влади і місцевого самоврядування в Україні.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР
2. Колісника В. П., Барабаша Ю. Г. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В. П. Колісника, Ю. Г. Барабаша. – Харків, 2008. – С. 201.
3. Ладиченко В. Гуманістична парадигма організації державної влади /Юридична Україна. – 2005. – № 9. – С. 6.
4. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – Київ, Правова єдність, 2010. – С. 429
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: академічний курс / О.Ф. Скакун. – Харків, Еспада, 2006. – С. 775.
6. Федоренко В. Л. Система виборчого права України: проблеми теорії і практики / Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К., 2003. – Вип. 19. – С.179.
7. Француз А. Й. Інститут виборів та функціонування політичних систем демократичного типу: правовий аналіз / Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К., 2004. – Вип. 24. – С. 126-134.
8. Яворський В. Принципи сучасного виборчого права України / Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 3(30). – С. 46.

Науковий керівник:

викладач, Рудаченко Світлана Іванівна.

**Кирило Ігнатович
(Харків, Україна)**

ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПІДГРУНТЯ ПРАВОВИХ ЧИННИКІВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО НАПРЯМКУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Демократизація сучасних політичних і правових систем держав пострадянського простору спрямована на впровадження європейських стандартів розвитку громадянського суспільства, реформування механізму захисту прав і свобод людини і громадянина, вдосконалення та гуманізацію національного законодавства тощо...

Як і країни світового співтовариства, держави пострадянського простору постійно змінюються, трансформуються, деякі «вириваються вперед», створюючи високорозвинені в соціально-економічному відношенні групи, для інших характерні низькі темпи розвитку. Світовий політичний процес розгортається в окремих країнах, на регіональному й глобальному рівнях як сукупна діяльність соціальних спільнот та інститутів, організацій і окремих осіб, що мають політичні цілі та безпосередньо впливають на формування громадянського суспільства, суб'єктами якого на світовій арені є народи, держави, суспільні рухи та організації. У силу цього політичний процес набуває власного змісту, специфічних рис та закономірностей розвитку.

Як свідчить передовий політичний досвід, ефективна зовнішня політика держави здатна не тільки забезпечити розуміння світовим співтовариством причин та цілей таких реформ, а й сприяти їх широкій міжнародній політичній, економічній та моральній підтримці. З цією метою Україна розширює свою діяльність у рамках ООН та ОБСЄ, співробітництво з ЄС і НАТО [3, с. 101].

Україна, як самостійна держава, маючи великий природний, економічний, культурний та інтелектуальний потенціал, може зробити значний внесок у розвиток світової цивілізації та забезпечення

міжнародної безпеки. Нажаль, участь вітчизняної наукової спільноти у стратегічному аналізі й формуванні концептуальних засад зовнішньої політики України в контексті європейського, зокрема розробці відповідних програм і заходів, дуже обмежена і не системна, що значно уповільнює курс на європейську інтеграцію [5, с. 29].

Ми розуміємо, що повноцінна участь України у глобалізаційних процесах стане можливою лише за умови якісного вдосконалення всіх складових, що визначають становище країни у світовій економіці і міжнародних економічних відносинах, зокрема, в євроінтеграційних процесах, у виборі оптимальної моделі взаємодії України з європейською спільнотою у таких вимірах, як геостратегічний, ринково-товарний, фінансово-інвестиційний, інституційний, правовий та ін.

Оцінюючи буття української людини у сучасному глобалізованому світі, необхідно враховувати різні фактори, виходячи також із перспективи. З самого початку свого існування Україна опинилася у сфері впливу названих процесів та різних міжнародних тенденцій. Так, наприклад, саме виникнення української держави є одним із результатів дезінтеграції тоталітарної системи та одним з найважливіших геополітичних змін. В Україні відбувається складний процес, що практично не має аналогів у історії, перехід від «державного соціалізму» до нових форм економічного, соціального та політичного життя, до демократичного й гуманного суспільства. Проте, неухильна реалізація курсу на інтеграцію до Європейського Союзу забезпечуватиме гарантії верховенства права, плюралістичної демократії, дотримання прав людини, розвиток в Україні громадянського суспільства, побудову соціально-орієнтованої ринкової економіки, формування національної ідентичності [3, с. 101].

Незважаючи на те, що Україна нині вирішує багато економічних, політичних та соціальних проблем свого розвитку, в державі відбувається процес приведення всіх суспільних інститутів та процесів у відповідність до норм розвинутої цивілізації, що знаходить свій прояв у формуванні засад правової держави та громадянського суспільства.

Проблема сутності та тенденцій розвитку громадянського суспільства надзвичайно актуальна, вона невіддільна від питань реформування суспільного життя в Україні, адже наша держава пройшла складний шлях історичного розвитку. Тривала провінційна роль України, відсутність розвитку її державності стали причиною слабого розвитку громадянського суспільства та його теорії. Тому проблема становлення громадянського суспільства безпосередньо пов'язана з необхідністю розбудови державності, оскільки вдосконалення суспільства і держави є необхідною умовою демократичного розвитку країни [5, с. 29].

Країни Західної Європи, громадянське суспільство яких вже перебуває на значно вищому етапі розвитку, законодавчо врегулювали європейські стандарти громадянського суспільства [2]. Важливим кроком у процесі становлення правової, демократичної держави, заснованої на сформованому громадянському суспільстві, стала ратифікація Україною 17 липня 1997 р. Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. Відтепер громадяни України одержали можливість звертатися за захистом своїх порушених прав у Європейський суд по правах людини. Крім того, приєднавши в 1990 р. до Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про цивільні і політичні права 1966 р., Україна також визнала і компетенцію Комітету ООН по правах людини щодо розгляду індивідуальних скарг громадян України на порушення їхніх прав і свобод, гарантованих цим пактом [4, с. 64].

Правові засади формування та подальшого розвитку громадянського суспільства в Україні знаходять своє відображення й в Основному законі держави: принцип багатопартійності, створення державою однакових умов для діяльності політичних партій, інших громадських об'єднань, заборону будь-якій політичній силі присвоювати право здійснювати державну владу [1, ст. 3, 15, 36, 37]; принцип економічної багатоманітності, рівність всіх форм власності, невтручання держави у безпосередню господарську діяльність підприємств незалежно від форм власності, свобода підприємництва [1, ст. 13, 15, 42]; принцип ідеологічного плюралізму, відокремлення церкви від держави, невтручання держави у справи релігії; роздержавлення й деідеологізація освіти, науки і культури, всієї духовної сфери суспільства на основі конституційного гарантування права на свободу думки, совісті і релігії [1, ст. 15, 34, 35]; принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність [1, ст. 3]; принцип невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини... [1, ст. 21]

Приймаючи до уваги все перераховане вище, можна припустити, що процес формування громадянського суспільства в нашій країні буде тривалим і багато в чому хворобливим. Зі світової практики основні напрямки його розвитку відомі: становлення демократичного механізму політичної влади на основі чіткого поділу її функцій, що виражає інтереси різноманітних шарів населення; створення необхідних умов для переходу до ринкової економіки як основи громадянського суспільства; підпорядкування всіх державних, господарських органів, структур усіх політичних партій закону, забезпечення його верховенства; роздержавлення власності в самих різних формах і утворення різних рівноправних економічних суб'єктів; досягнення необхідного рівня громадянської культури, поступове формування навичок соціально-політичної діяльності в демократичних умовах життя. Модернізація європейської соціальної моделі в умовах реалій України є неодмінною умовою вирішення найважливішого завдання ЄС – перетворитися у найбільш конкурентноздатну економічну систему, яка здатна до стійкого економічного зростання з високою зайнятістю та соціальною згуртованістю населення.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР//Відомості Верховної Ради України, 1996, №30.
2. Горленко В.В. «Стан розвитку громадянського суспільства в Україні та в країнах Західної Європи» [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/discussions/4c2a0fa074030/>
3. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / Автори: В. Ф. Сіренко, В. І. Тимошенко, Т. І. Ковальчук та інші. – К.: «Логос», 1997. - С. 92 – 104.
4. Політичні структури та процеси в сучасній Україні / За ред.Ф.М. Рудича. - К.: «Наукова думка», 2003. - 104 с.
5. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: Монографія / Кол. авторів; За ред. Н.М. Оніщенко, О. В. Зайчука. – К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. – 424 с.

Науковий керівник:
Пугачова Ніна Георгіївна.

Ален Палагін
(Харків, Україна)

НЕОБХІДНІСТЬ ПОСИЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН ВІД ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Проблеми безпеки завжди були і залишаються актуальними для людини, суспільства, людства. Безпека є найнеобхіднішою з потреб, її вироблення не може зупинитися на жодну мить. Вона є одним із головних показників життя. Річ у тім, що для безпеки людей необхідне впровадження відповідних заходів, але останні пов'язані з певними обмеженнями прав і свобод людини та громадянина. З огляду на це формування безпечного суспільства, встановлення оптимального балансу між безпекою та свободою, а тим самим і визначення поняття злочинів проти громадської безпеки є однією з актуальних проблем демократичної, правової держави. Проте досі правозастосовною практикою більшість норм КК України про кримінально-правову охорону громадської безпеки від суспільно небезпечних посягань опрацьовано недостатньо, виникають труднощі щодо їх кваліфікації, відмежування від інших злочинів.

Розробка численних і складних питань відповідальності за окремі злочини проти громадської безпеки не може бути плідною, якщо не має в своїй основі загальнотеоретичного підґрунтя. Лише розкриття сутності поняття громадської безпеки, встановлення загальних ознак злочину проти неї, визначення поняття цих посягань дасть можливість виробити рекомендації щодо правильного й найбільш ефективного застосування відповідних кримінально-правових норм та їх удосконалення.

Безпека людини визнається в Україні однією з найвищих соціальних цінностей, що закріплено в Конституції України [1, ст. 3]. Громадська безпека - природне право людей на життя та його захист [1,ст.27]. Тому громадська безпека віднесена законодавцем до числа основоположних об'єктів, правове забезпечення охорони яких має своїм завданням Кримінальний кодекс України. Суспільна небезпечність злочинів проти громадської безпеки полягає в тому, що вони порушують безпечні умови життя невизначеного кола людей, спокійне їх існування, створюють загальну небезпеку - умови для вчинення особливо тяжких злочинів та настання інших тяжких наслідків і тому, особливо з огляду на події сьогодення як в Україні, так і у всьому світі, законодавцю необхідно посилити правову охорону суспільних відносин у цій галузі.

На даному етапі розвитку кримінального законодавства тлумачення терміну «громадська безпека» наведено лише у ст. 1 Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів», яка визначає її як стан захищеності життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних і духовних цінностях, від джерел небезпеки природного або штучного характеру під час підготовки та проведення футбольних матчів, за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння шкоди такими джерелами небезпеки [5, ст. 1], [9, с. 579]. Однак варто звернути увагу, що таке визначення даного поняття у цьому Законі наведено у вузькому значенні і оскільки більш ні в якому іншому нормативно-правовому акті не наведено більш широкого тлумачення терміну «громадська безпека», тому для його розуміння необхідно керуватися визначенням, яке є у науковій літературі: *громадська безпека - такий стан суспільних відносин, за якого природні, технічні та інші джерела загальної небезпеки, на які людина впливає своєю діяльністю, не створюють небезпеки для життя та здоров'я людей та для збереження матеріальних цінностей* [11].

З огляду на важливість виду суспільних відносин, які охоплюються поняттям «громадська безпека», вони були визнані у чинному кримінальному кодексу України як окремий родовий об'єкт злочину. Злочинам проти громадської безпеки присвячено окремий IX розділ КК України. Проаналізувавши сукупність норм, наведених у цьому розділі, злочини проти громадської безпеки можна поділити на наступні групи: злочини, вчинені стійкими злочинними угрупованнями; тероризм; злочини, пов'язані з незаконним обігом зброї,

бойових припасів, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів; злочини проти пожежної безпеки [2, ст. 255-270-1].

Сучасний стан справ у світі поставив проблему громадської безпеки на одне з перших місць. Ряд терористичних актів у різних країнах світу за останні декілька років, зростання кількості злочинних організацій та незаконних воєнізованих формувань, а також збільшення кількості зброї, бойових припасів та вибухових речовин, які стали вільно доступними у незаконному обігу спонукало багато країн переглянути концепції забезпечення громадської безпеки. Не оминули ці проблеми й Україну – збройні конфлікти на Сході України, поява терористичних організацій на території України, вільний обіг зброї та погіршення криміногенної ситуації в країні стали сучасними реаліями і тому нагальною потребою українських законодавців на даний момент є вдосконалення діючого кримінального та кримінально-процесуального законодавства з метою ефективної профілактики вчиненню та відвернення злочинів проти громадської безпеки, мінімізації загроз громадській безпеці України.

На виконання цього завдання необхідно розробити ряд законопроектів, які б дійсно посилили кримінальну відповідальність за злочини проти громадської безпеки, що буде, по-перше, виконувати превентивну функцію кримінального права задля запобігання вчиненню злочинів у даній сфері, а по-друге, забезпечувати справедливе покарання для осіб, винних у вчиненні злочинів проти громадської безпеки, відповідно до суспільно-небезпечних наслідків конкретного злочину. Як відомо, превентивна функція кримінального права полягає у психологічному впливі на свідомість людей, утверджуючи в ній принцип невідворотності покарання за вчинений злочин, з метою профілактики вчинення злочинів [10, стр. 10-11].

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» частково була посилена кримінальна відповідальність за злочини проти громадської безпеки, що виразилося у введенні до санкцій статей 258, 258¹, 258², 258³, 258⁴, 260, 261 Кримінального кодексу України покарання у вигляді конфіскації майна [4, п.п. 8-14 п.1]. Також, цим законом були внесені зміни й до КПК України, які, по-перше, доповнили його главою про спеціальне розслідування кримінальних правопорушень, що зокрема стосується й злочинів проти громадської безпеки, по-друге, до осіб, підозрюваних у вчиненні даного виду злочинів, тепер не можуть застосовувати запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, домашнього арешту, застави [4, п.п. 7,13 п.2]. Однак, варто справедливо зазначити, що цих заходів все ж таки недостатньо для ефективного запобігання вчиненню злочинів у сфері громадської безпеки.

Важливий момент з приводу питань запобігання даному виду злочинів виражено у постанові Пленуму ВСУ «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» від 26.04.2002 № 3: «При розгляді цих справ необхідно вживати передбачених законом заходів до всебічного, повного й об'єктивного з'ясування всіх обставин злочину, звертаючи особливу увагу на виявлення джерел викрадення, придбання, виготовлення зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв або радіоактивних матеріалів, встановлення мотиву та мети винних осіб» [8, п.1]. Це застереження є вкрай важливим і має враховуватися не тільки судами, а й органами досудового розслідування для виявлення та ліквідації джерел незаконного обігу зброї, бойових припасів та вибухових речовин.

Також варто звернути уваги на положення постанову Пленуму ВСУ «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23.12.2005 № 13, яка містить практичні рекомендації судам щодо кваліфікації злочинів, вчинених стійкими злочинними угрупованнями, а також, що має велике значення, щодо визначення організатора злочинного угруповання, поняття фінансування та організації приховування злочинної діяльності. Положення даної постанови мають велике практичне значення для кваліфікації дій, як безпосередніх учасників злочинних угруповань, так і осіб, які сприяли вчиненню ними злочинних дій [6]. А постанова Пленуму ВСУ «Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» від 2 липня 1976 р. № 4 встановлює, що при розгляді справ про знищення або пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки судам відповідно до статей 23, 23-2 КПК необхідно ретельно з'ясувати причини вчинення кожного із зазначених злочинів та умови, які цьому сприяли, і в установленому законом порядку вживати заходів до їх усунення [7, п. 17].

Після аналізу кримінально-правових норм щодо відповідальності за злочини проти громадської безпеки ми вважаємо, що є необхідність: приведення норм КК України у відповідність до ратифікованої Україною Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму; забезпечення імплементації у національне законодавство інших конвенційних норм, міжнародних стандартів щодо протидії злочинам проти громадської безпеки; здійснення заходів щодо усунення фінансово-економічного підґрунтя існування злочинних об'єднань; уточнення співвідношення санкцій статей розділу IX Особливої частини КК України «Злочини проти громадської безпеки» із санкціями статей інших розділів Особливої частини вказаного Кодексу; уніфікування і визначення терміно-понятійного апарату законодавства про протидію злочинам проти громадської безпеки; розроблення і введення в КК України нових заохочувальних норм про звільнення від кримінальної відповідальності; більш широкого запровадження превентивних заходів

запобігання терористичним актам; посилення контролю за обігом зброї, бойових припасів, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів тощо.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 (№ 2341-III)
3. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI
4. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 07.10.2014 № 1689-VII
5. Закон України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» від 08.07.2011 № 3673-VI
6. Постанова Пленуму ВСУ «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23.12.2005 № 13
7. Постанова Пленуму ВСУ «Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» від 2 липня 1976 р. № 4
8. Постанова Пленуму ВСУ «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» від 26.04.2002 № 3
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України за заг. редакцією О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея – К.: Юрінком Інтер, 2016 – 1064с.
10. М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник [2-ге вид., перероб. і доп.] — К.: Юрінком Інтер, 2005 – 480с.
11. Ярмиш Н.О. «Поняття громадської безпеки»: науково-дослідницька стаття – «Вісник кримінологічної асоціації України» 2015 № 3(11)

Науковий керівник:

викладач, Бородкіна Олена Олександрівна.

Яна Сургай

(Харків, Україна)

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ НАБЛИЖЕННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Становлення України як правової держави та розвиток у ній громадянського суспільства з високим рівнем захисту прав та свобод людини і громадянина обумовлює впровадження у практику загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, міжнародних стандартів Ради Європи та Європейського Союзу, спрямованих на вдосконалення вітчизняної правової системи, підвищення ефективності і прозорості роботи органів державної влади.

Розуміння ролі державної влади в демократичних країнах (особливо розуміння того, що обов'язком посадовців є справедливе та безстороннє застосування закону незалежно від можливих соціальних або політичних тисків) значно відрізняється в різних країнах та соціально-економічних умовах Європи, але єдиним принципом для всіх демократичних держав залишається принцип гласності, тобто можливість громадян отримувати належну інформацію про організацію органів публічної влади та умови, в яких створюються закони. [4, с. 93] Право громадськості на отримання інформації є основоположним принципом, що впливає зі статті 10 Європейської конвенції з прав людини.[2, с. 141]

Здобувши незалежність і ставши на шлях демократичних перетворень, українська держава визнала необхідність упровадження у вітчизняне судочинство та адміністративну практику європейських стандартів щодо гарантій реалізації прав людини. Саме тому перед українською юридичною спільнотою постає завдання розробити методологічні засади, вивчити існуючі підходи до адаптації та гармонізації національного законодавства з міжнародним правом з метою прискорення інтеграційного процесу до європейського політичного, економічного та правового простору. [2, с. 10] Орієнтування на розбудову правової держави та входження України до європейської спільноти зумовили потребу в створенні дієвого національного механізму захисту прав громадян. [5, с. 87]

Сукупність правових норм, за допомогою яких забезпечуються реалізація, порядок охорони і захисту прав і свобод особистості в Україні, сформульовані в Основному законі держави як нормативно-правові гарантії конституційних прав і свобод громадян, серед яких - принципи судочинства [1, ст. 58-63, 129] гуманного поводження з особами, притягнутими до кримінальної та адміністративної відповідальності [1, ст. 28-29], конституційне закріплення системи особливих державних органів, до компетенції яких належать повноваження щодо захисту конституційних прав і свобод, тощо...

Серед механізмів захисту прав та свобод людини і громадянина від свавілля державних органів та посадових осіб при здійсненні ними владних повноважень в демократичних державах особливе місце посідає інститут омбудсмана, який було вперше запроваджено у 1809 р. у Швеції. На початку 50-х рр. XX ст. цей інститут існував лише у двох країнах - Швеції та Фінляндії. Нині є у понад 40 країнах світу. Практично у кожній державі ця посада має свою назву: Адвокат народу - у Румунії, Парламентський комісар у справах адміністрації - у Великій Британії, Посередник (Медіатор) - у Франції, Захисник народу - в Іспанії тощо... [6, с. 132]

У зв'язку зі збагаченням та універсалізацією каталогу прав і свобод людини на міжнародному й національному рівнях дедалі помітнішою стає необхідність спеціалізації правозахисної діяльності омбудсмана. Запроваджується омбудсман з питань рівноправ'я чоловіків і жінок (Фінляндія), у справах національних та етнічних меншин (Угорщина), з питань захисту прав споживачів і контролю за конкуренцією (Фінляндія), з питань нагляду за станом справ в армії (ФРН, Данія).

Згідно зі ст. 101 Конституції України парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Порядок його діяльності визначається ЗУ «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».[4]

Гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні є також можливість звернення до судових органів, а умовою забезпечення верховенства права та основоположним принципом справедливого судового розгляду – незалежність судової влади, яка повинна існувати як стосовно суспільства в цілому, так і стосовно конкретних сторін спору, який розглядається у сучасній демократичній державі. Судова влада забезпечує відповідальність урядів та органів державного управління за свої дії, а відносно законодавчої влади вона бере участь у забезпеченні виконання належним чином прийнятих законів та, певною мірою, у визначенні їхньої відповідальності положенням Конституції чи актам, прийнятими на вищому рівні (наприклад, праву Європейського Союзу) [2, с. 50].

Гарантуючи судовий захист прав і свобод фізичних та юридичних осіб [1, ст. 55], Конституція України одночасно закріплює право кожного захищати свої права і свободи від порушень та протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами. До таких засобів, які є загально визначеними у світовому співтоваристві, належить звернення до третейського суду-міжнародного комерційного арбітражу або третейського суду, що розглядає внутрішні спори.

Правосуддя в Україні є важливим компонентом процесу демократизації суспільства. Воно має на меті вирішення спорів між сторонами і, шляхом прийняття рішень, виконання як «нормативної», так і «просвітницької» ролі, надаючи громадянам відповідні настанови, інформацію та запевнення щодо права його практичного застосування [4, с. 93].

Законодавство України, надавши сторонам можливість обирати між зверненням до суду та альтернативними способами врегулювання спорів, наприклад звернення до третейського суду, фактично розширює можливість вирішення спорів у цій сфері та жодним чином не порушує конституційне право на судовий захист. Такий підхід також узгоджується з практикою Європейського суду з прав людини, відповідно до якої право розгляду спору винятково у межах третейського провадження само по собі не є порушенням статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на доступ до правосуддя та публічний розгляд справи судом. Таким чином, стаття 6 Конвенції допускає відмову від розгляду спору у державному суді шляхом укладання третейської угоди, проте така угода має бути добровільною, недвозначною та її укладення має допускатися законодавством.

Фундаментальною гарантією захисту прав людини і громадянина була і залишається діяльність суду зі здійснення правосуддя, яке гарантується на справедливості та верховенстві права. Соціологія права [7] розглядає діяльність суду як специфічний, незамінний соціальний інститут і наділяє її суспільним сенсом. Тобто вся діяльність судів підпорядкована справі захисту прав і свобод людини. Це-вихідний принцип як стратегічного, так і поточного аспектів функціонування судової системи.

Судова система нашої держави з дня здобуття незалежності реформується майже безперервно. Реформаторські ініціативи завжди обґрунтовувались цілями та високими ідеалами, але на практиці мали здебільшого тимчасовий характер, ситуативний успіх. Це було спричинено багатьма чинниками. Окремі реформаторські ініціативи були політично забарвленими, інші-видавалися привабливими зовні, але на практиці спрацьовували в спотвореному вигляді. Тому, на сучасному етапі судової реформи, на мою думку, необхідно сконцентруватися на кінцевій меті, яка і задасть напрям, її темп, а також обумовить пошук оптимального набору засобів для досягнення цілі.

Для національних судів практика Європейського суду з прав людини та у відповідних випадках Суду Європейських спільнот стає джерелом права в процесі розвитку європейського права, тому діалог між судовими інстанціями України та європейськими судами є необхідним, як і співпраця суддів різного рівня між собою [4, с. 462]. Незалежно від розмаїття національних інституційних систем та проблем, які постають у певних країнах, підготовка суддів повинна розглядатися як необхідний елемент з огляду на потребу вдосконалення не тільки професійних навичок тих, хто належить до судової публічної служби, але й самого функціонування цієї служби.

Незалежність судової влади, як одна з основних її характеристик, наділяє суддів всіх рівнів та юрисдикцій правами, але також покладає на них певні обов'язки, провідне місце серед яких займає обов'язок виконувати функції судді професійно і передбачають наявність високої професійної кваліфікації.

Важливо, щоб судді, відібрані після здобуття повної юридичної освіти, отримали детальну, глибоку та всебічну підготовку, щоб мати можливість виконувати свої обов'язки належним чином. Ця підготовка є гарантією їхньої незалежності та неупередженості згідно з вимогами Європейської конвенції з прав людини [2, с. 199].

В Україні сучасний етап судової реформи-це слушний час узяти на озброєння зазначені критерії та звернути увагу на широкий спектр новацій, упровадження яких може допомогти у досягненні мети реформування правової системи судоустрою. Застосування країною міжнародних та європейських стандартів залежить значною мірою від статусу стандартів, які склалися у національному праві, з урахуванням новітніх правових перетворень.

Джерела:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР//Відомості Верховної Ради України, 1996, №30.
2. «Документи Консультативної ради європейських судів»: [офіц. вид.]/упоряд. А.О.Кавакін. - К.: Ін Юре, 2015.-772с.
3. Закон України «Про Уповноваженого Верховної ради з прав людини» від 23.12.1997р. №776/97-ВР// Відомості Верховної Ради України, 1998р.-№20.
4. Міжнародні стандарти у сфері судочинства.-К.: Істина, 2010. - 488 с.
5. Висновки та рекомендації з актуальної теми.//Право України. - 2016. - №2. - С. 87-88.
6. Давиденко Є. «Служба омбудсмена в Україні»//Право України, 2001 - №6. С. 132-134.
7. Соціологія права. Підручник/За заг.ред. Л.М.Гераскіної, М.І.Панова.-К.,2003. – 262 с.

Науковий керівник:
викладач, Глемботцька Олеся Павлівна.

Юрій Шеляженко
(Київ, Україна)

ІСТОРИЧНА ПЕРСПЕКТИВА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОЇ АВТОНОМІЇ

Протягом тисячоліть всесвітньої історії людство пройшло довгий шлях до єднання на засадах верховенства права, прийняття Загальної декларації прав людини та визнання особистої автономії, людської свободи керувати собою, організувати власне життя на свій розсуд відповідно до власних цінностей, переконань і бажань, розпоряджатися своєю долею і власними правами (термін "автономія" у перекладі з грецької якраз означає "власне право"). У цій статті викладається авторське бачення глобального історико-правового процесу становлення сучасної людиноцентричної правової культури відповідальної свободи, персонального буття джерелом власного права.

Історія окремих вчень про особисту автономію та проявів особистої автономії в окремих правових системах, на мою думку, має досліджуватися в контексті загальнолюдської історії права, історії свободи правосуб'єктності, практичної культури особистої автономії як єдиної системи фундаментальних (конституційних) прав і свобод особи. Девід Шмітц та Джейсон Бреннан в «Короткій історії свободи» [1] пропонують таку періодизацію історії людських свобод: прадавня історія (починається 4 тис. років тому; історія рабства та великих звільнень; виникнення комерції та технологій, в т.ч. демократичних механізмів у грецьких полісах); утвердження верховенства права (починається 1 тис. років тому; феодалізм, Велика хартія вольностей, рівність перед законом); утвердження свободи релігії (починається 500 років тому – нині ми якраз святкуємо ювілей Реформації); утвердження свободи комерції (починається два століття тому; ставиться задача звільнити людство від бідності та воєн); і, нарешті, утвердження громадянських та психологічних свобод, починаючи з середини ХХ століття.

Водночас, на мою думку, починаючи відлік історії свободи з 4 тис. до н. е., Шмітц та Бреннан на порядок промахнулися, бо найдавнішою з відомих нам форм свободи самовираження людини є печерний живопис, деякі зразки якого датуються 38 тисячоліттям до нашої ери. Є різні гіпотези щодо призначення первісних наскельних малюнків, антропологі пов'язують їх з мисливською магією, і тут окрім проторелігійної обрядовості можна вбачати елемент територіального планування полювання первісними шаманами із правовим регулюванням методом табу, а отже, автономні зачатки екологічного права. Також антропологічні дослідження показують, що плем'я і навіть індивідуальний мисливець в первісному суспільстві помічає та залишає за собою певну «свою» територію за природним правом першовідкривача, що також слід віднести до зародкових форм особистої автономії.

Кажучи про інші значні події становлення культури особистої автономії, слід відзначити появу писемності 6-8 тис. до н.е., принаймні, за датуванням відомих нам пам'яток писемності. Одною з визначних таких пам'яток є глиняний циліндр з клинописом, так званий Маніфест Кира, виявлений під час розкопок Вавилону 1879 р., на якому вказано, що Кир Великий, цар Персії, завоювавши Вавилон у 539 р. до н.е., звільнив рабів та проголосив свободу релігій і расову рівність. Приблизно в той самий час у Афінах

почалося становлення демократії з реформ Солона, який залучив бідноту до політичного процесу; це, а також ідеї рівності кожного перед законом, участі кожного в прийнятті законів та формуванні влади, неприпустимості тиранічного придушення індивідуальних свобод сприяло розвитку особистої автономії. Солон називають одним з семи мудреців давньої Греції; інший з цієї сімки, переможець афінян генерал Піттак з Мітілени, вчив: підкоряйся тому закону, який ти постановив сам для себе. Крім уроків автономії, він прославився тим, що встановив вдвічі суворіше покарання за злочини, вчинені у стані сп'яніння, і таким чином трішки дисциплінував розбещену бенкетами аристократію.

Давньогрецька філософія залишила в культурному надбанні людства величезний людиноцентричний спадок скарбів свободи думки, однак, як слушно зауважує Джон Актон у «Історії свободи в античності» [2], показала згубність зловживання свободами законодавчої влади проти законів природи: виявилось, що народ може правити гірше за деяких тиранів. Цей історичний досвід приводить до висновку, що особиста автономія означає не тільки право керувати собою, але й обов'язок керувати собою відповідально, зважаючи на наслідки своїх рішень, володіючи собою, або, іншими словами, завойовуючи себе – згадаймо крилату фразу Платона: «Для людини завоювати себе є першою і найчеснішою з усіх перемог». Цю думку пізніше підхопив у своїй праці «Про суспільну угоду, або принципи політичного права» Жан-Жак Руссо, визначаючи свободу як підлеглість розумному закону, самостійно для себе встановленому, на відміну від потурання власним бажанням, яке теоретик природного права та конституції суспільного договору порівнював із рабством.

Внеском давніх римлян у становлення культури особистої автономії стало поширення статутного права, модернізованої елліністичної філософії та християнства, причому важко сказати, що в християнстві більше підштовхувало Homo Sapiens (людину розумну) ставати Homo Sui Iuris (людиною власного права, автономною особою): вчення Ісуса Христа про царство Боже всередині нас, любов до себе і ближнього, або догматизм деяких церковних лідерів, що спонукав мислячих людей бунтувати проти духовного диктату і відроджувати та сакралізувати гуманізм Стародавньої Греції.

З початку другого тисячоліття нашої ери простором становлення культури особистої автономії стає Англія. Повстання баронів проти свавілля королів стали систематичними з 1075 р. Король Генрих I у 1100 р. при коронації видав Хартію вольностей, в якій гарантував збереження привілеїв феодалів, церкви та вільних англосаксонців. Кожен наступний король за його прикладом видавав аналогічні хартії. Четвертий за рахунком, Іоанн Безземельний, програв війну з французами, визнав себе васалом Папи Римського та зобов'язався платити йому данину, що обурило всі стани англійського суспільства. Рятуючи корону, монарх-невдаха погодився у 1215 р. підписати Велику хартію вольностей, якою ділив владу з баронами, гарантував право власності на землю та особисто недоторканність вільних людей. Ця хартія лягла в основу реальної (неписаної) конституції Англії і частково досі діє у конституційному праві Великої Британії. У подальшому Велика хартія вольностей стала символом боротьби англійців за свободу, неодноразово підтверджувалася королями в нових редакціях, закріплені хартією вольності набули розвитку в статутах королівського законодавства; контроль баронів над королем трансформувалася у контроль королівської ради, потім – парламенту, в якому також було представлено духовенство та вільні люди. У 1628 р. парламент змусив короля прийняти Петицію про право, якою закріплювалися гарантії особистої свободи та недоторканності, запроваджувалися заборони на обкладання податками, не затвердженими парламентом, на позасудові арешти і конфіскації, на свавільне оголошення військового стану і створення надзвичайних військових судів. Судовий контроль над арештами та затриманнями закріплювався прийнятим у 1679 р. Актом Habeas Corpus.

Цікаво, що у 1215 р. при переговорах королю вдалося домогтися низки компромісів щодо пропонуваного баронами змісту хартії (Баронських статей), в тому числі, замінити пропонувану форму договору між баронами та королем на форму жалування вольностей королем; ці зміни були скоріше формальними і допомагали королю зберегти обличчя. Пізніше ідея закріплення конституційних свобод національним договором була розвинута в Конституції Пилипа Орлика 1710 р., знаменитому памфлеті Ж.-Ж. Руссо про соціальний контракт 1762 р., у Декларації незалежності 1776 р., Конституції 1787 р. та Біллі про права 1789 р. Сполучених Штатів Америки, у французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р. та Конституції 1791 р. Однак найбільший інтерес цього історичного моменту полягає не стільки у змісті зазначених джерел конституційного права, скільки в новій теоретико-правовій ідеї, що люди народжуються вільними і користуються свободами на свій розсуд відповідно до своєї природи, як автономні суб'єкти природного права. Правителі здавна твердили, що вони милостиво дарують людям права і свободи, однак у XVIII ст. людство зрозуміло: кожна особа є джерелом власного права, а володарі можуть владарювати виключно зі згоди підвладних, якщо ж тиран намагається вирвати згоду силою, цього тирана можна і треба скинути. Філософським контекстом становлення особистої автономії виступили концепції моральної автономії: категоричного імперативу Іммануїла Канта (моральний закон всередині нас); незалежного життя відповідно до власних переконань, почуттів та бажань Джона Стюарта Мілля, у XX ст. розвинута Гаррі Франкфуртом; права власності кожного на самого себе Дж. Локка (суверенітету особистості, за вдалими формулюванням Джосаї Воррена).

Ідеї особистої автономії зіграли значну історичну роль у становленні української нації і після Конституції Пилипа Орлика 1710 р. Зокрема, національної автономії домагалися (і безстрашно користувалися особистою автономією в 1845-1847 рр. у національно-визвольній боротьбі, не зупиняючись перед загрозою репресій з боку імперської Росії) члени таємного Кирило-Мефодіївського товариства

М. Костомаров, Т. Шевченко, Г. Андрузький, В. Білозерський, М. Гулак, П. Куліш та інші. Українська Центральна Рада, реалізуючи ідею свободи екстериторіальної національної самоідентифікації, у 1918 р. прийняла закон про національно-персональну автономію. У зверненні Верховної Ради України до народу 11.10.1991 р. із закликом взяти участь у всеукраїнському референдумі в питанні про проголошення незалежності України йшлося про те, що «незалежність України – це право і обов'язок збудувати правову демократичну цивілізовану державу, де основними цінностями будуть реальність прав і суверенітет особистості, гарантованість розвитку і гідності кожного громадянина».

Ідея суверенітету особистості надихала українських правників при виході з совєцької імперії позитивного права, де за людиною не визнавалася свобода вибору в користуванні своїми правами – колектив, партія і держава мали вирішувати за людиною, як для неї краще реалізувати права і свободи. Однак найбільш парадоксально те, що навіть в умовах диктатури офіційного неправу ідея особистої автономії знайшла своє місце в суспільній свідомості та негайно заявила про себе при першій можливості. Більше того, виявилось, що ідеологи комунізму, які ганьбили з високих трибун «буржуазні свободи», у приватному житті активно користувалися тими самими свободами, перетвореними на привілеї бюрократичної верхівки, партноменклатури.

Напрошується гіпотеза, що всі випадки доктринального заперечення особистої автономії в історії права свідчать про більш чи менш успішні спроби монополізувати, узурпувати свободу, залишити її для вузького кола «своїх» і навіть назвати свободу по-іншому, відповідно до власних інтересів, а для всіх інших свободу обмежити; при цьому, звісно ж, природні свободи людини нікуди не зникають, просто посилюється соціальний тиск у зв'язку з їх реалізацією та людям частіше доводиться повставати проти гноблення. Цю гіпотезу можна проілюструвати на прикладі китайської системи права, де рабство було формально ліквідоване лише на початку ХХ ст., а фактично практикувалося до 50-х років, де конституційно закріплено режим комуністичної диктатури, де поняття права на приватне життя, як вказують дослідники, виникло лише наприкінці ХХ ст. Нехтування особистими правами людини місцеві теоретики пояснюють «азійськими цінностями», які включають колективізм і повагу до авторитетів, в т.ч. їх приватності та недоторканності. Тобто, заявлене заперечення універсальних прав людини є вибірковим, воно не поширюється на правлячий клас, який в інтересах накопичення соціального капіталу слухняної людської маси відмовляє цій масі в правах, наче рабство досі не скасоване. Насправді під маскою азійської специфіки ховається проста дискримінація за ознакою соціального положення. Якщо ж відволіктися від ідеологічного перейменування свободи на авторитет та поганої поведінки на свободу, особиста автономія у формі влади авторитетів у Китаї має ті самі етапи розвитку (свобода, традиція, закон) [3], що й будь-яка автономія. Свободі природного порядку речей було присвячене старовинне вчення даосизму, традиції сімейних та службових ритуалів визначило конфуціанство, а закони насадження жорстокої дисципліни збільшили свободу правителів у легізмі, який в період боротьби президента Мао з конфуціанською мораллю вважався давньою предтечею маоїзму.

Для справедливості слід зазначити, що не всяка критика автономії спрямована на захист привілеїв. Іноді, навпаки, це правильна критика застиглої в незмінності, ізоляціоністської автономії, тобто – не стільки самої автономії, скільки зловживання нею. Наприклад, суддя Річард Познер критикує ідею права як автономної дисципліни, повністю відданої в розпорядження фахівців у сфері права, справедливо вказуючи, що ця ідея догматично відсікає право від нових ідей та зв'язків з досягненнями інших наук і насправді має політичний характер: судді Англії використовували її, щоб уникати королівського втручання в свої рішення, а юристи здавна користувалися цією ідеєю для збереження монополії на представництво людей у юридичних питаннях [4].

У підсумку можна зробити висновок, що кожна правова система розвиває особисту автономію в тих чи інших формах, навіть позиціонуючи себе як ворожу особистим свободам. Вершиною правової культури особистої автономії на даний час залишається Загальна декларація прав людини, якою визнається, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах, невід'ємність яких є основою свободи, справедливості та загального миру, а також вказується про необхідність охорони прав людини силою закону, щоб людина не була змушена вдаватися до повстання проти тиранії і гноблення.

Література:

1. David Schmidt, Jason Brennan. A Brief History of Liberty. – 2010. – 280 p.
2. John Acton. History of Freedom and other Essays. – London, 1907. – 600 p.
3. Yurii Sheliashenko. Stages of evolution of entity's personal autonomy on the model of NGO "Autonomous Advocacy" // Ukrainian Prospects in Global Development: Proceedings of the Conference (4 November 2016, Kyiv). – Kyiv: University KROK, 2016. – P. 126.
4. Richard A. Posner. The Decline of Law as an Autonomous Discipline: 1962-1987 // Harvard Law Review. – 1987. – № 100. – P. 761.

ЩОДО ПИТАННЯ ПОДОЛАННЯ КОНКУРЕНЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ

У сучасному кримінальному законодавстві тема конкуренції та колізії кримінально-правових норм є актуальною в зв'язку з тим, що по-перше існує необхідність забезпечення внутрішньої єдності правових норм, їх збалансованості та узгодженості і по-друге науковцями та правниками наводяться спірні судження про правила подолання окремих видів конкуренції. Поряд із узгодженістю самих правових норм, зокрема норм кримінального закону, необхідно також узгоджено здійснювати їхню реалізацію. Особливу складність у реалізації кримінального закону викликають нетипові ситуації його застосування, однією з яких є конкуренція кримінально-правових норм.

Дослідженням питань конкуренції в кримінальному праві займалися такі науковці, як:

– М.Є. Коржанський, який визначив конкуренцію як ситуацію, що виникає лише тоді, коли було вчинено один злочин, але й такий злочин має ознаки, передбачені кількома нормами [2, с. 37];

– О.В. Марін, за яким конкуренція – ситуація, коли при оцінці одного явища на застосування претендують кілька функціонально пов'язаних кримінально-правових норм, та інші науковці [4, с. 456].

Результатом їх роботи стало вироблення певних теоретичних засад і загальноприйнятих правил усунення конкуренції.

В чинному законодавстві правила кримінально-правової кваліфікації взагалі, і кваліфікації при конкуренції норм зокрема, жодним чином не регламентована. Судова практика частково заповнює відсутність законодавчого регулювання та незакінченість теоретичних концепцій, формулюючи ті чи інші правила вирішення конкуренції, однак вони не завжди мають стабільний та ординарний характер. Явище конкуренції кримінально-правових норм суттєво ускладнює кваліфікацію злочинних діянь, а значить, і ставить перепону перед досягненням високого рівня легітимності правосуддя, притаманного для правової держави. В зв'язку з цим кримінально-правова наука приділяє велику увагу дослідженню кваліфікації злочинів, тому що при аналізі будь-якого складу злочину та інституту Загальної частини КК завжди провідне місце займають саме питання кваліфікації злочинів. Поняття кваліфікації злочинів одне з найважливіших понять науки кримінальне право, оскільки кваліфікувати злочин це означає відносити будь-які явища за його якостями, властивостями до якогось розряду, виду, категорії, це означає надати злочину юридичну оцінку, вказати відповідну кримінально-правову норму яка містить ознаки цього злочину. Самі правила кваліфікації злочинів у кримінальному праві формулювалися, в основному, на основі аналізу кваліфікаційних помилок, їх джерел і шляхів усунення. Важливу роль при кваліфікації злочинів має проблема конкуренції кримінально-правових норм, оскільки конкуренція норм - широке явище, що має місце в процесі розвитку кримінально-правових відносин, починаючи з моменту вчинення злочину і закінчуючи погашенням або зняттям судимості особи. Юридично правильне подолання конкуренції норм має прямий вплив на правильність застосування кримінально-правових норм, щодо дотримання законності при застосуванні права.

З'ясування поняття конкуренції в кримінальному праві передбачає визначення місця цього поняття в системі правових категорій, його відмежування від подібних явищ. Такими явищами виступають: колізія норм закону та множинність, а саме сукупність злочинів. Співвідношення конкуренції норм кримінального закону із сукупністю злочинів має вирішуватися виходячи з наступних засад: конкуренція норм кримінального закону має місце при кваліфікації одного діяння, щодо якого має бути застосована одна із конкуруючих між собою норм. Сукупність злочинів передбачає наявність двох чи більше складів злочинів, кожний із яких передбачений окремою статтею, частиною чи пунктом статті Особливої частини КК, таким чином, сукупність злочинів пов'язана із сукупністю норм Особливої частини, якими вона передбачена. Кваліфікація за сукупністю пов'язана із застосуванням кількох кримінально-правових норм, а не з вибором якоїсь однієї статті, як це має місце при конкуренції. Співвідношення конкуренції норм кримінального закону та їх суміжності характеризується тим, що суміжні норми закону чи передбачені ними суміжні склади злочинів мають розмежувальні ознаки, за якими можна провести різницю між ними. Спільність суміжних норм лише зовнішня — при більш детальному аналізі вбачається різниця між ними. Адже посягання не може становити собою одночасно крадіжку і шахрайство, воно не може бути вчинене разом умисно і через необережність. На відміну від цього конкуренція норм кримінального закону передбачає, що діяння одночасно підпадає під ознаки закріплені в кількох статтях Особливої частини КК. Характерною особливістю конкуренції кримінально-правових норм є те, що вона виникає лише тоді, коли було вчинено один злочин. Але, такий злочин має ознаки передбачені двома кримінально-правовими нормами, тобто при кваліфікації такого злочину виникає конкуренція двох чи більше кримінально-правових норм. Вирішення конкуренції - це розв'язання питання про те яка з конкуруючих кримінально-правових норм має бути застосована у конкретному випадку. Конкурують між собою кримінально-правові норми, які передбачають відповідальність за навмисне вбивство (ст.ст. 115, 116, 117 та 118 КК), за зловживання посадовими повноваженнями (ст.ст. 364, 365, 366 та 367 КК), за посягання на власність (ст.ст. 185, 186, 187, 189 та 190 КК) тощо.

Ознаками конкуренції кримінально правових норм є: вчинено одне діяння, яке підлягає кримінально-правовій кваліфікації; це діяння підпадає під ознаки двох або більше статей Кримінального Кодексу; кожна

з цих статей Особливої частини Кримінального Кодексу потенційно може бути застосовано до діяння, яке підлягає кваліфікації; до діяння має бути застосовано лише одну зі статей Особливої частини Кримінального Кодексу, оскільки інше означатиме порушення принципу недопустимості подвійного інкримінування; норми, передбачені статтями, що конкурують, частково збігаються за обсягом та змістом тобто взаємопов'язаними.

До того ж, кримінально-правова норма - це правило, яке викладено одночасно в статтях як Загальної так і Особливої частини кримінального законодавства, ознаки складу злочину закріплені в обох частинах Кримінального Кодексу. При цьому положення Загальної частини поширюються на всі статті Особливої частини Кримінального Кодексу. Тому навіть при конкуренції, статті загальної частини не конкурують. Конкуренція може виникати між статтями Особливої частини Кримінального Кодексу України [3, с. 17].

Конкуренція зумовлюється диференціацією кримінально-правових норм, прагненням законодавця диференціювати кримінальну відповідальність, посилюючи її в одних нормах і пом'якшуючи в інших, а також, подекуди, недосконалістю системи кримінального законодавства. Така конкуренція кримінально-правових норм має і позитивну сторону, оскільки сприяє розвитку кримінального законодавства, а колізія кримінально-правових норм - це лише наслідок недоліків побудови системи кримінального законодавства, жодного позитивного значення вона не має.

Аналіз конкуренції кримінально правових норм, насамперед, має соціально-політичну актуальність у зв'язку із завданням по створенню правової держави, які вирішує зараз Україна. Чітке і однозначне вирішення питань конкуренції кримінально-правових норм сприяє зміцненню законності в такій важливій сфері життя суспільства, як боротьба із злочинністю.

Конкуренція кримінально-правових норм є наслідком розвитку законодавства, створення нових кримінально-правових норм, виділення конкретизованих норм з більш загальних норм, які передбачають відповідальність за окремі випадки вчинення загальних видів злочинів. Але недоцільно і безпідставно створювати нові норми. Конкуренція норм, яка не має відповідного обґрунтування, призводить лише до ускладнення кваліфікації злочинів і спричинюється до численних судових помилок. Таким чином, на нашу думку, вибір однієї з двох конкуруючих норм не може мати ситуативний характер, він повинен бути стабільним і ґрунтуватись на єдиних принципових положеннях. Вироблення таких положень, в свою чергу, можливе лише на вищому законодавчому рівні.

Література:

1. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
2. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів. - К.: Юрінком-інтер, 1998. - 416 с.
3. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів проти власності. — К., 1995. — 60 с.
4. Марін О.В. Причини виникнення та існування конкуренції кримінально-правових норм.// Вісник Львівського університету. Серія юридична. - Львів, 2001. - вип.36. - С. 454-460.
5. Марін О. К. Вирішення питання конкуренції кримінально-правових норм про злочини у сфері господарської діяльності.// Підприємництво, господарство і право. - 2001. - №9. - С. 79-81

Науковий керівник:

викладач Ільїнова Ірина Владиславівна.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

**Галина Закалик, Ірина Палідович
(Львів, Україна)**

СПОСІБ ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

В останні роки українське суспільство почало приділяти більше уваги способу життя, вкладаючи у саме поняття широкий діапазон складових, які у сукупності мають суттєвий вплив на формування, розвиток людини та її становлення як особистості. Як зазначав Ю. П. Лісіцин, санологію як науку про суспільне здоров'я, необхідно розглядати з двох позицій: по-перше, як здоров'я населення або санітарного стану, що вимірюється медико-статистичними загальноприйнятими показниками; по-друге, загально-історичної (соціологічної), що відображає один з станів суспільства – якість охорони і поліпшення здоров'я людей [1, с. 5-8]. Водночас, важливою складовою є індивідуальне здоров'я – здоров'я окремої людини. У це поняття сьогодні вкладається не тільки відсутність хвороб, але й такі форми поведінки людини, які дозволяють їй поліпшувати своє життя, зробити його більш благополучним, досягати високого ступеня самореалізації.

Так, у статуті ВООЗ зазначено, що здоров'я – це «стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя». Досягти благополуччя можна тільки через працю, спрямовану на розширення та реалізацію своїх духовних, фізичних якостей і соціальних можливостей. Благополуччя стосується всіх аспектів життя людини, а не тільки її фізичного стану.

Виходячи з цього, можна окреслити такі основні сторони здоров'я як фізичну, духовну та соціальну, які будуть мати своє відображення у способі життя особистості. Спосіб життя – це сукупність стійких форм життєдіяльності людини, які визначають її життєвий шлях, а формуються під впливом історичних умов, матеріального забезпечення, моральних, етичних та релігійних установок, поглядів та переконання.

Говорячи про дотримання особистістю здорового способу життя (ЗСЖ), ми говоримо про свідоме дотримання певних правил, що забезпечують гармонійний розвиток, високу працездатність, духовну рівновагу та здоров'я людини. В його основі лежить індивідуальна система поведінки й звичок кожної окремої людини, що забезпечує їй потрібний рівень життєдіяльності й здорове довголіття. Це фактично практичні дії, спрямовані на запобігання захворювань, зміцнення всіх систем організму й поліпшення загального самопочуття людини. У такому разі ми маємо говорити про здатність не набувати шкідливих звичок або уміння їх позбутися.

Людину можна розглядати як живу систему, якій властиве саморегулювання та самовідновлення. У цьому полягає її біологічна суть здоров'я, що описується різними сторонами процесу самоорганізації біосистеми – реакціями гомеостазу, адаптації, реактивності, резистентності, репарації, регенерації тощо, а також процесом онтогенезу.

Належачи до живих істот, людині даровано прагнення захищатися (захищати своє життя і своє тіло), уникати всього того, що здається шкідливим і здобувати собі все необхідне для життя (їжу та притулок), а ще – прагнення з'єднатися заради того, щоб народжувати на світ потомство, і здійснювати турботу про нього. Здавалося на цьому рівні людина нічим не відрізняється від тварини, якою рухають почуття або потреби, за рахунок яких вона пристосовується тільки до оточуючих умов. Але людині притаманне думання про минуле і про майбутнє. Людина наділена розумом, завдяки якому вона бачить послідовність між подіями, бачить їх причинно-наслідкові зв'язки, вона порівнює подібні явища і з цим тісно пов'язує майбутнє, з легкістю бачить все упродовж свого життя і готує собі все необхідне, щоб прожити. Людині властива, насамперед, схильність вивчати і досліджувати істину.

Людина формується під впливом соціального середовища, набуваючи саме у ньому вищу форму реалізації феномена життя. Вона здатна пізнавати і заломлювати через себе картину навколишнього світу, відчувати своє місце серед собі подібних і самовиражатися через соціальну активність. Ці здібності характеризують психічні (емоційно-інтелектуальні) і духовні аспекти здоров'я людини як вищі вияви її цілісності. Вищі рівні організації особистості – психіка і духовність – можуть виступати в якості або стимулятора, або гальма біологічного субстрату (в залежності від конкретних умов життєдіяльності) [2, с. 11].

Власне тому в основі здорового способу життя можна виокремити такі його сторони або складові. Перший рівень (кліматичні умови, спосіб життя, географічні та соціально-економічні умови суспільства) – вони тісно переплітаються з історичним життям як самого суспільства, так і людини. Власне вже на цьому рівні ми можемо говорити про фізичне здоров'я людини, але лише у плані екологічного стану довкілля, здоров'я наших батьків, індивідуальних якостей людини, отриманих як генетичний спадок.

Другий і третій щаблі дають характеристику людини як особистості – це стать, вік, вибір професії, її соціальне становище, статус у суспільстві; рівень освіти, рівень культури, національна ментальність. Ці рівні тісно пов'язані з добробутом, матеріальним забезпеченням. Вони можуть відображати й релігійні установки суспільства (вірування, атеїстичні погляди тощо). Четвертий рівень більше стосується психологічної сторони особистості, а саме її мотивації, психологічних установок. Він може відображати й стереотипи, які існують у суспільстві та їх вплив на особистість. П'ятий щабель – це переконання особистості, що тісно переплітаються з її моральними та етичними принципами. Найвищий рівень займає

світогляд особистості. Мораль, зокрема, – це не кілька приписів, які людина має виконувати. Це передусім сприйняття того, у що людина вірить. Релігійна людина має сприйняти Бога як Творця, а довілля – як те, що створив Бог і передав нам у користування. Для атеїста ці принципи будуть цілком іншими, бо він вірить у те, що лише поєднання певних часток, атомів, молекул під впливом певних видів енергії дали початок існування неживої та живої природи, у тому числі людини, світу, Всесвіту. Однак і та, й інша людина мають дбати про середовище свого існування.

З цієї точки зору важливу думку висловив Блаженніший Любомир Гузар, який привертав увагу, що не залежно від віри сповідання, від того віримо чи не віримо ми у Творця, ми зобов'язані «прагнути зберегти якомога більше для здоров'я людини, для довілля, для безпеки – і робити це разом...», інакше загинемо усі [3, с. 27]. Хоча насправді виходить цілком протилежне: як віруюча людина йде до церкви, сповідається, просить прощення за свої гріхи, так і атеїст, живучи за принципом – аби йому було добре, аби він надбав побільше багатства, а після – хоч світовий потоп, часто не усвідомлюють і не задумуються, що нищать природу.

На другому і вищих рівнях способу життя формування фізичного і духовного, психологічного здоров'я усе більше буде залежати від самої особистості. І тоді у фізичне здоров'я ми вкладаємо поняття, що відображає здоров'я нашого тіла. На нього можуть впливати такі чинники, як індивідуальні особливості анатомічної будови тіла, перебіг фізіологічних функцій організму в різних умовах спокою, руху, довілля, генетична спадщина, рівень фізичного розвитку органів і систем організму.

Духовне здоров'я – здоров'я нашого розуму – це здатність пізнавати навколишній світ і себе, аналізувати події і явища, що відбуваються; прогнозувати розвиток ситуацій; формувати програму поведінки, спрямовану на вирішення виникаючих завдань, захист своїх інтересів, життя і здоров'я в реальному навколишньому середовищі. Чим вищий інтелект, тим достовірнішого прогнозу подій досягає людина і тим точніша модель її поведінки, тим стійкішою є психіка, тим вищий рівень духовного здоров'я особистості.

Духовний світ особистості, її духовна культура – освіта, ставлення до мистецтва, релігії, моралі, етики, її свідомість та ментальність, життєва самоідентифікація, ставлення до сенсу життя, оцінка реалізації власних здібностей і можливостей у контексті власних ідеалів і світогляду – все це обумовлює стан духовного здоров'я індивіда.

До сфери психічного здоров'я відносять індивідуальні особливості психічних процесів і властивостей людини, наприклад збудженість, емоційність, чутливість. Психічне життя індивіда складається з потреб, інтересів, мотивів, стимулів, установок, цілей, уяви, почуттів тощо. Психічне здоров'я пов'язано з особливостями мислення, характеру, здібностей. Всі ці складові є чинниками, що обумовлюють особливості індивідуальних реакцій на однакові життєві ситуації, вірогідність стресів та афектів.

Виходячи з вищезазначеного варто продемонструвати дані опитування респондентів щодо розуміння основ способу життя сучасної молоді. В опитуванні брала участь молодь Львівщини у кількості 200 осіб, вік досліджуваних 18-20 років. Серед респондентів – 100 учні загальноосвітніх шкіл та 100 студентів вищих навчальних закладів. У вибірці порівну представлені дівчата і хлопці. Анкетування проводилося анонімно із дотримання конфіденційності. В основі анкети лежали питання, які дозволили схарактеризувати, що розуміють респонденти під поняттям «спосіб життя», як вони оцінюють різні його сторони та як вони особисто дотримуються правил здорового способу життя.

За результатами дослідження можна відзначити, що молодь дотримується раціонального харчування, яке в основному їм забезпечують батьки. Так відповіли 85% учнів і 65% студентів. Разом з тим 15% учнів вважали, що перешкодою є низький рівень життя їхньої сім'ї, а 35% студентської аудиторії – вказували на відхід від сім'ї, неможливість дотримання раціонального харчування через спосіб навчання. Серед досліджуваних порушення раціону харчування більше стосувалося хлопців.

Сучасна молодь віддає перевагу дотриманню особистої гігієни та оптимальному руховому режиму – це ранковий біг та гімнастика, заняття у спортивній секції. Ствердну відповідь дали 43% хлопців і 25% дівчат, від загального числа усіх опитаних. Хоча варто зазначити, що показники вищі серед студентської молоді (75% від числа опитаних студентів) і дещо нижчі – серед учнів (60%, від числа опитаних учнів). Разом з тим показники вищі у хлопців, порівняно з дівчатами в обох підгрупах.

Значно нижчі показники щодо загартування організму. Ані учні, ані студенти не здійснюють достатнього загартування організму, достатньо мало часу проводять на свіжому повітрі, не здійснюють вечірніх прогулянок перед сном. Серед респондентів з числа студентської молоді лише 12% хлопців і 2% дівчат і серед учнів лише 5% хлопців загартовуються.

Не втішними виявлені факти щодо шкідливих звичок у молоді. Зокрема, 45% – палять цигарки, 65% – хоча б зрідка уживають алкогольні напої, 5% спробували дію наркотиків на собі. Прикрим є те, що палять цигарки і дівчата (25% студенток і 35% учениць), і хлопці (15% студентів і 15% учнів). Приблизно така ж картина й з уживанням алкоголю: серед дівчат – 35% студенток і 25% учениць, серед хлопців – по 35% із числа студентів та учнів. Уживали наркотики 1 учениця і 4 хлопці – по два з числа студентів і учнів.

Важливою складовою здорового способу життя є інтелектуальний, моральний і духовний розвиток. У даному аспекті сучасна молодь надає перевагу даній сфері розвитку особистості. Вона часто відвідує мистецькі заходи, які проводяться у Львові (75% опитаних), буває на презентаціях як мистецького, так і наукового рівня (55%); бере участь в наукових дослідженнях (60%); знайомиться із сучасною літературою

різного спрямування – історія, фантастика, художня і наукова (90%) література. Вони є християнами і відвідують церкву (70%).

Сучасна молодь приділяє велику увагу формуванню та розвитку вольових якостей. Серед опитаних позитивно відповіли 75% респондентів, серед яких 90% – це студенти вищих навчальних закладів і 60% – учнів загальноосвітніх шкіл.

Проблемою сучасної молоді є володіння власними емоціями. Ті стреси, у яких перебуває молода людина, їх вплив на її здоров'я, наслідки, які можуть відслідковувати медики і психологи у майбутньому – є надзвичайно шкідливими, а часто й непередбачуваними.

Виходячи з вище зазначеного ми вважали за потрібне поділитися деякими даними щодо здорового способу життя та застережень молоді щодо необдуманих кроків.

Молода людина – нинішній школяр чи студент – це найбільше багатство сім'ї та країни – її розумовий і трудовий потенціал, її еліта, продовжувач роду. Тому важливо дати зрозуміти молодій людині, що порушуючи бодай один із принципів здорового життя, – вона наносить непоправну шкоду собі особисто, оточенню, своєму майбутньому поколінню.

Кожній молодій людині варто знати, що порушення стану здоров'я (перенесення хвороб), нищення здоров'я шкідливими звичками (цигарками чи алкогольними напоями, нераціональним харчуванням, постійними недосипаннями), перебування у пригніченому настрої (часті депресії, неврози) – стає причиною порушення гомеостазу нашого організму. Його реабілітація у молодому віці можлива, але довготривала. Зокрема, відновлення організму чоловіка настає через 1,5-2 роки, а в жінки – триває від 2,5 до 5 років.

Цікавою закономірністю частини нинішньої молоді є ведення безладного сексуального життя. Часта зміна сексуального партнера, часті сексуальні стосунки стають причиною невизрівання сперматозоїда, що й є наслідком неможливості вагітності, недоношеності, народження кволої дитинки. А на загал – для самої особистості – це скорочення життєвого віку людини, перенесення нею цілого ряду хвороб. Свого часу Ілля Мечников стверджував: «Людина, яка померла раніше, ніж у 150 років – вчинила над собою насильство». Якщо ми програмуємо себе не правильно, а тим паче займаємося саморуйнуванням, то ми чинимо над собою насильство щоденно. Люди давно переконалися, що на здоров'я впливає безліч чинників, і найголовніший з них – це спосіб життя.

Люди по-різному формують свій спосіб життя, сповідують різні віри, мають неоднакові переконання та світогляд, що позначається на процесі взаємодії особистості і групи, на ефективності застосування способів реагування оточення на поведінку людини (йдеться про санкції, що здійснюються у формі заохочення чи покарання). Єдине, про що ми маємо пам'ятати, що лише ми самі здатні обирати свій спосіб життя, формувати свої позитивні звички і відкидати шкідливі. Ми можемо говорити про стан здоров'я людини дуже багато. Однак, так довго поки не буде власного усвідомлення, що означає вести здоровий спосіб життя, усі спроби суспільного впливу можуть бути намарними. Для усвідомлення ЗСЖ важливі поінформованість і можливість доступу до спеціальних профілактичних процедур, що мають уповільнювати природний процес старіння, наявність належних екологічних умов, інших складових, що стосуються переважно не тільки фізичного і психічного, а також соціального і духовного здоров'я. І лише на основі уявлень про стан життя можна побудувати модель якості життя, що складається з дев'яти сфер, об'єднаних у три більш загальні категорії: «стан особи» (фізичний, психологічний та психічний стани), «оточуюче середовище» (соціальне оточення, екологічне оточення, локальна громада), «наявна інфраструктура» (можливості власного розвитку, проведення вільного часу, наявність роботи та можливість працевлаштування). Кожна з цих складових розглядається як пропозиція певних «можливостей» для індивідів. А індивід може максимально скористатися такими можливостями заради досягнення власного добробуту.

Література:

1. Лисицын Ю. П., Полунина Н. В. Социально-гигиенические аспекты изучения образа жизни / В кн.: Комплексные социально-гигиенические и клинико-социальные исследования. – М., 1980. с. 5-8.
2. Назарова Л.В., Біліч Г.Л. Валеология: людина і його здоров'я // Медична допомога. – 1998. – №1. – С. 10-11.
3. Щоткіна Катерина Гідність Адама: Бесіди з Блаженнішим Любомиром Гузаром/ Катерина Щоткіна. – Львів: Друкарські куншти, 2016. – 164 с.

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Assel Yerbolova, Gauhar Kalmenova, Perizat Omarova
(Almaty, Kazakhstan)

BASES OF DATABASE SYSTEMS: CONCEPT, CHARACTERISTIC, ARCHITECTURE

The database systems have nowadays an increasingly important role in the knowledge-based society, in which computers have penetrated all fields of activity and the Internet tends to develop worldwide. This paper aims to summarize the curricular area regarding the fundamental database systems issues, which are necessary in order to train specialists in informatics higher education. The database systems integrate and interfere with several informatics technologies and therefore are more difficult to understand and use. Thus, students should know already a set of minimum, mandatory concepts and their practical implementation: computer systems, programming techniques, programming languages, data structures.

Keywords: database systems - DBS, database management systems – DBMS, database – DB, programming languages, data models, database design, relational database, object-oriented systems, distributed systems, advanced database systems.

Introduction

The notion of database system is used in the context of the development of the informatics application with databases. An *informatics application* requires a set of interrelated elements for the collection, transmission, storage, and processing of data with computer. A *Database System – DBS* is a set of interrelated elements, which allows the development and the deployment of a database application. These elements refer to data, software and others resources necessary in the development of a database application. The data are structured and stored on the computer, in the external memory (database) with specific software products (Database Management System – DBMS and application programs) and in a certain work context (legislative framework, organizational framework, equipment, human resources etc.). Thus, DBS involves a great complexity, a lot of components, and a large volume of data. All these aspects result from the structure of a DBS, namely from its architecture.

DBS architecture is a graphical and suggestive representation of the system elements and of the links between them.

From the proposed architecture of DBS results three components:

1. *The data* are organized in a database – DB, which include: data collections; the data dictionary containing the data structure, constraints etc.; annex files that refer to the parameters files, index files and so on.

- *Software* is the component addressed to develop and to explore the database and contains: database management system – DBMS and application programs.

- *The auxiliary elements* are complementary components of the two above, which contribute to the completion and working of the entire DBS: set of automated procedures (routines) and manuals; legal, administrative and organizational regulations; hardware used; categories of users involved.

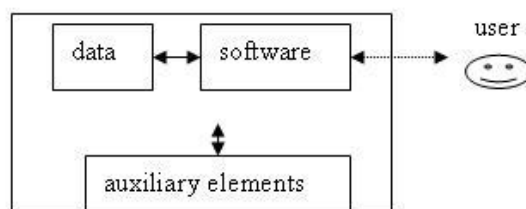

Fig. 1. Components architecture of a DBS

DBS types can be grouped into different categories. These categories are obtained taking into account certain criteria for classification, of which the most important criteria refers to the logical data model implemented.

Database Management Systems – DBMS

A DBMS is a complex ensemble of programs that provide an interface between a database and its users. A DBMS is the software component of a database system that interacts with every other component, ensuring the connection and independency between the system's elements. Taking into account all these definitions, a software product is a DBMS if all of the following *assertions* are simultaneously true:

1. it's a system – an ensemble of interconnected programs that collaborate with each other to attain a shared purpose – creating database applications;
2. it manages data organized in the external memory, according to a logical data model for the database;
3. it achieves the objectives and functions of a DBMS.

The DBMS functions

A DBMS, through its functions, allows the authorized users access to the database, as specified in our definition of a DBMS. A short presentation of each of the four basic functions of a DBMS follows.

1. *The data description*

A DBMS allows the definition of the data-base structure, using the Data Description Language – DDL. Defining the data can be realized at a conceptual, logical and physical level.

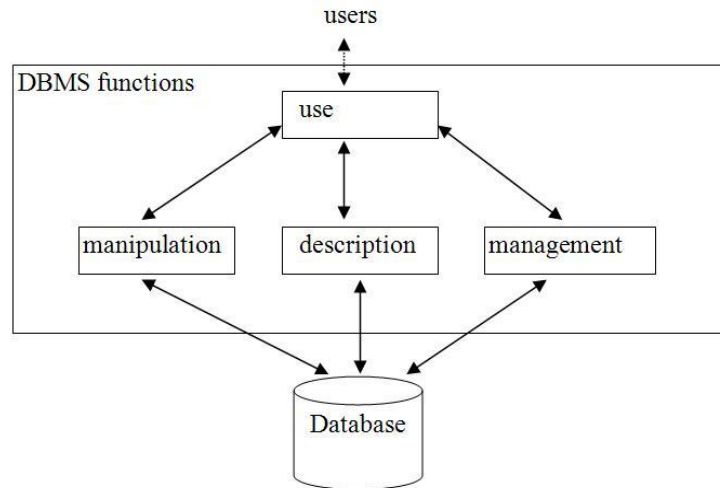

Fig. 3. DBMS functions

2. *The data manipulation*

The manipulation function is the most complex one; it delivers update and query of data from the database, using the Data Manipulation Language – DML. The following procedures can be performed on the data: load, update, processing, and query.

3. *The data use*

This function provides an assortment of interfaces needed to ensure the communication of all the users with the database. To implement this function, the DBMS has to provide facilities for several user categories: end-users, expert-user, and managers.

4. *The data management*

The administration function is complex and can be performed only by a database manager. Such a user, which has a rich background in analyzing, design and programming, organizes and administer a database in all of its design stages.

The DBMS architectures

The trend in recent years is that the DBMS architecture has evolved to a configuration with three components (as shown in figure 4) – kernel, inter-faces, and tools. This situation is encountered at the latest versions of commercial systems. Another trend is represented by distributed and object-oriented architectures of DBMS [2], which are more commonly used in network computers and in new types of applications. Since components / levels architecture reflects the current trend of DBMS structure, we further present it.

Starting from the specialty literature and studying the current trends, we have identified a modality of grouping the DBMS components and their graphic representation on three levels, and therefore we have designed the components/levels architecture of DBMS. The main advantages of our architecture are the following: it is very simple, easily understood, easily implemented, and it is portable - any kind of DBMS architecture can be adapted to the three levels architecture.

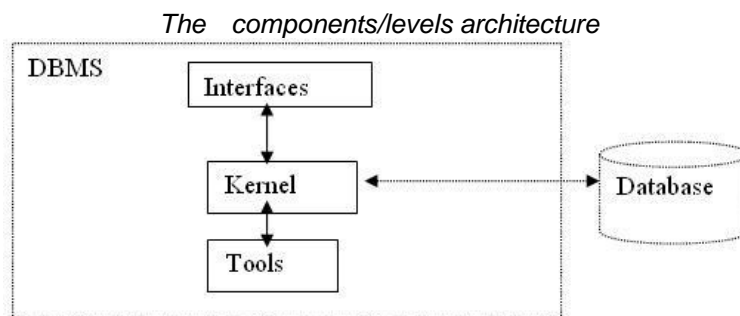

Fig. 4. The components/levels architecture of a DBMS

Conclusions

If we should summarize the current development trend of databases, only in some words, they should be *integration* and *optimization*.

The integration is carried out on different levels, but what we outlined in particular was the integration of databases technology with other informatics technologies. The DBS tend to be differentiated by the new informatics technologies integrated, and the transformations that occurred in this process are considered for optimization [1].

The optimization aims at efficient use of computing resources: time and space. The facilities offered by DBS aim at the increasing optimization, for all the aspects and this trend are maintained for the future. Thus, for example, an older approach – the database machine - is rediscovered and promoted [1] as a future solution for special performances of the databases: speed may increase 10 times!

References

1. D. Baum, "Launching performance," *Oracle Magazine*, vol. XXIII, No.1/2009.
2. A. A. Simanovsky, "Data Schema Evolution Support in XML-Relational Database Systems," *Programming and Computer Software*, vol. 34, no.1/2008, pp. 16–26

Андрей Бенедисюк
(Мариуполь, Украина)

РАЗРАБОТКА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЖИЛЫМ ДОМОМ ДЛЯ УВЕЛИЧЕНИЯ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ ЖИЛИЩНОГО ФОНДА

В современных экономических реалиях существует необходимость более тщательно регулировать расходы энергоносителей, потребляемых отдельным домохозяйством и офисными помещениями, а также мониторинг качества получаемых услуг. В этом может помочь реализация концепции так называемого «умного дома». Умный дом позволяет регулировать расходы электричества, газа и прочих коммунальных услуг, за счёт установленных удалено управляемых компонентов и датчиков которые будут сообщать о текущем состоянии и расходе проверяемого ресурса в реальном времени. Умный дом - жилой автоматизированный дом современного типа, организованный для удобства проживания людей при помощи высокотехнологичных устройств. Под «умным домом» следует понимать систему, которая должна уметь распознавать конкретные ситуации, происходящие в здании, и соответствующим образом на них реагировать: одна из систем может управлять поведением других по заранее выработанным алгоритмам. Основной особенностью интеллектуального здания является объединение отдельных подсистем в единый управляемый комплекс. В функционал этой системы может входить: управление микроклиматом, контроль над расходом ресурсов, пожарная тревога, система охраны и наблюдения, автоматизация процессов, авторизация и различные уровни доступа, как к информации, так и к помещениям - что может использоваться как в рамках дома, так и в офисных помещениях. Функционал умного дома на базе микрокомпьютера Raspberry Pi, помимо управления техникой может так же хранить информацию на съемных носителях и при этом установив WEB сервер распоряжаться ею как из внутренней сети так и открыв доступ на соответствующих портах запрашивать её и из внешней сети. На данном носителе может храниться полезная информация, которая может понадобиться только вам с любой точки планеты, а так же можно вести запись с датчиков, подключенных камер и хранить логируемые данные о выполняемых действиях.

Эффективность рассматриваемой технологии может нивелироваться при использовании единичных точечных решений в рамках одного дома, но становится значительной, в случае внедрения описываемых систем в масштабах района или города. Установка датчиков на проблемных участках позволит в реальном времени определять качество поставляемых ресурсов, таких как: электричество, газ или вода, проводя учет получаемой информации можно передавать сведения в соответствующие инстанции. Создание автоматизированной настраиваемой системы, контролирующей подачу ресурсов, сможет решить значительное количество возникающих финансовых проблем, выявить возможные утечки или неисправность оборудования, что поможет повысить качество за счёт исправления неполадок и уменьшить расход средств на эти ресурсы в масштабах целого города. Своевременное оповещение может предотвратить множество серьезных аварий которые в последствии могут привести к разрушениям и порче имущества возмещение которых может сильно ударить по бюджету. Также данная система по мимо выявления неисправностей может снизить ущерб принесенный аварией любого типа, например, при пожаре система оповещения самостоятельно может вызвать пожарную бригаду и настроенная система сможет принять правильные меры пожаротушения в соответствии с его назначением, находящимся внутри оборудованием действуя по заранее спланированному сценарию.

Нами предлагается решение данной проблемы в виде системы, основанной на одноплатном компьютере Raspberry Pi, а так же набор подключаемых к нему датчиков и реле. Raspberry Pi – это полнофункциональный компьютер. Он обладает всеми атрибутами настоящего компьютера: выделенным процессором, памятью и графическим драйвером для вывода через HDMI. На нем работает специальная

версия операционной системы Linux. Поэтому на Raspberry Pi легко установить большинство совместимых программ. Поскольку это устройство обеспечивает независимую соединяемость по сети, его можно настраивать и для доступа по SSH, либо пересылать на него файлы по протоколу FTP. В Raspberry Pi есть встроенный Ethernet-порт, который обеспечивает легкий доступ к любой сети и практически не требует настройки. Подключить микрокомпьютер, используя беспроводное соединение, так же не составит труда, для этого можно использовать или встроенный в новых версиях или приобретенный Wi-Fi адаптер подключающийся посредством USB порта.

Raspberry Pi обладает набором интерфейсных портов, микроконтроллер с легкостью интерпретирует различные сигналы на основе написанного вами кода и реагирует на них. Для эффективного взаимодействия с устройствами требует специального программного обеспечения для управления потоком операций в разных ситуациях, если управление происходит через Интернет или через внешний дисплей. Малый размер данного компьютера позволяет разместить его в любой точке квартиры, а малое использование электричества практически не отразится на расходах по его обеспечению. Raspberry Pi работает в основном на операционных системах, основанных на Linux ядре, также возможна установка Windows 10 IoT; в работе будет использоваться Raspbian OS. К микрокомпьютеру можно подключить различные компоненты, такие как реле, разнообразные датчики и манипуляторы что позволит считывать информацию и управлять умным домом. Управление можно осуществлять вручную или задействовать автоматический сценарий написанный ранее. Исходя из получаемых данных, можно регулировать расход электричества, выключая или включая его подачу на приборы в зависимости от надобности или указанного сценария который может запускаться в зависимости от определенного времени или получаемой информации с датчиков. Также можно считывать информацию о расходе таких ресурсов как газ и вода и при этом проверять напряжение в сети в реальном времени. Одним из преимуществ системы «Умный дом», основанной на Raspberry PI, заключается в том, что все датчики объединяются в одну систему, так что помимо управления домом можно использовать её и как охранный устройство. Если рассматривать Raspberry PI как устройство для охраны то на случай взлома можно так же осуществлять использование заранее описанного сценария, например блокировка всех дверей и окон, оповещение пользователя и полиции. Подобный сценарий можно реализовать подключив к микрокомпьютеру такие датчики как: датчик движения, датчик освещения, датчики открывания дверей и камеру, которая будет срабатывать во время срабатывания датчиков и вести запись происходящего. Подключив GSM модуль можно передавать информацию от микрокомпьютера о происходящем в помещении как пользователю так и охранным службам.

На случай возникновения пожара так же можно создать свой сценарий действий который будет осуществляться в ваше отсутствие или под удаленным контролем и предотвратит потерю имущества. Используя датчик температуры и влажности можно создать самостоятельно или приобрести специализированный целиком и на случай возникновения пожара будет оповещать вас и службу пожаротушения в тот же момент как было зафиксировано возгорание.

Автоматизированную систему «умный дом» на предприятиях можно использовать совершенно различными способами. Система может использоваться как для контроля микроклимата и оповещения сотрудников, так и как система контроля доступа к помещениям. У офисных помещений может быть совершенно разнообразное предназначение, в некоторых может потребоваться наблюдать за происходящим в помещении, сохранностью оборудования и документов независимо от графика работы, система может работать автономно по заданному сценарию и реагировать соответствующе на получаемую информацию. У офисных помещений может быть и специфическое назначение, например хранение серверов. К помещению в котором будут находиться сервера могут быть совершенно различные требования, такие как: поддержка строго определенного температурного режима, определенное напряжение в сети для исправной работы, использование аккумуляторов для работы в случае отключения электричества. Помимо особых требований к помещению ещё может потребоваться защита от несанкционированного доступа, используя микрокомпьютер, определенные датчики и инструменты взаимодействия пользователь сможет реализовать и эту функцию.

Для пользователя использование системы «Умного дома» это наиболее прогрессивная концепция взаимодействия человека с жилым пространством. Используя эту систему можно одной командой задать желаемую обстановку, а уже автоматика в соответствии с внешними и внутренними условиями задает и отслеживает режимы работы всех инженерных систем и электроприборов.

В этом случае исключается необходимость пользоваться огромным количеством выключателей при управлении освещением, отдельными блоками при управлении вентиляционными и отопительными системами, системами видеонаблюдения и сигнализации, воротами и прочим. В доме, оборудованном системой «Умный дом», достаточно одним нажатием выбрать один из сценариев. Дом сам настроит работу всех систем в соответствии с пожеланием пользователя, временем суток, его положением в доме, погодой, внешней освещённостью и других подобных условий для обеспечения комфортного состояния внутри дома и снаружи. Настроенный удаленный доступ позволит задействовать полностью автоматизированный или создать свой специальный сценарий работы системы под любую возникшую ситуацию.

Данную автоматизированную систему за счёт огромного количества совместимых продуктов не только можно считать многофункциональным решением, но так же финансово выгодным, так как все комплектующие общедоступны и легко заменимы.

Литература:

1. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/220971>

Станислав Жилин
(Мариуполь, Украина)

РАЗРАБОТКА АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ ТРЕХМЕРНОЙ ПЕЧАТИ НА ПЛАТФОРМЕ ARDUINO

3Dпечать - это метод создания физического объекта на основе виртуальной 3Dмодели. На сегодняшний день существует большое количество технологий объемной 3D-печати, но во всех лежит один и тот же принцип послойного создания твердой геометрии по электронным данным [1].

3D печать имеет широкое применение в различных сферах жизнедеятельности:

– В архитектуре позволяет смоделировать фасад здания, ландшафта, строения, комплекса, района или даже целого города

– В медицине для создания протезов, имплантов, печать органов из стволовых клеток пациента [2].

– В образовании позволяет учащимся понять что представляют собой сложные и не всегда понятные абстракции и теории отображенные в их тетрадах, ознакомиться с характеристиками и свойствами изучаемого предмета, получить наглядное представление о его функциях [3].

– В археологии для создания не достающих фрагментов артефакта и визуализации плохо сохранившейся находки

– В машиностроении для изготовления сложнопрофильных и уникальных деталей, проверки функциональности модели и отдельных узловых элементов

– В домашнем хозяйстве для печати сувенира для подарка, бижутерии, различной бытовой мелочи, сломанной или изношенной деталикакого-либо прибора.

Актуальность 3D печати в современном мире состоит в экономии времени на создание прототипирования, универсальности, снижении трудоемкости, простоты в использовании, экономичности, гибкости и адаптации технологии.

Более качественную печать раньше выдавали только дорогие 3D принтеры, но с развитием современных технологий и доступностью комплектующих материалов можно в не специализированных условиях изготовить модель принтера способного конкурировать с зарекомендовавшими себя серийными моделями.

Цель, создание из доступных по возможности материалов 3Dпринтер удовлетворяющий потребности в бытовом применении.

Процесс разработки включает в себя:

- Выбор программного обеспечения
- Сборка и конструирование электроники управления
- Изготовление и сборка кинематики (механики)
- Изготовление и сборка несущей рамы
- Отладка и настройка

Программное обеспечение представляет собой набор из:

- ArduinoIDE для редактирования и записи прошивки в память микроконтроллера
- Прошивка на базе REPETIER с внесенной информацией под индивидуальный принтер
- ПрограммаPronterfасе для преобразование 3х мерной модели в G-код и отправки её в печать

Основной частью для управления 3D принтером будет служить открытая аппаратно-программируемая платформа Arduino mega 2560, которая контролирует плату исходящих и входящих сигналов RAMPS.

К плате RAMPS подключено:

- 4 драйвера для управления шаговыми двигателями DRV8825
- 4 шаговых двигателя NEMA 17HS8401
- 3 механических фиксатора выключателя EndStop
- 2 терморезистора по 100 кОм
- 2 реле для управления нагревательными элементами, такими как термостол и печатающая головка

– блок питания 12В 30А

В прошивку вводятся настройки:

- размеры области печати
- температура рабочего стола и печатающей головки

– швидкість подачі пластика

– швидкість і кількість оборотів шагового двигача для переміщення печатаючого елемента в ту или иную сторону на стільки-то мм, а так же підняття или опускання робочої області с об'єктом печати.

Кинематика или она же механика 3D принтера представляє собою подвижний механізм из линейных подшипников и валов приводящие в движение зубчатым ремнем, а те в свою очередь шаговими двигателями. Перемещение происходит в системе декартовых координат по осям X и Y, где по X и Y движется печатающий элемент, а по оси Z рабочая область на которой создается трехмерный объект -приводимым в движение двигателем с закрепленным на нем винтовой передачей.

Рама автоматизированной системы трехмерной печати собрана из конструкционного профиля толщиной 30 мм на 30 мм и представляет собой параллелепипед, внешние размеры которого составляют 400мм x 410мм x 380ммШ x Г x В. Конструкционный профиль благодаря наличию паза 8мм по всей длине позволяет точно скорректировать и закрепить опоры для движущихся частей 3D принтера.

Настройка и отладка заключается в калибровке устройства, где путем внесенных изменений в прошивку и программу печати, регулируется швидкість переміщення, швидкість подачі пластика, температура печатающего элемента, задаются начальные и конечные координаты перемещения. Все это делается для поиска баланса скорости и качества печати.

Литература:

1. Э. Канесса, К. Фонда, М. Зеннаро «Доступная 3D печать»
2. <http://cybercom.ru/solutions/usage/3Dprint-medicine/>
3. <http://pechat-3d.ru/3d-printer/primeneniye/primeneniye-3d-printerov-v-oblasti-obrazovaniya.html>

Научный руководитель:

кандидат физико-математических наук, доцент Гранкин Денис Викторович.

**Сергій Жорник
(Харків, Україна)**

СИСТЕМИ АВТОМАТИЗОВАНОГО ПРОЕКТУВАННЯ В ПІДГОТОВЦІ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ

За останні 10 років в дорожній галузі змінилися підходи до проектування автодоріг та штучних споруд. На службі у шляховиків тепер з'являються сучасні інформаційні технології, за допомогою яких можна планувати як рух транспорту, так і будівництво, експлуатацію чи ремонт автомобільних доріг і аеродромів.

В сучасних умовах навчання фахівців інженерно-технічного профілю вимагає прищеплення навичок роботи з сучасним програмним забезпеченням. Це необхідно як для більш якісного оформлення технічної документації так і для забезпечення більш сучасного підходу в процесі розробки креслень при курсовому і дипломному проектуванні. Крім того питання вивчення сучасних систем автоматизованого проектування (САПР) несе велике практичне значення, так як знання САПР потрібно практично на будь-якому сучасному підприємстві, а отже фахівець який володіє такими навичками буде більш затребуваний на ринку праці, а отже більш конкурентоспроможним.

Нам, викладачам навчальних закладів, важливо виховати у студентів творчий підхід до майбутньої професії і відповідальне ставлення до своєї справи. Адже дороги служать не одне десятиріччя, і у проектувальника повинна бути професійна і громадянська відповідальність перед наступними поколіннями за якість запроєктованої дороги і дорожніх споруд. При проектуванні об'єктів дорожнього будівництва необхідно закладати показники, які не тільки забезпечують транспортно-експлуатаційну якість об'єкта та економічну ефективність, але і враховують перспективний розвиток дороги.

Для підготовки фахівців спеціальності «Будівництво, експлуатація і ремонт автомобільних доріг і аеродромів» у Харківському автомобільно-дорожньому технікумі введено нову дисципліну - «Система автоматизованого проектування» з використання програмних комплексів з проектування автомобільних доріг «Robur - Автомобільні дороги» компанії «Топоматік» та «Infraworks» компанії Autodesk. Програмне забезпечення, що є основою дисципліни «Система автоматизованого проектування», представляє собою інноваційне рішення, що ввібрало передові й перспективні розробки в сфері проектування автомобільних доріг і на якому зупинили свій вибір тисячі проектних організацій і навчальних закладів України.

Ці програмні продукти є потужним інструментом, орієнтованими на виконання різних проектно-конструкторських робіт у сфері дорожнього проектування і будівництва. Крім того, програмне забезпечення містить інструменти для створення тривимірної моделі проектного рішення, що дає можливість якісно опрацювати всі деталі проекту і переглянути з усіх боків на прийняте рішення. Адже навіть, якщо на папері найталановитіший дизайнер зобразить прекрасний варіант, то замовник, а точніше сучасний замовник, віддасть перевагу добре і якісно виконаним фотографіям, з промальованими деталями, з можливістю побачити об'єкт з усіх боків.

Дисципліна «Система автоматизованого проектування», в процесі вивчення, виступає не як предмет вивчення, а як інструмент пізнання, уявлення студентами своїх знань в предметній області під час реалізації курсових і дипломних проектів за напрямком проектування автомобільних доріг.

Компанія «Autodesk» веде цілеспрямовану політику в галузі освіти, наукового і технічного прогресу, сприяє реалізації національної програми по проектуванню та будівництву сучасних автомобільних доріг шляхом оснащення навчальних закладів програмними продуктами, використання їх в навчальних цілях, вдосконалення навчального процесу, що, в кінцевому підсумку, дозволяє поліпшити якість підготовки молодих фахівців, а саме головне, дає їм можливість отримати практичні навички роботи з програмним забезпеченням, щоб надалі вони могли професійно працювати з цими програмами на виробництві.

Харківський автомобільно-дорожній технікум уклав договір про співпрацю з компанією Autodesk в галузі застосування освітніх технологій.

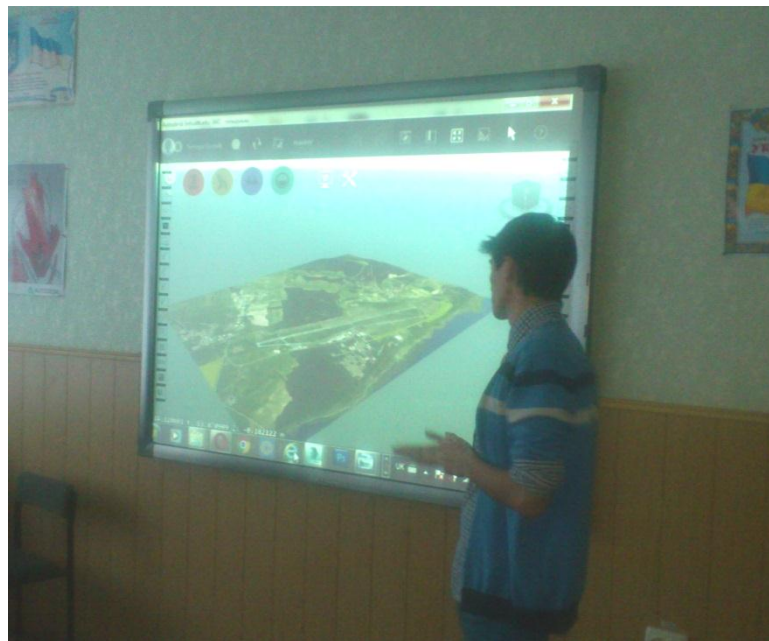
У технікумі активно застосовують ліцензійні продукти компанії Autodesk, такі як: AutoCad, 3ds Max, Infracad і безліч інших, які взаємодіють з профільючими дисциплінами, спрямованими на виконання студентами старших курсів курсових і дипломних проектів з використанням засобів комп'ютерних технологій, що підвищує статус графічних дисциплін у ВНЗ.

Харківський автомобільно-дорожній технікум уже багато років випускає спеціалістів зі спеціальності «Будівництво, експлуатація і ремонт автомобільних доріг і аеродромів». При прийомі наших випускників на роботу в проектних організаціях перевіряють їх професійну придатність, пропонуючи показати на комп'ютері порядок проектування дороги в системі автоматизованого проектування та використання графічного редактора AutoCAD. І нам приємно, що це випробування вони проходять гідно. Наших випускників запрошують для роботи такі організації як Харківська філія ДП "Інститут "Укрдїпродор" - "Харківдїпрошлях", ПРАТ «Інститут Харківський ПРОМТРАНСПРОЕКТ», Товариство з обмеженою відповідальністю "Інститут "Харківпроект" та багато інших.

Перший досвід по використанню САПР при проектуванні автомобільних доріг в Харківському автомобільно-дорожньому технікумі відносяться до 2012 року.

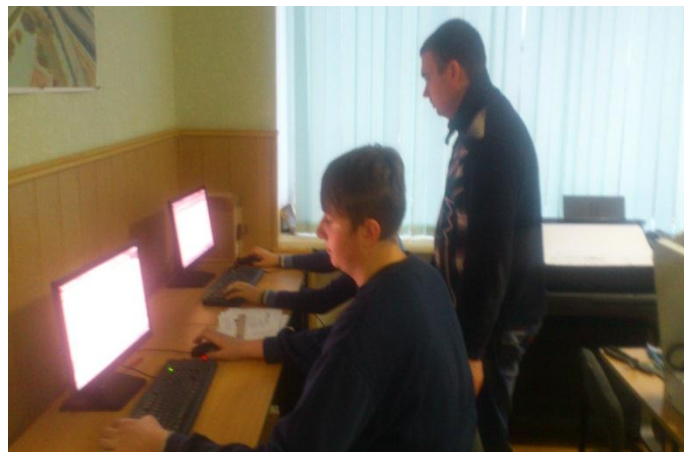
Образовательная лицензия
(однопольз. лицензия на неск. раб. мест)
на Education Master Suite
выдана Харьковской автомобильно-дорожной техникум — Строительство, эксплуатация и ремонт автомобильных дорог и аэродромов, Харьков.

Заняття проводяться з того часу і по сьогодні в великій аудиторії технікуму з інтерактивною дошкою, мультимедійним проектором і сучасними комп'ютерами. Роботу по впровадженню систем автоматизованого проектування у технікумі веде викладач дорожнього відділення Жорник С.В.

Студенти з ентузіазмом освоюють програми для автоматизованого проектування автомобільних доріг і особливе захоплення у них викликає проектування поздовжнього профілю, швидкість його побудови із запроєкованими вертикальними кривими, коригування профілю, наочне уявлення поперечних профілів, створення і перегляд демофільма про рух автомобіля по запроєкованому ділянці дороги, а з придбанням широкоформатного плоттера - прекрасно оформлені креслення можна побачити на папірі.

Дисципліна «Система автоматизованого проектування» повинна вивчатися після освоєння дисципліни «Вишукування та проектування автомобільних доріг та аеродромів» (5 і 6-й семестри), після виконання курсової роботи з даної дисципліни, тому що САПР - це все-таки інструмент проектування, хоча і дуже наочний, інтерактивний, який допомагає швидко використовувати різні прийоми при проектуванні, але для проектувальників важливо зрозуміти принцип проектування, кінцеву мету, можливість оцінити рівень отриманих технічних рішень, споживчих якостей дороги.

Освоєння програмних продуктів САПР проводиться і при дипломному проектуванні. Розробляються проекти по обґрунтуванню інвестицій на проектування, будівництво і реконструкцію дороги, капітальний ремонт. Ми розуміємо, що наше завдання не тільки навчити, а й дати практичні навички проектування і раціонального конструювання.

InfraWorks допомагає істотно скорочувати час на затвердження проектів за рахунок наочності створюваних проектних рішень, оцінки їх впливу на навколишнє середовище і існуючу інфраструктуру.

Дані фактори дозволяють легко приймати важливі рішення при плануванні транспортних споруд.

Знаючи методологію проектування і технологію використання програмних продуктів, можна самостійно здобувати навички роботи. Самостійна робота передбачає практичне освоєння дисципліни, а для цього необхідна наявність у студента персонального комп'ютера, програмного продукту і методичного забезпечення по роботі з програмами.

В даний час технікумом було придбаний плоттер формату A1 HP DesignJet t520, що дає можливість студентам самостійно виводити креслення на друк для забезпечення курсового та дипломного матеріалу.

В останні роки дорожнє відділення Харківського автомобільно-дорожнього технікуму отримує багато запитів на випусників, тому викладачі прикладають всіх зусиль, щоб випусники після закінчення навчання могли самостійно виконувати проектні роботи з використанням програмних продуктів САПР

Дорожнє відділення Харківського автомобільно-дорожнього технікуму прагне готувати таких молодих фахівців, які, прийшовши в проектні організації, могли б швидко адаптуватися і почати професійну діяльність, змогли зробити особисту кар'єру і забезпечували б розвиток дорожньої галузі. Багато випусників, які працюють з САПР, діляться з нами своїм досвідом роботи, прийомами при проектуванні, підказують, в якому напрямку слід проводити підготовку студентів, на які розділи слід звертати більшої уваги при навчанні. І, коли наші випусники протягом 3-5 років стають головними інженерами проектів, керівниками груп, відділів, що проектують цікаві і складні об'єкти з використанням нових проектних рішень, оригінальних конструкцій і нових матеріалів, то ми щиро радіємо за наших випусників, захоплюємося їх цілеспрямованістю і пишаємося тим, що нам вдалося виховати у них любов до професії і прагнення до постійного підвищення своєї кваліфікації. Тільки таким шляхом ми будемо мати в дорожній галузі професіоналів, пам'ятаючи істину - кадри вирішують все...

Література:

1. <http://www.sapr.ru/>
2. <https://autodesk.com>
3. Скворцов А.В. Трудности перехода от автоматизированного проектирования к информационному моделированию дорог // САПР и ГИС автомобильных дорог. 2015. № 2(5). С. 4-12.
4. Федотов Г.А., Поспелов П.И. Изыскания и проектирование автомобильных дорог. В 2 кн. Кн. 1 / Учебник. М.: Высш. шк., 2009. 646с.

БЕЗПЕКА ВЕБ-САЙТА - ЗАХИСТ ВІД СПАМ РОБОТІВ

Актуальність. Тривалий час методи захисту інформації розроблялися тільки державними органами, а їхнє впровадження розглядалося як виключне право тієї або іншої держави. Проте, в останні роки, з розвитком комерційної і підприємницької діяльності збільшилося число спроб несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації, а проблеми захисту інформації виявилися в центрі уваги багатьох вчених і спеціалістів із різноманітних країн.

Оскільки основний інформаційний обмін сьогодення оснований на інформаційній технології, то важливою умовою безпеки стає безпека в комп'ютерних мережах. Тому захист інформації - важливе і першочергове завдання при проектуванні веб-сайтів.

Програмні засоби - це спеціальні програми і програмні комплекси, призначені для захисту інформації в інформаційних системах, наприклад PGP -комп'ютерна програма, а також бібліотека функцій, що дозволяє виконувати операції шифрування та цифрового підпису інформації; модулі сервера Apache: mod_security та mod_rewrite; CrackLib - бібліотека для перевірки даних у PHP-сценаріях.

З засобів програмного забезпечення систем захисту необхідно особливо виділити програмні засоби, що реалізують механізми шифрування (криптографії), та генерації електронно-цифрового підпису, наприклад, PGP.

У загальному випадку в систему забезпечення захисту інформації можуть бути включені [3]:

- 1) служба таємності даних - може бути використана для захисту переданих даних від можливості проведення аналізу інтенсивності потоків даних між користувачами;
- 2) служба аутентифікації - призначена для підтвердження того, що в даний момент зв'язку користувач є дійсно тим користувачем, за якого він себе видає;
- 3) служба цілісності даних - забезпечує доказ цілісності даних у процесі їхньої передачі, тобто забезпечує захист переданих повідомлень від випадкових і навмисних впливів, спрямованих на зміну переданих повідомлень, затримку і знищення повідомлень;
- 4) служба керування доступом - забезпечує захист від несанкціонованого доступу до інформації, що утримується в віддалених банках даних, або від несанкціонованого використання мережі;
- 5) служба цілісності інформації - забезпечує доказ цілісності повідомлення, прийнятого від відповідного джерела і знаходиться на збереженні;
- 6) служба доставки - забезпечує захист від спроб зловмисника порушити зв'язок.

Найбільш поширені способи захисту, метою яких є дозволити обробляти форму з даними виключно «живій» людині, а не боту (бот - спеціальна програма, що виконує автоматично і за заданим розкладом певні дії, видаючи себе за користувача):

- способи захисту, що потребують дій від користувача;
- способи, що не потребують дій від користувача;
- реєстрація користувачів та модерація коментарів.

1. Способи захисту, що потребують дій від користувача. Система захисту від спам-ботів CAPTCHA - «спотворені» символи (цифри, букви) на форумах, гостьових книгах, при реєстрації нових користувачів, відправці SMS через Internet, які потрібно розпізнати і ввести з клавіатури. CAPTCHA - це комп'ютерний тест, який використовують для того, щоб визначити, ким є користувач Web-сайту: людиною чи комп'ютером [2].

2. Способи, що не потребують дій від користувача. Ці способи захисту є більш дружніми до відвідувача сайту, ніж різного роду CAPTCHA і тому при їх застосуванні зручність в користуванні сайтом для відвідувача зростає. Система може як обмежувати кількість запитів, так і намагатись відрізнити людину від бота за непрямими ознаками в поведінці.

Головна відмінність бота-програми від людини - це підхід до Web-сторінки як до послідовності тексту і тегів, тоді як пересічна людина бачить кінцевий результат (візуальний образ) і код сторінки її мало цікавить. Більшість способів, які не потребують активних дій від користувача при відправленні Web-форми, базуються на тому, що середньостатистичний бот, на відміну від повноцінного браузера, не навчений інтерпретувати CSS, JavaScript, Flash, тощо. Розглянемо деякі способи, які не потребують втручання користувача:

- обмеження по частоті повідомлень. Суть методу: необхідно стежити, щоб з однієї і тієї ж IP-адреси не було більше ніж, наприклад, десять повідомлень в хвилину. Він має сенс тоді, коли примушувати користувача вирішувати CAPTCHA не можна, а захист є необхідним. Обмеження кількості запитів з однієї IP-адреси - це доволі простий спосіб, малоефективний при достатній підготовленості зловмисника;
- блокування за часом завантаження форми. Захистом може бути блокування при обробці повідомлення на певний час, що пройшов між завантаженням форми і її відправкою - людині, на відміну від бота, потрібен якийсь час на введення даних (який, як правило, більший за 1-2 секунди);
- блокування повідомлень за ключовими словами. Фільтр працює так: до публікації не допускаються повідомлення, що мають в тексті непристойні слова, образливі, лайливі фрази, або шкідливий програмний код;

- зміна імен полів, які беруть участь в передаванні даних. Більшість спам-роботів шукають на сторінці поля із стандартними іменами, наприклад, «name», «email», «mail» і тому подібне. Щоб доставити боту деяку незручність, краще називати поля нестандартно. Або можна, наприклад, поле «електронна пошта» назвати «name», а «ім'я» - «email», з розрахунку на те, що бот прийме рішення про суть полів по атрибуту name type <input>;

- створення полів-приманок. Спам-бот шукає поля «name», «email» і тому подібні. Створюємо приховане поле, не hidden, а, наприклад, приховане засобами CSS. Звичайний відвідувач не бачить це поле і природно не заповнює його. Спам-робот заповнить це поле. Форма повинна оброблятися тільки, якщо приховане нами поле буде порожнім. Серед полів-приманок звичайно мають бути поля, які б бачив користувач, але їм слід дати нестандартні імена;

- блокування повідомлень за розміром екрану. Даний спосіб захисту працює за простою схемою: якщо при програмному визначенні у відвідувача нема розмірів (ширини, висоти) екрана, то форму намагається надіслати бот, отже її не слід обробляти;

- побудова форми за допомогою JavaScript. Цей метод робить аналіз форми ще складнішим: боту необхідно знайти і виконати код JavaScript, щоб отримати поле, яке слід заповнити. Можна, наприклад, заховати поле в JavaScript-код так [2]:

```
<form action="..." name="addMsg" method="post">
  <script language="JavaScript" type="text/javascript">
  ...
  document.write('<inp'+ut n'+ame="a'+ntis" t'+ype="hi'+dden" va'+lue="1'+10'+4">');
  ...
</script>
</form>
```

А тоді на стороні сервера слід перевіряти чи існує \$_POST['antis'] та, чи вона дорівнює 1104.

3. Реєстрація користувачів та модерація коментарів. Суть цього методу полягає в тому, що, наприклад, коментарі в Гостьовій можуть залишати не всі відвідувачі, а лише ті, що зареєстровані на сайті. Реєстрація є бар'єром для масової розсіпки спаму. Модерація коментарів полягає в тому, що публікуються тільки ті думки відвідувачів, що прямо схвалені адміністратором Web-ресурсу [1].

Таким чином, в даній роботі розглянуті найбільш популярні засоби захисту сайту від атак спам-програм. Описані в ній приклади не гарантують на 100% від того, що сайт ніхто не «зламає» або не зашкодить йому. Завжди, навіть в популярних і довершених системах є вузькі місця, приклад тому випадок, коли на сайтах по всьому світу була знайдена груба помилка, яка дозволяла виконувати довільні запити до бази даних мовою SQL (Structured Query Language - структурована мова запитів). У подальшому шляхом розвитку та популяризації програмного забезпечення дані проблеми будуть зведені до мінімуму. Але і шкідливі програми будуть розвиватися тому дана проблема буде завжди актуальною.

Література:

1. Капча [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/CAPTCHA>.
2. Полещук Я. Защита web- сервисов от спама [Електронний ресурс] / Ярослав Полещук. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://captcha.opti-mail.net/>.
3. Спецвыпуск журнала « Хакер ». // Гейм Лэнд. – 2007. – №75.

Науковий керівник:
викладач Терещук Ірина Вікторівна.

СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Владимир Богушевский, Юлия Сырбу
(Киев, Украина)УСТРОЙСТВО ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТЕПЕНИ ОКИСЛЕНИЯ УГЛЕРОДА ДО ОКИСИ В ПОЛОСТИ
КОНВЕРТЕРА

Кислородно-конвертерная плавка отличается сложностью физико-химических процессов, протекает с большой скоростью и при высокой температуре, характеризуется многорежимностью функционирования и большой размерностью решаемых задач, наличием нестационарных и взаимно коррелированных шумов и помех измерения, имеет существенный дрейф рабочих параметров.

Одним из методов повышения эффективности конвертерного производства является его автоматизация. В системах автоматизации важную роль играет контроль акустических характеристик процессов, происходящих в ванне, путем контроля параметров отходящих газов и вибраций оборудования. Многие исследования были направлены на установление связи между упомянутыми характеристиками и основными параметрами процесса: скоростью обезуглероживания [1], уровня [2] и температуры ванны [3], шлакообразования [4]. Однако такой важный параметр как степень окисления углерода в полости конвертера оказался неисследованным. Учитывая, что газы, выходящие из конвертера, состоят приблизительно из 90 % CO и 10 % CO₂, а тепловой эффект дожигания CO составляет около 21000 кДж/кг углерода [5], большие резервы по увеличению теплового состояния ванны находятся в увеличении степени дожигания CO в конвертере. Известный метод контроля этого параметра по анализу химического состава газов в газоходе [6], сопряжен с большими трудностями, связанными с необходимостью очистки газов и большими запаздываниями результатов измерений.

Исследования, представленные в статье, проводились в НТУУ «Киевский политехнический институт» по темам «Математические модели и алгоритмы системы управления кислородным конвертером», «Управление конвертерной плавкой в условиях неполной информации о начальных и конечных условиях продувки» Государственные регистрационные номера 0110U002880 и 0114U005002.

Постановка задачи

Повышение точности и надежности определения степени окисления углерода до CO в полости конвертера за счет учета влияния массообменных процессов и температурного режима ванны на величину параметров обезуглероживания.

Результаты исследований

Скорость обезуглероживания жидкой ванны характеризуется наличием пульсаций [7]. Пульсационный характер процесса обезуглероживания приводит к изменению давления газов в полости конвертера, которые передаются по газоотводящему тракту.

Согласно первому закону термодинамики

$$\Delta Q = \Delta U, \quad (1)$$

где ΔQ – количество тепла, сообщаемое рабочему телу, Дж; ΔU – изменение внутренней энергии рабочего тела, Дж.

С другой стороны, тепловыделение в системе в течение одного цикла колебаний можно определить как

$$\Delta Q = q \cdot v / f, \quad (2)$$

где q – удельный тепловой эффект горения топлива, Дж/кг (для газообразного топлива Дж/м³; v – расход топлива, кг/с; f – частота колебаний давления газа, Гц.

Согласно теории классической статистики Максвелла изменение внутренней энергии газа можно определить по формуле

$$\Delta U = \frac{m}{\mu} \cdot \frac{i}{2} R \cdot \Delta T, \quad (3)$$

где m – масса газа, кг; μ – молекулярная масса газа, кг/моль; i – с учетом колебательных число степеней свободы движения одной молекулы газа; ΔT – изменение температуры газа, К; R – универсальная газовая постоянная, равная 8314 Дж/(кмоль · К).

Для описания состояния реальных газов при низких давлениях и высоких температурах, что имеет место в кислородно-конвертерном процессе, можно использовать уравнение Менделеева-Клапейрона

$$\Delta p \cdot V = \frac{m}{\mu} R \cdot \Delta T, \quad (4)$$

где Δp – амплитуда колебаний давления газа, Па; V – объем газа, м³.

Используя соотношения (1) – (4), получаем выражение для амплитуды колебаний давления газа

$$\Delta p = \frac{2qv}{iVf}. \quad (5)$$

В кислородно-конвертерном процессе газообразование по ходу продувки происходит в реторте и газоходе. Длина пути, на котором происходит полное молярное перемешивание конвертерного газа с подсосываемым воздухом, равна примерно десятикратному диаметру горловины конвертера. Поэтому наиболее достоверная амплитудно-частотная характеристика отходящих газов контролируется в верхней части подъемного газохода.

Считая, что во время продувки конвертера выделяются только углеродсодержащие газы CO и CO₂, выражение (5) можно преобразовать

$$\Delta p_1 = \frac{2000[\gamma_{CO}q_{CO} + (1 - \gamma_{CO})q_{CO_2}]v_c}{[\gamma_{CO}i_{CO} + (1 - \gamma_{CO})i_{CO_2}](V_K - V_B)f_1} \quad (6)$$

и для подъемного газохода с дожиганием

$$\Delta p_2 = \Delta p_{CO_2} \cdot \frac{1}{\gamma_{CO_2}} = \frac{2q_{CO}^* \frac{22,4}{12} v_c \gamma_{CO}}{i_{CO_2}(V_{KC} + V_{Г})f_2} \cdot \frac{1}{\gamma_{CO_2}}, \quad (7)$$

где $\Delta p_1, \Delta p_2, \Delta p_{CO_2}$ – амплитуды колебания давления газа соответственно в конвертере, в верхней части подъемного газохода и парциального давления двуокиси от догорания окиси углерода, Па; γ_{CO} – степень окисления углерода до CO в полости конвертера, определяемая как объемная доля окиси углерода в конвертерных газах; γ_{CO_2} – объемная доля двуокиси углерода от догорания конвертерных газов; q_{CO}, q_{CO_2} – удельные тепловые эффекты горения углерода ванны с участием холодного кислорода соответственно до CO и CO₂, равные 10460 и 31250 кДж/кг; f_1, f_2 – частота колебаний давления газа соответственно в рабочем пространстве конвертера и в верхней части подъемного газохода, Гц; q_{CO}^* – удельная теплота сгорания окиси углерода от догорания конвертерных газов при нормальных условиях, равная $127 \cdot 10^5$ Дж/м³; i_{CO}, i_{CO_2} – с учетом колебательных число степеней свободы движения одной молекулы соответственно окиси и двуокиси углерода, равные 6 и 8; $V_B, V_K, V_{KC}, V_{Г}$ – объемы соответственно ванны и внутренних полостей конвертера в середине кампании по футеровке, кессона и подъемного газохода, м³.

Величину γ_{CO_2} определяют как отношение значений расхода двуокиси углерода от догорания конвертерных газов и подсосанного воздуха, который принимают пропорциональным разрежению в нижнем сечении кессона

$$\gamma_{CO_2} = \frac{\frac{22,4}{12} \cdot v_c \cdot \gamma_{CO}}{\frac{22,4}{12} \cdot v_c + k \delta p}, \quad (8)$$

где k – коэффициент пропорциональности, определяющий расход подсосываемого воздуха при нормальных условиях в зависимости от разрежения в нижнем сечении кессона, м³/(с Па); δp – разрежение в нижнем сечении кессона, Па.

Разрешив уравнение (6) относительно γ_{CO} , получим

$$\gamma_{CO} = \frac{2000v_c \cdot q_{CO_2} - i_{CO_2} \cdot \Delta p_1 \cdot f_1 (V_K - V_B)}{2000v_c \cdot (q_{CO_2} - q_{CO}) - (i_{CO_2} - i_{CO}) \Delta p_1 \cdot f_1}. \quad (9)$$

Значение v_c находят из совместного решения уравнений (7) и (8)

$$v_c = \frac{\Delta p_2 \cdot f_2 \cdot i_{CO_2} (V_{KC} + V_{Г}) \cdot 0,268}{q_{CO}^*} - 0,536k \cdot \delta p. \quad (10)$$

Подставляя численные значения параметров для условия 130-тонных конвертеров ($V_B = 19$ м³; $V_K = 190$ м³; $V_{KC} = 37$ м³; $V_{Г} = 209$ м³) получаем

$$\gamma_{CO} = \frac{31,25 \cdot v_c \cdot 2 \cdot 10^6 - 1368 \cdot \Delta p_1 \cdot f_1}{20,79 \cdot v_c \cdot 2 \cdot 10^6 - 342 \Delta p_1 \cdot f_1}, \quad (11)$$

$$v_c = 0,416 \cdot 10^{-4} \Delta p_2 f_2 - 0,536k \cdot \delta p. \quad (12)$$

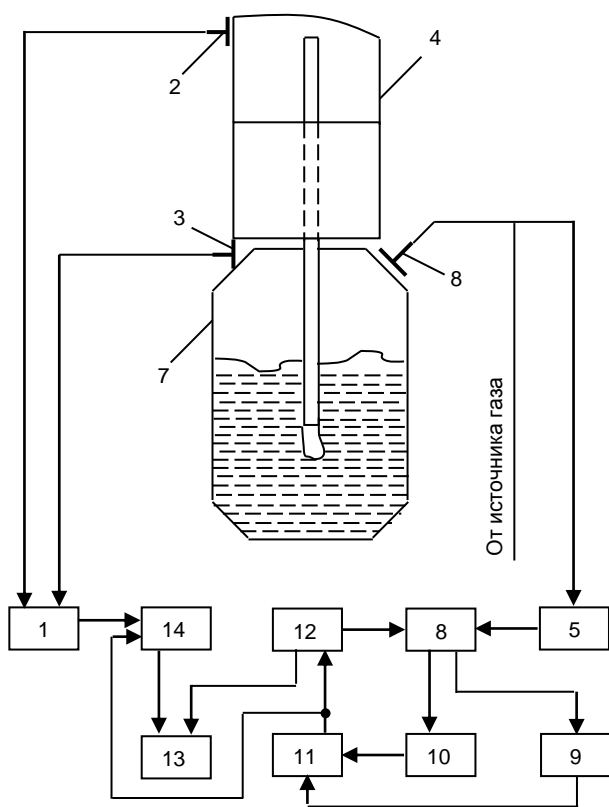

Рис. 1. Блок-схема устройства

Устройство для реализации предлагаемого решения (рис. 1) содержит блок 1 контроля скорости обезуглероживания, соединенный с отборами давления, которые установлены в газоходе 4. Измеритель 5 давления соединен с отбором 6 давления газа в полости конвертера 7. Выход измерителя 5 давления через предварительный усилитель 8 соединен с блоками 9 и 10 определения амплитуды и частоты колебания давления газа, подключенными к блоку 11 умножения. Выход блока 11 умножения связан через сумматор 12 с блоком деления-указания, к которому также подключен через сумматор 14 блок 1 контроля скорости обезуглероживания. Выход блока 11 умножения подсоединен к сумматору 14.

Отбор давления газа в полости конвертера располагается в его шлемной части над цапфой и представляет собой трубу, приваренную к корпусу конвертера и сообщаемую с полостью конвертера через отверстие в футеровке. Измеритель давления располагается на наружном конце трубы в водоохлаждаемом кожухе. Коммуникации (для подвода газа, подвода и отвода воды, подсоединения электрического кабеля) введены через отверстие в неприводной цапфе конвертера. Подача сжатого воздуха в отбор давления осуществляется в период между плавками и предотвращает ошлакование отверстия в футеровке конвертера.

Устройство работает следующим образом. С момента начала продувки кислорода через фурму сигнал о давлении газов в газоходе 4 и разрежении в нижнем сечении кессона поступает от отборов 2 и 3 в блок 1 контроля скорости обезуглероживания, в котором производится ее расчет. Одновременно сигнал о давлении газа в конвертере поступает от отбора 6 давления к измерителю 5. Сигнал от измерителя 5 усиливается в предварительном усилителе 8 и поступает в блоки 9 и 10 определения амплитуды и частоты колебания давления газа. Напряжение, пропорциональное значению амплитуды и частоты колебания давления газа, поступает в блок 11 умножения, в котором вычисляется произведение $\Delta p_1 f_1$.

Напряжение, пропорциональное вычисленному произведению, поступает на первый сумматор 12, на который одновременно поступает напряжение, пропорциональное скорости обезуглероживания. Выходное напряжение сумматора 12 пропорционально числителю формулы (11). Выходное напряжение сумматоров 12 и 14 поступает в блок 13 деления-указания, в котором вычисляется значение величины степени окисления углерода до СО в полости конвертера.

Выводы

Исследования пульсационного процесса давления газов в полости конвертера и газоходе показало, что процесс связан с пульсационным характером процесса обезуглероживания и может быть использован как для контроля скорости обезуглероживания, так и для определения степени окисления углерода до СО в полости конвертера. Точность и надежность метода превосходит эти характеристики метода, основанного на анализе отходящих газов.

Литература:

1. Охотский В.Б., Рубан В.В. Инфразвук в шуме продувки в конвертере // Изв. вузов. Чер. металлургия. – 1990. – № 6. – С. 24 – 26.
2. Богушевский В.С., Сорокин Н.А., Церковницкий Н.С. Контроль обезуглероживания и шлакообразования кислородно конвертерной плавки по амплитудно-частотным характеристикам газовой фазы // Изв. АН СССР. Металлы. – 1990. – № 6. – С. 15 – 20.
3. Исследование принципиальной возможности микроволнового мониторинга состава и свойств конвертерного шлака / В.В.Смокий, В.И.Головко, Л.А.Головко и др. // Науч.-техн. сб.: Электронная техника. – Сер. 1, СВЧ-техника. – Вып. 1 (147). – М.: ЦНИИ „Электроника“, 1998. – С. 25 – 30.
4. Использование вибрационных характеристик конвертера для управления шлаковым режимом плавки // В.Г. Попов, С.Д. Зинченко, А.Т. Степанов и др. // Сталь. – 2004. – № 11. – С. 14 – 15.
5. Бигеев А.М. Металлургия стали. Теория и технология плавки стали. – Челябинск: Металлургия, 1988. – 480 с.
6. Богушевский В.С., Жук С.В., Зубова Е.Н. Параметры отходящего газа как индикаторы массо- и теплообменных процессов в ванне конвертера // Металл и литье Украины. – 2012. – № 7. – С. 16 – 20.

7. Металургія сталі. Конвертерне виробництво: Теорія, технологія, конструкції агрегатів, рециркуляція матеріалів і екологія. Підручник / О.Г. Величко, Б.М. Бойченко, П.С. Харлашин та інш. Дніпропетровськ: РВА «Дніпро-вал». – 2015. – 434 с.

Научный руководитель:
доктор технических наук, Богусhevский Владимир Святославович.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Світлана Герасименко, Василь Мушинський
(Дрогобич, Україна)

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Постановка проблеми. Зниження стану здоров'я у середовищі молоді є важливою соціальною проблемою сучасного суспільства.

Проблема здоров'я студентської молоді та підходів до його зміцнення хвилює сьогодні фахівців багатьох країн (Р.Т. Раєвський, С.М. Канішевський, 2008; Т.Ю. Круцевич, 2010-2014; К.А. Ятлова, Н.С. Козлов, 2013; А. Воак, Н.А. Hamilton, 2014).

Аналіз результатів досліджень рівня здоров'я студентів ВНЗ свідчить, що лише 41% студентів мають необхідний до сучасних вимог виробництва рівень цього показника, 10% студентів – високий рівень, 31% – у межах норми.

Незважаючи на зростання інтересу вчених до проблем здорового способу життя, проблема його формування в студентів вивчена недостатньо.

Мета дослідження. Проаналізувати основні проблеми формування здорового способу життя студентів ВНЗ.

Результати дослідження та їх обговорення. Студентство, як самостійна соціальна група, завжди було об'єктом особливої уваги. За твердженнями дослідників (В.К. Бальсевича, С. Блейера, М.Я. Віленського, О.Д. Дубогай, О.П. Мінцера, І.В. Муравова та інші), останнім часом спостерігається стійке погіршення стану здоров'я студентської молоді, що є неминучим наслідком ігнорування нею вимог здорового способу життя, як у режимі навчального дня так і в позанавчальний час [1, 2]. Це пов'язано не тільки зі змінами, що відбулися в економіці, екології, умовах праці та побуту українського населення, але й з недооцінкою в суспільстві оздоровчої та виховної функції фізичної культури.

У сучасному суспільстві проблеми формування потреби студентів ВНЗ у здоровому способі життя посідають ключові позиції, оскільки студенти – основний резерв і значна частина трудових ресурсів народного господарства, а стан здоров'я студентів сьогодні – це суспільне здоров'я, здоров'я нації через 10, 20, 30 років, як відзначає низка дослідників, таких як Н. Агаджанян, М. Віленський, А. Щедрін та ін. [8, с. 175].

Стан здоров'я студентів давно викликає побоювання за майбутнє країни, оскільки значна частина молодих людей вже до двадцяти років набуває масу хронічних захворювань.

За даними дослідження «Ставлення молоді України до здорового способу життя», проведеного Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді України за підтримки ЮНІСЕФ, молоді українці вважають, що здоров'я значною мірою залежить від низки факторів.

Основні із названих факторів:

- шкідливі звички;
- бідність;
- нераціональне харчування;
- малорухливий спосіб життя;
- низький рівень залучення до занять масовим спортом;
- забруднення навколишнього середовища.

Формування здорового способу життя молоді передбачає таке:

- формування в молоді відповідального ставлення до свого здоров'я та здоров'я оточуючих;
- усвідомлення життєвої необхідності у здоровому способі життя;
- підвищення якості проведення щорічного медичного обстеження молоді;
- поліпшення матеріально-технічної бази спеціалізованих лікувально-профілактичних закладів та установ, що надають медичну допомогу різним категоріям молоді;
- підтримку програм, спрямованих на створення та забезпечення діяльності спортивно-оздоровчих центрів молоді;
- здійснення пропагандистської діяльності, спрямованої на популяризацію здорового способу життя;
- запобігання тютюнопалінню та вживанню наркотиків;
- сприяння діяльності молодіжних і дитячих громадських організацій, їх спілок щодо формування здорового способу життя;
- залучення дітей, підлітків та молоді до занять фізичною культурою, спортом і туризмом;
- поступову законодавчу заборону рекламування алкогольних напоїв та тютюнових виробів, а також торгових марок цих виробів;
- законодавчу заборону паління та вживання алкогольних виробів на вулицях та в громадських місцях [3].

Ми акцентуємо увагу на формуванні здорового способу життя саме молоді, оскільки саме у молоді роки відбувається сприйняття певних норм та зразків поведінки, накопичення відповідних знань та вмій, усвідомлення потреб та мотивів, визначення ціннісних орієнтацій, інтересів та уявлень.

Доведено, що здоров'я людини на 50% залежить від його способу життя [7]. Визначаючи чільне становище молоді, неодноразово підкреслюється, що поняття «Здоровий спосіб життя» не є новим і сприймається як загальноприйняте поняття. У середовищі студентської молоді єдиної думки про структуру цього поняття не існує. Найбільш часто під здоровим способом життя розуміють відмову від шкідливих звичок, раціональне харчування, використання різних харчових добавок та ін. Виходячи з цього, дуже важливо визначити оптимальний комплекс засобів ЗСЖ. За даними вчених, здоровий спосіб життя складається з основних взаємозалежних і взаємозамінних елементів трьох культур:

- культури харчування;
- культури руху;
- культури емоцій.

Дослідники, що працюють в даному напрямку [4, 6, 10] вважають, що здоровий спосіб життя студентської молоді повинен в обов'язковому порядку включати наступні основні практичні компоненти, що забезпечують здоров'я:

- раціональну працю;
- раціональне харчування;
- раціональну рухову активність;
- загартовування організму;
- особисту гігієну;
- психогігієну;
- відмову від шкідливих звичок;
- активну взаємодію з природою;
- самооздоровлення;
- оптимальні особистісні взаємини;
- мотивацію до здоров'я та здорового способу життя.

Будь-який з названих компонентів активно впливає на одну або кілька функціональних систем організму, але тільки разом вони створюють позитивні умови для нормального функціонування організму і захист його від несприятливих факторів життя і зовнішнього середовища.

На формування здоров'я студентської молоді в процесі навчання впливає безліч факторів, які умовно можна розділити на дві групи.

Перша група – це об'єктивні фактори, що безпосередньо пов'язані з навчальним процесом:

- тривалість навчального дня;
- навчальне навантаження, обумовлене розкладом;
- перерви між заняттями;
- стан навчальних аудиторій.

Друга група чинників – суб'єктивні, особистісні характеристики:

- режим харчування;
- рухова активність;
- організація дозвілля;
- наявність або відсутність шкідливих звичок.

У реальних умовах навчання і побуту саме друга група факторів, характеризує спосіб життя студентів, в більшою мірою впливає на здоров'я.

Головним завданням на період навчання у ВНЗ є вдосконалення, збереження і зміцнення здоров'я кожного студента. Отже, змінюючи спосіб життя, людина сама може впливати на своє здоров'я.

Висновки.

Таким чином, незважаючи на зростання інтересу вчених до проблем здорового способу життя, проблема його формування в студентів залишається актуальною. Одним зі способів її вирішення є кардинальна зміна поглядів студентської молоді на причини та наслідки нездоров'я, формування основ здорового способу життя.

Формування здорового способу життя – складний, багатогранний процес, що потребує спільних зусиль якомога більшої кількості людей, різних організацій, і передусім – відповідної державної політики.

Складність проблеми полягає в тому, що питання можливості (неможливості) реалізації вести здоровий спосіб життя надзвичайно суб'єктивне, тому що воно перш за все детерміновано ступенем усвідомлення студентом важливості дій в цьому напрямі.

Література:

1. Бальсевич В.К. Физическая подготовка в системе воспитания культуры здорового образа жизни человека (методологический, экологический и организационный аспекты) / Бальсевич В.К. // Теория и практика физической культуры. – 1990. – 22 с.
2. Дубогай О.Д. Методика фізичного виховання студентів, віднесених за станом здоров'я до спеціальної медичної групи [навчальний посібник] / Дубогай О.Д., Завацький В.И., Короп Ю.О. – Луцьк: Настир'я, 1995. – 220 с.
3. Закон України «Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004–2008 роки» від 18 листопада 2003 р. № 1281–IV. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

4. Казин Е.М. Основы индивидуального здоровья человека: Введение в общую и прикладную валеологию: учеб.пособие для студ. вузов / Е.М. Казин, Н.Г. Блинова, Н.А. Литвинова. – М.: Гуманит. изд. Центр Владос, 2000. – 192 с.
5. Подобед Н.В. Державна політика формування здорового способу життя молоді в Україні: підходи та заходи / Подобед Н.В. Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2011. – Вип. 4 (35).
6. Раевский Р.Т. Здоровье, здоровый и оздоровительный образ жизни студентов / Р.Т. Раевский, С.М. Канишевский. – О.: Наука и техника, 2008. – 556 с.
7. Теорія і методика фізичного виховання / За ред. Т.Ю. Круцевич. – К.: Олімпійська література, 2008. – 366 с.
8. Условия и факторы формирования здорового образа жизни учащейся молодежи в современных условиях / [А.М. Гендин, М.И. Сергеев, В.И. Усаков, В.В. Шабунин]. – Красноярск: РИО КГПУ, 2004. – 228 с.
9. Фідірко М.О. Дослідження використання оздоровчих компонентів способу життя студентами – юристами / Фідірко М.О., Антіпова Ж.І., Шурхал Л.О. – Чернігів: Вісник Чернігівського національного педагогічного університету Випуск 98, Том III, Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт, 2012.
10. Фурманов А.Г. Принципы регламентирования здорового образа жизни / А.Г. Фурманов // Актуальные проблемы здорового образа жизни в современном обществе: Материалы междунар. науч.-практ. конф. – Мн.: БГАФК, 2003. – 98 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Герасименко Світлана Юріївна.

**Abror Jabborov, Gaybulla Tolliboyev
(Samarkand, Uzbekistan)**

THE DEVELOPMENT OF SPORT IS RELATED TO THE ACTIVITY OF REFEREE

Sport referees role is most important in order to make it interesting, fair. Theory and practice of type of sport which connected to the referee. There are special requires. These requires include a modern sport referee. Changes and improvements of sport competitions demand for using of referees effectively. This article presents the form of modern sport referee. Sport referee is a master who organize sport competitions objective evolution of sportsmen, and supervise the results. He supervise with the help his knowledge and experiment in order to make the rules of competitions in order (*table 1*).

Personal peculiarities:

- having high and quality culture;
- supervising behaving himself;
- being study and spiritual firmness.

Mental peculiarities:

- controlling himself;
- strong useless;
- firmness;
- independence.

Peculiarities of profession:

- to know rules of competition and using them;
- justice;
- working on himself and to improve his experience;
- to improve physical position;
- to ability of explain his decision;
- knowing official language (or languages) of competitions;
- reading and analyzing sport books and other leteraturies;
- predicting the future activities of referee.

Table 1

The model of modern sport referee

The model of modern sport referee and its components		
Individual peculiarities	Mental peculiarities	Professional peculiarities
Having high and quality culture Supervising behaving himself Being study and spiritual firmness	Controlling himself Strong useless Firmness Independence	To know rules of competition and using them Justice Working on himself and to improve his experience To improve physical position To ability of explain his decision Knowing official languages of competitions

		Reading and analyzing sport books Predicting the future activities of referee
A specific peculiarities of sport referee		
High mental effectness	Making the decisions very fast	Objective evolution
The model of modern sport referee		

We consider that following peculiarities are important for the modern sport referee. Those requirements show that if the referees has ham they will be an expert. Moreover, there are specific peculiarities of the activity of sport referee. High mental effectness; making the decision very fast; objective evaluation. High mental effectness. It is known that the competitions are held with high emotional mood. And this situation influence to the referee. During the competition noise of competitors and fans influence on the spirit of the referee. If the referee is not ready for this situation, it will effect the quality of competitions. As a result there will be mistakes during the evolution process. Making the decisions very fast. In order to evaluate sportsmen referees must do their best. During the competition situations changes extremely in the nick of time. Sport referee must have an ability in order to evaluate the process. Mostly in such kind of sports this ability is crucial. That's fact that nowadays difficult sport tools (technology) are being used. Nevertheless sport referee is the most asset during the competition. Objective evolution. In order to word it is evaluate entirely and exactly. Evaluating objectively to the sportsmen is to show a real abilities that they have. As well as, sport psychology include the objective evaluation. These peculiarities are depend on other. The form of modern sport referee is divided into several parts according to the types of sport competitions. For example, individual sports physical condition is not important but other sports such as football, rugby etc. Require special come across difficulties in this sport types. There is such kind of sport type that referee observe and evaluate its special position. There are volleyball, tennis, fencing. In this type referee must concentrate on his mind. The form of modern sport referee always develops It changed according to the rules of organizing sport competitions and developing tendention of sport practice.

Юрій Коваленко
(Богуслав, Україна)

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ТА ВАЛЕОЛОГІЧНИХ ПЕРЕКОНАНЬ СТУДЕНТІВ З МЕТОЮ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я

Різномісний розвиток особистості в сучасних умовах неможливо уявити без забезпечення її базою знань з основ здорового способу життя. Актуальність формування валеологічної культури студентів зумовлена багатьма факторами, серед яких – науково-технічний прогрес і різке зниження адаптаційних можливостей організму, рухової активності людини. Крім того, сучасне суспільство висуває вимоги до рівня загальної культури, а отже, і валеокультури й освіченості майбутнього фахівця, що є важливим показником оцінки його готовності до здійснення професійної діяльності.

В.О. Сухомлинський усвідомлював, що здоров'я його вихованців залежить від колективу вчителів, які працюють з учнями, від способу життя дітей, від валеологічного наповнення навчально-виховного процесу.

Приділяючи велику увагу валеологічній грамотності школяра, Сухомлинський В.О. раз на півтора місяця проводив серед учнів бесіди про людську психіку, про гігієну розумової праці. Він прагнув об'єднати теоретичний виклад з безпосереднім зверненням до особистості виховання, щоб життєві процеси і явища, про які йшлося, кожен підліток розглядав не як абстрактне узагальнення, а як живе життя власного організму.

Всі ми знаємо і підтримуємо думку, що добре здоров'я студента – запорука успішного навчання й розвитку нашої держави.

Формуючи європейське обличчя вищої школи, ми повинні пам'ятати, що фізичне виховання є невід'ємною складовою загальної культури особистості. На жаль, ситуація складна. Адже близько 90 відсотків студентів мають відхилення у стані здоров'я, ще половина з них – незадовільну фізичну підготовку. За останні роки на 40 відсотків збільшилась кількість студентів, віднесених до спеціальної медичної групи. Нас насторожує ця проблема, оскільки вона стосується високоосвіченої категорії громадян, які в майбутньому мають скласти основу продуктивних сил суспільства, стати носіями загальної культури нашого народу.

Циклова комісія викладачів фізичного виховання звертає увагу на пошук нових форм організації навчального процесу з фізичного виховання. Удосконаливши методичне забезпечення кожного викладача, для студентів розроблений курс лекцій, який передбачає засвоєння студентами знань з основ теорії і методики й організації фізичного виховання, спорту, секцій, фізичної реабілітації.

На практичних заняттях викладачі організують та урізноманітнюють різні форми та методи. Індивідуальні заняття організуються та проводяться з окремими студентами з метою покращення рівня їх підготовки та відпрацювання пропущених занять за окремим графіком. Наші студенти також уміють працювати самостійно. Цикловою комісією розроблена тематика рефератів для самостійної роботи. Так, ми маємо змогу контролювати студентів після хвороби, не дати їм одразу фізичного навантаження. Теми

самостійної роботи та теоретичного розділу тісно пов'язані з валеологічною освітою. Постійно працюють тренажерний та гімнастичний зали, де кожен має змогу попрацювати над собою.

Здоровий спосіб життя – це все, що є в людській діяльності, що стосується збереження і зміцнення здоров'я, все, що сприяє виконанню людиною своїх людських функцій через оздоровлення умов життя – праці, відпочинку, побуту.

Основу системи фізичного виховання студентів складає комплекс показників обсягу щотижневої рухової активності, рівень спеціальних знань про особливості рухової активності сучасної людини, її фізичний розвиток.

Головним напрямом розвитку фізичного виховання і спорту в КВНЗ КОР «Богуславський гуманітарний коледж імені І. С. Нечуя-Левицького» є забезпечення 8-10-ти годинного тижневого обсягу рухової активності студентів з використанням секцій та самостійних занять. Організація позакласної роботи в коледжі здійснюється не тільки колективом фізичного виховання, а й студентською радою, спортивним клубом коледжу «Гармонія».

Всього за навчальний рік проходить до 50 спортивно-масових заходів. Говорячи про пропаганду здорового способу життя, хочеться відмітити, що ми своїм прикладом, організуємо змагання, товариські зустрічі між викладачами та студентами, проводимо першості коледжу з різних видів спорту й відкриті виховні заходи: «День здоров'я», «Козацькі забави», «Вечір спортивної слави», «Спецназ». Організуючи виховні години, готуємо студентів до проходження педагогічної практики в літніх таборах, завжди пропагуємо до спортивної роботи, запрошуємо до постійних занять фізичного виховання та спортом, запевняємо на користь, спираючись на досвід наших викладачів та відомих спортсменів. Ми виховуємо та даємо знання з дотримання основ здорового способу життя, форм рухової діяльності, уміння застосовувати їх на практиці, інформуємо про головні цінності фізичного виховання і спорту, зміцнення здоров'я та сприяння правильного формування у всебічному розвитку організму, профілактики захворювань, набуття фонду рухових умінь та навичок, здатності до виконання державних тестів та нормативів на рівні вимог програми відповідно до спеціалізації.

Хочеться додати, що наявність високого та стабільного попиту фізично підготовленої людини в спортивній сфері сприяло відкриттю на базі нашого навчального закладу в 2013 році нової спеціальності «Фізичне виховання».

Поліпшення здоров'я не може бути досягнуто заходами, обмеженими однією складовою – соціальною чи природною. Нерозривний зв'язок людини й середовища, її існування зумовлює необхідність будувати заходи формування здорового способу життя (ФЗСЖ) на основі соціоекологічного підходу до здоров'я від індивідуального до загально-світового.

Важливим завданням ФЗСЖ є сприяння усвідомленню необхідності й організація систематичної оцінки та вплив середовища на здоров'я людей.

Значну користь для ФЗСЖ можна отримати шляхом раціонального використання нововведень в області інформації та інформаційних технологій, які, зокрема, спрямовані на молодь та підлітків.

Спостерігаючи за студентами, можна побачити те, що у студентів, які мають високу фізичну підготовленість, дидактична і соціальна адаптація до умов коледжу протікає швидше, ніж у студентів з низькою фізичною підготовленістю. Головне, що необхідно усвідомити і втілити в життя – це визначення позиції студента в навчально-виховному процесі. Тому і підходити треба індивідуально до оцінки кожного студента, враховуючи його фізичну підготовленість і обов'язково важливо довести розходження між ними до розуміння поставленої оцінки.

Обов'язковим принципом нового підходу до процесу фізичного виховання є затвердження колективності як основної якості і діяльності. Тому ми і проводимо першості коледжу з таких видів спорту: легкої атлетики, футболу, баскетболу, туризму, волейболу, настільного тенісу, атлетизму, шашок, шахів, спортивних танців.

З 2001 року проходить туристичний зліт під девізом «Молодь – за здоровий спосіб життя», де із задоволенням йдуть в похід близько 80 студентів, які ознайомлюються з різними способами переправи, орієнтування на місцевості, беруть участь в першості табору з різних видів спорту (вся інформація відображена на сайті коледжу).

Студенти коледжу після занять мають можливість займатися в секціях: легкої атлетики, футболу, баскетболу, туризму, волейболу, настільного тенісу, атлетизму, рукопашного бою, фітнесу, де набувають досвіду виховної, організаторської діяльності в інших сферах творчості своєї майбутньої професії. Спортивна зала коледжу працює до 20-ї години.

Різносторонні мотиви спортивної діяльності, висока емоційність, широкі можливості для розвитку власних творчих сил, прояви самостійності та ініціативи – все це спонукає велику кількість студентів до занять спортом і стає важливим засобом виховання нової людини.

За статистичними даними в порівнянні з минулими роками спортивні секції відвідують більше студентів. Наприклад, у 2015-2016 навчальному році в секціях займалося 173 особи, на сьогоднішній день ми маємо 210 студентів. Найбільша кількість студентів займається в секціях баскетбол, волейбол, футбол, фітнес.

Аналізуючи спортивно-масову роботу, я хочу відмітити найважливіші досягнення студентів в цьому році:

- Відкритий кубок коледжу по баскетболу – I місце

- Чемпіонат Київської області з туризму – II місце
- Чемпіонат Київської області з водного туризму – III місце
- Студентська ліга з волейболу серед жіночих команд I-II р.а Київської області – III місце
- Чемпіонат кубка України по ЕЛІТ ФАЙТІНГУ - Міщук Ярослав – I місце
- Чемпіонат України з змішаних єдиноборств - Міщук Ярослав – I місце
- Чемпіонат України зі змішаних єдиноборств - Тереня Олександр – II місце
- Чемпіонат України з панкратіону Тереня Олександр – I місце
- Всеукраїнський турнір по греко-римській боротьбі Лозівський Богдан – III місце
- Відкрита першість області з греко-римській боротьбі в м. Біла Церква - Лебідь Микола - I місце;
- Всеукраїнський турнір з греко-римської боротьби - Лебідь Микола – I місце.

Я наведу приклад пошуку та використання ефективних форм і методів організації фізичного виховання, орієнтованих на розвиток особистості спортивної секції «Баскетбол». Насамперед я підбираю матеріал для ведення тренувань, ознайомлюю студентів з різними прийомами по відеопосібниках, зупиняючись на техніці та тактиці гри, розробляю тактичні схеми та організацію гри в захисті та нападі, використовуючи тактичну дошку. Після чого студенти працюють практично. Кожного семестру проходить першість коледжу по баскетболу, безліч товариських зустрічей з закладами району та області, відкриті першості коледжу з баскетболу. Всі ігри записуються на відео та проводиться детальний аналіз гри.

Одним з найважливіших напрямків впровадження комп'ютерних технологій в навчальний процес є отримання необхідної оновленої інформації як для вчителя, так і для студентів.

З метою покращення рівня підготовки фахівців спеціальності «Початкова освіта» та «Фізичне виховання» викладачі ТМФВ створили інформаційні носії, де студенти можуть отримати ілюстровану і мультиплікаційну довідкову інформацію про значення медичного обстеження перед початком тренувань, користь фізичних вправ, поради щодо самодопомоги, рекомендації медиків, валеологів щодо режимів дня, тренувань, значення активного відпочинку, довідкову інформацію про принципи і засоби загартування, лікування водою та інше.

Обговоривши проблеми фізичної культури з вчителями базових шкіл міста, викладачі ТМФВ проводять конференції та майстер-класи по питаннях методики та практичної організації проведення уроків у початковій та середній школі.

Працюючи над проблемою «Формування у студентів мотиваційно-свідомого ставлення до свого здоров'я, підготовленості до професійної діяльності у процесі фізичного виховання», циклова комісія, взаємодіючи зі студентами, одержує можливість розвивати їх інтерес до власної фізичної підготовленості в стані здоров'я, в єдності свідомості і поведінки, стимулювати спільно значимі мотиви фізкультурно-спортивних занять.

У коледжі явно виділені три рівні сформованості у студента готовності до самовиховання:

- низький (пасивний);
- середній (ситуативний) нестійкий інтерес до занять ф/к, де заняття фізичними вправами не завжди зв'язуються у свідомості з цілями зміцнення здоров'я, всебічного фізичного розвитку;
- високий (свідомий) – де у студента сформувалася тверда переконаність у необхідності фізкультурно-спортивної діяльності.

Свідомість у сфері фізичної культури є однією з ознак всебічного розвитку особистості. Розмаїтість прояву форм активності (пізнавальна, суддівська, педагогічна, особистого самовдосконалення, організаторська) обумовлена множинністю соціальних відносин, в які втягнутий студент, включаючись у фізкультурно-спортивну діяльність.

Таким чином, без самовиховання, самовдосконалення особистості, її розвиток і формування не можуть бути повноцінними, активність повинна бути спрямована на досягнення свідомо визначених цілей, що гармонічно сполучаються з потребами, бажаннями, інтересами самого студента.

Найголовнішим висновком має бути усвідомлення того, що такого альтернативного шляху збереження та поліпшення здоров'я студентів, як через впровадження здорового способу життя, не існує.

Література:

1. Міненко А. О. Основи валеологічного моніторингу і оздоровчих технологій. – Чернігів, 2005. – 16 с.
2. Москаленко В. Ф. Здоровий спосіб життя: теорія та практика // Охорона здоров'я України. – 2012. - №2. – С. 4-6.

Тетяна Лісовенко
(Богуслав, Україна)

РОЛЬ СПОРТИВНО-МАСОВОЇ РОБОТИ У ФОРМУВАННІ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ КОМПЕТЕНЦІЙ СТУДЕНТІВ

Збереження й відновлення здоров'я студентів - невід'ємна складова освітнього процесу: обґрунтування необхідності впровадження здоров'язберігаючих технологій у навчання; важливість правильного режиму студента; система здоров'язберігаючих технологій.

Питання збереження здоров'я було, є й буде актуальним завжди. Життя доводить, що освіта й здоров'я взаємо пов'язані, саме тому ми повинні переорієнтуватися з лікування на профілактику, аби забезпечити підтримку й захист власного організму.

Студентське життя насичене різноманітними стресогенними чинниками, які досить часто впливають на зниження рівня знань студентів. Через це успіх освіти ґрунтується не лише на міцних знаннях, а й на міцному здоров'ї, бо ж, як відомо «у здоровому тілі – здоровий дух».

Виходячи із загальної проблеми коледжу, циклова комісія викладачів фізичного виховання КВНЗ КОР «Богуславський гуманітарний коледж імені І.С. Нечуя-Левицького» вносить свій вклад у формування компетентного фахівця. Зокрема, звертаємо увагу на формування здоров'язберігаючих компетенцій сучасного студента:

- знання сутності основних ознак здоров'я;
- умов його збереження та зміцнення;
- шляхів і методів досягнення достатнього його рівня;
- уміння використовувати набуті знання;
- необхідність позитивного ставлення до здоров'я свого та інших;
- ставлення до здоров'я як до однієї з основоположних життєвих цінностей.

Опираючись на цей перелік, викладачі організують навчально-виховний процес так, щоб завдання формування здоров'язберігаючої компетентності студента в ньому розв'язувалося як компонент цілісної системи, у якій проблема здоров'я студента є пріоритетною. Нині оптимальним варіантом систематизації освітнього процесу є впровадження відповідної щодо поставлених завдань технології, у цьому випадку - здоров'язберігаючої. Метою технології є забезпечити умови для фізичного, психічного, соціального та духовного комфорту, які, з одного боку, формують уявлення про належні характеристики життєорганізації людини, а з іншого – сприяють збереженню і зміцненню здоров'я суб'єктів освітнього процесу, їх продуктивній навчально - виховній взаємодії. Ця технологія дає змогу **навчити студента мислити, працювати, сформувати стійкі риси самоактуалізованої творчої та успішної особистості, підготувати його фізично та духовно до подальшого самостійного життя.**

В нашій навчальній діяльності здоров'язберігаюча технологія – це сукупність принципів, прийомів, методів педагогічної роботи, які доповнюють традиційні технології навчання, виховання, розвитку завданнями збереження здоров'я Апробувавши цю технологію, циклова комісія викладачів фізичного виховання дає певні рекомендації педагогічним колективам коледжів.

Оздоровчо-освітні технології:

I. Освітні здоров'язберігаючі технології: тематичні семінари та педагогічні ради, курси підвищення кваліфікації викладачів, інтегровані заняття, особистісно зорієнтований підхід у навчанні студентів, індивідуальний підхід, створення сприятливого психологічного клімату та емоційної розрядки на заняттях.

II. Технології збереження й стимулювання здоров'я: динамічні паузи, рухові спортивні ігри, релаксація, пальчикова гімнастика, гімнастика для очей, сольові мішечки, щоденники здоров'я.

III. Медико-гігієнічні здоров'язберігаючі технології: регулярна диспансеризація студентів та педагогів, своєчасне інформування батьків про необхідність додаткового медичного обстеження, фізкультхвилинка під час навчального процесу для активної роботи головного мозку та релаксації органів зору, навчання студентів навичок самоконтролю та самодіагностики, моніторингу захворюваності студентів, режим вологого прибирання.

В коледжі 165 студентів віднесені до спеціальної медичної групи, що складає 18% від загальної кількості студентів. Результати медичного огляду студентів спеціальної медичної групи I-IV курсів у 2015-2016 н.р.

- Захворювання опорно-рухового апарату – 13,6%
- Хвороби зору – 12,4%
- Захворювання шлунково-кишкового тракту – 28,6%
- Хвороби дихальної системи – 3%
- Серцево-судинна система – 26%
- Різні захворювання – 16,4 %

Враховуючи такий стан здоров'я студентів, на заняттях реалізуються такі методи роботи: бодіфлекс (дихальні вправи різних типів); стретчинг (вправи на розтягування); масаж Шиаци (біологічно активних точок) для покращення і зміцнення імунітету; вправи для профілактики і корекції плоскостопості; вправи для формування правильної постави; вправи по методиці «Слов'янський синтез».

IV. Фізкультурно-оздоровчі технології: моніторинг фізичної підготовленості студентів, комплекси лікувальної фізкультурної гімнастики на заняттях спеціальної медичної групи, дні здоров'я, заняття в тренажерних залах, робота спортивних секцій, розвиток основних фізичних якостей (сили, спритності, гнучкості, витривалості, швидкості), корекції постави.

V. Екологічні здоров'язберігаючі технології: туристичні походи, робота на ділянці навчального закладу.

VI. Технології навчання здорового способу життя: комунікативні ігри, лекції, тренінги, студентське самоврядування, оздоровчо-освітні декади, спортивно-масові заходи.

VII. Технології гарантування безпечної життєдіяльності: інструктаж на робочих місцях з працівниками коледжу, студентами; наявність аптечок, засобів пожежогасіння, планів евакуації; організація тематичних бесід із студентами з профілактики нещасних випадків у коледжі та побуті у незвичайній ситуації.

Діяльність адміністрації коледжу та циклової комісії фізичного виховання спрямована на реалізацію таких завдань:

- матеріально-технічне забезпечення закладу;
- формування системи спортивно-оздоровчої та лікувально-профілактичної роботи;
- контроль за виконанням заходів щодо зміцнення здоров'я студентів;
- діагностика та моніторинг стану здоров'я студентів та викладачів;
- проведення ігор-змагань, свят, що сприяють реалізації мети формування здоров'язберігаючих компетентностей.

ВКВНЗ КОР «Богуславський гуманітарний коледж імені І.С. Нечуя-Левицького» викладачі та студенти реалізують такі оздоровчі технології: заняття в тренажерному залі; заняття в спортивному залі; танці та ритмічна гімнастика; дошка Євмінова; фізкультхвилинки на заняттях; гімнастика для очей, шиї, хребта; пальчикова гімнастика; дихальна гімнастика; психогімнастика; зв'язок з природою; фітотерапія; музична терапія; сміхотерапія; здорове харчування.

Викладачі циклової комісії фізичного виховання основну увагу приділяють навчальним заняттям, позанавчальним фізкультурно-оздоровчим та спортивно-масовим заходам.

Основним завданням спортивно-масової роботи у коледжі є:

- забезпечення в студентській молоді належного рівня фізичних якостей, рухових здібностей;
- підготовка і участь у різних спортивних заходах;
- підготовка до майбутньої професії.

Знання, вміння і навички, отримані на навчальних заняттях, поглиблюються і закріплюються на спортивних секціях. Для досягнення результатів, самого бажання недостатньо - потрібно ще й наполегливо працювати. А це відвідування секцій, тренування за рахунок вольових зусиль та самовідданості. Сьогодні, на жаль, це можна сказати не про всіх наших студентів, і у цьому є певні причини:

- максимальне завантаження студентів навчальною та поза- навчальною роботою;
- лінощі та втрата інтересу до занять;
- занадто слабка шкільна фізична підготовка.

Студентське спортивне життя - це секції: з легкої атлетики, атлетизму, баскетболу, волейболу, футболу, гандболу, настільного тенісу, фітнесу, рукопашного бою, туризму.

В цьому навчальному році наші студенти взяли участь у 8 Всеукраїнських змаганнях, 4 обласних Студентських лігах ВНЗ, 12 районних змаганнях та спартакіадах, були організаторами трьох відкритих першостей коледжу по футболу, волейболу, баскетболу, провели змагання серед студентів коледжу по всіх секційних видах спорту, організували товариські зустрічі серед студентської молоді району. Систематично на протязі року проводимо товариські зустрічі – «Викладачі-студенти».

У нашій студентській родині втілюється найголовніше покликання коледжу в формуванні здоров'язберігаючих компетенцій. Студентам тут добре, тепло, затишно, в коледж йдуть з радістю, знаючи, що їх там чекають, люблять, допоможуть. Педагогічний колектив переконаний, що раз добром зігрите серце вік не прохолоне, адже викладач живе лише тоді, коли може передати свою душу, серце своїм студентам.

Саме гармонійне поєднання навчального, виховного та оздоровчого процесів сприяють вихованню здорового студентського колективу. Свою роль відіграють усі: від директора до техперсоналу. Усіх нас об'єднує спільна ідея: «Студент – не посудина, яку треба наповнити, а смолоскип, який необхідно запалити».

Література

1. Ващенко О., Свириденко С. Здоров'язберігаючі технології в загальноосвітніх навчальних закладах // Директор школи. – 2013. – № 39. – С.12.
2. Челах Г.Є. Організація здоров'язберігаючого освітнього простору / Г.Є. Челах // Здоров'я через освіту. Матеріали міжгалузевої регіональної науково-практичної конференції, 22 квітня 2009 року. – Т. 1. – С. 41-43.
3. Шульга С. Оздоровчі технології // Директор школи. – 2008. - № 9. – С.17.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Nilufar Sharipova
(Tashkent, Uzbekistan)

THE ANALYSES OF LINGUOCULTUROLOGICAL ASPECTS IN PROVERBS

It's known that language is considered as the means of the mirror of the society development. Language as a social event develops and enriches with the peoples life. Proverbs and sayings are also considered as one of the main phraseological units which show themselves people's culture and traditions; therefore they have become heritage generation by generation for many centuries. There isn't any nationality without its proverbs, sayings, tales or riddles in the world. In this case any of the genres in folks can be considered as an international genre. In proverbs and sayings ancient public genres, people's outlook, their attitude to society and behavioral norms are expressed. One of the prominent Russian writer, L.N. Tolstoy in his scientific article mentions 'I see the symbol of peoples in every of its proverb and saying.' As proverbs and sayings being considered as international genres have their similarities and differences in meanings and forms.

Nowadays the national – cultural problems of language phraseological system have thoroughly been investigated as a research object of linguists. It should be understood with the anthropological paradigmatic development of modern linguistics and interests and attentions to the language and culture problems. We can see the linguocultural and paradigmatic features of phraseological units in the researches of several scientists. For instance, some scientists such as V. N. Teliya, Yu. S. Stepanov, A. D. Arutyunova, V.V. Vorobeva, V. Shaklein, V. A. Maslova did all their best with the help of their researches to the etymology of this sphere in linguistics. The problem raised in our research hasn't been worked out as a special object yet. In English linguistics I. V. Arnold, I. R. Galperin, V. I. Kunin mainly referred to the proverbs and sayings in the sphere of phraseology. I. V. Arnold worked on proverbs and sayings as a lexical unit. The comparative analyses of English and Russian paremeology with their stylistic features can be seen in Galperin's works.

In our country many research have been carried out in the sphere of paremeology. As the proof we can mention the paremeological dictionary of three- English, Russian and Uzbek languages made up by Karamatovs. Besides, several uzbek scientists such as Sh. Shomaqsudov, A. Musoqulov, B. Sarimsoqov, Sh. Ibragimov collected Uzbek proverbs and sayings and made the collections of them in printed versions. In the investigations of the linguist V. K. Shalagina German proverbs and sayings analyzed comparatively with Russian equivalents. One of the prominent Russian linguists Z. D. Popova analyzed Russian proverbs and sayings from structural and meaningful point of view in an integral way. V. N. Teliya dedicated one part of her book "Русская фразеология" to Russian paremiology. But since now proverbs and sayings haven't been analyzed linguistically among the same and different language families.

One of the main phraseological units which are included in Phraseology by Koonin A. V. as phraseological units are proverbs and sayings. 'A proverb', as Arnold defines in her book "The English word", 'is a short familiar epigrammatic saying expressing popular wisdom, a truth or a moral lesson in a concise and imaginative way. They have much in common with set expressions because their lexical components are also constant, their meaning is traditional and mostly figurative and they are introduced into speech readymade.' They are often borrowed from similar languages and cultures and sometimes come down to the present through more than one language. Every culture has its language picture of the world which differs from others and also is described in proverbs. While studying proverbs in a comparative way we can come across with the similarities and differences between them. The research on the topic "The analyses of linguoculturological aspects in proverbs" has newly being investigated although there were some other works by Vasleva S. I., Antonova I. K., Putin A. A. done on the same topic, but in a different way of analysis.

According to J. Buranov and A. Muminov proverbs and sayings exist also as readymade units with a specialized meaning of their own which cannot be deduced from the meaning of their components. Therefore they may be included in phraseological units. As for Koonin A. V. proverbs are always considered as sentences. They have dedactical aims by which readers could be taught. Differing from other phraseological units proverbs can often be complex sentences. Supporting this scientist's ideas one of the most famous German linguists Spirband G. K. says although they are complex sentences they can be used as phrases in sentences.

I.R. Galperin in his book "Stylistics" mentions that proverbs and sayings have certain purely linguistic features which must always be taken into account in order to distinguish from ordinary sentences. They are brief statements showing in condensed form the accumulated life experience of the community and serving as conventional practical symbols for abstract ideas. The scientist proved his ideas of proverbs having metre, rhyme and alliteration with the help of such examples as 'to cut one's coat according to one's cloth' or 'Early to bed, early to rise, makes the man healthy, wealthy and wise'.

In our research we try to compare English, German, Russian and Uzbek proverbs studying their linguoculturological aspects. For instance "Осла хоть в Париж, все будет рыж." "Eshak makkaga borgani bilan halol bo'lmas" In the Uzbek and Russian proverbs a Donkey is symbolized as the symbol of stupidity. But differing from these two countries German people use another animal - A monkey in this way "Ein Affe bleibt em Affe werder Konig oder Praffe" (Maymun maymunligicha qoladi xoh shoh bo'Tsin, xoh pop). But this very animal is characterized as the symbol of activeness and cunning in the Uzbek language. English people avoid using

animals as the symbol of stupidity in their proverbs and take examples from real life: All are not saint that go to the church. (Cherkovga borganlarning barchasi avliyo bo'lavermaydi.) Some proverbs of these countries are similar in structure and meaning but differing from using words. For example, in German proverb "Besse ein Spatz in der Hand, Als eine Taube auf dem Dach" the birds Taube- a dove and Spatz-a sparrow are used in order to give the same meaning. Russian people use "Синица" and "Журавль" in this way. "Лучше синицу в руки, чем журавля в небе". But English people take this meaning generally and use a bird in this way. A bird in the hand is worth two in the bush. Differing from others Uzbek people don't use any bird in this proverb. They get this meaning with the help of reality "Uzoqdagi quyuqdan yaqindagi o'pka yaxshi"

In Uzbek proverbs "Daryo bo'yida quduq qazimoq" we can understand that it's no use of bringing something where it is out of use. But this very proverb is used in other three languages with proper names.

Eulen nach Athen tragen.

(Afinaga boyqush olib bormoq)

To carry coals to Newcastle.

(Nyukaslga ko'mir olib bormoq)

Ехать в Тулу со своим самоваром.

The meaning of these proverbs shows that there is no use of carrying owls to Athens as it is the land of owls, coals to Newcastle where they are produced themselves and samovar to Tula as this city is famous for its samovars.

Our dissertation also raises the problem about proverbs that whether the components of them are given only in their transitive meanings or in direct meanings too. Thoroughly investigating this phraseological unit we could get some important results which would be facts for our future discussions. With the help of these results we can answer to the question about transitive and direct meanings. According to results, the components of the proverbs can be not always but rarely be in their direct meanings in English, German, Russian and Uzbek proverbs. The analysis has newly been made from this point of view and it is still being done in our further investigations.

Used literature:

1. Arnold I. V. "The English word" "Высшая школа" 1973 p.161
2. Buranov J, Muminov A "A Practical course in English Lexicology" Tashkent "Ukituvchi" 1990
3. Виноградов В.В. "Основные понятия русской фразеологии" Л., 1996 стр 6
4. Galperin I. R. "Stylistics" Moscow, 1971 p 179
5. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Тетра Систем, 2001
6. Spirband G. K. "Sprichwörter im Deutsch" Berlin. 1988

Ботакөз Аубакирова
(Талдықорған, Қазақстан)

ТІЛ ТАҒДЫРЫ – ЕЛ ТАҒДЫРЫ

Қазақстан – көп ұлтты мемлекет. Республикада тегі, тілі мен мәдениеті әртүрлі, бірақ тарихи тағдыры ортақ жүз қырықтан астам ұлт пен ұлыстың өкілдері тұрады.

Қазақстан халқының негізгі бөлігі бес тілдік әулеттің – алтай (69 %), үндіеуропа (30 %), Солтүстік Кавказ (0,4%), синотибет (0,3%) және орал-юкагир (0,2%) әулеттер құрамына кіреді. Алтай тіл әулетіндегі ең ірісі – түркі тобы, ал қазақтар – елдегі түркі халықтарының ішіндегі ең саны көбі болып есептеледі. Үндіеуропа әулетіндегі саны бойынша біріншісі – славян тобы, ал ең ірі славян халқы – орыстар [1].

Түрлі себептермен тарихи отандарынан қол үзіп, қазақ жерін өз Отаны ретінде мойындап, оның көркеюіне үлес қосып жатқан ұлт өкілдерінің ұлттық болмысын сақтап, тілін, ділін, мәдениетін, салт-дәстүрін ұмытпауға жағдай туғызу Қазақстанның ұлттық саясатының бар тағылымы – мәдени плюрализм деп білген жөн.

Қазақстан Республикасында барлық халықтардың, ұлттардың мәдениетін, әдет-ғұрпын, тілі, ұлттық құндылығын қалпына келтіруге және дамытуға жағдай жасалған. Соған орай, еліміздің Конституциясы оларды тең құқыққа үндеп, қысымшылық түрін жасауға тыйым салады. Әртүрлі ұлт өкілдерінің арасындағы достық қарым-қатынастың дамуы – мемлекет саясатының құрамдас бөлігі болып табылады. Сондай-ақ, ел Президенті басқаратын Қазақстан халықтарының Ассамблеясы мен ұлттық мәдени орталықтар маңызды рөл атқарады. Біздің еліміздегі барлық халықтар өздерінің ұлттық тұрмыс ерекшеліктерін сақтайды. Бірақ оларды мәдени-саяси және әлеуметтік-экономикалық біртұтастық байланыстырады [1].

Еліміз егемендік алғаннан бері қазақ жерінде бейбітшілік пен саяси тұрақтылық, ұлтаралық келісім қанат жайды. Еркіндік, бірлік, тұрақтылық дұрыс жолға қойылған ұлттық саясаттың нәтижесі деп білеміз. Ұлттық саясаттың негізгі бағыттарының бірі – тіл саясаты. Көп ұлтты мемлекеттің тыныштығына, тұрақты дамуына тіл саясаты тікелей әсер етеді. Тілдік саясат тарихи тамырын сақтағысы келетін әрбір тіл мен адамның құқығын қорғауға негізделеді. Қазақстан Республикасының Ата Заңы 19 бабаның 2 тармағында «Әркімнің ана тілі мен төл мәдениетін пайдалануға, қарым-қатынас, тәрбие, оқу және шығармашылық тілін еркін таңдап алуға құқы бар» делінген. Елімізде әр адам өз ана тілінде сөйлей отырып, басқа ұлт тілдерін

үйренуге мүмкіндігі бар, мүмкіндіктер жасалған. Оның айғағы – ұлт мектептері мен ұлттық театрлар. Тілі мен мәдениетін сақтап, салт-дәстүрлерін жаңғырту этностардың мәдени бірлестіктерінің үлесінде екендігін атап айту қажет. Ұлт пен ұлттың сыйластығы, салт-дәстүрі мен тіліне деген құрметі оларды бір-біріне жақындастырады, сондықтан да біз оны халықтар арасындағы достықтың бастауы, олардың ынтымағы мен береке-бірлігінің тірегі ретінде қадір тұтуымыз керек.

Тіл – әр ұлттың жаны, оның көпғасырлық тарихы. Сондықтан әр ұлттың тіліне құрмет – еліне құрмет болмақ. Халықтың мәңгі ғұмыры – оның тілінде. Әрбір тіл өзінің халқы үшін – ұлы (Ш.Айтматов) демекші, қазақ жерін мекендейтін этнос өкілдерінің санына қарамастан, олардың тілін ұлы деп есептеген жөн.

Қазақтар да басқа этностар сияқты дүниенің төрт бұрышына шашылғаны белгілі саны. Деректерге сүйенсек, 4,3 миллион адам қазақ этносы (диаспора), шет елдерде 44 мемлекетте тұрады [1].

Шет елдегі қазақ диаспорасының жайы қандай? Оларға біздің елдегідей жағдай жасала ма? Шеттегі қазақтардың көп шоғырланған елдері Өзбекстан, Монғолия, Қытай, Түркия, Ресей, Ауғанстан, Иран, Германия деп білеміз. Шет жүрген қандастарымыз халқымыздың салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, басқа да құндылықтарын сақтап келеді. Оған дәлел – Монғолия мен Қытайдан оралған қандастарымыздың тұрмыс-тіршілігі.

Бізді, қазақтарды, ойландыратын мәселенің зоры – сырттағы қазақтардың ассимиляцияға ұшырауы. Міне, осы мәселе жайлы жазушы, драматург, Дүние жүзі қазақтары қауымдастығы төрағасының орынбасары Сұлтанәлі Балғабаетовтың айтуынша, «Сырттағы ағайындардың ассимиляцияға ұшырауына айқын дәлелдер жетерлік. Мысалы, Ауғанстанда « Қазақкент », т.б. қазақ ауылдары бар. Онда 1800 жылдары барған қазақтардың тек қана аты қалған. Қазақ екенін, салт-дәстүрі, қай рудан тарағандарын біледі. Алайда, тілін ұмытқан. Бұл Ресей қазақтарының басындағы жағдай. Ауған немесе өзбек болып кеткендер де жетерлік. Осы үрдіс Түркия, Еуропадағы қазақтардың арасынан байқалады. Қытайдағы қазақтарда да мұндай қауіп бар» [2].

Еліміздің он төрт облысы мен Қытай, Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан, Қарақалпақстан жерлерін аралаған экспедиция мүшесі, ақын, Қазақстан Жазушылар Одағының мүшесі Дәулетбек Байтұрсынұлы сырттағы қазақтардың жай-күйі, олардың ассимиляцияға ұшырау қаупі туралы былай дейді: « Ресей қазақтары ассимиляцияға толығымен ұшырады. Яғни, олар орыстанды. Қарттар ғана ана тілін сақтап қалған. Салт-сананы аздап біледі. Орта жастан жаңа туылған балаларға дейінгілерге келсек, оқу орысша, халал мен харамда шекара жоқ. Қазақта былай еді деген көзқарас мүлде жойылған. Қорқынышты қайттым. Өзбекстанда да солай.... Ең қауіпті жағдай – Қытай қазақтары. Осы уақытқа дейін ол жақтағыларды ту етіп көтердік. Тіл сақталған, қаншама радио, телеарна, басылым бар қазақ тілінде деп мақтанып келдік. Енді мақтанышымыздың күлі көкке ұшайын деп тұр. 4-5 жылдан кейін Қытай қоғамындағы мектептер таза қытайша оқуға көшеді. Мектеп бітіргендер университетті де қытайша оқиды. Сөйтіп, қазақ тіліндегі БАҚ-тар жұмысын тоқтатады. Өйткені оларды тыңдайтын адам қалмайды... Өзге ұлттарға сіңіп кету үрдісі шетел қазақтарының басына қара бұлт болып төнді» [3].

Сырттағы ағайындардың ең асылы – ана тілін сақтап қалуы кімнің мүддесі болмақ? Біздіңше, әрине, Қазақстанның. Себебі, шетте жүрген қандастырымыздың бәрін, төрт миллионнан астам қазақты, көшіріп әкелу мүмкін емес. Біздіңше, бұл қауіптен шығуға үкімет қана ықпал ете алады. Шетелдегі қазақтарды қорғауға байланысты жаңа бағдарлама жасау керек. Өйткені, басқа мемлекеттер өз қандастарының тілін, ділін, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын ұмытпай, сақтап қалуы үшін қаржы бөліп, мүмкіндігінше жағдай жасап отыр. Оған дәлел ретінде өзіміз куә болып отырған мына жайттарды айтар едік. Жетісу мемлекеттік университетінің гуманитарлық факультетіндегі шет тілдер кафедрасы корей тілі мамандарын дайындайды. Мамандықта корей, орыс, қазақ т.б. ұлттардың өкілдері оқиды. Дипломатиялық корпус, Корей елінің елшілігі осы мамандықты қажетті оқулық, оқу-әдістемелік құралдар, техникалық жабдықтармен қамтамасыз етуге көп көңіл бөліп отыр. Сонымен қатар, оқытушылардың біліктілігін жетілдіруге, Корей елі жоғары оқу орындарында тағылымдамадан өтуге мүмкіндіктер жасалуда. Үздік оқыған, корей тілін жетік меңгерген білімгерлерге сыйақы, гранттар бөлу де қарастырылған. Шеттегі ағайындардың барлығының жағдайын бірдей деп айтудан аулақпыз. «Мемлекеттің, халықтың арқа-басын кең ұстауына байланысты Моңғолияда ғана қазақи иіс аңқып тұр. Ол жақтағы қазақтардың еркіндігі бар» [2]. Қазақ мектептері, қазақ тіліндегі басылымдар бар. Арнаулы орта, жоғары оқу орындарында білімдерін қазақ тілінде жалғастыра алады.

Тіл – қоғамдық құбылыс. Қоғамнан тыс жерде тіл өмір сүре алмайды.

Қоғам мен халық бар жерде тіл бар; тіл бар жерде халық бар. Қоғам – халық – бір-бірімен байланысты құбылыстар. Олардың өсіп-өркендеуі мен дамуы да бір-бірімен тікелей байланысты. Әр халықтың ана тілі – қатынас құралы, ойының тікелей көрінісі. Халықтың тұрмыс-тіршілігі, өнері, мәдениеті –

жалпы өресі тілінен танылады [4]. Сондықтан, шеттегі этностардың санының аз-көптігіне, қай мемлекетте өмір сүргендігіне қарамастан, олардың тілінің жоғалмауына мемлекет тарапынан жағдай жасалуы тиіс деп білеміз. Өкінішке орай, барлық жерде қазақ тілінің дамуына мүмкіндіктер қажетті дәрежеде жасалып отырған жоқ. Себебі, қазақ тілі Қазақстанға ғана қажет.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Усиков В., Казановская Т., Усикова А., Зөбенова Г. Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік географиясы: Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық. –Алматы: Атамұра, 2009.

2. <http://tonykok.kz/Сырттағы ағайындардың ассимиляцияға ұшырау қаупін тоқтату мүмкін бе?/>
3. <http://tonykok.kz/Сырттағы ағайындардың ассимиляцияға ұшырау қаупін тоқтату мүмкін бе?/>
4. Сарбасова Қ.Б. Қазақ тілі мәселелері. Талдықорған, 2011.

Научный руководитель:

кандидат филологических наук, доцент Сарбасова Карлыгаш Базарбековна.

Даулетнияз Бердимуратов
(Нукус, Узбекистан)

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НЕВЕРБАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ТОЛКОВОМ СЛОВАРЕ (НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА)

При распределении в толковом словаре (ТС) фразеологических единиц (ФЕ), имеющих общий невербальный стержневой фрагмент, учитываются различные факторы. Так, ФЕ располагаются в зависимости от широты контекстуальных связей [3, с. 170]. Если они обладают более широкими связями в контексте употребления, то выносятся вперед, ближе к исходному в блоке общему стержневому фрагменту. Затем следует ФЕ с ограниченной контекстной реализацией: "**Faden**, der... nach Strich und **Faden** 'основательно': jmdn., etw. nach Strich und **Faden** tadeln; jmdn. nach Strich und **Faden** verleumden, betrügen, verprügeln" [9, с. 511]. В первой ФЕ имеются указания на самый широкий выбор контекстного сопровождения: jmdn. (одушевленная лексика), etw. (неодушевленная лексика). Вторая же ФЕ сочетается в контексте только с одушевленной лексикой. Здесь можно отметить также и дополнительный фактор: различная глагольная вариантность в двух ФЕ. Вторая ФЕ обладает большей вариантностью, показ которой в словаре расширяет объем толкования ФЕ, отодвигая ее тем самым к концу микрораздела.

Словарная систематизация ФЕ вокруг общей опорной основы имеет неоспоримые преимущества. Прежде всего достигается полнота репрезентации фразеологических ресурсов языка, показывается фразеологическая системность, например, семантические связи между ФЕ в плане синонимичной и / или антонимичной соотношенности.

На фоне единой семантической доминанты у ФЕ подобного гнезда отчетливее проступают и индивидуальные семантико-стилистические характеристики каждой из ФЕ.

Используя прием гнездования ФЕ вокруг общей опорной основы, возможно концентрировать внимание на довольно цельном фрагменте фразеосистемы. При этом в отдельных случаях образная завершенность ФЕ достигается только посредством привлечения контекста употребления, регулируя тем самым отбор определенного окружения [7, с. 388-389; 8, с. 140-141; 13, с. 431-432; 14, с. 192-193].

Стремление подчеркнуть это окружение приводит к подключению во фразеоформу ФЕ слов, характеризующих контекстуальные сопроводители ФЕ: "Schild, der... etw. (Böses) gegen jmdn. im Schilde **führen**" 'иметь недобрые намерения, замышлять что-либо (недоброе) против кого-либо' [9, с. 1374]. Выделенный здесь компонент Böses 'злое' сигнализирует как бы о тех ограниченных семантических рамках, в пределах которых избирается соотносимая с ФЕ контекстуальная лексика. Другими словами, вариантно-факультативный компонент выступает семантической доминантой группы контекстуальных распространителей ФЕ.

У некоторых же ФЕ семантический объем предполагает определенную контекстуальную доводку [6, с. 289] полноты передаваемого образного представления: "Schuld, die... geh. (**tief**) in jmds. Schuld sein, stehen" 'быть в (большом) долгу перед кем-либо' [Wahrig, с. 898]. Подобные пояснения, которые частично закрепляются во фразеоформе как домысливания отдельных компонентов ФЕ или же как конкретизаторы, уточнители образного представления ФЕ в целом, устойчивы в одних ситуациях употребления ФЕ, в других же они могут оказаться излишними [10, с. 47-48].

Лексическая вариантность ФЕ возникает в процессе обновления части (или же всего) компонентного состава фразеоформы - устаревшего, диалектного, просторечно-сниженного. Так, ФЕ **olle Kamellen** 'история с бородой', включающая адъектив **oll** 'старый' из нижненемецкого диалекта, подвергается осовремениванию заменой общенемецким адъективом **alt** 'старый': Kamelle, die... salopp **olle**, **alte Kamellen alte, längst bekannte Geschichten** [9, с. 869]. Исходная фразеоформа ФЕ с **oll** принимается словарем за основную, так как за ней сохраняется ещё заметная функциональная и фразеологическая активность: **olle Kamellen aufwärmen** 'вытаскивать на свет божий давно забытое', das sind ja **olle Kamellen** 'это все старые песни'.

Кроме того, закрепление диалектизма **oll** в сфере разговорной фразеологии объясняется ещё и такой его особенностью, как использование в качестве средства усиления, например, при выражении отрицательного отношения к кому-либо (ср.: ein **oller** Geizkragen 'скряга', ein **oller** Drache 'ведьма, карга') или же особой близости, доверительности к кому-либо (ср.: eine **olle** brave Haut 'молодец; добрый, честный малый') и др.

Лексикографически фиксируется и обратная закономерность, когда вариантная взаимозаменяемость на базе какого-либо компонента ФЕ отмечается как результат вытеснения слова

общенародного языка словом ограниченной сферы употребления, например, диалектным: “**Nummer**, die... salopp scherzh. du bist ja eine tolle, berl. dufte **Nummer**” ‘1. молодец, 2. пройдоха’ [9, с. 1150].

Разновидностью вариантообразования в пределах ФЕ является взаимозаменяемость синонимичных компонентов, выраженных словом и другой ФЕ (микрофразеологизмом, например, парной ФЕ или ФЕ предложно-субстантивно-вербальной модели): “**Kragen**, der... jmdm. geht es an den **Kragen**, Kopf und **Kragen**” ‘для кого-либо речь идет о жизни’; Kopf und **Kragen riskieren**, aufs Spiel setzen, verlieren” ‘рисковать, ставить на карту, терять жизнь’ [12, с. 617].

Варианты одной ФЕ характеризуются обычно относительной свободой взаимозаменяемости в контексте употребления. Между тем может наметиться или установиться также тенденция к известной избирательности того или иного варианта ФЕ при её использовании в различающихся контекстуальных условиях [2, с. 66; 5, с.68; 11, с.121].

В лексикографии фиксируются подобные расхождения между вариантами одной ФЕ. Так, двухвариантная ФЕ **an allen Ecken und Kanten** (Ecken und Enden) ‘повсюду’ в одних контекстах употребления включается любым из двух вариантов, в других же - лишь одним из них [9, с. 874]: 1) es brennt an allen Ecken und Kanten, Enden ‘повсюду царит возбуждение’; 2) etw., jmdn. an allen Ecken und Kanten suchen ‘искать повсюду что-либо, кого-либо’; 3) du fehlst, es hapert an allen Ecken und Enden ‘ты ошибаешься, повсюду дело не ладится’.

Развитие вариантного ряда на базе какого-либо компонента ФЕ отличается той закономерностью, что в круг взаимозаменяемой лексики вовлекаются слова с определенной степенью общности их семного состава [1, с. 105].

Единство блока одностержневых ФЕ поддерживается также общей для них стилистической доминантой, указание на которую выносится в начало всей фразеогруппы (отдельного словарного раздела).

ФЕ же, обнаруживающие какие-либо свои индивидуальные особенности (например, предрасположенность к варьированию в стержневом фрагменте и др.), завершают перечень единиц фразеогруппы: “**Himmel**, der... (übertr.) umg. jmd. schwatzt das Blaue vom **Himmel** herunter ‘кто-либо лжет, не стеснясь’; jmd. verspricht das Blaue vom **Himmel** herunter ‘кто-либо дает пустые обещания’; jmdm. für jmdn. das Blaue, die Sterne vom **Himmel holen** ‘сделать для кого-либо невозможное, всё’” [12, с. 507].

Индивидуальные же черты и характеристики могут получать дополнительные разъяснения непосредственно при соответствующей ФЕ. Ср. такой фразеоблок: “**Faust**, die... umg. auf eigene **Faust** (=‘von sich aus’) ‘сам, сама /по собственной инициативе, без посторонней помощи/’; auf eigene **Faust** handeln; etw. auf eigene **Faust** tun, unternehmen, versuchen, veranlassen, durchsetzen, vollenden” [12, с. 352]. Общий фрагмент (auf eigene Faust) здесь выносится в заглавие блока. При нем приводится семантико-стилистическая доминанта [4, с. 27] (сообщается его значение ‘сам, сама’ + помета ‘разг.’) всех ФЕ, а затем следует перечень регулярных глагольных расширений выделенного общего стержневого фрагмента в отдельных ФЕ. Ср. блок деривационно соотносенных ФЕ: “**golden**... bibl. das Goldene Kalb; /bildl./ das Goldene Kalb anbeten (‘vom Geldgier)’” [15, т. 3, с. 1623].

Совместная подача в ТС деривационно соотносимых ФЕ позволяет достичь их обозримости при одновременном соблюдении предельно экономного толкования [4, с. 154-155]. Так, в заглавие раздела словарной статьи, куда включается группа ФЕ с общей производящей основой, выносится лишь одна идентифицирующая ремарка. Она указывает на такие свойства группы родственных по происхождению ФЕ как образность, переносность, наличие соответствующей стилистической оценки.

Затем следует производящая ФЕ, выступающая обычно в своих производных ФЕ в качестве стержневого микрофразеологизма. Толкование при нем делается обычно как общее для всей фразеогруппы, поэтому какие-либо объяснения значения прочих ФЕ-дериватов оказываются излишними: “**Angel**, die... /bildl./ zwischen Tür und **Angel** in aller Eile: jmdm. etw. zwischen Tür und **Angel** sagen; jmdn. zwischen Tür und **Angel** abfertigen” [15, т. 1, с. 139].

Однако общий деривационный стержень может получить свое особое развитие в отдельных ФЕ, соотносенных по единству происхождения в обособленной фразеогруппе. Например, этот стержневой фрагмент, как основная образнесущая часть производных ФЕ, лексически доукомплектуется, что индивидуализирует отдельные из них в пределах фразеогруппы. Это приводит к усложнению семантического потенциала стержневого фрагмента, вызывая необходимость в конкретизации толкования каждой из ФЕ блока.

Укажем пример раздела словарной статьи с лексикографически опорным словом (ЛОС) die Art, где сосредотачивается описание употребления парной ФЕ die Art und Weise ‘образ действия; способ’ и производных от нее других ФЕ: “**Art**, die... /häufig verstärkt in dem Wortpaar/ die **Art** und Weise:... jmdn. auf gute **Art** und Weise (‘unter Wahrung des äusseren Scheins’) loswerden, sich auf billige **Art** und Weise (‘ohne glaubhafte Begründung’) vor etw. drücken” [9, с. 167].

Общая характеристика (значение парной ФЕ) выносится в заглавие ФГ. Адъективы **gut** и **billig** в составе парной ФЕ (стержневого фрагмента, микрофразеологизма) конкретизируют фразеологические образы производных ФЕ.

В результате этого происходит дополнительная семантическая индивидуализация образного представления каждой из ФЕ блока, что и обуславливает обязательность их особого толкования.

Лексикографически отмечаются также случаи последующей фразеологизации слова, ранее вычленившегося из ФЕ.

Итак, все слова, включая производные (а также союзы и предлоги), получают в ТС отдельное описание в самостоятельных словарных статьях, где соответственно отражается и их возможная фразеобразовательная реализация. К тому же некоторые из них имеют древнюю историю в языке, отличаются многообразием и устойчивостью своих фразеологических связей.

Случаи же их фразеологической непродуктивности отмечаются лишь преимущественно у недавних образований.

Фразеобразовательно отмеченные производные слова также имеют при себе отдельный блок ФЕ. Ср. фразеогнездо с лексикографически опорным сложным словом: "**Waagschale** die... /bildl./ die **Waagschale** neigt sich zu ihrem Günsten (sie haben gute Aussichten); jmd. legt seine Worte auf die **Waagschale** (prüft, überlegt sie sorgfältig); etw. fällt (schwer) in die **Waagschale** (etw. ist von entscheidender Bedeutung); etw. in die **Waagschale** werfen (etw. geltend machen, als Mittel einsetzen)" [9, с. 1764; 12, с. 1124].

Литература:

1. Бушуй Т.А. Общие принципы словарного сопоставления разноязычных фразеологических систем // Вестник Каракалпакского отделения Академии наук Республики Узбекистан. – Нукус, 2010. - № 1. – С. 104-107.
2. Жумагулова Б.С. Прагматический аспект речевого контакта // Прагматика и стилистика текста. – Алма-Ата, 2008. – С. 66-70.
3. Кацнельсон С.Д. Общее и типологическое языкознание. Отв. ред. А.В. Десницкая. – Л.: Наука, ЛО, 1986. – 298 с.
4. Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика. – М.: Юрист, 2005. -269 с.
5. Савасина Л.М. Трансформационная парадигма предложения и ее соотношенность с актуализационной парадигмой // Вопросы языкознания. - М., 2000. - № 1. – С. 66-74.
6. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность // Л.: Наука, ЛО, 1974. – 428 с.
7. Brinkmann H. Die deutsche Sprache. – Düsseldorf, 1962. – 640 S.
8. Burger, Harald. Phraseologie. – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2010. – 239 S.
9. [Duden] Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim e. a.: Dudenverlag, 2007. – 1892 S.
10. Kerkhoff E. Kleine deutsche Stilistik. – Bern / München: Ludicium, 2008. – 470 S.
11. Kürschner, Wilfried. Grammatisches Kompendium. Systematisches Verzeichnis grammatischer Grundbegriffe. - Tübingen: Franke, 2007. -334 S.
12. Wahrig G. Großwörterbuch. – München: Cornelsen, 2008. – 1215 S.
13. Weinreich U. Erkundungen zur Theorie der Semantik. – Tübingen: Niemeyer, 1999. – 484 S.
14. Wendt Susanne. Terminus – Thesaurus – Text. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2009. – 293 S.
15. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. Herausgegeben von Klappenbach R. und Steinitz W. 1-6. – Berlin: Akademie – Verlag, 1967-1978. – 4579 S.

Тетяна Жадан, Тетяна Бєлік
(Харків, Україна)

МІСЦЕ КУРСУ «ДІЛОВА УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)» У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ПРАВознавства

Розбудова України як правової держави вимагає підготовки висококваліфікованих компетентних працівників правоохоронних органів, постійного поглиблення їх теоретичних знань, удосконалення практичних умінь і навичок. Важливу роль у цьому відіграє і курс дисципліни «Ділова українська мова (за професійним спрямуванням)». Уже на перших заняттях під час вивчення теми «Мова і мовлення. Культура фахового мовлення» звертаємо увагу на необхідність глибокого знання Конституції України, на те, яке значення має культура і грамотність укладання документів у правових охоронних структурах для забезпечення законності їх діяльності.

На першому етапі вивчення курсу чимало уваги приділяємо нормам сучасної української літературної мови, усному і писемному мовленню, перекладам, значенню словникового запасу студентів. Переважна більшість студентів користується як основною фаховою літературою, так і допоміжною: довідниками, словниками, інформаційними ресурсами Інтернету тощо.

Щоб полегшити практичну роботу майбутнім фахівцям, на заняттях відпрацьовуємо роботу з найтипівшими й одночасно складними в оформленні документами, аналізуємо типові помилки у їх складанні, надаємо відповідні рекомендації щодо усунення помилок. При цьому всі зразки документів добираємо з урахуванням вимог робочої програми, навчального плану.

Студентам пропонуємо різноманітні завдання за фаховими словниками, а також творчі вправи для розвитку монологічного та діалогічного мовлення, адже їх майбутній фах вимагає не тільки просто знань, а й практичних навичок з риторики. На жаль, труднощі в досягненні даної мети пов'язані з негативним спадком тоталітарної радянської системи: заідеологізованість доповідей і виступів, українська мова була

вигадана з ділового мовлення на користь російської, тому зустрічаємо багато кальок та русизмів і не тільки у сфері правознавства.

Для набуття практичних навичок і формування необхідних стереотипів правильної побудови текстів, використання термінів, слів і конструкцій в офіційно-діловому, усному і писемному мовленні практикуємо питання для самоконтролю, обговорюємо морально-професійні ситуації, застосовуємо способи пізнавальної та творчої діяльності, і таким чином формується мовленнєва компетентність.

Сучасне заняття неможливе без використання підручників, технічних засобів навчання, різних наочних схем, таблиць, словників, посібників, довідників. Інтерес у студентів викликають завдання, які мають дослідницько-пошуковий характер, наприклад, дослідити мовні явища щодо використання прийменника «по» в усталених словосполученнях офіційно-ділового стилю, у практичній діяльності юриста (на прикладі фахової документації, фахових текстів). Значна увага приділяється творчим завданням, пов'язаним з роботою над самостійним виявленням і виправленням помилок (лексичних, граматичних, стилістичних) у запропонованих словосполученнях, реченнях або невеликих зв'язних текстах за фахом.

Інтенсифікація сучасного освітнього процесу, крім традиційних методів навчання, вимагає нових підходів щодо підготовки випускників навчального закладу до практичної професійної діяльності. Головним недоліком вузівської освіти є відсутність активної діяльності студента, який часто пасивно сприймає інформацію, що не відповідає сучасним потребам. Під час переходу до інформаційного суспільства дедалі більш важливим для майбутнього фахівця стає залучення студентів вузів до самостійної роботи з метою досягнення заданої якості підготовки кадрів, до продуктивної професійної діяльності в умовах модернізації освіти, реалізації сучасних технологій навчання, розвитку у студентів культури самоосвіти, самоорганізації і самоконтролю.

Самостійна робота студентів набуває особливої важливості не тільки своїм підсумковим результатом, але й здатністю виховувати самостійність як рису характеру майбутніх фахівців. Остання проявляється в якостях мислення, у різних видах навчальної, практичної, громадської діяльності студентів та їх соціальній поведінці.

З метою розуміння та оцінки ступеня ефективності застосування комп'ютера в процесі самостійної роботи студентами ХАДТ було проведено експеримент. Експериментом було охоплено вісім викладачів циклової комісії гуманітарних дисциплін. Контрольну групу (КГ) склали викладачі, що не часто застосовують нові інформаційні технології (КГ – 3 особи), та експериментальну групу (ЕГ – 5 осіб) склали викладачі, що систематично застосовують нові інформаційні технології. Завдання експерименту – виділення відмінностей у динаміці приростів навчально-методичних умінь, в організації навчальної діяльності в ЕГ і КГ: уміння організації самостійної роботи студентів з використанням ПК. Експертні оцінки і вимірювання здійснювалися за 10-бальною шкалою і ділилися на три рівні: 10-8 балів – високий рівень, 7-5 балів – середній; 5-3 – низький (гранично допустимий).

Дослідження ступеня готовності викладачів до організації самостійної роботи студентів, оцінка її ефективності були пов'язані з вивченням ступеня оволодіння викладачами такими уміннями:

- підбирати зміст для самостійної роботи, підготувати заняття для самостійного виконання;
- оснащувати самостійну роботу дидактичними матеріалами, навчальними і контролюючими методиками;
- поєднувати засоби педагогічної підтримки і супроводження;
- підтримувати високу мотивацію студентів до самостійної роботи;
- поєднувати індивідуальну, інтерактивну і комплексну роботу, застосовувати різні види самостійної роботи.

Для оцінки і вимірювання використовувалися анкетування, вивчення методичних розробок, вивчення досвіду, бесіди та інтерв'ю.

Аналіз результатів показав, що викладачі, які активно застосовують комп'ютерні програми навчального призначення (навчальні та контролюючі), набагато успішніше організують самостійну роботу як засіб активізації навчальної діяльності.

Уже на початку експерименту було встановлено, що спочатку рівень готовності до організації самостійної роботи у викладачів, які використовують комп'ютерні технології, був вищий, ніж у тих, хто такі технології не використовував. Тому було важливо встановити і порівняти динаміку позитивних приростів у викладачів експериментальної та контрольної груп.

Були одержані такі результати.

На початку експерименту середній показник готовності до організації самостійної роботи в КГ дорівнював 3,03. Наприкінці експерименту цей показник склав 4,02.

В експериментальній групі на початку експерименту 4,03; у кінці – 7,38.

Таким чином, у КГ приріст склав 0,99, в ЕГ позитивний приріст склав 3,35.

Отже, дослідження показало, що володіння комп'ютерними програмами навчального призначення сприяє успішнішому розвитку умінь і навичок організації самостійної роботи студентів і, таким чином, сприяє активізації навчальної діяльності в інформаційному середовищі, оптимальному використанню наявних дидактичних засобів.

Важливим джерелом для розуміння й оцінки ступеня ефективності застосування комп'ютера в процесі самостійної роботи є оцінка студентами тієї ролі, яку відіграють комп'ютерні програми навчального призначення в оптимізації їх навчально-пізнавальної діяльності.

Таким чином, дослідження показало, що самостійна робота, організована в інформаційному середовищі, дозволяє значно підвищити активність навчальної діяльності. У той же час методично грамотне використання комп'ютерних технологій надає викладачам можливості зберігати і розвивати методичний досвід, викладений у дидактичних середовищах.

Мовлення і мовленнєвий етикет викладача має бути взірцем для студентів. Тому, щоб підвищити якість знань майбутніх фахівців, педагогам слід систематично працювати і над своїм мовленням, а також підвищувати й оновлювати свої знання, відходячи від застарілих стереотипів колишньої системи освіти.

Ірина Казимір
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ІМПЛІКАЦІЯ ПРОТОТИПІВ В.ШЕКСПІРА У ПРОЦЕСІ ЕПТОНІМІЗАЦІЇ

Як засвідчує фразеологічна та ептологічна практики, крилатим словам (далі КС або ептоніми [3]) властиві найбільш широкі можливості компонентно-структурних змін. Даний факт має генетичне пояснення, оскільки КС сформовані зі слів і кожен компонент може бути включений у варіантні ряди, властиві слову, з однієї сторони, як компонент лексичної системи, а з іншої – як комплекс, що складається з морфем, яким теж властиво варіюватися. Крім того, у ептології структура мовних утворень є складнішою, тому звідси і випливає, що чим більш громіздкою є його конструкція, тим більше вона може піддаватися змінам.

Пожвавлений інтерес мовознавців до проблеми перетворення КВ у різних комунікативних ситуаціях обумовлений тим, що зміна структури і семантики КВ суперечить одній з основних характеристик ФО – стійкості та стабільності компонентного складу.

О.Є. Борух зазначає, що у вітчизняній фразеології процес перетворення стійких словосполучень уже має свою історію, що і зумовило паралельне вживання значної кількості термінів на позначення досліджуваного явища: індивідуально-авторські-перетворення КВ, індивідуально-авторська обробка КВ, оказіональні перетворення, деформація, мовний оказіоналізм, деформаційні модифікації, авторські інновації, фразеологічні деривати, оказіональні актуалізації, трансформації, руйнація фразеологічних зчеплень, деформація ідіом, фразеологічні неологізми, актуалізація КВ, переробка фразеологізмів, модифікація КВ, відновлення КВ [1, с. 180].

Теоретична фразеологія, яка активно розробляє проблему стійкості та варіантності ФО розрізняє такі основні типи перетворень їх форми у процесі функціонування: субституція, зменшення компонентного складу (імплікація), збільшення компонентного складу (експлікація), контамінація та змішаний тип. Залежно від мети та завдань пропонуються різні робочі класифікації, але єдиного погляду на класифікацію даного явища мовознавство ще не виробило [3].

Згідно даних нашого дослідження, друге місце серед способів перетворень посідає імплікація – 24 випадки (16%). Даний тип перетворення полягає у скороченні кількості компонентів у лексичному складі прототипу. Імплікація відображає, передусім, загальний закон економії мовних засобів, коли промовець в силу своїх психофізіологічних особливостей бажає з найменшими зусиллями досягти того ж результату, яким б він послуговувався, використавши загальний спосіб вираження думки. Соціально закріпившись, це призводить до мовних змін. Процес стабілізації КС відзначається тотожною діахронічною спрямованістю і метою їхньої реалізації. Це проявляється у передачі інформації, яка у мовному звороті, використовуючи менші об'єми, зберігає змістову наповненість, що сприяє кращому запам'ятовуванню виразу, відображаючи тим самим закон мовної економії.

Компонентний мінімалізм є характерною ознакою проаналізованих нами фразеологічних одиниць, які отримують мовний статус, стосовно чого В.М. Мокієнко зазначав, що процес імплікації об'ємного контексту, який призводить до фразеологізації, є не лише кількісною, а й якісною зміною мовних одиниць. Ці зміни сприяють компактності та лаконічності КС, що великою мірою збільшує їх загальнонародне значення [4].

Абстрагування від першоджерела потребує зменшення долі ситуативно обумовленої лексики, що дозволяє апелювати не з одним фактом позамовної дійсності, а з більшістю. Тому у процесі ептонімізації КС позбавляються від займенників, що виконують дейктичну функцію:

- Now is the winter of our discontent Made glorious summer by this son of York ("Richard III" Act 1, Sc 1) → winter of discontent;
- Though we are justices and doctors, and churchmen, Master Page, we have some salt of our youth in us ("The Merry Wives of Windsor" Act 2, Sc 3) → the salt of youth;
- Therefore I will push Montague's men from the wall, and thrust his maids to the wall ("Romeo and Juliet" Act 1, Sc 1) → to thrust to the wall;
- Why, what should be the fear? I do not set my life at a pin's fee; ("Hamlet") Act 1, sc 4 → not to set at a pin's fee;
- I would applaud to the very echo, that should applaud again (Macbeth, Act5, Sc3) → applaud to the echo;
- To hold as 'twere the mirror up to nature to show virtue her feature, scorn her own image, and the very age and body of the time his form and pressure (Hamlet, Act 3, Sc2) → hold the mirror up to nature;
- I must be cruel only to be kind (Hamlet, Act 3, Sc4) → be cruel to be kind

- Cudgel thy brains no more about it (Hamlet, Act 5, Sc1) → beat one's brain about; Так як вирази можуть містити різні типи стабілізаційних змін, даний приклад доводить, що окрім імплікації присутні також й словотворчо-морфологічна зміна.

Процес "відточування" форми КС відбувається шляхом звільнення від лексично слабких слів, передусім, це:

- іменники: Not I, till I have sheath'd My rapier in his bosom, and withal Thrust those reproachful speeches down his throat That he had b breath'd in my толoгії here ("Titus Andronicus" Act 2, Sc 1); It is young Orlando, that tripp'd up the wrestler's heels and your heart in an instant, ("As you like it" Act 3, sc 2) → trip up smb's heels;

- займенники: Therefore I will push Montague's men from the wall, and thrust his maids to the wall (Romeo and Juliet, Act 2, Sc1) → to thrust the wall;

- прислівники: If I can catch him once upon the hip, I will feed fat the ancient grudge I bear him ("The Merchant of Venice" Act 1, Sc 3) → to catch on the hip; Or if thou hast uphoarded in the life Exorted treasure in the womb of earth For which, they say, you spirits oft walk in death...("Hamlet", act I, sc 1) → the ghost walks; I know a man that had this trick of melancholy sold a goodly manor for a song ("All' s Well That Ends Well") Act 3, Sc 2 → sold for a song;

- дієслова та дієслівні форми: Foolish curs, that run winking(репундїй) into the mouth of a Russian bear and have their heads crushed like rotten apples! ("King Lear" Act3, Sc4) → to meet (run) in the mouth; To gild refined gold, to paint the lily ("King John" Act 4, Sc 2) → gild the lily;

- прикметник: Good gentlemen, give him a further edge, And drive his purpose on to these delights.("Hamlet" act 3, sc 1) → give an edge to; When we first put this dangerous stone a-rolling 'Twould fall upon ourselves ("King Henry VIII" Act 5, Sc 2) → set a stone rolling;

- прийменник: I'll put a girdle round about the earth In forty minutes. ("Midsummer Night's Dream") Act II, sc, 2 → put the girdle round the earth;

Чіткість та афористичність структури у ептології досягається за рахунок звільнення слів, що граматично не зв'язуються з членами речення, ускладнюючи його, а саме:

- звертання: Thy wish was father, Harry, to that thought. I stay too long by thee, I weary thee ("King Henry IV")Part II, Act 4, Sc 4 → the wish is father to the thought;

Найбільш універсальним способом імплікації у фразеології В.М. Мокиєнко вважає еліпсис [4]. Еліпсисом зазвичай називають опущення члена висловлення, легко відновлюваного в контексті або у мовленнєвій діяльності. На думку Т.В. Гридневої, еліптичний варіант є більш експресивний за рахунок неординарності фразеологічної структури [2, с. 9]. Еліптичне стиснення КВ пов'язане, як зазначалось нами раніше, з явищем економії мовних зусиль, що особливо притаманне усному мовленню, оскільки традиція вживання таких КВ у мові й контексті легко відновлює у пам'яті адресата опущені компоненти.

Вживання повної або скороченої форми диктується вибором необхідного варіанта з певною стилістичною чи прагматичною метою. Узагальненість КВ і недомовленість викликають в адресата асоціативний ряд та породжують ефект несподіванки. Із втратою одного або декількох компонентів внутрішня форма КВ і його загальна семантика певною мірою затемнюється і узагальнюється.

Таким чином скорочення кількості компонентів збільшує його абстрактність. Імплікація певною мірою підсилює ігрове начало у мовленні, оскільки розрахована на адресата, якому відомі повна форма КВ і який стає співавтором імплікованої форми КВ.

Література:

1. Борух О.Є. Трансформації крилатих висловів у сучасному мовленні (на прикладі турецької мови) / О.Є.Борух. Міжнародний вісник. Культурологія.Філологія. Музикознавство. – К.: Міленіум, 2014. – Вип. II(3). 301 с. с.180
2. Гриднева Т. В. Прагматический аспект коннотативного элемента семантической структуры фразеологических единиц / Т. В. Гриднева // Коммуникативно-прагматические аспекты фразеологии. – Волгоград: Перемена, 1999. – С. 12-14
3. Дядечко Л.П. "Крылатый слова звук", или Русская эптология: Учебное пособие. – 2-е изд. / Л.П. Дядечко. – К.: ООО "Изд. Дом Аванпостприм", 2007. – 336 с.
4. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / В.М.Мокиенко. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: "Высшая школа", 1989. – 287 с.

Людмила Люлька, Ірина Редзюк
(Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ, МЕТОД ПРОЕКТІВ ТА КОМПЕТЕНТІСНЕ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Безупинний потік інформації у сучасному суспільстві та потреба у збільшенні ефективності засвоєння матеріалу створюють необхідність використання найрізноманітніших способів, прийомів, методів оптимізації навчання іноземної мови. В умовах глобалізації, дуже швидкого розвитку наукових технологій вивчення та оволодіння іноземною мовою є необхідним для фахівця будь-якого рівня, профілю

та спеціалізації. Знання іноземної мови має широке застосування в сучасному суспільстві.

Актуальність обраної теми обумовлена, в першу чергу, недостатнім дослідженням умов та факторів ефективності використання методу проектів при навчанні іноземної мови.

Завдання викладача іноземної мови полягає в тому, щоб надати студентам не тільки знання мови, тобто теорію, а й зорієнтувати їх на практичне застосування її для майбутньої роботи. Викладач повинен розуміти, що, знаючи теорію, але абсолютно не орієнтуючись, як її застосовувати на практиці, студент має дуже мало шансів отримати престижну роботу в майбутньому, так як на ринку праці нині величезна конкуренція.

Викладач повинен допомогти студенту навчитись орієнтуватись у прикладних аспектах науки, яку він викладає, а саме іноземної мови. Для цього найкраще використовувати компетентнісний підхід, спрямовувати освітній процес на створення та розвиток здатності застосовувати набуті знання, вміння, навички, власний досвід у нестандартних ситуаціях для вирішення певних проблем, здатності досягати високих результатів та володіти ситуацією, що склалася.

У Законі України «Про вищу освіту» знаходимо наступне визначення: «компетентність - динамічна комбінація знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, які є результатом навчання у вищому навчальному закладі за відповідною освітньою програмою та підставою для присвоєння кваліфікації» [3, с. 2].

Дослідження щодо компетентнісного підходу в освітній практиці різноманітні, охоплюють безліч аспектів цієї проблеми. зміст основних понять компетентнісного підходу «компетенція» та «компетентність» неоднозначний серед науковців. У деяких наукових працях вони вживаються як синоніми (Дж. Равен), в інших вони чітко розмежовуються (В. Краєвський, А. Хуторської, І. Зимня, Н. Боллюбаш).

Компетенція і компетентність – два різних поняття. Компетенція – це суспільна норма, вимога, яка включає знання, уміння, навички, способи діяльності, певний досвід. Компетенція сама по собі не є характеристикою особистості. Нею вона стає в процесі засвоєння і рефлексії студента, перетворюючись у компетентність. Компетентність – це здатність застосовувати набуті знання, вміння, навички, способи діяльності, власний досвід в нестандартних ситуаціях з метою розв'язання певних життєво важливих проблем. Компетентність є особистісним утворенням, яке проявляється в процесі активних самостійних дій людини.

Компетентнісне навчання має орієнтацію на розвиток особистості, культури її мислення, самостійності та відповідальності за прийняття рішень. Головна мета такого навчання полягає у формуванні високого рівня соціальної зрілості. Критеріями такого виду навчання є прийняття логічно правильних рішень у різних життєвих ситуаціях, міжособистісних конфліктах, здатність адекватно оцінювати власні можливості, відчувати відповідальність за власне життя, роботу, стосунки з іншими людьми.

«Щоб сформувати компетентнісні вміння, діяльність викладача має бути направлена на: - використання інтерактивних технологій, новітніх способів запам'ятовування; - проведення неординарних, нестандартних занять, що впливають на студентів емоційно, тим самим допомагають краще запам'ятовувати та освоювати матеріал; - стимулювання студентів до самоосвіти, саморозвитку; - розвиток у студентів бажання вчитись та дізнаватись щось нове; - пропонування завдань, для виконання яких необхідні додаткові джерела інформації; - надання професійних порад щодо пошуку потрібної інформації; - навчання правильному написанню конспектів, складання планів, уміння виділяти найголовніше, аналізувати отриману інформацію та робити висновки; - розробку завдань різного рівня складності; - стимулювання отримання вмінь з висловлювання особистої думки; - підготовку творчих завдань, що розвивають креативне мислення; - створення конфліктних ситуацій; - організацію індивідуальних завдань та завдань у парах і групах.» [4, с. 57]

Одним з найбільш успішних способів реалізації компетентнісно орієнтованого підходу у вивченні іноземної мови є організація навчально-пізнавального аспекту освіти та досягнення цілей навчання студентами самостійно. Цього можна досягти з використанням на заняттях проектної технології. Набуваючи все більшої популярності, метод проектів отримав широке застосування в педагогіці, був і продовжує залишатися предметом досліджень багатьох учених і наукових діячів, які висвітлюють різні аспекти цього методу. Так, Є. Бехтенова розглядає умови формування проектної діяльності, вплив методу проектів на формування мотивації до навчання, а підвищенню пізнавального інтересу присвячені роботи Є. Євдокимова, Т. Березиної, О. Гребеннікової. У дослідженнях Є. Полат велику увагу приділено використанню інформаційних технологій в реалізації методу проектів. М. Романовська розглядає вищезазначений метод в контексті профільного навчання. В. Мала досліджує метод проектів як засіб розвитку творчих здібностей.

Метод проектів – це спосіб досягнення дидактичної мети за допомогою детальної розробки проблеми, що матиме вираження у практичній діяльності та результаті, а також особистісно-орієнтований характер навчання. Його можна застосовувати як у початковій, так і у вищій школі. Головна ідея проектного методу полягає в тому, що студент із задоволенням виконує роботу, яку обирає самостійно; його діяльність не обмежується тільки навчальним предметом, вона має практичне застосування та результат, робота може бути пов'язана з будь-яким іншим предметом, з будь-чим, що входить до вподобань студента. Використання проектної технології вирішує проблему мотивації, створює позитивний настрій для вивчення англійської мови та умови для виявлення потенційних можливостей кожного студента. За

допомогою такого способу навчання студенти відкривають та демонструють свої можливості, вміння, навички та потенціал. Завдання викладача - побачити цей потенціал та зуміти його розкрити, направити студента в правильне русло та стимулювати його подальший розвиток.

Виділяють такі етапи роботи над проектом: 1. Визначення цілей. Визначається проблема, обговорюється завдання, мета проекту. Викладач мотивує студентів. 2. Планування роботи. Студенти обговорюють пункти плану роботи, включаючи поради та зауваження викладача. 3. Прийняття рішень. Студенти роблять дослідження, викладач допомагає та консультує. 4. Робота над проектом. Студенти вирішують, в якій формі представити проект і, власне, працюють над цим представленням. 5. Оцінка результатів. Студенти колективно аналізують та оцінюють проект. Викладач спостерігає за роботою та консультує. 6. Захист роботи. Студенти захищають роботи та оцінюють результати. Викладач бере участь в оцінюванні. Останній етап вважається найважливішим, так як студенти показують, чого навчилися та досягли протягом роботи над проектом. Вони демонструють рівень володіння мовою та знання, що отримали під час проекту.

Проекти можуть виконуватись у різних варіаціях, а саме: творчих, інформаційних, дослідницьких, ігрових, практично-діяльнісних. Такий метод може використовуватись при вивченні тем англійською мовою напам'ять. Студенти стають більш зацікавленими в кінцевому результаті, легше засвоюють матеріал та пам'ятають інформацію ще довгий час.

Працюючи над проектами, студенти розширюють свій кругозір, межі володіння мовою, навчаються розуміти на слух англійську мову, практично її застосовувати, відчувати іноземну мову. Студенти працюють з додатковою літературою, словниками, тим самим мають прямий контакт з автентичною мовою, чого не дає вивчення мови лише за допомогою підручника.

Важливим аспектом роботи з проектами є те, що викладач обов'язково повинен слідувати, щоб у командах, які працюють над проектом, не було лідерів, суперництва між командами та в самій команді. Вся робота має бути націлена на отримання задоволення від знайденої членами команди інформації. Студенти мають з усіх сил намагатись досягти поставленої цілі разом, працюючи пліч-о-пліч та вирішуючи проблеми гуртом. Також важливим є те, що робота націлена на кінцевий результат. Студенти мають навчитись оцінювати результат своєї виконаної роботи та досягнень інших учасників команди.

Також не виключається робота індивідуальна. В такому разі розвиваються навички особистого оперування великою кількістю інформації, вміння організувати роботу, ділити її на легші та важчі частини, вирішувати послідовність виконання, вміння відповідати за свої вчинки особисто, самостійно захищати свою роботу.

Під час використання методу проектів змінюється і роль викладача. Викладач стає консультантом, помічником, спостерігачем та координатором. Головне завдання викладача полягає не в наданні конкретних знань, а в навчанні способам отримувати ці знання.

Роль проектно-методики в навчанні важко переоцінити. Вона дозволяє реалізувати принципи проблемного та діяльнісного навчання, допомагає сформувати ключові та предметні компетенції учнів. Робота над навчальними проектами сприяє розвитку конструктивного критичного мислення студентів, підвищує мотивацію для отримання знань, створює умови для самореалізації студентів.

Проектна діяльність завершується реальним результатом, який оформлюють у той чи інший спосіб (альбом, збірник, путівник, план-карта, фільм, виставка); публічно захищають (презентують); має бути реалізований практично у подальшій роботі закладу; виготовлений, отриманий з допомогою сучасних методів роботи з інформацією; представлений, за потреби, в друкованому вигляді, з додаванням електронної версії; оформлений з дотриманням правил елементарного дизайну (розподіл на абзаци, заголовки, шрифтові виділення, пояснення, уніфікація шрифтів, єдиний стиль); розрахований на вимогливе читачке чи глядацьке сприйняття; результат містить довідково-допоміжний апарат (примітки, зноски, виконані відповідно до прийнятих стандартів).

Отже, компетентнісний підхід – це орієнтир національної системи освіти, який реалізується у різних формах та методах роботи. Особливістю компетентнісного підходу є нова мета навчання, відповідно до якої мають бути адаптованими всі компоненти навчального процесу. Тільки за умови охоплення всього педагогічного процесу можна досягти формування компетентності як результату навчання.

Беручи до уваги все раніше зазначене, можна стверджувати, що важливими у методі проектів є такі аспекти: у центрі навчального процесу є студент, його діяльність; роль викладача під час виконання проектів суттєво відрізняється від його ролі під час традиційного навчання; підвищується рівень відповідальності студентів за результат та успіх навчальної діяльності; студенти власними силами, на власному досвіді вивчають прикладну сторону дисципліни; головна мета навчання – розвиток інтелектуальних та творчих здібностей студентів для формування їх здатності до самореалізації, самостійного мислення, рішучості приймати важливі для себе рішення та вмінні навчатись.

Метод проектів на даному етапі розвитку освіти стає максимально ефективним способом розвитку соціальної компетентності, дозволяє враховувати індивідуальні особливості студентів і робити акцент на їх активну діяльність у навчанні.

Навіть при першому ознайомленні з характерними особливостями (активність і самостійність учнів, практична спрямованість, відповідність тем проектів інтересам учнів) методу проектів стає очевидним його спрямованість на соціалізацію особистості і, як наслідок, розвиток соціальної компетентності.

Література:

1. Березіна, Т.В. Використання методу проектів на уроках англійської мови як засобу формування позитивного інтересу до іншомовної культури. / Т.В. Березіна [Електронний ресурс] // collection. Edu. Ru / attach / 17/11175.
2. Бехтенова, Є.Ф. Педагогічні умови формування проектної діяльності учнів: на матеріалі національно-регіонального компонента шкільної історичної освіти: дис. канд. пед. наук.[Текст]/Є.Ф. Бехтенова. - Новосибірськ, 2006. - 276 с.
3. Закон України "Про вищу освіту" [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: "К.І.С.", 2004. –112 с.
5. Кочетунова М. Метод проектів у навчанні мови: теорія і практика [Електронний ресурс] // <http://orus.slavica.org/node/235>
6. Полат, Є.С. Метод проектів на уроках іноземної мови / [Електронний ресурс] // <http://distant.ioso.ru/library/publication/iaproj.htm>.

**Генжемурат Тлеумуратов, Гульзада Ешимбетова, Гульнара Хожаметова
(Нукус, Узбекистан)**

КОМПОЗИТНАЯ ДЕРИВАЦИЯ КАК СПОСОБ ГЕНДЕРНОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В СРЕДНЕАНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Как известно, "словообразование" и понятие "словосложение" могли иметь два значения. С одной стороны, под словосложением можно понимать процесс и правила образования слов путем сложения двух или более основ (слов), с другой стороны, 'под этим термином можно понимать тот аспект словообразования – определенного аспекта лингвистической науки, - который изучает закономерности образования сложных слов и всего того, что может оказаться связанным с этим изучением' [4, с. 9]. По мнению Е.С. Кубряковой, данная задача изучается в учении о сложном слове, или композитологии, а производные слова – в составе дериватологии [3, с. 81; 5, с. 111]

Отражая специфику языка, композитная деривация наряду с некоторыми общими для многих чертами, обладает характерными для данного периода особенностями. Например, древнеанглийское композитное слово отличалось от композитных слов среднеанглийского языка тем, что оно обладало более морфологически неполночленными компонентами, то есть более дифференцированными основами. Среднеанглийские композитные существительные в структурном плане были более простыми и состояли из полночленных корневых основ. В связи с заимствованием новых слов нормандского диалекта в определенной степени затормозился процесс композитной деривации в среднеанглийском языке. Несмотря на это в среднеанглийском языке система словосложения не претерпела особых изменений, потому что количество заимствованных французских композитных слов было невелико. В XIII веке компоненты некоторых слов состояли из французских основ, которые обозначали понятия терминологического характера. Например: *burg-tonge* 'родной язык', *chīef-cancelē*, *loverd-cancelē* 'председатель', *gentilman* 'благородный человек', *gramerschoole* 'грамматическая школа', *scoolmayster* 'учитель', *clerkwurke* 'работа клерка'. Основной состав древнеанглийских композитных слов полностью сохранился.

Отдельные древнеанглийские самостоятельные основы, которые составляли постпозитивные компоненты композитного слова, превратились в суффиксальные форманты, (-dōm(e), -scipe, -hād), в результате сузилось их самостоятельное значение и образовались производные существительные с абстрактным значением. Некоторые из этих классов слов (-ræden, -sceapt, -lāc) исчезли из словарного состава. Слово -dæd 'деяние' начинает иметь форму "dede" в среднеанглийском и сохраняется в языке в форме deed 'действие, поступок'.

Необходимо отметить, что в большинстве случаев, в среднеанглийском языке постпозитивный компонент выступает в роли родо-полового индикатора при любом деривационном акте словосложения. Преппозитивный компонент в редких случаях служит в качестве индикатора биологических различий имен существительных. В составе сложнопроизводных существительных в качестве индикаторов биологического пола выступают определенные деривационные форманты типа: -ere, -end (-and), -ist, -our, -a(u)nt для мужского пола, а форманты -e, -estre, -esse, -ice (-uce) для женского пола.

Отдельные типы композитных существительных могут быть определены характером формальной (синтаксической) и семантической (логической) связи компонентов, а также категориальным или деривационным значением основного, ведущего компонента, который служит индикатором биологического дифференцирования.

В разряде композитных существительных, образованных с участием непродуцированных компонентов, были выделены следующие модели, которые явно выражают биологическое различие живых существ со значением действующего лица:

Модель N₁ + N₂: композитные существительные, образованные по этой модели составляют

примерно 80 % от общего количества родо-гендерных номинаций и данная модель отличается высокой степенью продуктивности. Индикаторами гендерных различий служили слова типа: для лица – -man, -wiman; -broþer, -süster; -bonde, -wif, -fæder, -moder; -dauhter, -sune; -dame, -guma, -bere < (от древнеанглийского 'bora'), -þein; для не лица – -bus, -cos, -mare. Менее продуктивными и активными чем предыдущие были -knafe, -child, -steward, -gange. Например: fote-knave 'пехотинец'; ærend-ralce 'посыльный'; chef-steward 'заведующий хозяйством'; church-gange 'идуший в церковь'.

Гендерные компоненты, обозначающие лиц женского пола, имели другую производящую базу. Ср.: bede-man 'богомалец' – bedewoman 'богомолка'; freobroþer 'молодой братец' – bed-süster 'наложница'; husbonde 'муж, хозяин' – hūsuwif 'хозяйка'; godchild 'крестник' – goddauhter 'крестница'; god-fæther 'крестный отец' – godmōder 'крестная мать'.

Модель Adj. + N – синтаксическая модель, так как расположение ее компонентов совпадает с расположением элементов в словосочетании, например: þe eldeman 'тот старик'.

В среднеанглийском языке у композитов, образованных по данной модели, в качестве индикатора биологического рода выступает постпозитивный субстантивный компонент, в семантике которого заложена идея мужского или женского пола. Например: eldeman 'старик' – eldwimman 'старуха'; eldfader 'дедушка' – eldmōder 'бабушка'; bel-father 'дед' – beldame 'бабуся'; holi-mon 'священный, святой человек'; midwif 'помощница'; freoman, freo-brother, wīdermon 'враг, враждебный человек'; wed-brōþer 'помолвленый брат'; gentilman 'благородный человек'.

Модели N + N; Adj. + N с полоразличительным компонентом -man отличаются от других моделей своей продуктивностью. Более того, постпозитивный компонент -man в композитной деривации, в тесной связи с первым компонентом дифференцирует различные лексико-семантические признаки.

Модель Adj. + -man – менее продуктивная, синтаксическая: holiman 'святой человек'; alderman 'правитель'; Northman 'северянин'; freoman 'свободный человек' и т.п.

Модель V + -man – малопродуктивная, синтаксическая: wasceman 'наблюдатель, ночной сторож'; sprekeman 'рассказчик'; wakeman 'сторожевой караул'; werman 'мужчина-воин, воевода'; hangman 'палач' и т.п.

Модели Adv. + -man; Num. + -man были непродуктивными: overman 'надзиратель'; þūsenman 'тысячник'.

Иногда встречаются композиты, в составе которых присутствуют интерфиксы -e, -s, -es: synesman 'родственник'; heovesman 'правитель; мучитель, палач'; heordemon 'пастух'; tūnesman, tūnman 'горожанин' и т.п.

Таким образом, модели композитных существительных с постпозитивным компонентом -man, образующие существительные, со значением лиц мужского пола, обладают целым рядом специфических признаков. В среднеанглийском языке все еще не сформировался его полуформантный характер и этот компонент являлся самостоятельным словом. Все это можно иллюстрировать на следующих примерах:

carlmen and wimmen, and diden, heom in prison efter gold and silver... (P. Chr., 169); for þenne mot ha þenchen of þe kues fodder, of heordemonne hure... (P. Chr., 171); ha clepeð hire saule þe chapmon of helle (P. Chr., 337) þe wisman wil o wisdom here; þe foul hym draws to folý nere (Cursor Mundi, 49); with him ther was a Plowman, was his brother... (Mosse, 258).

Кроме того встречаются композитные существительные с компонентом -man, выражающие общие понятия: his lofmon behalde þron hu he bohte hire luve, lette þurlin his scheld, openin his side, to schawin hire his heorte, to schawin hire openliche hu in wardliche he luvede hire ant to ofdrahen hire heorte (Ancrene Wise, 147).

Модель N + V-er – синтаксическая модель, так как ее второй компонент указывает на агент действия, обозначенный существительным с формантом -ere, -are.

Например: fish-mangere 'продавец рыбы'; fæder-cwellare 'отцеубийца'; erende-beorer 'посыльный'; wæiwiter 'проводник'; house-hodere 'хозяйственник'; candle-quencher 'тушитель свеч'; evil-doer, bal-pleier, bok-binder и т.п.

Модель Adj. + N-er, -ling – асинтаксическая модель, образует композитные существительные, обозначающие лиц мужского пола: for-býgger 'спаситель, избавитель'; for-bōkere 'поставщик'; forcwiddare 'предсказатель'; foregengel 'предшественник'.

Модель Adv. + V-er – синтаксическая модель: afterfolgere 'последователь'; upholder 'розничный торговец'; before-goere 'предвестник'.

Модели N + N, Adj. + N составляют бинарную оппозицию коррелятивных пар, обозначающих номинации биологического рода, родства, возраста и социального отношения лиц, а у не лиц – только биологического рода.

Препозитивный компонент в данном периоде все еще не стал активным индикатором биологического рода. Однако имелась тенденция функционирования первого компонента как элемента полоразличения. Например: carlmen 'мужчина'; maidservant 'служанка'; carlfugol 'птица-самец'.

Таким образом, словосложение имен существительных является одним из древнейших и производительных приемов словодеривации, известным на всем протяжении развития английского языка.

С точки зрения деривационной структуры компоненты сложного слова должны быть мотивирующими по отношению друг к другу на основе гендерной дифференциации как образующие цельнооформленных слов. В среднеанглийском языке типы сложных слов определяются структурой и

количеством составляющих компонентов, способами их соединения и характером формальной и семантической связи.

Гендерная дифференциация композитных существительных с непроизводными компонентами определяется родовым значением постпозитивного компонента, а у композитных существительных с производными компонентами род маркировался деривационными формантами постпозитивного компонента. Родовая дифференциация с препозитивным компонентом композитных слов в среднеанглийском языке являлась непродуктивной.

Литература:

1. Голуцких И.А. Закономерности эволюции ядра лексической системы английского языка. Вестник НГУ. Т. 6. Вып.1, 2008. – С. 78-88.
2. Кубрякова Е.С. Когнитивная лингвистика и проблема композиционной семантики в сфере словообразования // Известия РАН. Серия литературы и языка, 2002. Т.61. №1. – С. 13-24.
3. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
4. Мешков О.Д. Словообразование в современном английском языке. – М.: Высшая школа, 1985. – 187 с.
5. Мороховский А.Н. Слово и предложение в истории английского языка. – Киев, 1980. – 215 с.
6. Расулова М.И. Основы лексической категоризации в лингвистике. – Ташкент: Фан, 2005. – 268 с.
7. Сафаров Ш.С., Бушуй Т.А. О цельнооформленности сложного слова и словосочетания // Труды института лингвистических исследований. Т. III, ч.1. – Санкт - Петербург: Нестор-История, 2007. – с. 216-226.
8. The Cambridge History of the English Language. Vol.II: 1066-1478. (Ed by N.F. Blake). – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. - 685 p.
9. Stratmann F.H. A Middle-English Dictionary (New Edition by H. Bradley). Oxford: Oxford University Press, 1891. – 703 p.

Елена Холодняк
(Харьков, Украина)

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ДИСКУРСА ПИСЬМА (НА МАТЕРИАЛЕ АНАЛИЗА ПИСЕМ М.А. МАКСИМОВИЧА)

Современный этап развития науки о тексте характеризуется коммуникативным подходом, при котором письмо (эпистолярный текст) изучается в качестве единицы коммуникации с учетом особенностей ситуативного контекста. Такой подход дает возможность рассматривать эпистолярный текст как дискурс, речевое высказывание, предполагающее автора, адресата, а также наличие у первого намерения повлиять на второго с помощью речевых средств.

В определении дискурса мы опираемся на работы Н.Д. Арутюновой, в которых дискурс рассматривается как связный текст в совокупности с экстралингвистическими, прагматическими, социокультурными, психологическими и другими факторами; текст, взятый в событийном аспекте; речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и механизмах их сознания (когнитивных процессах) [1, с. 136-137].

Исходя из этого определения, трактовка эпистолярия как дискурса нам видится вполне обоснованной, поскольку эпистолярный текст отличается прямой установкой на коммуникацию, диалог направленный на адресата, который является обязательным структурным компонентом коммуникативного акта и представляет собой существенный признак коммуникации вообще, а также один из основных факторов в текстотворческой деятельности адресанта. Репрезентация фактора адресата обеспечивается целым рядом лексических, грамматических, символично-графических, композиционных и структурных средств. В частности, Т.Д. Чхетиани выделяет такие метакоммуникативные сигналы, которые маркируют текстовую информацию согласно фактору адресованности: идентифицирующие обращения, глаголы внимания и апеллятивные семантико-синтаксические комплексы, разные типы метакоммуникативных вопросов, которые не требуют ответов, но поддерживают внимание [5, с. 71-72].

Знакомство с эпистолярным наследием М.А. Максимовича дало возможность выделить семь типов адресата посланий автора: конкретное высокопоставленное лицо или конкретный обобщенный адресат, представительной группой руководящих лиц, характерные для официально-деловой переписки; коллега-исследователь, коллега-критик, обобщенно-потенциальный интеллектуально-логический адресат, свойственные научной и публицистической переписке; родственник или близкий друг в частной личной переписке.

В свою очередь, сам фактор адресованности конкретному лицу можно отнести к экстралингвистическим условиям общения. Среди других экстралингвистических условий мы отмечаем: замысел автора, тематическое содержание, ситуативный контекст (конкретная ситуация, сфера общения), пресуппозиции.

Иницилирующим моментом в эпистолярном дискурсе М.А. Максимовича выступает коммуникативный стимулирующий акт, например, просьба, приглашение, извинение и т.д. Его речевой реализацией

является конкретное высказывание вместе с сопутствующими пояснениями, описаниями состояния дел, аргументацией, сообщениями, которым вызвана необходимость обращения к адресату:

“Несмотря на одолевшую меня перобоязнь, не могу пропустить новой okazji в Киеве, и не сказать о себе вам, дорогой и почтенный Петр Гаврилович” (письмо П.Г. Лебединцеву);

“Сегодня день рождения и именины твои, дорогая моя Марья Васильевна – и я приветствую тебя и от всей души желаю тебе здоровья и спокойствия духа” (письмо жене М.В. Максимович);

“Я оторвал недоконченную половину моего письма к тебе, возлюбленный брат, чтобы на новом листке сказать тебе дружеское Спасибо, в ответ на полученное мною вчера твое письмо от 26 января” (письмо В.И. Тимковскому);

“Много и премного благодарен вам, любый земляче, за ваше письмо от 3 апр., доставившее мне, по истине, назидательное удовольствие” (письмо О.М. Бодянскому);

“Что же ты не отзываешься, любезный академик, на мои первые письма к тебе о Богдане Хмельницком, тобою же вызванные?” (письмо М.П. Погодину).

При непосредственном общении такие высказывания выглядят как реплики диалога, при эпистолярном изложении такой коммуникативный акт реализуется дискурсом.

Характер, тон и содержание письма определяются изложением фактов объективной действительности.

Разделяя точку зрения Н.В. Павлик относительно определения дискурсивной единицы как любой речевой/текстовой единицы, которая приобретает коммуникативно-прагматическое значение в социально-параметризованной ситуации общения, среди составляющих эпистолярного текста мы считаем целесообразным выделить несколько типов дискурсивных единиц, которые, в соответствии с функциональными и структурными особенностями, можно разделить на общетекстовые и специфические [4, с.104]. К общетекстовым дискурсивным единицам относятся директивные выражения, авторизованные нарративные модели, средства выражения эмоционального состояния, вопросительные и восклицательные предложения в роли дискурсивных единиц, маркеры социального статуса. К специфическим дискурсивным единицам принадлежат средства инициализации, средства завершения эпистолярного текста, стандартизированные формулы обращений и приветствий, а также стандартизированные формулы пожелания, поздравления, извинения, благодарности.

Проведенный анализ эпистолярного наследия М.А. Максимовича свидетельствует о том, что периодический характер переписки определяет ритм его эпистолярного дискурса, который меняется в зависимости от жизненных обстоятельств, от постепенного разгорания или угасания интереса в обмене подобными посланиями. Ритмические отклонения остро ощущаются участниками коммуникации, о чем свидетельствуют письма, в которых содержатся упреки в длительном молчании, извинения и объяснения причин задержки письма, уверения в благосклонности, симпатии к своему коммуникативному партнеру:

“Я так долго не писал к вам и не изъявлял моей душевной благодарности вам, что и вспомнить страшно, - и почитаю вину свою столь великою, что извиняться совестно. Могу сказать только словами Языкова, что у меня такого рода вин целый погреб: вот почти единственные плоды, которые собрал я с тернистых лоз познания в это время, в продолжение коего тело мое хворало, а мысль распутничала” (письмо к П.А. Вяземскому);

“Истосковалась уже душа моя по вас, драгоценнейший князь Петр Андреевич, что так давно остаюсь без ведения о вас и письменного общения с вами...” (к князю П.А. Вяземскому).

Такие этикетные элементы выполняют в письмах функции корректировки ритма, установления контакта, стимуляции коммуникации.

Эпистолярный дискурс представляет собой сложное коммуникативное явление, включающее сам текст письма (совокупность лингвистических свойств и качеств, целостность, завершенность, экспрессивность и др.), а также его экстралингвистические факторы: цели, интенции, характер адресата, личностные качества адресанта, пресуппозиции, необходимые для понимания текста, типы ситуаций и др.

Письмо (эпистолярный текст) представляет единицу коммуникации, отличительной чертой которой является ее письменный характер. Письменная речь – это обработанная форма языка, она может быть продумана до мельчайших деталей, при ее создании возможен возврат к ранее написанному, с целью что-то исправить, переделать. По справедливому замечанию К.А. Долинина, письмо (письменная форма речи) снимает спонтанность: “Пишущий человек, как правило, обдумывает заранее если не всю фразу, то хотя бы ближайший ее “блок”, мысленно порождает несколько вариантов и фиксирует тот, который представляется наилучшим” [2, с. 244]. Это позволяет автору использовать преимущественно литературно-книжную лексику, строить более емкие предложения или высказывания, быть логично последовательным, продумать до мельчайших подробностей реализацию воздействия на поведение адресата, способы апелляции к сознанию, воображению, сенсорным чувствам (комическое, шутливое, ироническое и др.), к эстетическому восприятию и т.д. Как отмечает Н.А. Ковалева, “иллюктивные силы определяют характер отбора, употребления языковых средств, их трансформации и позволяют художнику слова отразить авторизованность сообщения” [3, с. 259]. Так, наряду с информационным посланием, эпистолярный текст включает эмоционально-оценочные компоненты, которые получают наиболее полное воплощение в образных, экспрессивных элементах – фразеологизмах, эпитетах, метафорах, олицетворениях, антитезах и других художественно-изобразительных средствах, придающих

определенную стилистическую окраску тексту:

“Хотя вы не вкушаете от плодов контрабандной литературы нашей, и находите, что это здорово, однако ж верно полюбовались лакомым куском, которым “Пчелка” угостила если не дружелюбно, то по крайней мере шерاميжно “Клятву при гробе Полевого” (так пишут переплетчики на корешках)” (письмо П.А. Вяземскому);

“Принимаю совет Ваш: от добра – добра не искать; но вы еще спрашиваете: не разыгралась ли снова во мне тоска?” (письмо П.А. Вяземскому);

“После того, как Вы пересадили “Цвет Завета” на мелкоотравчатую мураву моего “Киевлянина”, он обратил ее в Заповедный Луг, на котором – вследствие того – в нынешний год произрастают еще пока два только поэтических цветка, в том числе Хомяковский “Киев”, посаженный при входе...” (письмо В.А. Жуковскому).

В данных примерах в повествовании о событиях изобразительные и устойчивые единицы придают им дополнительный эмоциональный настрой и экспрессию, которые соответствуют фоновым иллюзиям адресанта: нагнетательным, иронически-шутливым, квантитативным, третирующим и т.д. Эмоции, возникающие в результате прямой связи с реальностью, становятся сообщением о событиях, которые вызвали тот или иной психологический эффект:

“Что касается до меня, то ни странички для печати не сочинилось мне; совсем оплошал хвалений Вами юбиляр киевский, о котором нельзя даже сказать, что он небо коптит... Он коптит только потолок своей Михайлогорской хаты непрерывным курением разных турецких табаков. А между тем юбилей его все еще длится приветными письмами – Сербиновича, Бюргера, Чижова (которого письмо растрогало меня даже до слез), а также и книжными присланиями, особенно же от Академии Наук, ущедрившей мне тридцать томов изданий своих в изящном переплете, - в том числе шесть томов великолепного, монументального издания сочинений Державина и семь томов сочинений Макария ...Экая роскошь для старого книголюбца!” (письмо С.И. Пономареву).

Представленная гамма эмоций широка: это и волнения по поводу судьбы литературных (своих и чужих) произведений, и сопереживания, и разного рода чувствования положительного и отрицательного порядка. Но все это выражено деликатно и тонко, шуточно и иронично.

Таким образом, эпистолярный М.А. Максимовича отличается прямой установкой на коммуникацию, диалог, направленный на адресата, который является обязательным структурным компонентом коммуникативного акта и представляет собой существенный признак коммуникации, что позволяет квалифицировать его как дискурс. Периодический характер переписки автора определяет ритм его эпистолярного общения, который изменяется в зависимости от жизненных обстоятельств. Особенность эпистолярного дискурса М.А. Максимовича состоит в том, что он включает различные эмоционально-оценочные компоненты, которые получают наиболее полное воплощение в образных, экспрессивных элементах – фразеологизмах, эпитетах, метафорах, олицетворениях, антитезах и других художественно-изобразительных средствах, придающих разнообразную стилистическую окраску эпистолярным текстам автора.

Литература:

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 136-137.
2. Долинин К.А. Стилистика французского языка / Константин Аркадьевич Долинин. – [2-е изд., дораб.] – М.: Просвещение, 1987. – 303 с.
3. Ковалёва Н.А. Русское частное письмо XIX века (Коммуникация. Жанр. Речевая структура): дис.... док. филол. наук: 10.02.01 / Ковалева Наталья Анатольевна – М., 2002. – 537 с.
4. Павлик Н. Типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні: Монографія. / Неля Павлик – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, ЛТД”, 2007. – 177 с.
5. Чхетіані Т.Д. Метакомунікативні сигнали підтримування мовного контакту/ Т.Д. Чхетіані // Мовознавство. – 1986. – №3. – С.71 – 72.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, Стаканкова Тамара Петрівна.

Анна Чубікова
(Фастів, Україна)

ПОРАДИ МОЛОДОМУ ВЧИТЕЛЮ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Професійне становлення особистості педагога – це складний і довготривалий процес. Основи педагогічної майстерності молодого вчителя англійської мови складаються не лише у процесі вивчення усіх дисциплін університетського курсу, вирішальне становлення відбувається в школі, у живій роботі з дітьми, на практиці. Саме в перші роки, з перших днів розпочинається найбільш інтенсивне формування тих педагогічних якостей, що й визначають міру майстерності майбутнього вчителя. Переступаючи поріг

школи, молодий спеціаліст сподівається реалізуватися в ній як фахівець, йому властиві креативність мислення, відсутність консерватизму, готовність до змін на краще.

З власного невеликого педагогічного досвіду переконалася у різниці роботи в міській (де є висококваліфікований, добре згуртований колектив, бібліотека, з різноманітною літературою, сучасними методичними часописами, періодикою, Інтернет-ресурси, обладнані кабінети англійської мови, ТЗН) та сільській школах (де потрібних посібників знайти ніде, порадитися ні з ким тощо).

Проте різниця полягає й у тому, що в міській школі високий рівень вимог до вчителя, розвинуті учні, підготовлені батьки, у сільській – нижчий рівень вимог, малокомплектні класи та ін.

Різні умови вимагають і різних форм, методів, прийомів та засобів навчальної діяльності.

Успіх вчителя-початківця, а відповідно і результати школи залежать від роботи з молодими спеціалістами, які через брак досвіду потребують уваги з боку адміністрації, методичних об'єднань, старших наставників. Від того, як пройдуть перші кроки вчителя, залежить стабільність педагогічних кадрів, їх якісний склад, результативність навчально-виховного процесу в школі.

Обов'язковим структурним елементом роботи з молодими вчителями є організація практичної діяльності: складання календарно-тематичного плану з урахуванням навчальних програм та особливостей класу; підготовка планів-конспектів уроків різних типів; моделювання уроку або його фрагменту; розв'язання педагогічних ситуацій; самоаналіз навчального заняття; самоосвітня діяльність.

Досить актуальним у навчанні молодих вчителів залишається врахування передового педагогічного досвіду, відвідування уроків наставників, проведення уроків-дуетів, підготовка власних відкритих заходів.

Молоді вчителі обов'язково відвідують уроки у своїх колег-початківців, аналізують їх, спільно розробляють методичні рекомендації щодо удосконалення навчальних занять. Отримана інформація дає можливість визначити рівні педагогічного розвитку молодих спеціалістів та організувати з ними відповідну роботу.

Дружня і згуртована робота адміністрації школи, наставників, керівників методичних об'єднань, психологічної служби пробуджують у молодих учителів інтерес до творчості, прагнення досягти кращих результатів, отримати визнання в колективі.

Молодий учитель – це вчорашній студент, який тільки переступив поріг школи, повинен завжди пам'ятати, що у педагогічній діяльності він не тільки вчитель англійської мови, а й психолог, організатор, артист, вихователь, методист тощо.

Учитель у своїй роботі повинен урахувати рівень розвитку всього класу та індивідуальні особливості кожного учня, вступаючи в контакт з дітьми, не варто будувати зверхні відносини, з перших уроків слід виробляти у школярів певний стереотип поведінки, формувати позитивні навички. Більшість різних порушень на уроці відбувається через недостатню завантаженість учнів корисною, цікавою роботою. Особливо важливим є добір учителем цікавого дидактичного матеріалу, що в процесі навчальної діяльності розвиватиме не тільки мовлення учнів, а й загальнолюдські моральні якості.

Однією з важливих умов досягнення педагогічної творчості є вміння глибоко аналізувати весь комплекс як власної навчально-педагогічної діяльності, так і діяльності своїх колег, оцінювати різноманітні аспекти шкільного життя, здійснювати творчий пошук шляхів подолання труднощів у спілкуванні.

Учитель англійської мови під час педагогічної діяльності повинен постійно конкретизувати завдання з урахуванням інтересів і можливостей учнів; періодично цілеспрямовано перевіряти осмислення учнями завдань; творчо підходити до добору методів навчання учнів відповідно до теми та мети уроку; захоплюючи розповідати, активізувати навчання школярів; володіти методикою проведення нетрадиційних типів уроків; використовувати інноваційні методи та форми навчальної діяльності, ТЗН тощо.

Учителі-початківці головне своє призначення вбачають у передачі знань, тобто у викладі й закріпленні навчального матеріалу і не замислюються над розвивальними й виховними завданнями навчально-виховного процесу. Слід добирати такий дидактичний матеріал, що впливає на світогляд учнів, розвиває в них такі моральні якості як доброта, гуманність, милосердя, чесність, сміливість, порядність, любов та б. ін. Це здійснюється через добір текстів про героїчні вчинки людей, визначних постатей у мовознавстві, історії, літературі, пам'ятки архітектури, цікаві наукові, публіцистичні, художні твори відомих письменників, різні країни світу, їх культуру, звичаї та традиції тощо.

Складно вчителю-початківцю із здійсненням диференційованого підходу до учнів. Учитель ще не в змозі розібратися в характері здібностей своїх учнів, встановити причину відставання, міру запущеності, своєрідність пам'яті, уваги окремих учнів, а тому він позбавлений можливості ефективно впливати на якість формування знань.

Спостереження показують, що у багатьох школах допомога молодому вчителю організована вкрай слабо. Переважно вона полягає у фіксації відвіданих уроків та позаурочних заходів. Багато молодих учителів бояться відвідування їх уроків і всіляко намагаються цього уникнути. Однак, надання допомоги молодому вчителю розпочинається з розумної регламентації його праці та створення сприятливих умов у школі. Слід дуже уважно продумати навантаження, зручно скласти розклад, з урахуванням можливості вчителя, доручити йому класне керівництво.

Центральна ланка в організації допомоги молодому вчителю – це попередня робота з ним, надання практичних порад. Така допомога може бути:

- а) попереджувальною і охоплювати всю групу молодих вчителів;
- б) індивідуально попереджувальною, пов'язаною з конкретною підготовкою до уроків і різних заходів;

в) у результаті ознайомлення з роботою молодого вчителя.

Попередня бесіда з молодими вчителями розпочинається з елементарного ознайомлення з традиціями школи, особливостями навчально-виховного процесу. Директор школи показує кабінети, класи, пришкільну ділянку. В бесіді розкриває особливо ефективні прийоми роботи окремих учителів і класних керівників. Разом з цим даються перші конкретні поради щодо роботи у школі та конкретно на уроках англійської мови. Заступник директора з навчальної роботи проводить з молодими вчителями бесіду про те, як складати плани уроків, заповнювати журнали, вести потрібну документацію, показує зразки. Особлива увага звертається на підготовку до уроку, організаційні моменти навчального процесу. З молодими вчителями проводять бесіди і досвідчені вчителі, які, в першу чергу, дають найпростіші доступні поради: як проводити класну виховну годину, організувати чергування, розподілити обов'язки, підібрати актив класу тощо.

Молодий учитель починає свою роботу з ретельної підготовки до уроку. Необхідно так підготуватися до уроку, щоб в учнів не було і хвилини вільного часу, щоб протягом усього уроку вони думали, працювали, були максимально завантажені. Важливо переконати молодого вчителя, що перша умова успішного уроку – чітке, науково обґрунтоване, переконливе пояснення. Матеріал з теми ділиться на окремі частини, структурні елементи, кожний з них, особливо підкреслюється (план, теза, повторення, демонстрація), певним чином усвідомлюється, підтверджується прикладами, доведеннями. На уроці учні крок за кроком просуваються від простого до складного, оволодіваючи необхідним обсягом знань, умінь і навичок. Мистецтвом – учити на уроці – потрібно оволодіти вчителю з перших кроків його педагогічної діяльності. Молодого вчителя потрібно орієнтувати на творче ставлення до навчального процесу, думати самому і змушувати мислити учня.

Наступний етап в організації роботи з молодим учителем полягає в конкретно-індивідуальній попередній допомозі в навчально-виховній діяльності. Таку роботу доцільно проводити в три етапи: перший етап – загальні поради досвідченого педагога, бесіда за два-три тижні до вивчення теми, чорнові нотатки загального плану роботи; другий етап – особиста підготовка молодого вчителя, підбір матеріалу, читання потрібних розділів, розв'язування завдань, складання тематичного плану; третій етап – безпосереднє вивчення роботи вчителя з теми і коригуючі вказівки, а також відвідування уроків більш досвідчених вчителів.

Під керівництвом і з допомогою адміністрації школи молодий учитель кваліфіковано готується до уроків. Звісно, немає ні можливості, ні потреби так готувати кожную тему, але отримані зразки стануть прикладом, матимуть вплив на формування стилю роботи вчителя, привчать його до творчого пошуку, ґрунтовної підготовки до уроків. Зрозуміло, що при такому підході значно складніше готуватися до уроків, але це об'єктивні труднощі, їх треба перебороти, проте довго в «портфелі» вчителя буде зберігатися фундаментальний матеріал, яким він зможе користуватися роками.

Ефективною формою допомоги є відкриті та показові уроки. Недосвідченому вчителю хочеться подивитись на зразки педагогічної роботи. Відвідуючи уроки, аналізуючи плани, перевіряючи знання учнів, керівники школи зможуть забезпечити індивідуальний ріст учителя з урахуванням його особистих якостей, рівня розвитку, педагогічних даних, складу характеру.

Велику увагу слід приділити питанням педагогічної етики і розвитку педагогічної техніки. Нелегко навчитися мистецтву спілкування з учнями, терпінню. За будь-яких обставин учитель не повинен вибухати, втрачати «педагогічне обличчя». Успіх молодого вчителя залежить часто від зовнішнього вигляду, вміння спілкуватися, голосу, тембру, жестів, міміки, випадково зроблених зауважень.

Таким чином, підготовка, отримана у вузі, не може вирішити проблему формування педагогічної майстерності. Тільки шляхом самоосвіти, самовдосконалення, творчих пошуків прийде вчитель до своєї майстерності. Допомогти йому в цьому в найвідповідальніший період його становлення повинні керівники школи. Від них значною мірою залежить, яким буде він, молодий вчитель!

Література:

1. Олександрійський районний методичний кабінет / [Електронний ресурс]: Режим доступу http://osvitaalexrd.a.ucoz.ua/index/budova_uroku/0-76
2. Роль наставника в становленні молодого вчителя в умовах сільської школи / [Електронний ресурс]: Режим доступу <http://olenarudenko.blogspot.com/p/blog-page.html>
3. Допомога молодому вчителю / [Електронний ресурс]: Режим доступу http://novomyrgorod-school1.edukit.kr.ua/biblioteka/dopomoga_molodomu_vchitelyu/

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Юрійчук Наталія Дмитрівна.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО НА ЛІТЕРАТУРНІЙ КАРТІ ГЛУХІВЩИНИ

В сучасних умовах розвитку суспільного простору література відзначається не лише хронологічними рамками, але й кількістю талановитих майстрів слова. Ми можемо в цьому впевнитися, поглянувши на літературну карту Глухівщини. Мешканцям кожного міста притаманна гордість за свою батьківщину та за її відомих особистостей. Глибока любов до рідного краю надихає митців на творчість, спонукає творити нове, вносити свій талант у розвиток науки і культури. Не дивно, що в невеличкому мальовничому куточку Глухівщини є дуже багато яскравих постатей. Цілим сузір'ям поетів, письменників, юних науковців та дослідників земляки справедливо можуть пишатися. Але ж, погодьтеся, не всі імена митців, які досліджують епохальні сторінки нашого краю й продовжують працювати для його блага, сьогодні названі.

Яскравою сторінкою в історії Сумщини стало перебування на цій славетній землі великого сина українського народу – Тараса Григоровича Шевченка. Нас, українців, просто не існує без нього. У ньому вся історія наша, усе буття. Його немає з ким порівняти в письменстві інших народів. Не тому, що він кращий за інших. Ідеться про генотип культури нашої країни.

В усіх енциклопедіях, історичних довідниках про наш край дотепер згадується прізвище Т.Г. Шевченка, славетного діяча України, життєвий шлях якого неодноразово пов'язувався з околицями міста Глухова.

Глухів – одне з найдавніших міст в Україні. Ця назва вперше згадується в Іпатіївському літописі в 1152 році. На початку XVIII ст. воно було одним з найкрасивіших міст України. 6 листопада 1708 року Глухів став столицею гетьманської та Лівобережної України. Цей мальовничий край цікавив поета своєю місією в історії України. Мабуть, саме тому в 1845 році Шевченко оглядав історичні пам'ятки Глухова, які його дуже цікавили. Шевченко прославив себе як справжній краєзнавець-дослідник: він вів дорожні записи, намагався змалювати місцевість, де зупинявся, цікавився промислами, історико-культурною спадщиною.

Тарас Шевченко під час своїх трьох відвідин України в колишній гетьманській столиці набирився наснаги, творив, мислив, відпочивав і милувався незрівнянною природою цього краю, його працюючими людьми. Під час своєї останньої поїздки в Україну він побував у Лебедині, Сумах, Конотопі, Кролевеці, Глухові. Серед друзів і знайомих Тараса Шевченка було багато уродженців Сумщини. Це брати Лазаревські, Пантелеймон Куліш, родини Огієвських, Рудзинських, Микола Маркевич. Останнім пунктом, де Шевченко назавжди прощався з Україною, була земля Глухівщини.

Здійснюючи подорожі Україною, Шевченко не тільки вивчає, описує, але й популяризує історію та культуру свого народу, відтворює історичні події в прозових та віршованих творах. На початку лютого 1844 р. Т. Шевченко вирушив до Москви. Шлях його пролягав через Есмань, Глухів, Кролевець... Письменник кожного разу відзначав ландшафтні зміни, що траплялися по дорозі: «Не успеешь переехать границу Орловской губернии, как декорация переменялась. Вместо ракитника по сторонам дороги красуются высокие развесистые вербы. В первом селе Черниговской губернии уже беленькие хатки, соломой покрытые, с дымовыми трубами, а не серые бревенчатые избы. Костюм, язык, физиономии — совершенно все другое. И вся эта перемена совершается на пространстве двадцати верст. В продолжение одного часа вы уже чувствуете себя как будто в другой атмосфере. По крайней мере, я всегда так чувствовал, сколько раз я не проезжал этой дорогой. Проехавши версты две или три за Эсмань, я увидел вправо, недалеко от дороги, уже не серый бревенчатый с крепкими воротами постоянный двор, а белую, под соломенной крышей, между вербами корчму.»

У повісті «Капітанша» Шевченко детально описує краєвиди околиць міста Глухова: «Не доезжая версты две до города Глухова, в правой стороне от большой дороги, чернеет небольшая березовая роща, и к этой рощице вьется маленькая дорожка...»

Усадьба или хутор Виктора Александровича скрывались, как за скромной занавесью, за этой рощицей. Приближаясь к роще, мне послышался какой-то неопределенный шум; шум усиливался по мере моего приближения: еще немного, и я явственно мог расслышать, что шум этот происходит от cascада падающей воды. И, действительно, я не ошибся: между белыми березовыми стволами кое-где просвечивала блестящая вода. Выехавши из рощи, передо мной открылся широкий пруд и плотина, полузакрытая старыми огромными вербами. По ту сторону пруда, почти у самого берега, выглядывали из-за деревьев белые хатки и отражались в воде. Между крестьянскими хатками белела под почерневшей соломенной крышей, с гнездом аиста, большая, в четырех окнах, панская хата, или дом, а перед ней стоит огромный развесистый вяз. За хутором по кособогу раскинулся фруктовый сад, окруженный старыми березами. На самом кособоге, на фоне голубого неба, на самом горизонте в фиолетовом тумане едва заметно рисовался город Глухов.»

Тарас Григорович дуже добре знав історію своєї Вітчизни, ознайомившись з п'ятитомною «Історією Малоросії» земляка Миколи Маркевича, уродженця села Дунайця. Очевидно, письменника глибоко розчарувало те, що він побачив: «Напившись чая, мы погуторили еще немного, оделись и поехали в огород, в исторический Николаевский собор "Деяния» слушать... Погода (что весьма редко случается в

это время года) стояла хорошая, улицы были почти сухи, и я пошел шляться по огороду, отыскивая то место, где стояла Малороссийская коллегия и где стоял дворец гетьмана Скоропадского...

Но где же эта площадь? Где этот дворец? Где коллегия со своим кровожадным чудовищем — тайной канцелярией? Где все это? И следу не осталось! Странно! А все это так недавно, так свежо! Сто лет каких-нибудь мелькнуло, и Глухов из резиденции малороссийского гетьмана сделался самым пошлым уездным городком. Благовест к обеду прервал мои невеселые вопросы, и я, перекрестясь, пошел в Николаевскую церковь, один-единственный памятник времен минувших».

Миколаївський собор і до нашого часу залишається єдиним свідком відвідування міста великим Кобзарем. У повісті «Капітанша» Шевченко називає, хоч трохи й завуальовані, але реальні особи: «Я задал себя такой вопрос: а что, если у моего приятеля в Глухове, на которого надеялся, как на каменную стену, не случится денег, что я тогда стану делать? Правда, у меня в Глухове есть и другой приятель, на которого наверняка можно рассчитывать, потому что он одной фарфоровой глины продает тысяч на сто в продолжение года, так как на него не понадеяться? Но дело в том, что он пан на всю губу, как говорится.» Називаючи промисли міста, зокрема добування високоякісної каолінової глини та використання її для виробництва фарфору, мабуть, Шевченко мав на увазі поміщика І.М.Скоропадського, нащадка гетьмана та фундатора Тростянецького дендропарку. Таким чином, Глухів став містом, де поет прощався з Україною. У своїх споминах Федір Лазаревський, приятель Шевченка, згадував, що поет залишав Україну дуже засмученим, передчуваючи, що більше не побачить рідного краю.

Історичне місто Глухів згадується також у поемах Шевченка «Сон», «Іржавець». У поемі «Сон» («Увсякого своя доля») автор творчо використав добре відому всім нам історичну пісню «У Глухові, у городі». Щиросердно та патріотично звучать рядки його поеми.

...Із города із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію,
А мене послали
На столицю з козаками
Наказним гетьманом!
О боже наш милосердний!
О царю поганій,
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями;
Поставив столицю
На їх трупах катованих [8, 188].

Історичні події про обрання нового гетьмана Лівобережної України 1708 року Івана Скоропадського були зображені в поемі «Іржавець»:

І здалека
Запорожці чули,
Як дзвонили у Глухові,
З гармати ревнули.
Як погнали на болото
Город будувати.
Як плакала за дітками
Старенькая мати [8, 34].

Як ми бачимо, у центрі оповіді – грандіозні історичні події. Масштабність зображення у творі досягається шляхом використання філософсько-політичних відступів, діалогів, монологів, соціального узагальнення образів, ретроспективних поглядів у минуле, використання історіографічних свідчень, які стають важливими складовими художньої оповіді про долю мешканців м. Глухова.

Особливості концепції в художній інтерпретації Тараса Шевченка, присвяченій славній глухівській землі, визначаються відображенням об'єктивної історичної дійсності. Незважаючи на численні життєві негаразди, митцеві вдалося повністю реалізувати себе, а через художню творчість висловити заповітні ідеали, пов'язані з історією, культурою, устремліннями, думками й почуттями української нації. Пережиті труднощі й досвід їх переборювання спричинили осмислення значущих проблем у творчості Кобзаря. Літератор був чутливим до трагічних перипетій, тому глибоко осмислював конкретні проблеми в тогочасній часовій площині, що проявлялися в гетьманській столиці.

Отож, славу гетьманську столицю на всю Україну оспівав і сам геній української нації – Тарас Шевченко. З його творів ми черпаємо й до цього часу ті історичні відомості, що залишаються таємничими протягом декількох століть.

Ми пишаємося тим, що геніальний поет українського народу Шевченко Т. Г., подорожуючи Україною, побував і на Сумщині, мав тісні творчі зв'язки з нашим історичним краєм.

Література:

1. Голубенко В. Ю. Ліницький Б. В. 600 кілометрів по Сумщині: Путівник. – Х.: Прапор, 1973 С: – 53–68.
2. Грушкін В. Земля, оспівана Тарасом. –: Кн-газ, 1961:–С.126.
3. Кисиленко П. Друг Т. Г. Шевченка з Глухівщини. \Народна трибуна, 1964. – С. 2.
4. Кленько В. Спасибі великому Кобзареві, який увічнив древній Глухів, Про перебування Т. Шевченка у Миколаївському храмі. \Народна трибуна, 1991.– С. 3.
5. Остапенко Х. Шевченко на Глухівщині.\Народна трибуна, 1968. – С. 2.
6. Савицька Л. Тарас Шевченко на Глухівщині.\Соборний майдан. – №2 – 2004 – С.2.
7. Сапунін П. Т. Перебування Т.Г. Шевченка на Сумщині. – Суми, 1956. – С. 3.
8. Тарас Шевченко. Повне зібрання творів: у 12 т./Редкол.: Є. П. Кирилюк(голова)та ін. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 34,188.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук Скорбач Тетяна Василівна.

Мирослав Юрків
(Тернопіль, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ У НАУКОВИХ ТЕКСТАХ

Однією з основних ознак української мови є те, що в ній дієслівні форми переважають над іменниковими, тому їм треба надавати перевагу над віддієслівними іменниками, не калькувати з російської мови.

В українській мові дієслово як частина мови багате своїми граматичними формами, які утворюють від різних основ. На думку багатьох мовознавців, зокрема Б. Антоненка-Давидовича, О. Сербенської, О. Семенов і інших, у нашій мові часто вживають дієслова, і це надає їй легкості вимови і мелодійності [1; 5; 10]. Розглянемо вживання деяких з них у науковому мовленні.

Останнім часом у науково-технічних текстах надуживають дієслівними формами на - ся. Це часто трапляється у студентських наукових текстах, у науково-методичній літературі тощо. Здебільшого читаємо теке: «Дипломна робота пишеться студентом»; «Курсова робота перевіряється викладачем»; «Проблема досліджується методистами»; «Курсові роботи затверджуються на кафедрі» тощо. Це є наслідком калькування російських мовних конструкцій, для яких такі пасивні форми є природними. Нашій мові властиві активні конструкції, у яких суб'єкт дії – підмет, об'єкт – додаток, а сама дія – присудок, хоча в сучасних посібниках пишуть: крапка (кома, тире, двокрапка тощо) ставиться, велика буква пишеться і т. д. Також такі форми вживають, на жаль, і в українському правописі, наприклад: « Е завжди пишеться» [11, с. 7]; «Знаком ь позначається м'якість приголосних» [11, с. 17]; «Разом пишуться...» [11, с. 34] тощо.

Уживаючи дієслова на - ся, треба зважати на те, як співвідноситься сама дія до особи (суб'єкта чи виконавця дії), а також об'єкта, на який вона спрямована. Часто вживаною є група дієслів на позначення дії, що виходить від особи і спрямована на неї (це зворотні дієслова). Їх треба вживати так:

1. Дія спрямована на самого виконавця (суб'єкта), наприклад: митися, голитися, одягатися, навчатися, умиватися, взуватися.
2. Дія взаємозворотна: миритися, цілуватися, обніматися, листуватися, змагатися боротися.
3. Дію, яку особа виконує в своїх інтересах, наприклад, будуватися, пакуватися, збагачуватися.
4. Дія, що вказує на постійні ознаки виконавця дії, матеріалу: метал плавиться, папір рветься, скло б'ється, собака кусається.
5. Дія, яка вказує на внутрішній стан людини, її настрої, переживання: вертітися, гніватися, сміятися, журитися, турбуватися.

Від зворотних дієслів треба відрізнити безособові дієслова. Вони мають форму тільки третьої особи однини. Наприклад, не хочеться, не віриться, не лежиться, не спиться тощо.

Щоправда, історично такі дієслівні форми спорадично траплялися у творах художньої літератури. Так, наприклад, у творчості Б. Грінченка читаємо: « І хліб у печі випікається (сам випікається, а не його випікають) і Василь під вікном озивається », а в А. Чубинського: «Не самі вікна одсуваються» [7, с. 87]. Такі поодинокі дієслівні форми є в творчості І. Франка [10, с. 98].

Проте ще О. Курило застерігала від уживання дієслівних форм на - ся. Вона, зокрема, писала: «Незвичний до російської літературної мови українець трохи чи й зрозуміє як слід такі ото звороти, як – Зразки ґрунту бралися виготовленим приладдям. Зразок ділився (тобто не сам діливсь, а хтось його ділив) потім на шари, кожний шар досліджувався окремо. Діти розпускаються на два місяці та ін., де таким дієсловам-присудкам на - ся, як братися, ділитися, розпускатися та ін. надають невластивого їм у підметових фразах пасивного значіння. Українські дієслова-присудки на – ся мають у підметових фразах здебільшого значіння активне» [7, с. 87].

Отже, у нашій мові недоречно писати і говорити: «Методика застосовується» (вона не може застосовувати сама себе), треба: «Методику застосовують (застосовуємо, треба застосовувати)»; «Аналіз виконується», треба: «Аналіз виконують (виконуємо, треба виконувати)»; «Не дозволяється писати», треба: «Не треба (не потрібно) писати»; «Трави вирощуються», натомість: «Трави, що їх вирощують» тощо.

Не відповідні нормам нашої мови і речення з дієсловами на - ся, якщо там йдеться про дійову особу в орудному відмінку. Замість вислову «Їхні розробки не сприймаються студентами», треба написати чи сказати: «Студенти не сприймають їхніх розробок».

Українській мові властиві синтаксичні конструкції з дієслівними формами на - но, - то. Їх уживають для позначення дії, у якій не називають її виконавця. Основне призначення таких конструкцій – акцентувати увагу на завершенні дії та її результаті, а не на виконавцеві дії, що спостерігаємо в російській мові. Це є однією з особливостей нашої мови. Уживаючи безособові конструкції, здебільшого помилково вводять у речення суб'єкт (виконавця) дії (іменник чи займенник) в орудному відмінку. Проти цього застерігали відомі українські мовознавці, знавці стилісти, серед яких були О. Курило [7, с. 55–56], Б. Антоненко-Давидович [1, с. 137 – 138] та ін. Тому помилково писати: «Студентом написано дипломну роботу», «Нами досліджено проблему», «Ученими вивчено такі питання» і т. ін. Натомість треба: «Досліджено проблему»; «Вивчено питання». Такі ж речення знаходимо у народній творчості: «Ой у полі жито копитами збито, під білою березою козаченька вбито...». Трапляється, що вживають ці конструкції і письменники: «Тихе поле копитами поорано» (Т. Шевченко), «Кого улещено дарами, кого утоплено в крові» (Л. Костенко).

При дієслівних формах на -но, -то природно вживати додатки в знахідному відмінку, як слушно відзначав О. Потебня. Наприклад: вироблено (що?) нову методику, виконано (що?) такі завдання, знайдено (що?) літературу, застосовано (що?) новий метод, прочитано (що?) курс лекцій тощо. Проте часто у наукових текстах читаємо такі вислови: «Нами досліджена ця проблема» або ж «Нами досліджено цю проблему», а треба «Досліджено цю проблему» чи «Ми дослідили цю проблему».

Науковці рекомендують уживати дієслівні форми на -но, -то як головні члени безособових речень замість пасивних дієприкметників, що є присудками і характерні для російської мови. Тому, наприклад, замість «Протокол буде надрукований» краще сказати чи написати «Протокол буде надруковано», «Дипломна робота була захищена», а треба «Дипломну роботу було захищено».

Отже, дієслівні форми на -но, -то властиві нашій мові, їх потрібно частіше вживати лише у реченнях, де явно не зазначено виконавця дії. Тому правильно писати: «Урок проведено», «Завдання виконано», «Проблему досліджено» тощо.

У сучасному українському науковому мовленні помітна тенденція уникати таких форм дієслова, як активні дієприкметники теперішнього часу на -уч (-юч), -ач (-яч). Упродовж усього періоду розвитку нашої мови до них учені і методисти ставилися по-різному: від абсолютного заперечення до активного впровадження їх у мову. У наш час можна стверджувати, що активні дієприкметники теперішнього часу науковій українській мові не властиві [1; 3; 4; 5; 6; 10], тому їх варто уникати, замінюючи іншими формами. На думку багатьох мовознавців, більшість активних дієприкметників теперішнього часу є кальками з російської мови.

Існує декілька способів заміни названих вище граматичних форм дієслів, а саме: а) прикметниками (домінуючий – домінантний, панівний; існуючий – відомий, наявний, теперішній, сучасний, навколишній; слідуєчий – наступний; діючий – чинний; знеболюючий – знеболювальний; пануючий – панівний, хвилюючий – зворушливий, бентежний і т. д.) б) іменниками (головуючий – голова; початкуючий – початківець; завідуєчий – завідувач; виконуєчий – виконувач; працюєчий – працівник; досліджуєчий – дослідник, віруєчий – вірянин, знаєчий – знавець; в) особовими формами дієслів (ведучий програми – програму веде; інформуючий присутніх – присутніх інформує; навчаєчий дітей – дітей навчає); г) підрядними реченнями (працюєчий – який (що, котрий) працює; виконуєчий – який (що, котрий) виконує, навчаєчий – який (що, котрий) навчає тощо).

Під час перекладу дієприкметників із російської мови інколи виникають неточності. Так російському дієприкметникові даний відповідний український даний, а прикметникові даний – цей [5, с. 49]. Тому недоречно писати «У даній дипломній роботі», «У даному дослідженні», «У даному розділі роботи». Натомість треба вжити такі вислови: «У цій дипломній роботі», «У цьому дослідженні», «У цьому розділі роботи». Часто у студентських роботах трапляються ще й такі помилки: уточнюючі запитання (треба уточнювальні запитання, приведені показники (треба наведені показники), знаючі фахівці (потрібно обізнані фахівці) тощо.

Пасивні дієприкметники властиві нашій мові, тому їх можна активно вживати (замкнутий і замкнений, одягнений і одягнутий, зтягнений і зтягнутий та ін.). Пасивних дієприкметників на - мий в українській мові нема. Про це треба пам'ятати, перекладаючи з російської мови. Наприклад: рос. значимый, незабываемый, незаменимый, называемый в українській мові значущий, незабутній, незамінний тощо. Також треба зважати і на те, що до російського дієприкметника в нашій мові можуть бути різні відповідники. Скажімо, рос. следующий можна перекласти по-різному: наступний і такий.

Активні дієприкметники теперішнього часу не треба сплутувати з прикметниками, наприклад: плодоче дерево, лежачий камінь, стояча вода, цілюща трава, роботяща людина, співучий народ, живуча істота, родючий ґрунт, зряча людина, терплячий чоловік та ін.

Отже, дієслівні форми треба активно вживати, зважаючи на стилістичні особливості сучасного українського наукового мовлення.

Література:

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. – 4-е вид., перероб. і доп. / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К.: «Українська книга», 1997. – 336 с.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів: Світ, 1990.
3. Волкотруб Галина. Практична стилістика української мови / Галина Волко-труб. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 256с.
4. Волощак Марія. Правильно – неправильно. Довідник з українського слово- вживання / Марія Волощак. – К.: Вид. центр « Просвіта », 2003. – 160 с.
5. Семеног О. М. Культура наукової української мови. Навчальний посібник / О. М. Семеног. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 216 с.
6. Культура фахового мовлення: Навчальний посібник / За ред. Н. Б. Бабич. – Чернівці, 2005. – 572 с.
7. Курило Олена. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. – К.: Вид-во Соломії Павличко « Основи », 2004. – 303 с.
8. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови: Навчаль -ний посібник / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К.: ВЦ « Академія », 2007. – 360 с.
9. Мацько Л. І., Денискіна Г. О. Українська наукова мова (теорія і практика): Навчальний посібник / Л. І. Мацько, Г. О. Денискіна. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2011. – 272 с.
10. Сербенська О. А., Волощак М. Й. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / О. А. Сербенська, М. Й. Волощак. – К.: Вид. центр « Просвіта », 2001. – 204 с.
11. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови – 7-е вид., стереотип.– К.: Наук. думка, 1998. – 240 с.

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ**Оксана Шипко
(Київ, Україна)****ДОСВІД КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРАКТИК У ПРОВІДНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ**

В умовах формування світового ринку освітніх послуг й інтернаціоналізації вищої освіти одним із інструментів, що забезпечують конкурентоспроможність університету, є комунікації. Традиційне інформування споживачів освітніх послуг про діяльність університету, напрями підготовки та спеціальності тощо у нових соціально-економічних умовах виявляється недостатньо ефективним. Нині комунікаційна діяльність університету полягає у використанні комплексних комунікаційних форм і методів на основі принципів рекламної діяльності, зорієнтованих на забезпечення іміджу й престижності закладу, на мотивування абітурієнта до вступу на навчання, включає міжнародну складову. При цьому характерними особливостями комунікацій у сфері освіти є діалогічна взаємодія суб'єктів у процесі навчання, співробітництво у вирішенні освітніх завдань, спрямованість на особистісний підхід, побудова комунікацій навколо змісту освіти та навчальних програм.

Комунікаційна складова має значну вагу в розширенні партнерських стосунків, спільній діяльності, залученні на навчання іноземних студентів, обміні досвідом. Розглянемо комунікаційні практики українських університетів, які ввійшли до міжнародного рейтингу університетів Times Higher Education World Reputation Rankings (2016-2017): Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Львівська політехніка», Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна [1].

Системне забезпечення стратегічних комунікацій та ефективне позиціонування університету у внутрішньому і зовнішньому інформаційному просторі з метою формування спільної корпоративної ідентичності, позитивного іміджу, бренду й репутації – таке завдання Центру комунікацій – структурного підрозділу Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні напрями його діяльності – інформаційно-комунікативний і моніторингово-аналітичний, роботу яких забезпечують відділи моніторингово-аналітичної та інформаційно-комунікативної роботи. До відділу інформаційно-комунікативної роботи входять сектор інформаційного забезпечення офіційного сайту, прес-центр та видання «Київський університет».

Центр займається формуванням та впровадженням єдиної комунікативної стратегії університету, моніторингом та контролем за її дотриманням; дослідженням іміджу та репутації університету, розробкою відповідних рекомендацій і пропозицій до загальної комунікативної стратегії університету; забезпеченням ефективних маркетингових комунікацій освітніх програм університету; наданням методичної, організаційно-практичної та консультативної допомоги структурним підрозділам університету у сфері комунікацій; забезпеченням зв'язків із засобами масової інформації; створенням позитивного іміджу та репутації університету шляхом поширення у традиційних та нових медіа інформації про діяльність та досягнення університету у сфері освіти, науки та культури; створенням ефективної системи внутрішніх комунікацій університету – забезпечення роботи газети, офіційного сайту, сторінок університету у соцмережах та інших каналах комунікації відповідно до сформованої комунікативної стратегії; зміцненням корпоративного бренду, загальноуніверситетської ідентичності та репутації Університету [2].

Комунікаційна практика Національного університету «Львівська політехніка» представлена результатами її успішного здійснення: університет активно розвиває міжнародну співпрацю та інтегрується в міжнародний освітній простір – бере участь у міжнародних рейтингах вищих навчальних закладів, працює над збільшенням кількості навчальних програм, розроблених за участю і на основі досвіду провідних закордонних університетів, забезпечує ефективну підтримку науковців університету в процесі підготовки та подання документів на міжнародні гранти, розвиває систему спільних науково-навчальних центрів з провідними закордонними компаніями та високотехнологічними фірмами. Налагоджено тісні взаємозв'язки з провідними технічними університетами Польщі, з якими проводяться спільні міжнародні конференції, публікуються спільні видання, існує широкий обмін викладачами та студентами. Університет став базою для встановлення більш тісних зв'язків між промисловцями України та Польщі. Також розширюються та поглиблюються зв'язки з вищими технічними навчальними закладами Німеччини, Англії, Франції, Австрії, США, Канади, Швеції, Японії, Тайваню.

Науковці університету регулярно беруть участь в міжнародних конкурсах індивідуальних проектів, отримують гранти за програмами Фулбрайта, DAAD, НАТО, Австрійської служби академічних обмінів, Королеви Ядвіги та інших. Активно розвивається й міжнародне студентське співробітництво. Львівська політехніка бере активну участь у роботі міжнародних університетських та студентських асоціацій – Європейській асоціації університетів, Альянсі університетів за демократію, Міжнародній асоціації обміну студентами для освоєння технічного досвіду IAESTE, Міжнародній Європейській раді студентів технічних університетів [3, 5].

Важливим каналом університетської комунікації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» виступає міжнародна діяльність. Комунікаційна

практика в розбудові міжнародної співпраці університету відбувається через активну співпрацю з послами різних країн, з якими здійснюються переговори, проводяться зустрічі та заходи. Університет працює над розширенням партнерських стосунків із зарубіжними університетами, укладаючи угоди про співпрацю, створюючи спільні центри та університети, розширюючи участь в освітніх міжнародних проектах і грантах, студентських міжнародних заходах тощо. При цьому у забезпеченні розвитку міжнародної діяльності важлива індивідуальна участь кожного викладача, кожної кафедри і факультету, посилення роботи в міжнародному інформаційному просторі через сайти підрозділів і сайти спільних міжнародних структур, збільшення індексу публікацій у міжнародних виданнях та входження видань до міжнародних наукометричних баз даних [4].

Комплексну комунікаційну діяльність Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна забезпечує Центр зв'язків з громадськістю, до якого входять центр веб-комунікацій, прес-служба та відділ реклами та брендингу. Метою діяльності Центру зв'язків з громадськістю є створення та підтримка ефективної системи бренд-комунікацій університету з цільовими групами внутрішньої та зовнішньої громадськості, що дозволить консолідувати університетську громадськість навколо ідеї університету, утвердити в суспільній свідомості образ університету як університету світового класу, забезпечити популяризацію університету серед широких верств населення України та за її межами, посилити лояльність до бренду університету абітурієнтів та їх батьків, роботодавців та представників бізнесу, органів державної влади та місцевого самоврядування, українських й іноземних партнерів. Основними завданнями центру є формування та утвердження в громадській свідомості бренду університету, підтримка та розвиток позитивного іміджу університету; стратегічне планування, забезпечення ефективної та довготривалої комунікації університету з цільовими групами громадськості через різноманітні комунікаційні інструменти (взаємодія зі ЗМІ, зв'язки з громадськістю, реклама, веб-комунікації тощо); розробка та реалізація комунікаційних стратегій університету (рекламні, інформаційні, PR-кампанії), спрямованих на висвітлення його унікальних переваг та досягнень; запровадження та підтримка корпоративного стилю в діяльності університету; розвиток системи каналів комунікації, створення та розвиток нових можливостей для ефективних комунікацій; вдосконалення інструментів та каналів інформування зовнішньої громадськості про результати діяльності університету, його досягнення й переваги; підтримка та посилення внутрішньокорпоративних комунікацій, підтримка й розвиток практик внутрішньокорпоративної культури університету, оперативне інформування працівників і студентів університету про діяльність адміністрації та структурних підрозділів університету.

Центр веб-комунікацій відповідає за представленість університету в мережі інтернет, формування системної політики університету в питаннях веб-комунікацій у навчальній, науковій, інформаційній діяльності університету; оперативно поширює актуальну інформацію про університет в мережі інтернет через сайт університету, веб-ресурси структурних підрозділів, соціальні мережі; координує роботу зі змістовного наповнення та створення контенту сайту, розробляє та впроваджує стандарти роботи з веб-ресурсами університету, програми розвитку веб-комунікацій в університеті та ін.

Діяльність прес-служби спрямована на ефективне інформування та ознайомлення університетських, наукових, професійних, державних та інших кіл і широкої громадськості про історію університету, його сучасність, освітні, наукові здобутки, створення та підтримку контактів із засобами масової інформації, прес-службами органів державної влади, наукових установ, громадських організацій. Також пріоритетним завданням служби є збір, систематизація та аналіз матеріалів преси, телебачення, радіомовлення, інтернет-видань про університет для подальшого формування та координації інформаційного потоку стосовно діяльності університету.

До основних завдань відділу реклами та брендингу належить розробка та супровід програм з популяризації університету, посилення його іміджу, розвиток бренду університету; розвиток партнерських відносин університету з бізнесом, державними структурами, експертною спільнотою України та зарубіжжя; планування та забезпечення рекламних кампаній університету, моніторинг їх результативності; моніторинг і аналіз громадської думки про університет; моніторинг глобальної та української освітніх сфер; просування університету в академічних рейтингах тощо.

Інтеграцією університету до міжнародного освітньо-наукового простору, створенням системи оперативного формування інформаційного поля та комунікацій як сучасного механізму розвитку міжнародної діяльності, сприянням розвитку повного комплексу адміністративного забезпечення міжнародної співпраці університету, координацією всіх структурних підрозділів університету, які забезпечують міжнародне співробітництво, опікується Центр міжнародного співробітництва [6, 7].

У здійсненні постійного діалогу комунікантів суттєву роль відіграють глобальні інформаційно-телекомунікаційні мережі, а тому кожен університет докладає значних зусиль для розвитку й удосконалення своєї матеріально-технічної бази відповідно до досягнень у галузі новітніх технологій. Сайти університетів візначаються інформативністю, повнотою і докладністю опису, забезпеченням зворотного зв'язку.

Література:

1. The Times Higher Education World University Rankings. – Режим доступу: https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2017/world-ranking#!/page/0/length/25/locations/UA/sort_by/scores_overall/sort_order/asc/cols/scores.

2. Київський національний університет імені Тараса Шевченка: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/ua/dep/communication>.
3. Концепція освітньої діяльності Національного університету «Львівська політехніка». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://p.edu.ua/konceptsiya-osvitnoyi-diyalnosti>.
4. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://kpi.ua>.
5. Національний університет «Львівська політехніка»: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://p.edu.ua/internationalization>.
6. Програма розвитку Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна на 2010-2020 роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univer.kharkov.ua/docs/polozhennya/program2010-2020nw.pdf>.
7. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.univer.kharkov.ua/ua>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- Kalmenova Gauhar Bolatbekovna** – Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.
- Omarova Perizat Tanirberdievna** – Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.
- Yerbolova Assel Serikhanovna** – Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.
- Ағымбай Асылбек Ондашұлы** – э.ф.к., доцент, Талдықорған қ., Қазақстан.
- Акіліна Олена Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна.
- Аубакирова Ботакос Серикболатовна** – Гуманитарный факультет, магистрант кафедры казахского языка и литературы. Жетысуский государственный университет имени Ильяса Жансугурова, г. Талдыкорган, Казахстан.
- Ауельбекова Алмагуль Калиевна** – кандидат биологических наук, заведующий кафедрой ботаники Карагандинского государственного университета имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан.
- Баданов Нурсултан** – г. Караганда, Казахстан.
- Барсукова Олена Анатоліївна** – к.геогр.н., доцент кафедри агрометеорології та агрометпрогнозів Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.
- Бенедисюк Андрей Александрович** – магистрант кафедри інформатики, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», г. Мариуполь, Україна.
- Бердимуратов Даулетнияз Утениязович** – старший преподаватель кафедры немецкого языка и литературы Каракалпакского государственного университета имени Бердаха, г. Нукус, Узбекистан.
- Беспалова Юлія Владиславівна** – студент Харківській державний автомобільно-дорожній коледж, м. Харків, Україна.
- Бєлік Тетяна Анатоліївна** – викладач вищої категорії, методист Харківський автомобільно-дорожній технікум, м. Харків, Україна
- Богушевский Владимир Святославович** – д.т.н., проф., Национальный технический университет Украины "Киевский политехнический институт" имени Игоря Сикорского, г. Киев, Украина.
- Буднік Андрій Миколайович** – 6 курс, ФСП, НТУУ «КПІ», м. Київ, Україна.
- Вакуленко Максим Евгеньевич** – студент, Харьковський національний автомобільно-дорожній університет, г. Харьков, Украина.
- Васильюк Алла Володимирівна** – док. пед. наук доцент, Проф. каф. університетської освіти і права, Університет менеджменту освіти НАПН України, м. Київ, Україна.
- Вишневський Олександр** – магістри Кафедра агрометеорології та агрометеорологічних прогнозів, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.
- Волох Микита Дмитрович** – студент Харківського національного автомобільно-дорожнього університета, м. Харків, Україна.
- Вольвач Оксана Василівна** – к.геогр.н., доцент кафедри агрометеорології та агрометпрогнозів Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.
- Герасименко Євгеній Васильович** – студент I курсу природничо-технологічного факультету, спеціальність «Математика» Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», м. Переяслав-Хмельницький, Україна.
- Герасименко Світлана Юріївна** – кандидат педагогічних наук доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна.
- Глинская Светлана Юрьевна** – студентка УО «Гомельський державний університет ім. Ф. Скорины», г. Гомель, **Беларусь**.
- Гомон Андрій Сергійович** – магістр першого курсу, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.

- Денисюк Наталія Миколаївна** – викладач вищої категорії, Одеське училище мистецтв та культури ім. К.Ф. Данькевича, м. Одеса, Україна.
- Ерболова Асель Серикановна** – старший преподаватель кафедри інформатики, КазНУ имени Аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан.
- Есенгалиева Асель** – г. Караганда, Казахстан.
- Жабборов Абдор Қахрамонович** – ассистент факультета физического воспитания Самаркандского государственного университета, Самарканд, Узбекистан.
- Жадан Тетяна Іванівна** – викладач вищої категорії, методист. Харківський автомобільно-дорожній технікум, м. Харків, Україна.
- Желонкина Тамара Петровна** – старший преподаватель кафедры общей физики, УО «Гомельский Государственный университет им. Ф. Скорины», г. Гомель, Беларусь.
- Жигайло Олена Леонідівна** – к.геогр.н., доцент Одеського державного екологічного університету Кафедра агрометеорології та агрометеорологічних прогнозів, Одеський державний екологічний університет, , м. Одеса, Україна.
- Жорник Сергій Васильович** – викладач першої категорії Харківський автомобільно-дорожній технікум, м. Харків, Україна.
- Журавська Христина Володимирівна** – студентка четвертого курсу Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.
- Закалик Галина Михайлівна** – старший викладач кафедри теоретичної та практичної психології, ІНПП, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, Україна.
- Заретдинова Несибели** – Каракалпакский Государственный Университет, г. Нукус, Узбекистан.
- Здирко Наталія Григорівна** – к.е.н., доцент кафедри аудиту та державного контролю, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна.
- Ибраимов Азамат Нурланович** – экономика мамандығының магистранты, Талдықорған қ., Қазақстан.
- Исмаилова Мархамат Абдирашидовна** – кандидат биологических наук, доцент кафедры "Генетика и биохимии" Самаркандский государственный университет, Самарканд, Узбекистан.
- Іванчикова Ніна Іванівна** – студентка факультету магістерської та аспірантської підготовки Одеського державного екологічного університету, м. Одеса, Україна.
- Ігнатович Кирило Олегович** – Харківський державний автомобільно-дорожній коледж, м. Харків, Україна.
- Казимір Ірина Сергіївна** – викладач, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна.
- Камка Ірина** – магістри Кафедра агрометеорології та агрометеорологічних прогнозів, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.
- Каримтаева Толганай** – г. Караганда, Казахстан.
- Кіс Мар'яна Миколаївна** – студентка II курсу, Львівський інститут економіки і туризму, м. Львів, Україна.
- Коваленко Юрій Анатолійович** – викладач фізичного виховання КВНЗ КОР «Богуславський гуманітарний коледж імені І. С. Нечуя-Левицького», м. Богуслав, Україна.
- Колун Андрій Олександрович** – магістр першого курсу, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.
- Конченко Тетяна Михайлівна** – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна.
- Кошляк Наталія Олексіївна** – викладач вищої категорії ХАДТ, м. Харків, Україна.
- Куковиця Оксана** – магістри Кафедра агрометеорології та агрометеорологічних прогнозів, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.

- Кулагина Яна Михайловна** – студентка УО «Гомельський державний університет імені Франциска Скорины, г. Гомель, Беларусь.
- Кушнарєнко Ірина Олегівна** – студентка факультету магістерської та аспірантської підготовки Одеського державного екологічного університету, м. Одеса, Україна.
- Кыздарова Даметкен Канагатовна** – г. Караганда, Казахстан.
- Левченко Дмитро Олексійович** – викладач суспільних дисциплін, Харківський автомобільно-дорожній технікум, м. Харків, Україна.
- Листопадова Віталія Вікторівна** – студентка УО «Гомельський державний університет імені Франциска Скорины», г. Гомель, Беларусь.
- Лісовенко Тетяна Олександрівна** – викладач-методист КВНЗ КОР «Богуславський гуманітарний коледж імені І.С.Нечуя-Левицького», м. Богуслав, Україна.
- Лісовська Ірина Анатоліївна** – магістр першого року навчання, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.
- Лукашевич Светлана Анатольєвна** – старший преподаватель кафедри теоретической физики, УО «Гомельський Державний університет ім. Ф. Скорины», г. Гомель, Беларусь.
- Людмила Людяна Анатоліївна** – д-р філософії в галузі соціології, ст. викладач кафедри іноземних мов ф-тумаркетингу КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна.
- Ляшенко Галина Віталіївна** – доктор географічних наук, професор Одеського державного екологічного університету Кафедра агрометеорології та агрометеорологічних прогнозів, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.
- Мирзатова Гулшода Худойбердиевна** – старший преподаватель кафедри “Педагогика, психология и менеджмент в образовании” ИППКНО Наманганской области, Республика Узбекистан.
- Мукашева Камалия** – учитель музики, г. Талдыкорган, Казахстан.
- Мусаєва Эльвира Әбішқызы** – магістр аға оқытушы Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті., Қарағанды қ., Казахстан.
- Мусина Роза Тлетаєвна** – г. Караганда, Казахстан.
- Мушинський Василь Григорович** – студент другого (магістерського) рівня вищої освіти Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, м. Дрогобич, Україна.
- Никитюк Юрий Валерьевич** – к.ф.-м.н., доцент, проректор по воспитательной работе, УО «Гомельський Державний університет ім. Ф. Скорины», г. Гомель, Беларусь.
- Нуркєнова Айнур Толеутаєвна** – г. Караганда, Казахстан.
- Омарбек Алтынай Нұрболқызы** – магистрант 2-го курса по специальности «Экономика» Жетысуского госуниверситета им. И. Жансугурова, г. Талдыкорган, Казахстан.
- Орманова Жулдыз Саятбековна** – магистрант 2-го курса специальность «Государственное и местное управление», Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, г. Талдыкорган, Казахстан.
- Палагін Ален Сергійович** – Харківській державний автомобільно-дорожній коледж, м. Харків, Україна.
- Палідович Ірина Богданівна** – вчитель хімії та основ здоров'я, вища категорія, Львівська середня спеціалізована музична школа-інтернат імені Соломії Крушельницької, м. Львів, Україна.
- Пендерєцький О.В.** – доцент кафедри туризму Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, м. Івано-Франківськ, Україна.
- Пічкур Альона Володимирівна** – магістр другого року навчання, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.
- Польовий Анатолій Миколайович** – професор, д.геогр.н. завідувач кафедри агрометеорології та агрометпрогнозів, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.

- Пугачова Ніна Георгіївна** – Харківський державний автомобільно-дорожній коледж, м. Харків, Україна.
- Редзюк Ірина В'ячеславівна** – д-р філософії в галузі психології, ст. викладач кафедри іноземних мов ф-тумаркетингу КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна.
- Семененко Альона Володимирівна** – ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди», м. Переяслав-Хмельницький, Україна.
- Сотнікова Євгенія Василівна** – викладач Харківського автомобільно-дорожнього технікуму, м. Харків, Україна.
- Стадник Микола Миколайович** – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, м. Переяслав-Хмельницький, Україна.
- Стефіна Надія Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри хорового диригування, вокалу та методики музичного навчання, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, м. Суми, Україна.
- Стецький Владислав Олександрович** – факультет обліку та аудиту Вінницького національного аграрного університету, м. Вінниця, Україна.
- Сургай Яна Сергіївна** – студентка Харківський автомобільно-дорожній технікум, м. Харків, Україна.
- Сырбу Юлия Игоревна** – аспірант, Национальный технический университет Украины "Киевский политехнический институт" имени Игоря Сикорского, г. Киев, Украина.
- Таубалдиева Жуматай** – кандидат педагогических наук, доцент кафедры музыкального образования Профессор Жетысуского государственного университета им. И. Жансугурова, г. Талдыкорган, Казахстан.
- Ткачик Владислав Владиславович** – студент четвертого курсу Пирятинської філії ПВНЗ «Європейський університет», м. Пирятин, Україна.
- Толлибоев Ғайбулла Хусанович** – ассистент факультета физического воспитания Самаркандского государственного университета, Самарканд, Узбекистан.
- Тулешова Гульнар Болатовна** – к.э.н., доцент Жетысуского госуниверситета им. И. Жансугурова, г. Талдыкорган, Казахстан.
- Хаданович Альбина Викторовна** – к.х.н. доцент кафедри хімії УО «Гомельський державний університет імені Франциска Скорины», г. Гомель, Беларусь.
- Холмуродов Дилмурод Собир оглы** – заведующий кафедрой «Трудового обучения», Каршинский государственный университет, г. Карши, Узбекистан.
- Холодняк Олена Василівна** – старший викладач кафедри англійської мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна.
- Хошимов Абдикодир Хамдамович** – заведующий кафедрой «Трудового обучения», Каршинский государственный университет, г. Карши, Узбекистан.
- Чубікова Анна Юріївна** – вчитель англійської мови, спеціаліст, Фастівський НВК «Ліцей інформаційних технологій» – Спеціалізована загальноосвітня школа I-III ступенів №9, м. Фастів, Україна.
- Шарипова Нилуфар Эгамназаровна** – ассистент Ташкентский Стоматологический Институт, г. Ташкент, Узбекистан.
- Шеляженко Юрій Вадимович** – аспірант Університет КРОК, м. Київ, Україна.
- Шендир Валерія** – магістр, Кафедра агрометеорології та агрометеорологічних прогнозів, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.
- Шептовицька Анна Артурівна** – студентка, Харківській державний автомобільно-дорожній коледж, м. Харків, Україна.
- Шипко Оксана Миколаївна** – науковий співробітник Інституту вищої освіти НАПН України, м. Київ, Україна.
- Шорин Сабит Сексембекович** – г. Караганда, Казахстан.
- Шувар Наталія Мирославівна** – к.б.н., ст. викладач кафедри готельно-ресторанної справи, Львівський інститут економіки і туризму, м. Львів, Україна.

- Щасна Ія Олексіївна** – студентка 1 курсу Харківського національного медичного університету, м. Харків, Україна.
- Эрдонова Нафосат** – студентка 4 го курсу кафедри "Генетика и биохимии" Самаркандский государственный университет, Самарканд, Узбекистан.
- Юрків Мирослав Михайлович** – кандидат філологічних наук, викладач кафедри філологічних дисциплін початкової освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна.
- Яремов Сергій** – магістр, Кафедра агрометеорології та агрометеорологічних прогнозів, Одеський державний екологічний університет, м. Одеса, Україна.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты!

Государственное высшее учебное заведение

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»,

молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,

студенческое научное общество исторического факультета «Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что с 30 по 31 января 2017 г. проводится XXXIV Международная научно-практическая интернет-конференция «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии».

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.

9. Экономическая география.**III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ**

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

XIX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

XVIII. ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Metallurgy.
2. Горное.
3. Литейная Дело.
4. Машиноведение.
5. Электротехника
6. Теплотехника.
7. Гидротехника.
8. Радиотехника.
9. Строительство

XIX. СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ. МЕДИА.

1. Журналистика. Теория и история журналистики.
2. Книговедение, библиотековедение, библиографоведение.
3. Социальная информатика. Прикладные социально-коммуникационные технологии.

Оргкомитет конференції планує розміщати доповіді на Web-сторінці по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатам конференції буде сформований електронний збірник матеріалів, який можна буде завантажити в PDF-форматі на головній сторінці конференції по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – український, польський, російський, англійський, французький, білоруський, грузинський, армянський, азербайджанський, казахський, узбекський, таджицький, киргизський, молдавський, туркменський.

Останній термін подання матеріалів – 29 січня 2017 р. (включительно).

Вартість участя в конференції та розміщення статті в електронному збірнику становить:

Організаційні збори – 10 USD США або 10 Євро (переклад в гривнях – 500 гривень). (в організаційні збори входить оплата за розміщення на сайті, верстка макета, редактування текстів).

Обсяг статті – не більше 7 сторінок. Завантажити збірник можна буде **через тиждень** на головній сторінці конференції.

Для учасників країн Європи та Азії (за виключенням України) засоби перераховуються наступним чином:

ВНИМАНИЕ!!! В Україні працюють тільки такі системи перекладу.

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА

Або поштовою перекладом на Ф.І.О.: Король Андрій Петрович, 08401, Україна, Київська обл., г. Переяслав-Хмельницький, ул. Сухомлинського, 32, к. 808.

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Western Union на Тихая Інна Вікторівна (ТЮКНА ІННА ВІКТОРІВНА) (вказати код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає організаційні збори)

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Moneygram на Тихая Інна Вікторівна (ТЮКНА ІННА ВІКТОРІВНА) (вказати код перекладу Ф.І.О того, хто перекладає організаційні збори)

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(Ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский / / Ефремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.:
Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Научный руководитель:

кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью), телефон, E-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **WORD** в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: neasmo@gmail.com (тема сообщения: 30.01-31.01.2017 г.) (в случае если Ваш почтовик выбрасывает **ошибка не отправления** отправляйте на адрес neasmo@ukr.net) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте**, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Король Андрей Петрович

Контактные телефоны: +38 (097) 923 16 58:

E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ!

После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил, через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

ВНИМАНИЕ! В случае если Вам нужен электронный сертификат, то в сведениях об авторе, укажите об этом. И мы Вам его вышлем по электронной почте в течение двух недель после завершения проведения конференции.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!

Державний вищий навчальний заклад

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,

молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,

студентське наукове товариство історичного факультету «Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що з 30 по 31 січня 2017 р. проводиться XXXIV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії».

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Грунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економіки.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

IX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Виборчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

XVIII. ТЕХНІЧНІ НАУКИ

1. Металургія
2. Гірництво
3. Ливарна справа
4. Машинознавство
5. Електротехніка
6. Теплотехніка
7. Гідротехніка
8. Радіотехніка
9. Будівництво

XIX. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА.

1. Журналістика. Теорія та історія журналістики
2. Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.
3. Соціальна інформатика. Прикладні соціально-комунікаційні технології

Оргкомітет конференції планує розмішувати доповіді на web-сторінці за адресою: <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Робочі мови конференції: українська, польська, російська, англійська, французька, білоруська, грузинська, вірменська, азербайджанська, казахська, узбецька, таджицька, киргизька, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – 29 січня 2017 р. (включно).

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 90 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів). Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після закінчення роботи конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши на слово.

Увага! Реквізити змінено. Кошти перераховуються на:

Картку Приват банку 4149 4996 4061 9514 (одержувач – Тиха Інна Вікторівна) та відправити SMS підтвердження про оплату на моб. 097 923 16 58 у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

Або

МГО «Незалежна асоціація молоді» ЄДРПОУ ДРФО 26426765, Київська філія, МФО 321842, р/р 26002053144531
Призначення платежу: безповоротна благодійна допомога на виконання статутних завдань організації

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
Місто
за зразком Іван Петренко
(Київ, Україна)

Секція, підсекція за зразком **ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
(Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (великими літерами)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратичних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (у правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністю) телефон, Е-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: neasmo@gmail.com (тема повідомлення: **30-31.01.2017 р.** (у разі якщо Ваш поштовик викидає помилку не відправлення відправляйте на адресу neasmo@ukr.net)) або на CD-дисках (**дискети не приймаються**) із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокс квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приватбанку ксерокопію квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS** вказавши прізвище **автора доповіді**).

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Укрпоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та зараховано»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Увага! У разі якщо Вам потрібний електронний сертифікат, то у відомостях про автора, вкажіть про це. І ми Вам його надішлемо електронною поштою на протязі двох тижнів після завершення проведення конференції.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, гурт. 1, кім. 108.

Координатор – Тиха Інна Вікторівна, Король Андрій Петрович

Контактні телефони: (097) 923 16 58.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ менше 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення попередніх конференцій можна ознайомитися за адресою

<http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ**СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Алмагуль Ауельбекова, Даметкен Кыздарова, Роза Мусина, Сабит Шорин, Толганай Каримтаева (Караганда, Казахстан) КӨКБАС ЖҰПАРГҮЛДІҢ ТҰҚЫМЫНЫҢ ӨСУ БИОЛОГИЯСЫ МЕН МОРФОЛОГИЯСЫ.....	6
Алмагуль Ауельбекова, Айнур Нуркенова, Нурсултан Баданов, Асель Есенгалиева (Караганда, Казахстан) БҰҚАРЖЫРАУ АУДАНЫНЫҢ ФЛОРАСЫНДАҒЫ АСТЫҚ ТҰҚЫМДАСЫНЫҢ ТҮРЛІК ҚҰРАМЫ ЖӘНЕ ТАРАЛУЫ.....	7
Аль-Наджар Рана Хамид Джаффар (Гомель, Беларусь) АНАЛИЗ ПАРАМЕТРОВ ВНЕШНЕГО ДЫХАНИЯ СТУДЕНТОВ.....	9
Ismayilova M.A., Erdonova N.D. (Samarqand, O'zbekiston) QALQONSIMON BEZ (TIREOID) GORMONLARINING TIMUSDAGI PROLIFERATIV VA FIZIOLOGIK JARAYONLARNI BOSHQARILISHIDAGI ROLI.....	12

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Олена Барсукова, Андрій Гоман (Одеса, Україна) ОЦІНКА АГРОКЛІМАТИЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЯРОГО ЯЧМЕНЮ В ЛІСОСТЕПОВІЙ ЗОНІ.....	14
Олена Барсукова, Андрій Колун (Одеса, Україна) МОДЕЛЮВАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ЯРОГО ЯЧМЕНЮ В ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	16
Оксана Вольвач, Христина Журавська (Одеса, Україна) АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІ УМОВИ ВИРОЩУВАННЯ ЦУКРОВОГО БУРЯКУ В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	18
Олена Жигайло, Юлія Євдокімова (Одеса, Україна) АГРОЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ВИРОЩУВАННЯ СОНЯШНИКУ У СХІДНОМУ СТЕПУ УКРАЇНИ.....	20
Олена Жигайло, Ірина Кушнарєнко, Ніна Іванчикова (Одеса, Україна) ОЦІНКА ВПЛИВУ КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН НА АГРОКЛІМАТИЧНІ РЕСУРСИ В СТЕПУ УКРАЇНИ.....	23
Ірина Лісовська, Анатолій Польовий (Одеса, Україна) АГРОЕКОЛОГІЧНІ УМОВИ ВИРОЩУВАННЯ КАРТОПЛІ В ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	26
Галина Ляшенко, Ірина Камка, Оксана Куковиця (Одеса, Україна) ПРОСТОРОВИЙ РОЗПОДІЛ РЕСУРСІВ ТЕПЛА І ВОЛОГИ ПІД ВПЛИВОМ ЕЛЕМЕНТІВ РЕЛЬЄФУ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	27
Галина Ляшенко, Сергій Яремов, Олександр Вишневський, Валерія Шиндер (Одеса, Україна) ОЦІНКА РЕСУРСІВ ТЕПЛА І ВОЛОГИ В ВИНОГРАДАРСЬКИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ.....	31
Галина Ляшенко, Ольга Соборова (Одеса, Україна) ВПЛИВ ДОБОВОГО РЕЖИМУ ТЕМПЕРАТУР НА ВМІСТ ЦУКРУ І КИСЛОТНІСТЬ УРОЖАЮ ВИНОГРАДУ.....	34
Пендерецький О.В. (Івано-Франківськ, Україна) КЛАСТЕР ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ.....	37
Альона Пічкур, Оксана Вольвач (Одеса, Україна) АГРОКЛІМАТИЧНІ УМОВИ ВИРОЩУВАННЯ ЦУКРОВОГО БУРЯКУ В ПОЛІСЬКІЙ ЧАСТИНІ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ СЦЕНАРІЮ А2.....	40
Прокоф'єв О.М., Сущенко А.І. (Одеса, Україна) ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОДІЛУ АТМОСФЕРНОГО ТИСКУ ТА ТЕМПЕРАТУРИ ПОВІТРЯ В ПРИЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ.....	42

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Олена Акіліна (Київ, Україна) Микола Стадник (Переяслав-Хмельницький, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	46
--	----

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Євгенія Сотнікова (Харків, Україна) ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВИКЛАДАЧАМИ ЕКОЛОГІЇ СЕРЕД СТУДЕНТІВ ХАРКІВСЬКОГО АВТОМОБІЛЬНО - ДОРОЖНЬОГО ТЕХНІКУМУ.....	49
Наталія Шувар, Галина Закалик, Мар'яна Кіс (Львів, Україна) ПСИХОЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА НАСЛІДКІВ АВАРІЇ У ЧОРНОБИЛІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ 30-РІЧНОГО ДОСВІДУ.....	50

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Максим Вакуленко (Харьков, Украина) ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕМОНТА АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ, ЗА СЧЕТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ РЕЦИКЛИНГА.....	54
---	----

Микита Волох (Харків, Україна) ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА.....	56
Вікторія Галаган (Черкаси, Україна) ЗАКОНОДАВЧІ ЗМІНИ ОБЛІКУ ЄДИНОГО СОЦІАЛЬНОГО ВНЕСКУ В УКРАЇНІ.....	60
Богдан Дыманов (Харьков, Украина) ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СЧАСТЬЕ.....	61
Наталія Здирко, Владислав Стецький (Вінниця, Україна) ОБЛІК І АУДИТ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	65
Азамат Ибраимов, Асылбек Ағымбай (Талдықорған, Қазақстан) ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ҚҰРУ ӘДІСТЕМЕСІ.....	66
Мансур Кантуреев, Жулдыз Орманова (Талдықорған, Казахстан) О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В РК.....	68
Алла Круковская, Кирилл Федоренко (Харьков, Украина) ПРОБЛЕМА ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ В УКРАИНЕ.....	70
Алтынай Омарбек, Гульнар Тулешова (Талдықорған, Казахстан) СИСТЕМА МОТИВАЦИИ ПЕРСОНАЛА В КОМПАНИИ И ЕЁ ЭФФЕКТИВНОСТЬ.....	73
Панченко А.А., Дяченко А.С. (Харьков, Украина) РОЛЬ ГРУЗОПЕРЕВОЗОК В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ.....	76
СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ	
Несибели Заретдинова (Нукус, Узбекистан) МУЗЕЙ КОТОРЫЙ ПРИТЯГИВАЛ ВНИМАНИЕ ТУРИСТОВ.....	79
Наталія Кошляк (Харків, Україна) ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ ЯК ПРИКЛАД ПРОЯВУ ГРОМАДСЬКИХ ПОЗИЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.....	81
Дмитро Левченко (Харків, Україна) РАДЯНСЬКИЙ ГЕНОЦИД КРИМСЬКИХ ТАТАР 1944 РОКУ.....	82
Halyna Mikhailenko (Kyiv, Ukraine) A. NEROVETSKY'S LIFE AND LEGACY: A BIBLIOGRAPHIC ESSAY.....	85
Эльвира Мусаева (Қарағанды, Казахстан) «ҚАЗАҚ ЕЛІНІҢ ТӘУЕЛСІЗДІГІНЕ – 25 ЖЫЛ».....	86
СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА	
Ігор Вербицький (Переяслав-Хмельницький, Україна) ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ІНТЕГРАЛЬНОГО ЧИСЛЕННЯ ДО ДОВЕДЕННЯ НЕРІВНОСТЕЙ В КУРСІ МАТЕМАТИКИ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ.....	89
Євгеній Герасименко (Переяслав-Хмельницький, Україна) ТРИСЕКТРИСИ ТРИКУТНИКА.....	91
Альона Семененко (Переяслав-Хмельницький, Україна) ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДО ЗНО З МАТЕМАТИКИ.....	95
СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО	
Тамара Драч (Львів, Україна) МІГРАЦІЯ СУЧАСНИХ ТАНЦЮВАЛЬНИХ ЗНАНЬ У ПРОСТОРІ УКРАЇНИ.....	98
Надія Стефіна (Суми, Україна) ЗАСТОСУВАННЯ МУЗИЧНО – ДИДАКТИЧНИХ ІГОР НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В МОЛОДШИХ КЛАСАХ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ.....	99
СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА	
Алла Василюк (Київ, Україна) ОРГАНІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ВНЗ.....	102
Светлана Глинская, Ольга Пырх (Гомель, Республика Беларусь) ТЕСТИРОВАНИЕ КАК СПОСОБ ИЗУЧЕНИЯ НОВОГО МАТЕРИАЛА.....	104
Наталія Денисюк (Одеса, Україна) ЕСТЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАРОДНОЇ МУЗИКИ У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ.....	106
Тамара Желонкина, Светлана Лукашевич, Юрий Никитюк (Гомель, Беларусь) ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ.....	108
Талғат Жұбанышбаев, Тимур Мүсірбай (Талдықорған, Казахстан) СТУДЕНТТЕРДІ СУҒА ЖҮЗУГЕ ҮЙРЕТУДІҢ МАҢЫЗЫ.....	110
Тетяна Конченко (Тернопіль, Україна) ФУНКЦІЇ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ....	113

Яна Кулагина, Віталія Листопадова (Гомель, Беларусь) ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕКОТОРЫХ ФОРМ КОНТРОЛЯ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ ХИМИИ В 10 КЛАССАХ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ.....	115
Ольга Лобода (Київ, Україна) ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДО ІНШОМОВНОГО НАВЧАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	117
Гулшода Мирзатова (Наманган, Узбекистан) ЎСМИРЛАР БИЛАН ПСИХОЛОГИК МАСЛАҲАТ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ.....	119
Камалия Мукашева, Жуматай Таубалдиева, Ұлықбек М., Ахмет М. (Талдықорган, Қазақстан) МУЗЫКА САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	121
Алишер Очиллов (Карши, Узбекистан) МЕННАТ ТА'ЛИМИ ДАРСЛАРИНИ О'QITISHDA TEXNOLOGIK YONDOSHUV.....	123
Жуматай Таубалдиева, Құрманғыз Алпысбаева, Ұлықбек М. (Талдықорган, Казахстан) АЛТАЙ ТАРБАҒАТАЙ ДӘСТҮРЛІ КҮЙШІЛЕРІНІҢ МҰРАСЫ.....	125
Дилмурод Холмуродов, Абдикодир Хошимов (Карши, Узбекистан) ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ТРУДА.....	127
Дилмурод Холмуродов, Абдикодир Хошимов (Карши, Узбекистан) ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ ТРУДА.....	128
Тетяна Шевченко (Суми, Україна) ВПРОВАДЖЕННЯ КОУЧИНГ - НАВЧАННЯ ЗАСОБАМИ МЕДІАОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	130
СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ	
Андрій Буднік (Київ, Україна) НАЙПОПУЛЯРНІШІ ВИБОРЧІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	133
СЕКЦІЯ: ПРАВО	
Юлія Беспалова (Харків, Україна) КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ УМОВАХ.....	135
Кирило Ігнатович (Харків, Україна) ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПІДГРУНТЯ ПРАВОВИХ ЧИННИКІВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО НАПРЯМКУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	136
Ален Палагін (Харків, Україна) НЕОБХІДНІСТЬ ПОСИЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН ВІД ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	138
Яна Сургай (Харків, Україна) ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ НАБЛИЖЕННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ.....	140
Юрій Шеляженко (Київ, Україна) ІСТОРИЧНА ПЕРСПЕКТИВА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОЇ АВТОНОМІЇ.....	142
Анна Шептовицька (Харків, Україна) ЩОДО ПИТАННЯ ПОДОЛАННЯ КОНКУРЕНЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ.....	145
СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ	
Галина Закалик, Ірина Палідович (Львів, Україна) СПОСІБ ЖИТТЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ.....	147
СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ	
Assel Yerbolova, Gauhar Kalmenova, Perizat Omarova (Almaty, Kazakhstan) BASES OF DATABASE SYSTEMS: CONCEPT, CHARACTERISTIC, ARCHITECTURE.....	150
Андрей Бенедисюк (Мариуполь, Украина) РАЗРАБОТКА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЖИЛЫМ ДОМОМ ДЛЯ УВЕЛИЧЕНИЯ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ ЖИЛИЩНОГО ФОНДА.....	152
Станислав Жилин (Мариуполь, Украина) РАЗРАБОТКА АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ ТРЕХМЕРНОЙ ПЕЧАТИ НА ПЛАТФОРМЕ ARDUINO.....	154
Сергій Жорник (Харків, Україна) СИСТЕМИ АВТОМАТИЗОВАНОГО ПРОЕКТУВАННЯ В ПІДГОТОВЦІ МОЛОДШИХ СПЕЦІАЛІСТІВ...	155
Владислав Ткачик, Ірина Терещук (Пирятин, Україна) БЕЗПЕКА ВЕБ-САЙТА - ЗАХИСТ ВІД СПАМ РОБОТІВ.....	159

СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Владимир Богушевский, Юлия Сырбу (Київ, Україна) УСТРОЙСТВО ОПРЕДЕЛЕНИЯ СТЕПЕНИ ОКИСЛЕНИЯ УГЛЕРОДА ДО ОКИСИ В ПОЛОСТИ КОНВЕРТЕРА.....	161
--	-----

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Світлана Герасименко, Василь Мушинський (Дрогобич, Україна) ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	165
Abror Jabborov, Gaybulla Tolliboyev (Samarkand, Uzbekistan) THE DEVELOPMENT OF SPORT IS RELATED TO THE ACTIVITY OF REFEREE.....	167
Юрій Коваленко (Богуслав, Україна) ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ТА ВАЛЕОЛОГІЧНИХ ПЕРЕКОНАНЬ СТУДЕНТІВ З МЕТОЮ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я.....	168
Тетяна Лісовенко (Богуслав, Україна) РОЛЬ СПОРТИВНО-МАСОВОЇ РОБОТИ У ФОРМУВАННІ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ КОМПЕТЕНЦІЙ СТУДЕНТІВ.....	170

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Nilufar Sharipova (Tashkent, Uzbekistan) THE ANALYSES OF LINGUOCULTUROLOGICAL ASPECTS IN PROVERBS.....	173
Ботакөз Аубакирова (Талдықорған, Қазақстан) ТІЛ ТАҒДЫРЫ – ЕЛ ТАҒДЫРЫ.....	174
Даулетнияз Бердимуратов (Нукус, Узбекситан) ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НЕВЕРБАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ТОЛКОВОМ СЛОВАРЕ (НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА)	176
Тетяна Жадан, Тетяна Бєлік (Харків, Україна) МІСЦЕ КУРСУ «ДІЛОВА УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)» У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ПРАВознавства.....	178
Ірина Казимір (Кам'янець-Подільський, Україна) ІМПЛІКАЦІЯ ПРОТОТИПІВ В.ШЕКСПІРА У ПРОЦЕСІ ЕПТОНІМІЗАЦІЇ.....	180
Людмила Люлька, Ірина Редзюк (Київ, Україна) ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ, МЕТОД ПРОЕКТІВ ТА КОМПЕТЕНТІСНЕ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ.....	181
Генжемурат Тлеумуратов, Гульзада Ешимбетова, Гульнара Хожаметова (Нукус, Узбекистан) КОМПОЗИТНАЯ ДЕРИВАЦИЯ КАК СПОСОБ ГЕНДЕРНОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В СРЕДНЕАНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	184
Елена Холодняк (Харьков, Україна) О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ДИСКУРСА ПИСЬМА (НА МАТЕРИАЛЕ АНАЛИЗА ПИСЕМ М.А. МАКСИМОВИЧА).....	186
Анна Чубікова (Фастів, Україна) ПОРАДИ МОЛОДОМУ ВЧИТЕЛЮ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	188
Ія Щасна (Харків, Україна) ТАРАС ШЕВЧЕНКО НА ЛІТЕРАТУРНІЙ КАРТІ ГЛУХІВЩИНИ.....	191
Мирослав Юрків (Тернопіль, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ У НАУКОВИХ ТЕКСТАХ.....	193

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Оксана Шипко (Київ, Україна) ДОСВІД КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРАКТИК У ПРОВІДНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ.....	196
---	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	199
---	-----

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Інформація для учасників из зарубєжних стран.....	204
Інформація для учасників з України.....	207

Українською, польською, російською, англійською, французькою, білоруською, грузинською, вірменською, азербайджанською, казахською, узбецькою, таджицькою, киргизькою, молдавською, туркменською мовами

Матеріали XXXIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «**Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії**» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016 р. – 213 с.

Материалы XXXIII Международной научно-практической интернет-конференции «**Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии**» // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2016 г. – 213 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,

ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: І.В. Тиха, А.М. Вовкодав

Верстка та дизайн: І.В. Тиха, А.М. Вовкодав

Проведення XXXIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «**Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії**» та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці **молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»**

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді» за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

